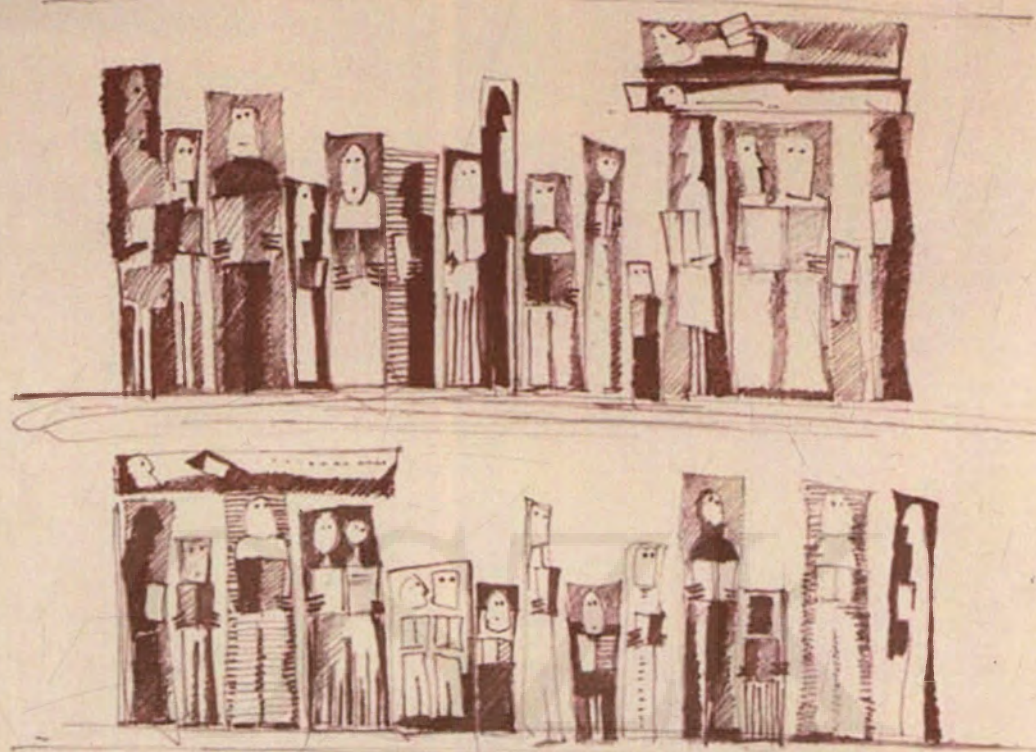

MC
200.693

György Széchenyi Könyvtár

Kamarás István
OLVASÓ-PRÓBA

PONT
Kiadó

Kamarás István OJD (1941) az MTA doktora. Magyartanár és könyvtáros, majd szociológus diplomát szerzett, előbb az Országos Széchenyi Könyvtár Olvasáskutatói osztályát vezette, majd a Művelődéskutató Intézetben mint művészet- és vallásszociológus dolgozott. Az Országos Közoktatási Intézetben kezdett el foglalkozni az ember-, erkölcs- és vallásismeret oktatásával, majd a pécsi, a veszprémi egyetemen tanított művelődés-, művészet- és vallásszociológiát, vallástudományt és embertant. Emberismeret és erkölcstan tankönyveket írt általános és középiskolásoknak, valamint egyetemi hallgatóknak. Kamarás Ist-

ván a veszprémi Pannon Egyetemen megalapította az Antropológia és Etika tanszéket, és megindította az ember- és erkölcsismeret szakos tanárok képzését. Tankönyvei és tudományos művei mellett írt még szociográfiákat, regényeket, meséket, utópiát és hangjátékokat.

1998-ban *Csigamese* kötete lett az év gyermekkönyve. Fél évszázada foglalkozik olvasáskutatással, elsősorban az irodalmi művek befogadásával. Írói nevében szereplő OJD, vagyis az Ordo Joculatorum Dei (Isten Bohócai-nak Rendje) *Ipiapi atya* című művében szerepelt. Olvasói közül sokaknak megtetszett, és jelezték a szerzőnek, hogy szívesen belépnének, aki erre megalapította ezt a rendhagyó rendet, melynek tagjai között katolikus és evangélikus lelkészek, egy apáca és egy püspök mellett a „derű evangéliumával” azonosuló vallásos és nem vallásos irodalmár, irodalomtanár, könyvtáros, ököfilozófus és politológus is szerepel, határon innenről és határon túlról egyaránt.

Kamarás István
Olvasó-próba

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kamarás István

OLVASÓ-PRÓBA

Olvasásszociológiai tanulmányok

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A könyv megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

© Kamarás István

© **PONT**
Kiadó Budapest, 2013

ISBN 978-963-9957-64-0

Borítóterv: Kamarás Bálint,
Kamarás Milán rajzának felhasználásával
A szerző fotóját Sióréti Gábor készítette

A kiadásért felel a PONT Kiadó igazgatója
PONT Kiadó: H-1300 Budapest 3, Pf. 215
Tel/fax: (36-1) 816-1062
e-mail: pontkiado@pontkiado.hu
www.pontkiado.hu

Nyomás: SÉD Nyomda
www.sednyomda.hu

MC200-68

2014

BEVEZETŐ

Olvasmány és befogadó találkozásakor mindkét fél próbának van kitéve. Egy „olvasmány-jelölt” szöveg akkor avatódik föl olvasmánynak, amikor olvasója, nézője, hallgatója olvasóközönsége lesz, az olvasni tudó olvasó-jelölt pedig akkor válik műalkotás olvasójává, amikor elolvas egy művet. De hát mit is jelent olvasmánynak és olvasónak lenni? Kibetűzni vagy kényszerből, kötelességből, nyögvenyelősen végigolvasni egy szöveget? Meg kell-e érteni, el kell-e fogadni, kedvezően kell-e fogadni egy szöveget ahhoz, hogy olvasmánnyá, az olvasni tudó ember pedig olvasóvá váljon? Hány és hányféle olvasó kell ahhoz, hogy egy szöveg olvasmánnyá legyen? És meddig tart az olvasmány-lét? Mi lesz egy olvasmánnyal, ha elfogynak olvasói? Nem éppen az úgynevezett „olvasmány-irodalmat” (vagyis a lektúrt) fenyegeti jobban az elmúlás, elfelejtés, mint a kevesek által támogatott és megértett műveket? Mivel sokféle olvasóval, olvasmánnyal, olvasási indítékkal, olvasástörténettel, olvasmány-sorssal lehet és kell számolni, újra és újra, újabb és újabb válaszokkal kell próbálkoznunk. Magam is ezt teszem olvasással foglalkozó könyveimben (hogy csak a legutóbbiakat említsem az *Olvasatok*, az *Olvasó a batáron*, az *Olvasásügy*, *A Sorstalanság sorsa*, *Az irodalmi mű befogadása* című könyveimben), és ezzel próbálkozom ebben is.

Szakmai életrajzomból kiderül, hogy tudományos kutatói munkásságom talán legjelentősebb szólama az olvasáskutatás volt; úgy is, mint „vegytiszta” olvasáskutatás, úgy is mint az „olvasástudomány” és más diszciplínák – irodalomszociológia, tudásszociológia és vallásszociológia – egymást átfedő halmazai. Tudományos minősítéseimet is irodalomszociológiai témával szereztem.

Ez a kötet az utóbbi tíz évben készült, de csak 70-80 százalékban (sok esetben csak nehezen hozzáférhető folyóiratokban és tanulmánykötetekben) megjelent írásokat tartalmaz. Könyvem első részében egyes irodal-

mi művek (Bulgakov, Géczi János, Hesse, József Attila, Kosztolányi Dezső, Nagy László, Pilinszky, Örkény művei) fogadtatásával és befogadásával (értékelésével, hatásával, értelmezésével) foglalkozom.

Második részében egyfelől a magyarországi recepciókutatásban eddig alig-alig előforduló non fiction-befogadás vizsgálatok szerepelnek: egy evangéliumi fejezet, egy neves középkori arab filozófus (Ibn Tufajl) és a New Age és a New Science határterületére tájolható, a tudomány, filozófia és a vallás ötvözetét képező Varga Csaba-írás recepciójának vizsgálata.

Kamarás István

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.
REGÉNYEK BEFOGADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A HATÁRT ÁTLÉPŐ OLVASÓ (Az *Iskola a batáron* befogadásának vizsgálata)

Korda Eszternek

„Ha pedig nincs benne művemben mindez, anyám, az égbolt, Jézus, akkor semmi sincs benne. Nem néven nevezve kell jelen lenniük – a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról – hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozgásokból összerakott művembe – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra – akkor nem is hoztunk létre semmit”, írja Ottlik a Viglia körkérdésére (*Ki nekem Jézus?*) válaszolva (1980: 214). Mivel az *Iskola a batáron*-ban – ha nem is tematikusan, hanem „beleáradtan”, de jól érzékelhetően – benne van a szomjúság, a halhatatlan vágy, az égbolt és Jézus, könnyen védhető az az állítás, hogy ez a mindennapi lét határait átlépő regény érzékletesen megjeleníti a transzcendenst, magát a Létet.

1. A „HIVATÁSOS OLVASÓK” ÉRTELMEZÉSEI

Az irodalmárok nyolcvanas évekbeli *Iskola a batáron*-receptióiban leginkább kétféle olvasási stratégiát lehet fölfedezni. Az egyikben (például Balassa Péter olvasataiban) az elemzés és értelmezés a már-már misztikus-vallásos olvasási tapasztalat és megragadottság esszéisztikus élménybeszámolójába olvad bele (Balassa, 1982). A másokban (például Zemplényi Ferenc és Szegedy-Maszák Mihály olvasataiban) az értelmezés a regény szövegfilológiai és összehasonlító vizsgálatából nyert ismeretek egyszerre szilárd és finoman tagolt alapzatára épül (Zemplényi, 1982, Szegedy-Maszák, 1994). Mártonffy Marcell szerint Balassa „az analógia vezetésével bejárható értelemtartomány határértékei, az együtt-alkotó beszéd szabadsága és a megigézett nyelv elnémulása közül az utóbbiban jelöli ki az értelmezés alaphelyzetét és kiindulópontját” (2001:82–83). Balassa regényinterpretációja ugyanabba a teológiai horizontba íródik be, mint Beney Zsuzsáé (1973) „amely a létezés etikai döntéseknél eredendőbb és szavaknál beszédesebb tényeinek feszültségtérébe gyűjti az

elbeszélés erővonalait” (Mártonffy 2001:82–83). Balassa értelmezése szerint a regényben az üdvtörténet teljesedik ki, amelynek a befogadót is részese lesz, sőt részesek kell legyen, hiszen összerinte „az *Iskola a határon* előfeltételezi azt, akit ő teremt, aki általa lesz. Akinek már annak kell lennie, hogy megérthesse, de igazán csak akkor lesz az, ha már megértette, vagyis megtanult vele hallgatni” (1982: 290), vagyis a regény adekvát befogadásának feltétele egy sajátos, kultuszközösség-tagság. Ebbe viszont aligha fér bele a regény „laikus” és „profán” olvasóinak többsége.

Ahogy az értelmezések egyre jobban feltárják a regény olvasásának irodalomesztétikai lehetőségeit, nyelvi megformáltság és jelentés összetett viszonyát, egyre inkább kétségbe vonják a mű példázatjellegét. A teológiai és az esztétikai olvasat Mártonffy szerint olyan feszültségteret alkot, „melynek egyik pólusát az egyszerre szabad és körülményeitől függő emberi beszéd-, illetve cselekvésformák »üres« centruma, a másikat az egyszerre eligazító és zavarbaejtő újszövetségi kijelentés alkotja, mely megköt és felold, hallgatásra int és szóra bír. Ha az *Iskola a határon* mint parabola »hermeneutikai műfaj«, akkor ez azt is jelenti, hogy értelmezése visszahat formai lehetőségeinek elgondolására: tétje elsősorban az olvasó önmegértése.” (2001:33–34) Úgy gondolom, mindezzel egyetértve is tekinthető ez a regény olyan nem didaktikus mai példázatnak, amely nyitott az olvasóval való dialógusra.

Szegedy-Maszák Mihály – a Zemplényi Ferenc által megjelölt irányban tovább haladva – feltárja, hogy „a közlés és hallgatás, megértés és értelemküszöb, ismert és kiismerhetetlen rend, dialogikus viszony és magány egymásba játszó kettősségének episztemológiai képlete miként gyökerezik a modern protestáns hitértelmezésben” (Mártonffy 2001/2:39). Szegedy-Maszák szerint Ottlik az erkölcsi érzéket azonosítja az erény föltételével, és a regény értékszerkezetének alapjává könyörület és a megváltás/megigazulás erőterében kibontakozó belső függetlenség létállapotát teszi. Nem csak a keresztény erkölcsi-vallási intencionáltságot érzékelteti, hanem egyben a példázat egyetemes érvényességét is. (Bohár 1999:29) Az Ottlik-műben Szegedy-Maszák szerint nem az erény, hanem a természetfeletti értékalkotó elv uralkodik, annak a dialektikának a jegyében amely a rend és a káosz egymásba játszanak. Miként a rációelví példázat és a határtalan „íródás”, a parabola és az újrakérdés (Mártonffy 2001:39). A befogadást vizsgáló számára Szegedy-Maszák Ottlik-interpretációjának egyik legfontosabb eleme az, hogy a regény értelmezése nem lezárható folyamat (1994).

Jogosak Szegedy-Maszák fenntartásai a vallási jelentésréteg irányzatos túlexponálásával szemben, ugyanis a politikai és ideológia redukció után a vallási redukció következett a regény olvasástörténetében. Jó példa erre Szántó Gábor András motívumtörténeti fejtegetése, Ottlik vallásossága melletti „hitvédő” érvelése (1998). A vallási, bibliai és egyháztörténeti motívumkincsben gazdag Ottlik-mű azonban „nem megfejtendő feladványként nyújtja át magát, hanem történeti meghatározottságánál fogva szövéődik a hallgatás szövetébe” (Mártonffy 2001:42).

2. A „LAIKUS OLVASÓK” ÉRTELMEZÉSEI

Természetesen a „laikus olvasók” körében számíthattam arra, hogy sokan (többen, mint a „hivatásos olvasók” között) mint szociológiai, lélektani, etikai, filozófia és vallási feladványt próbálják olvasni és megfejtetni a regényt, s kevesebben bocsátkoznak diskurzusba, kevesebben hallják meg csendjét, kevesebben lépnek át a regény felkínálta transzcendens dimenziókba (Kamarás 2002). Ezt még a vallásos olvasóktól sem várhattam az átlagosnál jóval nagyobb gyakorisággal, ugyanis addigi irodalom- és film-szociológiai befogadás-vizsgálataim tapasztalatai alapján azt feltételeztem, hogy körükben majd szép számmal találkozhatunk rövidre záró vallásos olvasatokkal (szemben a ritkábban előforduló vallási-filozófiai olvasatokkal). Természetesen egyet kell értenünk S. Sontaggal, aki szerint minden értelmezés redukáló, különösen manapság, amikor „az értelmezés legtöbb esetben nyárspolgári túlbuzgóság” (1998:419), valamint P. Ricoeurrel, aki szerint „a végesség ténye a vallási »tehetséggel« rendelkező embernél azt eredményezi, hogy korlátozott képességei közé szorítsa az őt meglátogató korlátlanságot” (Changeux, Ricoeur 2001: 278). Ez persze a művészet befogadójára ugyanígy igaz; méghozzá nem csak a korlátozott képességű befogadóra, ugyanis minden értelmezés – még a legeredetibb és a legárnyaltabb is – bizonyos mértékig redukáló, mert szükségszerűen részleges. Annak ellenére, hogy minden értelmezés így-úgy félreértelmezés, mégis csak beszélhetünk árnyalt, differenciált, mélyebbre hatoló, több dimenziós, a művel diskurálni, dialogizálni próbáló olvasatokról. Ebben a szellemenben – szakértők segítségével – elhelyezhetjük az értelmezéseket az erőteljesen redukáló értelmezésektől a kevésbé redukáló („összetett”, „árnyalt”) olvasatokig terjedő skálán; továbbá elkülöníthetjük az árnyaltabb szociológiai értelmezéseket az erőteljesen redukáló szociologizáló olvasatoktól, miképpen a lélektanit a lelkiizőtől (pszichologizálótól), a filozófiait a filozofálgatótól, az etikait a moralizálótól, a vallásit a vallásostól.

Elvileg mindegyik irányultságú stratégia lehetővé tesz árnyalt értelmezéseket, amint azt például Fogarassy Miklóssal közös kutatásunkban bizonyítottuk, amikor egy Örkény- és egy Sánta-novella befogadását vizsgáltuk (Fogarassy, Kamarás, 1981). A szociológiai és lélektani irányultságú olvasási stratégiájú olvasók értelmezései gyakrabban indulnak ki a regény társadalomrajzából vagy a szereplők pszichikumából és kapcsolataik szociálpszichológiai reflexiójából, valamint értelmezéseik között az átlagosnál gyakoribb a regény tényeiből kiinduló „induktív” értelmezés. Az etikai, filozófiai és vallási irányultságú olvasási stratégiával értelmező olvasók viszont az átlagosnál gyakrabban próbálkoznak „deduktív” értelmezésekkel: elvont etikai, vallási és filozófiai magyarázatokkal. Mindkét megközelítés egyaránt eredményezhet erősen vagy kevésbé erősen redukáló („árnyaltabb”) értelmezést. Vagyis egyfelől bármelyik kapun be lehet lépni a „mű labirintusába”, bármelyik úton el lehet jutni mélyébe, másfelől a különböző olvasmányok esetében azonban bizonyos irányultságú stratégiák jobban segítik az árnyalt értelmezést. Az *Iskola a batáron* esetében egyfelől azt tapasztalhattuk, hogy a dominánsan szociológiai irányultságú olvasási stratégiák kedveznek legkevésbé kevésbé redukáló értelmezésnek, másfelől pedig azt, hogy a többes irányultságú¹ olvasási stratégiák jóval nagyobb esélyt adtak az árnyalt értelmezésnek, mint az „egyszólamúak”.

3. A FELKÍNÁLT ÁTFOGÓ ÉRTELEMZÉSEK MEGÍTÉLÉSE

A regény értelmezését többféle módszerrel vizsgáltam tizenkét olvasócsoporthoz², egyebek mellett 33 egymondatos értelmezés és különböző szövegrészek véleményeztetésével vizsgáltuk. A mérlegelésre ajánlott értelmezések fele irodalmároké (vagyis „hivatásos olvasóké”) volt. A 33 értelmezés közül az erősen redukáló vallásos és a kevésbé redukáló vallási-filozófiai értelmezéseken kívül most azokat emelem ki, melyek eléggé egyértelműen utalnak a regény transzcendens dimenziójára.

A vallásos értelmezések közül a leginkább redukáló *Az iskola bűnös világával a keresztény értékek állnak szemben* kijelentés volt. Az „egyáltalán nem értek egyet”-től a „teljes mértékben egyetértek”-ig terjedő ötfokú skálát használva megállapítható, hogy az idős olvasók (3.7) kivételével a valamennyi olvasó-csoport elutasította (2.0-3.0) ezt az értelmezést.

Csak a szakmunkástanulók utasították el egyértelműen (2.2) azt a (Balassa Péterére épülő) értelmezést (1985:407–412), mely szerint *Nem az erkölcsi rossz és az erény, hanem a bűn és a kegyelem állnak szemben egymással*, ám egyik olvasócsoporthoz sem talált egyértelmű helyeslésre³.

Ennél valamivel jobban megosztotta a vizsgált olvasók különböző csoportjait az az értelmezés-lehetőség, mely szerint *A kegyelem hatására az összetartozás, az egymás megértése annyira természetessé, magától értetődővé válik, hogy a szavak már felületessé és feleslegessé válnak*, mely ugyancsak az idős olvasók körében talált leginkább egyetértésre (4.1), ugyanakkor csak a magyartanárok utasították el, de ők is éppen csak (2.9).

Az előbbieknél valamivel árnyaltabb – immár inkább vallásinak, mint vallásosnak tekinthető – *Isten irgalma nélkül nem boldogulhatunk, Isten segítő kegyelme hozzásegít az igazi értékek felismeréséhez* értelmezés – amelyet Zemplényi Ferencről kölcsönöztem (1982: 473–485) – osztotta meg leginkább az olvasókat: az idős olvasók kisebb (3.9) a négy vallásos csoport nagy mértékben (4.3.–4.6) egyetértettek vele, a többiek viszont eléggé egyértelműen elutasították.

A regény „transzcendens” értelmezéseit képviselő megállapítások közül leginkább a Szegedy-Maszáék (1994) értelmezésére támaszkodó *Az erkölcsi érzék az ember elpusztíthatatlan tulajdonsága* talált elfogadásra, kimagaslóan az idős olvasók körében (4.8), de a vallásos olvasók körében nem jobban, mint a nem vallásos olvasók között. Hasonló volt a helyzet azzal az értelmezéssel, mely szerint *A belső világ kiépítése növelheti a személyes kapcsolat esélyét*.

Mindegyik olvasócsoport elfogadta azt a megállapítást, mely Kis Pintér Imre értelmezésére épült (1982), mely szerint *Az emberi szabadság az ésszerű belátásokból levezethetetlen erkölcsi értéken alapul, mely megteremti a szeretet közösségét és magát a személyiséget*; leginkább az idős olvasók (3.9). Ugyancsak a csoportok többsége elfogadta azt a Zemplényi (1982: 473–485) értelmezésére épülő megállapítást, mely szerint *Egyéniségünk megtalálása után következhet a kapcsolatok keresése a »felületre merőleges irányú ismeretlen dimenzió« erőterében*, mellyel leginkább a Krisna-hívók értettek egyet.

Míg a vallási és vallásos irányultságú értelmezéseket leginkább a három klerikus csoport tagjai fogadták el, a transzcendens irányultságúak esetében nem állapíthatók meg szignifikáns különbségek.

4. SZÖVEGRÉSZLETEK ÉRTELMEZÉSE

4.1. A mottó

A regény mottóját mind a „hivatásos”, mind a „laikus” olvasók közül többen az ágostoni hagyomány alapján magyarázzák. Ágoston nem úgy értelmezi Pál apostol Római levelének 9,16 versét⁴ hogy Isten segítségével nélkül nem érhetjük el, amit akarunk, hanem úgy, hogy akkor is Isten cselekszik bennünk, amikor akarunk. „Hogyan vállalhatta a szabad akarat hirdetője a kegyelem mindhatóságának tételét?”, kérdezi Vidrányi Katalin, és azt válaszolja, hogy Ágoston szerint szabadságunk nem az autonóm emberé, hiszen szerinte nincs is autonóm ember, és így az igazi szabadság az igazságnak való alávetés. Ágoston szerint, írja Vidrányi „Az ember nem képes a maga ura, teste ura lenni. Az akarat elvben választ a jó és rossz között, de gyakorlatilag csak a rosszat választhatja. Ennek a radikális pszichológiai pesszimizmusnak a teológiai konzekvenciája: az alapjában elnyomorodott emberi természetén még a keresztségben nyert kegyelem sem segít igazán. Így a keresztény alapvető állapota Istentől való teljes függőség.” A „Nem az akaróé...” ágostoni értelmezése – mely szerint az ember semmi jót nem tehet önmagától, és ami jót tesz, annak szándéka és véghezvitele egyaránt a kegyelem műve – Vidrányi szerint nem csak Ágoston „nagyon kegyetlen” emberképéről tanúskodik, hanem nagyon problematikus Krisztus-felfogásáról is (1998: 322–325). Paradox módon ugyanez az Ágoston teremti meg az európai gondolkodásban a személyiség fogalmát, valamint ugyanő „propagálja” az embert mint történelemben létező lényt. „Konkrét tanításai egy nyitottabb teológia számára sok helyen nagyon is problematikusak, a laikus gondolkodás számára nem egyszer abszurdak és elriasztók. De ez is kellett ahhoz, hogy bizonyos értelemben elmondhassuk: mindannyian Ágoston köpönyegéből bújtunk elő”, fejezi be Vidrányi gondolatmenetét (1988: 326). Ágoston szellemiségének továbbélését vizsgálhattunk, amikor a regény mottójának különböző magyarázatait kínáltuk a kérdezetteknek. Az olvasói választásokból ki lehetett érezni az „olvasói hermeneutika” minőségét, vagyis azt, hogy mennyire vonatkoztatták az olvasók ezt a szentpáli szöveget a regény egészére, melynek szellemiségét jól érzékeltetik a „hozzáadni valamit a világhoz”, valamint a „halott formák segítségével élő valóságot tudunk létrehozni, ha a felületre merőleges irányú dimenzió felé ható erőkre szakadatlanul ügyelünk” gondolatok.

A felkínált hat értelmezés közül csak a katonai középiskolások (15%) és a szakmunkástanulók (10%) választották azt, amely szerint a *kegyelmi ál-*

lapot éppen akkor kerüli el az embert, amikor nagyon akarja. Valamivel többen érezték magukénak azt az értelmezést, mely szerint „eleve el van rendelve, ki lesz a kiválasztott”: legtöbben a katonatiszt-növendékek (20%), a klerikusok (2%) kevésbé, mint a „világiak”. Nem meglepő, hogy szemben – még a vallásos olvasók számára is szélsőségesnek ítéltető – ágostoni tanítással leginkább a kegyelmet és a és az emberi erőfeszítést egyaránt szükségesnek tartó értelmezés (*Az embernek is igyekeznie kell sorsát alakítani, de ez kevés, kegyelemre is szükség van*) Körül alakult ki legnagyobb mértékű egyetértés; átlagosnál nagyobb (55%-os) mértékben a katolikus klerikusok, a krisnások és az idős olvasók körében. A református klerikusok jellemző módon az *azoké a túlélés kegyelme, akik nem futnak utána, hanem rábízák maguk az Istenre* értelmezést érezték leginkább sajátjukénak. A többiek közül legtávolabb a tisztí iskolások álltak azzal, hogy ők az egyetlen csoport, amelynek tagjai elég nagy arányban érezték magukénak az eleve elrendelés értelmezést.

4.2. Ottlik „etikájának” recepciója

„Nem erkölcsi emelkedettségéből gyűlöltük a hamisságot és hazugságot, hanem szinte testileg, az idegrendszerünk visszafojthatatlanul undorodott tőle; de ha szebben hangzik, azt is mondhatnám, hogy mégiscsak egy erkölcsi magaslatféle volt az a végső menedék, ahová visszaszorított bennünket a neveltetésünk.”⁵ Ebben a szövegrészletben Ottlik úgy érzékelteti az erkölcsi fejlődést, hogy következetesen kerüli a moralizálást. Ezt a szöveget az olvasó egyaránt érezheti tudományos hitelűnek⁶ és talányosnak. A mondat első fele eléggé határozottan állítja szembe az ösztönösséget a tudatossággal, de nem fejt ki, hogy mit is jelenet a „testileg” és az „idegrendszerünk”. Azt jelentené, hogy a gyermek születetten, ösztönösen erkölcsös? És ha igen, kérdezheti a lélektanban valamennyire jártas olvasó, akkor Freud vagy Jung modellje alapján képzeljük el a hazugságtól undorodást? A mondat másik fele –, mely a könnyedén-játékosan vagy éppen nyeglén hangzó „de ha szebben hangzik”-kal vezetődik be – már a „neveltetést” említi, ami természetesen nem zárja ki az ösztönös undor-érzést (hiszen a „belénk nevelt” beépülhet a tudattalanba). A metaforikus „erkölcsi magaslatféle” kifejezés egyben a szaktudomány állításaival egybecsengve utal a 11-12 éves gyerek erkölcsi fejlődési stádiumára, hiszen ez a „magaslatféle” még nem az a csúc, melyre önerőből felértek, hanem az a végső menedék, ahová – a hamisság és hazugság elől – „visszaszorította” őket neveltetésük. „Nem a választás következményeinek ésszerű mérlegelése számít, hanem az erkölcsi érzék. Ez jelenik meg úgy a regényben, mint a

belső függetlenség biztosítóka. Valószínűnek látszik, hogy a könyv nem az értelemmel, nem is hasznossággal, hanem inkább az ösztönnel hozza összefüggésbe az erkölcsöt”, írja Szegedy-Maszák, majd hozzáteszi: „végső soron két táborra osztja az embereket, annak alapján, hogy van-e erkölcsi érzékük vagy nincsen”. Mindemellett szerinte Ottlik se nem biologizálja, se nem szubjektivizálja az erkölcsöt, csupán hasonló önállósággal ruházza föl az erkölcsi érzéket, mint a más-más dimenzióba tartozó érzékelőképesseget és értelmi megértést, és háromféle módon láttatja megnyilvánulni: erkölcsi tulajdonságok meglétének érzékelése, helyeslés és helytelenítés, indíték érzése a cselekvésre (1994: 99). Mindezek után még mindig nyitott kérdés marad a neveltetés és a ösztönös érzés, a mélyről jövő undor és az erkölcsi magaslatféle bonyolult viszonya, mely az olvasókat – laikust és hivatásost egyaránt – ugyancsak próbára teszi.

A legtöbb olvasó-csoportban ennek a szövegrészletnek az értelmezése nagyobb részben erősen redukáló (sokszor eléggé erőltetetten belemagyarázó) volt, leginkább a katolikus gimnazisták (85%) és a tiszti iskolások (80%) körében, és csak tizedét lehetett eléggé árnyaltlnak, összetettnek, eredetinek ítélni, ezek aránya a krisnások (30%) és a magyar szakos hallgatók (35%) volt a legmagasabb.

A kevésbé redukáló értelmezések többsége erkölcsi közelítésű. Majdnem mindegyik beleérzi (belemagyarázza?) Ottlik szövegébe a lelket és a moralitást: *Magukba fordultak, s a beléjük ivódott értékrendet vették elő. Azzal, hogy igazságot akartak válni, az erkölcsi emelkedettség szintjére kerültek* (katolikus klerikus férfi); *Egy erény akkor válik az ember szerves részévé, ha eléri a 'megvalósítás' szintjét, ahol a jellem szerves részévé válik. Az általános az egyediben éri el tiszta ragyogását. A konvencionális erkölcsiség szféráján felül emelkedő ember – a bit lovagja – megszállott igazságérzetének természetes velejárója a hazugság gyűlölete* (Krisna-hívó férfi). Jellegetes példája ez az értelmezés a szöveghez csak laza szállal kapcsolódó, és attól el is szakadó eszmefuttatásnak.

Szemben ezekkel az etikai irányultságú próbálkozásokkal, az a lélektani-filozófiai értelmezés, amely egy különösképpen nem olvasott, de az irodalommal kapcsolatban barátságos beállítottságú tiszti iskolásé, már határozottan rendelkezik hozzáadott értékkel: *Az identitástudatért verekedő személyiségek belekapaszkodtak az igazságba mint utolsó mentsvárunkba. Hasonlóképpen az egyszerűbben fogalmazó idős vallásos (katolikus) nő értelmezése is: Az ember test és lélek, a nevelés a lelket alakítja, a lélek basználja a testet. Az undor menedéket is jelent. A szöveggel érdemben dialogizál az a magyartanár-nő, aki így kérdez vissza: „A „visszaszorított” vajon vízszintes vagy függőleges korlátozásra utal?*

4.2. Ottlik antropológiájának recepciója

„Annál jobban közeledünk egymáshoz, minél beljebb haladunk önmagunkban, magányunk közös centruma felé.”⁷⁷ Ágoston szigorúan összeköti az önszeretetet és az istenszeretetet: „Magamat ismerem, Téged is ismerlek, s ha Téged ismerlek, ismerem magamat.” P. Ricoeur amikor saját hagyományunkban való elmélyülésről szól, mehökkentően hasonlóan fogalmaz, mint Ottlik: „Ha azonban eléggé elmélyülök saját hagyományomban, túllépek nyelvem határain. Amint haladok az általam »alapvetőnek« nevezett réteg felé – amit mások más úton érnek el –, e mélyfúrással csökkenteni tudom a távolságot köztem és más hagyományok között. A felszínen hatalmas a távolság, de ha lemegyek a mélybe, közelebb érek a másikhoz, aki ugyanezt az utat járja”. (Changeux, Ricoeur 2001:279) Ottlik – megfordítva a közismert „mások tükrében megismerni önmagunkat” gondolatot (melyet a viszonylag ismert József Attila-sor⁸ is megerősít) –, az önmagunkba való minél beljebb haladáshoz és a magányunk közös centrumához való eljutáshoz köti a másokhoz való közeledés feltételét. Ezt az értelmezők harmada (és ez a leggyakoribb értelmezés) – az ellenkező irányú sztereotípiára erős hatása alatt – úgy „olvassa”, hogy minél jobban közeledünk másokhoz, annál jobban megismerjük magunkat.

A redukáló és belemagyarázó értelmezések aránya a szakmunkástanulók (80%), az állami gimnáziumba járók (75%), a katolikus gimnáziumba járók (85%) és a katonai középiskolába járók (80%) körében a legnagyobb, a többiek körében 50-60% körül van. A kevésbé redukáló (árnyaltabb és eredetibb) értelmezések pedig a magyar tanárok (30%), a katolikus klerikusok (25%) és a krisnások (25%) körében gyakoribbak az átlagosnál (10%). Az irodalommal kapcsolatos pozitív beállítódás és a kevésbé redukáló (árnyalt-eredeti) értelmezés között szoros pozitív irányú összefüggés tapasztalható.

A kevésbé redukáló olvasatok a többségét képező filozófiai megközelítésűeken kívül lélektani és lélektani-filozófiai megközelítésűek is akadtak: *Kollektív tudattalan* (idős vallásos /református/ férfi); *A közös alapélmény, a magány felé haladás révén egyre közelebb kerülünk hasonló életbelyzetű társainkhoz* (állami gimnáziumba járó lány). A lélektani-filozófiai megközelítésű (eléggé eredeti) értelmezések között vannak olyanok, melyek lazábban kapcsolódnak az értelmezendő szöveghez: *Van egy közös személyiségünk, efelé haladva megértőbbé válunk egymás iránt* (református klerikus nő); *Minél jobban tisztában vagyunk lelkünk bonyolultságával, annál jobban ismerjük a világot* (egy katonai középiskolás és egy Krisna-hívő férfi); de akadtak olyan értelmezések is, melyek a szöveggel érdemben dialogizál-

va, „hozzáadott értékkel” alakultak: *Belső lényegünk megtalálásával megért-
betjük az emberi lényeket, azáltal meg a másik embert* (állami gimnáziumba
járó nem vallásos fiú, református klerikus nő, katolikus mérnök nő); *Sa-
ját nyomorúságunk, korlátjaink és mégis-szabadságunkban találkozhatunk a leg-
mélyebb, ki nem mondott, titokzatos empátiában, sőt sorsközösségben* (katolikus
szerzetesnő).

A legbensőnkben közös lényegre épít ez a két értelmezés: *Legbelül va-
lami azonos, a többi kapcsolat csak látszat* (magyartanár nő), *Az emberi prin-
cipium hozhat közelebb* (mérnök férfi). Egy református klerikus férfi S.
Weil (*a személytelenség és a személyesség viszonya*), egy idős katolikus nő pe-
dig Ágoston (*nyugtalan a mi szívéünk*) segítségével próbálja a szöveget ér-
telmezni. Végül pedig egy eredeti vallási értelmezés, mely bensőséges
dialogikus viszonyba került a szöveggel: *A befelé vezető út végén közös ott-
bonunk, a lelki világ. Ez csak látszólagos befelé haladás, látszólagos magány, va-
lójában kifelé haladunk az anyagi világból* (Krisna-hívő férfi).

„Úgy szeretem felebarátaimat, mint önmagamat. Ugyanazzal a fajta szeretet-
tel. Nem jobban. Tehetetlenül, közönyösen, megmáshatatlannal”,⁹ Ez a szöveg
– melyben ugyancsak a szeretet fogalmának lebontása és újraépítése fo-
lyik – még meghökkentőbbnek tűnhet az olvasók nagy részének, hiszen
a szeretés határozója éppen szó szerinti ellentéte a „közönyösen” lesz, de
a „tehetetlenül szeretni” is idegenül hangozhat sokak számára. A vallásos
olvasók (de mások is) a jézusi parancs kiforgatásának, paródiájának te-
kinthetik.

A legtöbb csoportban 55-60%-ot tesz ki az erősen redukáló (és belema-
gyarázó) értelmezések aránya, a kevésbé redukálóké viszont ennek csak
töredékét (6%-ot), a legkevésébbet az eddig tárgyalt szövegekhez képest!
A redukáló és belemagyarázó értelmezések aránya a katolikus gimnazis-
ták (80%), a katonatisztek (70%), a katonai középiskolások (75%) és a
szakmunkástanulók (70%) körében, az árnyalt és eredeti értelmezéseké
pedig a magyar szakosok (15%), magyartanárok (20%) és a krisnások
(30%) a legmagasabb.

Ezzel a szöveggel szállnak legtöbben vitába, főképpen a katonai közép-
iskolások közül, akik egyfelől azzal érvelnek, hogy mindenki önmagát
szereti legjobban, másfelől azzal, hogy ők csak magukkal törődnek, vala-
mint azzal, hogy nekik nincsenek felebarátaik. Egy magyar szakos nő és
egy nem vallásos idős nő az Ottlik-szöveggel vélt állításával vitatkozva
kijelenti, hogy *Önmagunknál jobban kell szeretni a többieket*. Egy katolikus
klerikus férfi még élesebben fogalmaz *Ha valaki önmagát szereti, akkor ott
komoly baj van*. Egy idős katolikus férfi azt állítja, hogy *A felebaráti szere-*

tet a kereszténység legnagyobb gondja. Velük szemben egy mérnök így érvel: A túléléshez szükség van önzésre. Egy szakmunkástanuló fiú pedig lakonikusan megjegyzi, hogy Nem szeretem őket. Egy magyar szakos nő pedig keserűen, ironikusan: Egyetlen kibúvó van: önmagunkat sem szeretni. Egy református klerikus férfi a közönyösségnek értelmezett „közönyösen” ellen tiltakozik: Ha valaki magával közönyös, ezt vetíti ki másokkal való kapcsolatára is.

A kevésbé redukáló (olykor egészen eredeti) értelmezések többsége ez esetben klerikusoktól származik, és egy kivétellel filozófiai és vallási megközelítésű. A kivételt képező lélektani megközelítés egy katolikus klerikus férfié, magyarázata azonban csak részben tekinthető sikeresnek, a „közönyösen”-re ugyanis egy redukáló racionális magyarázattal próbálkozik: *A másik személy jelenléte provokál: állást kell foglalni: vagy szeretem, vagy elutasítom. Ha elfogadom, szeretnem kell, de a hétköznapiak rendjében közönyössé tehet.* A vallási magyarázatok megpróbálják Ottlik szövegét a jézusi szeretet-moddal azonosítani. Ketten a „közönyösen” és „tehetetlenül” kikerülésével így értelmezik a szöveget: *A jézusi tanítás lényege: mindenki a felebarátom, aki utamba kerül* (református klerikus nő); *Egyetlen szeretet van, mellyel Istent, embert, önmagunkat szerethetjük* (katolikus klerikus nő); ketten pedig még a legtöbbek által kikerült jelzőket is megpróbálják bevonni az értelmezésbe: *Eljutott a jézusi igazsághoz: ez a szeretet tehetetlen, közönyös a múlt miatt, ám megváltozhatatlan* (katolikus klerikus férfi); *A tökéletlen szeretet a szeretet horizontális maximuma. Ebbe kell a vertikális »szeresd Uradat, Istenedet«, s így a kettő igazi szeretetté olvad össze* (református klerikus férfi). A filozofikus megközelítések nem fedik ugyan le a teljes szöveget, ám lényeges pontokra mutatnak rá: *Vannak dolgok, melyek egyszerűen csak vannak* (mérnök nő); *Lételemei egymásnak* (állami gimnáziumba járó fiú).

4.3. Ottlik ontológiájának recepciója

„A fogható valóság felszínén élünk, elszakadva. Az érzékelésen túli, időn kívüli nagyobb valóság terében azonban folytonosan összefüggünk valabol. Indáink metszik a világot, aztán továbbnyúlnak, ki, egy ismeretlen dimenzióba, mint elszakíthatatlan köldökzsinór, s ott vagyunk egybekapcsolva, egyetlen egészként, abban a teljesebb kontinuumban.”¹⁰ Ebben a szövegben Ottlik emberképe kozmikus távlatot kap, belehelyeződik ontológiájába. Az „érezékelésen túli, időn kívüli nagyobb valóság” és az „ismeretlen dimenzió”, „a teljesebb kontinuum” komoly fejtörést okozhat a filozófiában és teológiában járatlan olvasóknak és a vallásos olvasók számára pedig erős kísértést jelenthet a teológiai vagy vallási rövidre zárásra. Ennek ellenére ez a szöveg va-

lamivel egyszerűbb és egyértelműbb az előzőeknél, ami persze viszont az olvasót még jobban leegyszerűsítésre is csábíthatja. Biztos fogódzót a többretegű valóság és annak egységének (kontinuitásának) egyértelmű kimondása jelent, az „ismeretlen dimenzió” viszont igencsak elbizonytalaníthatja az olvasót. Az „egybekapcsolva, egyetlen egészként” jó alkalmat kínál, hogy a szöveg jelentését az olvasó az emberiség egységére, az emberek összetartozására redukálja

A legtöbb csoportban az értelmezések fele erősen redukáló és belemagyarázó, s csak tizedük eléggé árnyalt és/vagy eredeti. Jóval átlagon felüli az erősen redukáló és belemagyarázó értelmezések aránya a középfokon tanulók (75–85%) és a tiszti iskolások (80%) körében. Az átlagosnál jelentősen magasabb a kevésbé redukált értelmezéseké a hivatásos olvasók (30%), a katolikus klerikusok (25%) és a krisnások (25%) körében. Az irodalommal kapcsolatos beállítódás és az értelmezések árnyaltsága-eredetisége között ez esetben is csak gyengébb pozitív összefüggés érzékelhető.

A vallásos értelmezések rendre rövidre zárnak, kevésbé árnyalnak. A kevésbé redukáló értelmezések döntő többsége filozófiai megközelítésű. Az egyetlen eredeti lélektani megközelítés a kollektív tudattalanra utal (idős református) férfi). A két lélektani-filozófiai indíttatású közül az egyik szerint *A kollektív tudattalan mélyén az ismeretlen dimenziók ismerőssé válnak* (magyar szakos férfi), a másik szerint pedig *búra alatt élni, s közben tudni a búrán túli világról, mely vágyott és idegen, s mégis hozzá tartozunk egy közös üveggolyóban* (tiszti iskolás).

Egy református klerikus nő Pilinszky (*Külön sorsunk van, mégis valamiben egyek vagyunk: közös származásunk és végső célunk, abová „zubanunk egyenesen és egyértelműen*), egy magyartanár férfi pedig József Attila segítségével (*egyik dolog a másikat ...*) értelmezi a szöveget. Az filozófiai értelmezések között akadnak némiképpen leegyszerűsítők is: *Az igazán fontos dolgok legbelül vagy odaát vannak* (református klerikus nő); *Az egyé tartozás mélyebb dimenziója, ahol a test-állat nem zargat* (mérnökhallgató férfi); *A zárt világot alkotó egyes ember beleépül a világmindenségbe* (magyartanár nő); *Közös lélek részei vagyunk* (magyar szakos nő). *A töredezettség összeáll egy magasabb egységbe*” kezdi egy magyartanár nő még szorosan kapcsolódva a szöveghez, majd saját gondolatait belemagyarázva így folytatja: *megragadásához a törmeléken keresztül vezet az út*. Akad aztán olyan értelmezés is, melyben egyértelműen megjelenik a „hozzáadott érték”: *Az iskola bennünk van, s összeköt minket az egészszel, mert mindkét világhoz hozzátartozik* (katolikus klerikus férfi).

„Halott formák segítségével élő valóságot tudunk létrehozni, ha a felületre mérőleges irányú, ismeretlen dimenzió felé ható erőkre szakadatlanul ügyelünk.”¹¹ Abból a szempontból, hányan vállalkoztak értelmezésükre, a nyolc szöveg közül (a csoportonként 30 átlagosan 45%-os aránnyal) ez bizonyult a legnehezebbnek. Nehézséget okoz már a „halott forma”, a geometriai nyelvezet, az „ismeretlen dimenzió”, de még inkább talányos az olvasók számára az „ismeretlen dimenzió felé ható erő”. A felülről lefelé irányuló, vagyis transzcendensnek, felsőbbrendűnek, mennyeknek értelmezhető „ismeretlen dimenzió” felől ható erőt az olvasó leginkább az isteni kegyelemmel azonosítaná. Ebben a szövegben azonban még csak nem is az ismeretlen dimenziókra való (lentől fölfelé történő) figyelésről van szó, hanem az ismeretlen dimenzió felé (vagyis lentől fölfelé) ható erőkről. Két biztos pontja lehet az értelmezőnek: egyfelől a valóságot létrehozó, s e célból az ügyelő, figyelő ember, másfelől pedig az ismeretlen dimenzió. Erről az ismeretlen dimenzióról már a regényből tudhatja az olvasó, hogy ez a teljesség (vagyis az a „teljesebb kontinuum”, ahol „egyetlen egészként” vagyunk egybekapcsolva). Ami továbbra is talányos: az ember és az ismeretlen dimenzió közötti kapcsolat mikéntje.

Az értelmezésre vállalkozó kisebbségnek¹² is átlagosan 60%-a erőteljesen redukáló és belemagyarázó értelmezést ad, kevésbé redukáló értelmezések átlagos aránya pedig 16%. Az erősen redukáló és belemagyarázó értelmezések aránya az átlagosnál jóval magasabb a gimnazisták (75–85%), a katonai középiskolások (100%) és a katonatisztek (75%) körében, a kevésbé redukáló értelmezéseké pedig a magyar szakosok (45%) és a klerikusok (30%) körében.

A kevésbé redukáló értelmezések fele filozófiai, fele vallási. A filozófiai értelmezésekkel próbálkozók közül ketten az „ismeretlen dimenzió felé ható erők”-et jelekkel, összefüggésekkel helyettesítik: *Figyelni kell a jeleket, mert értelmezésük mindenkire nézve kötelező* (református magyar szakos nő), *Mélyebb összefüggésekre figyelve válhattak élő valósággá* (református klerikus nő). Egy idős katolikus nő – ugyancsak leegyszerűsítve – „fentről jövő erő”-vel helyettesíti „az ismeretlen dimenzióra ható erők”-et: *A forma csak akkor halott, ha nincs megtöltve fentről jövő erővel*.

A vallási értelmezések is kikerülnek „az ismeretlen dimenzió felé ható erők”-et, s csak az immanens és transzcendens kapcsolatára „ügyelnek”. Bár ezek az értelmezések valamelyes hozzáadott értéket is tartalmaznak, nem sorolhatók a legárnyaltabbak és legeredetibbek közé: *Az igazán fontos dolgok legbelül vagy odaát vannak* (református klerikus nő), *Az anyagi világ Isten energiája, ezért, bármit kapcsolunk össze vele, az lelkivé válik. Egész*

életünket ez az összekapcsolás kell, hogy áthassa, a szakadatlan figyelem összeköt a Legfelsőbbel (Krisna-hívó férfi), A szemlélődés tapasztalata a feltámadás által az élet mindenütt jelen van (katolikus klerikus nő).

5. A VALLÁSOSSÁG BEFOGADÁST BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE

A tizenkét vizsgált olvasócsoporthoz közül a felkínált átfogó értelmezések véleményezésében (vagyis az erősebben és a kevésbé redukáló értelmezések elfogadásában) nem volt szignifikáns különbség vallásos és nem vallásos befogadók között. A kevésbé redukáló és a transzcendensre nyitott értelmezéseket leginkább a katolikus klerikusok és a magyar szakos hallgatók érezték leginkább magukénak, megelőzve a magyartanárokat. Mivel a magyar szakos hallgatók és magyartanárok irodalmi olvasottsága, irodalmi kódismerete és irodalmi ízlésszintje magasabb volt, mint a katolikus „klerikusoké”, az Ottlik-regény esetében számolnunk kell a katolikus vallásosság erőteljes befogadást befolyásoló erejével. Ezt az is alátámasztja, hogy a 12 olvasó-csoport közül a magyartanárok és a „református” klerikusok mellett a katolikus „klerikusoknak” tetszett legjobban a regény. A szövegrészletek értelmezése részben megerősíti, részben tovább árnyalja ezeket a megállapításokat.

A kevésbé redukáló olvasatok – sorrendben – a magyar szakos hallgatók, a Krisna-hívók, a katolikus klerikusok és a magyartanárok szövegrészlet-értelmezései között fordultak elő legnagyobb arányban.

Ez esetben csupán a Krisna-hívók befogadói viselkedése szorul magyarázatra, ugyanis felkínált átfogó értelmezések megítélésében nem mutatnak különösebb fogékonyságot a kevésbé redukáló értelmezések iránt, ugyanakkor a transzcendens dimenzióra utaló szövegrészletek értelmezései körükbe az átlagoshoz képest jóval kevésbé redukálók, jóval differenciáltabbak, árnyaltabbak és eredetibbek voltak. Mivel az irodalommal kapcsolatos fogékonyságuk – ebben a körben – átlagosnak mutatkozik, sajátos vallásosságuk befogadást befolyásoló szerepével kell számolnunk, mely nem terhelt a keresztény vallásosság esetenként működésbe lépő „fékező sztereotípiáival”

Gáspár Csaba László szerint az ember „a horizont alatt van, ám a horizonttal állandó viszonyulásban. Ez az ember létezésének dialogicitása, az ember ex-istál, azaz állandóan egy hermeneutikai körben mozog. A vallásban a horizont aktív, kezdeményező, azaz kinyilatkoztató, normatív. A vele szembeni viszony megszólító találkozás, amely az embert döntésre készteti, s a döntés eredményeként megjelenik a »személy«.” A mű-

alkotás, mely érzékletesen megjeleníti a horizontot, hasonló aktivitást kíván a befogadótól, mint a vallási horizont. Itt is létrejön találkozás, itt is van döntés, és ez a dialógus is segíti a személy létrejöttét. Az irodalmi mű és az olvasó kapcsolatára is igaz, hogy „Az ember az ő számára eredendően esetleges epifánia teremtette létérzékelést »optimalizálja.«” Gáspár Isten megtapasztalását a műalkotás megtapasztalásához hasonlítja: mindkettő epifánia, „radikális értelemben horizont-alkotó esemény, vagyis maga alkotja meg értelmezésének „előzetes” horizontját” (1999). Miként Isten befogadásához valamiféle istenhit szükséges, az irodalmi mű befogadásához valamiféle irodalomra ráhangoltság, olvasói beállítódás, beavatottság szükséges. A műalkotással való dialógushoz – különösen a mi kultúránkban – sajátos befogadási feltételekre (köztük, tapasztalhattuk, szociológiaiakra és lélektaniakra is), valamint sajátos olvasói közreműködésére van szükség ahhoz, hogy a befogadó addigi értelmezési horizontját kitágító, személyét gazdagító epifánia létrejöjjön, és ebben – érzékelhettük – pozitív szerepe lehet a vallásosságnak. Azt is érzékelhettük, hogy amikor irodalmi vendégségbe megyünk – amennyiben megfelelő esztétikai beállítottságot és autorizációt viszünk magunkkal, akár gimnazistaként, akár magyartanárként, akár klerikusként – komoly esélyük van arra, hogy olvasóként (Kosztolányival szólva) „egy nagy ismeretlen Úrnak”¹³ vendégei lehessünk.

JEGYZETEK

- 1 Például szociológiai-lélektani, lélektani-etika, filozófiai-vallási.
- 2 Állami és katolikus gimnáziumba járó diákok, katonai középiskolások, szakmunkástanulók, 24-28 éves végzős katonatiszti főiskolások; végzős mérnökhallgatók és frissen végzett mérnökök, 24-30 éves katolikus, református és Krisna-hívő klerikusok (teológus és lelkészhallgatók, lelkészek és szerzetesek); magyar szakos főiskolai és egyetemi hallgató; 30-50 éves magyartanárok, ötven évesnél idősebb olvasók.
- 3 Még leginkább az idős olvasók (3.6) fogadták el.
- 4 „Nem az akaróé, sem a futóé, hanem a könyörülő Istené.”
- 5 A bevezető rész első fejezetében (*Szeredy az uszodában 1957-ben*) olvasható (8. p.) a következő rész után: „Az igaz, hogy Szeredyvel sosem hazudtunk egymásnak, talán ezzel kellett volna kezdenem. Illetőleg: nem hazudhattunk egymásnak, nem voltunk abban a helyzetben. De ha tehettük volna, akkor sem lett volna kedvünk hozzá, mert már régen megutáltunk minden hazugságot. Ennek a történetét még nehezebb elmagyarázni”.
- 6 Hiszen Kohlberg és Piaget szerint 11–12 éves korra még nem alakul ki az önálló, tudatos erkölcsi személyiség. (Kamarás, 1997:268)
- 7 Ugyanott mint az előbbi szövegrész.

- 8 József Attila: „Hiába fűrésztöd önmagadban, / Csak másban moshatód meg arcoat.” (*Nem én kiáltok*)
- 9 A III. rész 24. fejezetében (425. p.)
- 10 A III. rész 24. fejezetében (426. p.) olvasható a hajó-jelenet végén, mint Medve kéziratából idézett szöveg. Ezt Medvének ahhoz a kijelentéséhez kapcsolódik, hogy a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, hozzáadni, és hogy neki tízezer lelke van.
- 11 A III. rész 24. fejezetében (426. p.)
- 12 Átlagosan 45%.
- 13 *Hajnali részegség*

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Balassa Péter (1982) Ottlik és a hó. In: *Jelenkor*, 5:407–412.
- Beney Zsuzsa (1973) Iskola a határon. In: U.ő: *Ikertanulmányok*, Budapest, Szépirodalom Kiadó, 194–235.
- Bohár András (1993) Ami lényeges az zárójelben. I.- II. In: *Pannon Tükör*, 3:26–31., 4:40–50.
- Changeux, Jean-Pierre, Ricoeur, Paul (2001) *A természet és a szabályok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Fogarassy Miklós, Kamarás István (1981) *Olvasó a labirintusban*. Budapest, Tankönyvkiadó
- Gáspár Csaba László (1992) A személy megismeréséről. In: *Iskolakultúra*, 2:16–29.
- Kamarás István (2002) *Olvasó a határon*. Budapest, Pont Kiadó, Savaria University Press.
- Kis Pintér Imre (1982) Lenni, de látni is a létezést. (Ottlik Géza világegyenleteiről), In: *Jelenkor*, 5:398–406.
- Mártonffy Marcell (2001) Olvasás-példázatok (A parabola értelmezés változatai Ottlik Géza Iskola a határon című regényének magyarországi fogadtatás történetében). In: *Műhely*, 1:78–86, 2:33–44.
- Ottlik Géza (1980) *Próza*, Budapest, Magvető Kiadó, 213–214.
- Sontag, Susan (1998) Az értelmezés ellen. In: *Holmi*, 3:416–424.
- Szántó Gábor András (1998) A regény mint „új, s még inkább újszövetségi műfaj” In: *Irodalomtörténeti közlemények*, 1–2: 67–90.
- Szegedy-Maszák Mihály (1994) *Ottlik Géza*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Vidrányi Katalin (1998) *Krisztológia és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó
- Zemplényi Ferenc (1982) Regény a határon. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4:473–485.

BULGAKOV-SZEÁNSZ A PANNON EGYETEMEN

Kamarás Kingának

Bár az egy lakosra jutó *A Mester és Margarita* példányokat tekintve akár világelsőségre is pályázhatnánk, a Bulgakov-regény magyarországi olvasástörténete mégsem egyértelműen sikertörténet. Az akkor „túrt” kategóriába sorolt regény a példányszámot és a hivatalos orgánumban megjelenő minősítéseket illetően igen óvatos 1970-es megjelenése után három évvel a közművelődési könyvtárakat látogatók egyötöde olvasta. A tiltott, vagyis a túrt gyümölcsnek számító olvasmányt a könyvtárhasználók közül nem csak az olvasóként megnyitottabb egyetemi hallgatók fele kölcsönözte ki, hanem még a fizikai munkások ötöde is.

A hetvenes évek végére már meghaladta a félmilliót a regény olvasótábora, és a negyedmilliót a megvásárolt példányoké (Kamarás 1996:71–75). A viszonylag magas olvasottságától jócskán elmaradt a könyv kedveltsége. Amikor 1978-ban 150 művel modelleztük az irodalmi olvasmánykínálatot, ez a regény csak a 126. helyet foglalta el kedveltségi sorrendben, ami azt jelenti, ennek a regénynek a szerkezete, stílusa, világa eléggé eltért az átlagolvasmányokétól. (A nők, az idősebbek és az kevésbé iskolázottak körében jóval inkább, mint a férfiak, a fiatalabbak és a iskolázottabbak körében (Kamarás 1996:89–92).) A nyolcvanas években újabb és újabb kiadások jelennek meg, s a regény a kilencvenes évek elejére bekerül a középiskolai ajánlott és kötelező olvasmányok, valamint a kanonizált művek közé. A hazai rádió-, tévé- és színpadi változatok mellett az Illés és Bródy által alkotott és Koncz Zsuzsa által énekelt *Margarita*¹, valamint a regény szállóigévé vált, s Esterházy Péter, Géczy János és mások műveiben visszaköszönő sorainak köszönhetően a nyolcvanas évek második felében már Bulgakov-regény hazai kultuszát tapasztalhatjuk (Kamarás 1996:93). A kilencvenes évek közepére azonban a regényt már többen olvassák kötelező, mint szabadon választott olvasmányként (Kamarás 1996:94). Újabb, legalább is szerény fordulatot hozhat a regény olvasástörténetében az a tény, hogy bekerült a *Nagy Könyv* akció tizenkettes döntőjébe.

1. A TALÁLKOZÁS ESÉLYE

A 2004/2005-ös tanév második szemeszterében a Pannon Egyetem 75 bölcsészhallgatója² (férfi és nő) vette fel az *Egy Bulgakov-regény adaptációi és olvasatai*³ című, nem szaktárgyi (úgynevezett értelmiségképző) kurzust, amelynek keretében egy empirikus irodalomszociológiai kutatásban való közreműködésre hívtam meg a vállalkozókat. A kurzust felvevők motiváltsága eléggé különböző mértékű és irányultságú volt. Többségük (háromötödük) nem olvasta a művet. Irodalmi olvasottságukra és filmes műveltségükre jellemző, hogy csak 4%-uk látta Enyedi *Az én XX. századom*, 5%-uk Antonioni *Nagyítás*, 15-15%-uk Bergmann *Suttogások és sikolyok* és Fellini *Nyolc és fél*, 18%-uk Eisenstein *Patyomkin cirkáló*, 19%-uk Pasolini *Máté evangéliuma* és Wenders *Berlin fölött az ég*, és csak 4-6%-uk olvasta Esterházy regényeit, 10%-uk Nádas *Egy családregény vége*, 15%-uk Hesse *Üvegyöngyjáték*, 25%-uk Hrabal *Sörgyári capriccio* című műveit. A társaság nagyobb része

(51-70%-a) látta Hitchcock *Madarak*, Huszárik *Szinbád* című filmjeit, és olvasta Golding *A legyek ura* című regényét, valamint Pilinszky költeményeit. Tanítványaim legnagyobb irodalmi élményei egy fokkal értékesebb művek közül kerülnek ki, mint a legnagyobb filmélményeik, ám érték, jelleg és stílus szempontjából is eléggé heterogén együttest adnak ki: a klasszikusok és a könnyed, szórakoztató irodalom nagyjából egyenlő arányban szerepel az olvasói szocializációt meghatározó élmények között.⁴

A kutatásba bevont veszprémi bölcsészhallgatók 14 százalékát egyértelműen szórakozás-orientált, 16%-át pedig művészi értékekhez kapcsolódó, tartalmas szabadidős tevékenység-szerkezet jellemzi, valamivel több, mint kétharmadukat e tekintetben eléggé vegyes szabadidő-töltési szokások. Az olvasott irodalmi művek és látott filmek terjedelme alapján a 40 százalékuk olvasottsága és film-ismerete szűkösen, a többieké közepesen ítéltető. Egyharmaduk művészeti ízlése gyengének, alacsonynak nevezhető, s csak alig több mint egy tizedük fejlettnak, magasnak. Értékkrendjük alapján legtöbbször (19%) az univerzalitás és a jóakarati értékeivel jellemezhető irányultsággal jellemezhető, 15 százalékuk értékkrendjét jellemzi a hedonista orientáció, 12 százalékuk értékkrendjét a tradíció és a biztonság értékei, 19 százalékukét pedig az univerzalitás-jóakarati és a tradíció-biztonság értékblokkok ötvözte. Mindössze 8 százalékuk értékkrendjében uralkodnak a teljesítmény és önmegvalósítás értékei. Egyötödük rendszeres vallásgyakorló, kétötödük csak laza kapcsolatban

egyházával, tizedük csak a maga módján vallásos 7 százalékuk nem vallásos, de istenhívő, 6 százalékuk pedig Istenben ugyan nem hisz, de valamiféle természetfelettiben igen.

Mivel eddigi kutatásaim (Kamarás 2002, 2003) azt bizonyították, hogy a művészi alkotások kiválasztását és fogadtatását a művészettel kapcsolatos beállítódás (beleértve az művészi nyelv és kódismeretet is) erősebben befolyásolja mint az értékrend vagy a világnézet, a Pannon Egyetem bölcsészhallgatóit képviselő 75 diák körében nem igen lehetett túl nagy esélyt jósolni e Bulgakov-regény kedvező fogadtatásának és értő (kompetens) befogadásának, vagyis a regénnyel való „bensőséges” találkozásnak.

2. TALÁLKOZÁS WOLANDDAL

Annak a 44 hallgatónak, aki még nem olvasta a regényt, oly módon olvastam fel első fejezetét, hogy 20 alkalommal megszakítottam e felolvasást, egy-két kérdést tettem föl, melyekre írásban válaszoltak; ugyanazokat a kérdéseket, melyeket az 1984-ben végzett kutatásban (Kamarás 1986:250–252) is feltettünk az olvasás folyamatát vizsgálva. Csupán a szerző és cím ismeretében tanítványaim harmada tanár (tudós, tanító) és tanítvány kapcsolatáról, negyedük egy filozófusról, másik negyedük pedig egy szerelmespárról szóló olvasmányra számított. Tizedrészük – a Mesterről Jézusra asszociálva – vallási témájú vagy egyenesen Jézusról szóló regényt várt. Arra a kérdésre, hogy *Ki lehet a Mester?*, már a kérdezettek harmada tippelt Jézusra, hatoda Istenre, és csak negyede tanárra, tanítóra, ötödük művészre vagy tudósra.

A TÖMEGÍR esetében nem csak ismerethiánnyal, hanem az irónia-érzék hiányával is számolhattam. Már húsz évvel ezelőtt sem igen tudtak mit kezdeni ezzel a metaforikus mozaikszóval sem a gimnazisták, sem a diplomások, most pedig tanítványaim tizede meg sem próbálkozott a válasszal. Legtöbben (egyötödük) a tömege számára írók szervezetére gondoltak, tizedük egyszerűen csak írószövetségre, kétötödik különféle célú írói csoportosulásokra, ketten-hárman népi írókra, reformátorokra, tucatműveket gyártókra gondoltak. A csak egy valaki ért el „telitalálatot” azzal a válasszal, hogy „az ideológiának megfelelő államilag támogatott irodalmi társaság”. Akárcsak húsz évvel ezelőtt (Kamarás 1986:137–164), most is majdnem ennyire bizonytalanok voltak a regénybeli történés idejének meghatározásában. Annak idején a kérdezettek fele 1917 előttre tájolta be a történeteket, a mostani válaszolóknak már kétharmada. Ötödük a 18. századra datálja az időpontot, feltehetően azért, mert a „moszk-

vai” említése ellenére a Hontalan, Berlioz és a TÖMEGÍR-hez a felvilágosodás vagy a romantika korát asszociálták.

A *Miért akart vallásellenes költeményt rendelni Berlioz?* kérdésre – akár húsz évvel ezelőtt – a legtöbben (41%) azzal válaszolnak, hogy Berlioz nem hívő, ateista, vallásellenes, többen (14%) pedig a vallásellenes közhangulattal magyarázzák. Most akadnak többen (14%), akik úgy vélik a látomás hatására döntött így Berlioz. Míg húsz éve még akadtak néhányan (7%), akik egy haladó értelmiségi gesztusának tekintik a vallásellenes költemény megrendelését, most ilyen válasz egy sem akadt, ezzel szemben többen (14%) úgy vélték, hogy ez esetben az uralkodó vallásos világnézettel való bátor szembehelyezkedésről van szó.

Tanítványaim fele úgy gondolja, hogy a regénybeli országban kötelező volt a vallásosság, s csak 9%-uk hiszi úgy, hogy ebben az országban a vallás éppen ellenkezőleg tiltott vagy elnyomott volt. Miután tanítványaim arról is értesültek, hogy „A mi országunkban⁵ az ateizmus cseppet sem meglepő jelenség”, s hogy „a lakosság többsége már réges-régen tudatosan elvetette az istenről szóló meséket”, indokolt volt másodszor is megkérdezni, hogy mikor játszódik ez a történet. Míg első alkalommal csak egy valaki nem válaszolt, most már a kérdezettek 18 százaléka teljesen bizonytalan. Harmad részük még mindig a huszadik századnál régebbi időre tippel, s a húszas-harmincas évekre csak tized részük, a negyvenes évekre és a kommunizmus idejére 9-9 százalék, a tizedük pedig az ötvenes-nyolcvanas évekre

Több alkalommal tettem föl az első fejezetet illetően legfontosabb és legindokoltabb kérdést, hogy *Ki lehet az idegen?* Először akkor, amikor Woland arról beszél, méghozzá kifogástalan orosz-szággal, hogy az öt bizonyítékot megdöntő Kant okoskodása csak rabszolgákat elégíthet ki. A kérdezettek negyedének széttárja karját, legtöbben (25%) – mint húsz évvel ezelőtt is – valamiféle tanult vagy tudós embernek tartják, 14 százalékuk egy itt élő, itt tanuló, ide utazó külföldinek, 9 százalékuk emigránsnak gondolja. A többi válasz igen széles terjedelmet ölel föl: néhányan (7%) Istennek⁶, természetfeletti lénynek, vallási vezetőnek vagy misszionáriusnak, vagy éppen ateistának tartják. Woland ama kérdésének elhangzása után, hogy „ha isten nincs, akkor vajon ki irányítja az ember életét, és általában az eseményeket” feltettem azt a kérdést, hogy *Az idegen szerint ki irányítja az emberek életét?* Annak ellenére, hogy tanítványaim háromnegyede nem tagadta isten létét, egyharmaduk azt válaszolta, hogy az ember saját maga, és csak egynegyedük tippelt Istenre. Heted-részük úgy vélte, hogy a felettünk álló emberek (a kormány, a nagyokos-

ok, a diktátorok és a manipulátorok) irányítanak minket, Másodszor akkor kérdeztem rá Woland kilétére, amikor idegen kifejti, hogy az ember egyszer csak elbotlik és a villamos alá esik. Ezúttal már tized részük teljesen elbizonytalanodik, ugyanakkor lényegesen megnő azoknak az aránya, akik valamiféle szellemi lénynek tartják: szellemnek (16%), ördögnek (14%), Istennek (9%), Jézusnak (4%).

A legnehezebb kérdésnek a *Miért nem tartja valószínűnek Berlioz, hogy Komszomol-tag fogja levágni a fejét?*, ugyanis tanítványaim közül senki sem tudta, mint jelent a „Komszomol”, amire húsz évvel ezelőtt még nem volt példa. Miután ezt elmagyaráztam a szó jelentését, 14 százalékuk még mindig tanácstalan volt. A legtöbben (30%) úgy gondolták, hogy ők ketten (Berlioz és a Komszomol-tag) együvé tartoznak, ezért lehetetlen, vagy egy másik számukra ésszerűnek tűnő magyarázattal próbálkoznak – zárójelbe téve, hogy ő egy ateista folyóirat főszerkesztője – Berlioz nem ismerhet komszomolistát. 16%-uk úgy véli, Berlioz egyszerűen ésszerűtlennek, illogikusnak tartja a dolgok, s akadnak árnyaltabb racionális magyarázatok is.⁷ Sajátos, mégpedig kétféle kettősség jellemi a tanítványaimat olvasó-szerepükben, legalább is ezzel a regénnyel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy nagyobb részük nem földi lénynek véli az idegent, gesztusaira, kijelentéseire többségük racionális magyarázatot próbál adni, emellett azonban a regény tér- és időbeli, történeti betájolásában legtöbbjük meglehetősen bizonytalanoknak mutatkozik.

Az első fejezet elolvasása után mérleget készítettünk, vizsgálandó, mennyire sikerült beavatódniuk a regény világába, megtanulni, megérteni nyelvét, megbarátkozni stílusával. Amit húsz évvel ezelőtt, azt most is megállapíthattam: ez a regény csaknem minden veszprémi egyetemista olvasójának kihívást jelentett, s jóval kevesebben maradtak közömbösök, mint ez hasonló összetételű olvasótáborok esetében más regények setében szokott lenni. A nem közömbösség azonban még az esetek nagyobb részében nem jelentett egyértelmű voksot a regény mellett, inkább várakozó álláspontra helyezhetést, s a folytatást illetően eléggé eltérő várakozásokat. Kevesebb volt a csodálkozás (hogy, jé, ilyen is van!), több a világnézeti önigazolás (hát persze, van Isten!) és még több a racionalizálás, a kevesebb dimenzióra redukálás. És ha kevesen is, úgy tűnik, mintha néhányan azért akadtak olyanok is, akik felvették Woland lapjait, játékba elegyedtek, cimboráltak vele.

3. A REGÉNY FOGADTATÁSA ÉS HATÁSA

75 olvasója közül mindössze heten akadtak, akiknek nem tetszett a regény. 23 százalékuknak tetszett is meg nem is a regény. Ugyanennyien voltak, akiknél a mérleg nyelve a „tetszett” felé billent, 45 százalékuknak viszont nagyon tetszett. Sem az első fejezet, sem az olvasói horizont több eleme (olvasottság, ízlés) alapján nem lehetett volna megjósolni a regény ilyen mértékű meleg fogadtatását. Kérdés azonban mi ennek a pozitív fogadtatásnak a tartalma. Ahhoz képest, hogy 45 százalékuknak nagyon tetszett, kevesebben, csak 37 százalékuk érzi ízlésének teljesen megfelelőnek a regényt, és csak 15 százalékuk érzi úgy, hogy a regény világa kifejezetten közel áll az ő világához. Némi magyarázattal szolgálhat⁸ minderre az is, hogy a regény a nem hívőknek tetszett legjobban, az egyházi-
asan vallásoknak viszont jobban tetszett, mint a csak maguk módján vallásosoknak. Wolandnak a vallási kérdésekben is megmutatkozó iróniája és/vagy Margarita boszorkánysága, és/vagy a Mesternek a Bibliától eltérő Pilátus-regénye feltehetően zavarta gondot az egyházi-
asan vallásos olvasók egy részét. (Az is igaz viszont, hogy másik részük jóval inkább tekinthette a regényben történeteket afféle istenbizonyítéknak, mint a kevésbé vallásos olvasók.)

A mai 4.1-el szemben húsz évvel ezelőtt a bölcsészek körében 4.53 volt a regény tetszésindexe, jóval magasabb mint a humán értelmiségieké (4.08), s ezt az értéket akkor csak a vallásos értelmiségieké közelítette meg.⁹ A húsz évvel ezelőtti – szinte már extatikus – fogadtatás könnyedén magyarázható az akkori művelődéspolitikai által a „túrt” kategóriába sorolt regény többféle (politikai, világnézeti) tabut döntőgető tematikájával, a mostani – az olvasói horizontokhoz képest – váratlanul pozitív fogadtatás természetesen magyarázatra szorul, ezért meg kell vizsgálnunk a hatás irányát és mélységét, valamint tartalmát: a regény értelmezését.

A regény hatását jelző 32 hatáselem közül a kérdezetteknek legalább tizede a következőket jelölte meg: *elgondolkodtatott* (69%), *felkavart* (42%), *látókörom tágitotta* (38%), *fejtörést okozott* (38%), *újat mondott* (36%), *elszórakoztatott* (28%), *megzavart, új összefüggéseket tárt föl* (17-17%), *fárasztott, állásfoglalásra késztetett* (15-15%). Egy valami egyértelműen kiderül ebből a hatásszerkezetből: csak igen keveseket hagyott közömbösen ez a regény, s csak kevesekre tett kifejezetten negatív hatást. Az is megállapítható, hogy a hatás főképpen a kognitív mezőben jelentkezett, hiszen a *megrendített* és a *meghatott* hatás-elemeket csak a kérdezettek 8 és 4%-a választotta. Mindemellett az erőteljes hatásra (és talán

a katarzisa) utaló jelek is eléggé egyértelműek, Ilyennek vélem a *látóköröm tágította, az új összefüggéseket tárt föl*, és az *állásfoglalásra készített hatás-elemeket*.

4. A REGÉNY EGÉSZÉNEK ÉS SZEREPLŐINEK ÉRTELMEZÉSE

A *Hogyan értelmezi a regényt?* kérdésre adott válaszokban a következő értelmezés-elemek szerepeltek leggyakrabban¹⁰: igazságtevés (20%), a totalitárius társadalom kritikája (18%), szerelem (16%), erkölcsi próba (11%), az emberi létezés¹¹ (9%), a hit (7%). Ezek a típusok csupán az értelmezések irányát, s nem mélységét jelzik. A társadalomkép, a hit és szerelem értelmezés-elemek nagyobb része redukáló, a fény-árnyék, az igazságtevés, az emberi létezés és a lét értelmezés-elemek nagyobb része mélyebb, árnyaltabb értelmezésre utal.

Az olvasóknak felkínált 21 értelmezés közül a következő hármat a következő arányban érezték teljese magukénak: Woland, a kritika szelleme leleplezi az öntelt, kicsinyes, kispolgári életet élő embereket (49%); egy mindennapi, de érzésekkel teli nő kiáll egy olyan ember mellett, aki különb kortársainál, és éppen ezért kora nem ismeri el (49%); nincs veszélyesebb a bürokratikus hatalomnál, amely sakkfigurává fokozza le az embereket és gátolja őket önmaguk szabad megvalósításában (45%). A megítélésre felajánlottak közül a legárnyaltabb értelmezéseket átlagosan 10%-os arányban érezték teljesen magukénak, a fekete-fehér értelmezéseket pedig 20%-os arányban, összességükben pedig inkább az árnyaltabb értelmezéseket részesítették előnyben.

Tovább árnyalja a regény egészének értelmezését az egyes szereplők értelmezésére felkínál tehetőségek közötti választás. Wolandot – összhangban az átfogó értelmezésekkel – a legtöbben (44%) kellőképpen árnyaltan látva őt a kritika és a dialektika megtestesítőjének gondolják, aki leleplezi az emberi fogyatékosságokat. Nem sokkal kevesebben (39%) jószág és gonoszság, isten és ördög keverékének. A kérdezettek 29%-a gonosz szellemnek véli, aki visszaélve hatalmával elpusztít, megaláz, kényekedvére változtat meg embereket, 23%-uk gunyoros, játékos tréfálkozó lénynek tartja, 19%-uk egy isten nélküli földöntúli világ uralkodó szellemének, akiben nincs jószág és szeretet, csak bölcsesség és gúny, 17%-uk kiváló művésznek, 13%-uk szerint Woland maga a történelem, hozzá és vele méretek meg a jelen, 12% –uk szerint pedig ő az emberi értékeket képviselő és segítő lény. A nem vallásos olvasók jóval nagyobb arányban értelmezik Wolandot a kritika és a dialektika szellemének, jószág és go-

noszság keverékének, valamint gunyoros, játékos lénynek, a vallásos olvasók viszont nem csak gonosz szellemnek és egy isten nélküli földöntúli világ képviselőjének értelmezik nagyobb arányban, hanem kiváló művésznek is. Ugyanakkor az egyházasan vallásos olvasók között vannak legtöbben, akik magával a történelemmel és az emberi értékek képviselőjével azonosítják Wolandot. Mindez arra utal – amit már jó néhány mási kutatásban is tapasztaltunk –, hogy önmagában a vallásosság vagy más világnézet ritkán rendelkezik a befogadást alapvetően meghatározó erővel, hanem az ízlés különböző változataival és fokozataival együtt befolyásolja a mű hatását és értelmezését.

Jesuat a legtöbben (56%) az önzéssel és a hatalommal szemben fellépő szeretet megtestesítőjének tartják, valamivel kevesebben (47%) magával a bibliai Jézus Krisztussal azonosítják, aki feláldozza maghat az emberekért, valamivel kevesebben, de még m eléggé sokan (36%) rokonszenves eszméket hirdető vándorfilozófusnak. A Mester a legtöbбек számára (69%) tehetséges tudós és művész, akik kicsinyes korának áldozatra. Jóval kevesebben (de még számosan) látják tettekre alkalmatlan álmodozónak (37%) és igazi művésznek, akinek bibliai témaválasztása eredeti gondolat és bátor tett (35%). Margarita értelmezése igen érdekesen alakult: kétharmaduk olyan igaz embernek tartja, aki meg meri mutatni érzéseit egy olyan világban, ahol mindenki hazudik, ugyanennyien egy nagy mű felfedezőjének és írójának önzetlen támogatójának, és nem sokkal kevesebben csodálatos és bátor asszonybak, aki a szerelem nevében fellázad a szürkesség és az önzés ellen. A nem vallásos olvasók húsz-harminc százalékkal nagyobb arányban tartották Margaritát a szerelem nevében lázadónak, egy nagy mű felfedezőjének és érzései bátor felvállalójának, mint a többiek, ugyanakkor az egyházasan vallásos olvasók jóval nagyobb arányban tartják érzéseit bátran vállaló nőnek és majdnem háromszorta nagyobb arányban a szerelem nevében lázadnak, mint a kevésbé vallásos olvasók, vagyis sokkal inkább elismerik Margarita elsőre eléggé világiasnak tűnő, ám valójában a mai „felvilágosult” keresztény felfogásnak nagyon is megfelelő emberi értékeit.

Pilátus veszprémi bölcsész-olvasói számára elsősorban a hatalom képviselője és kiszolgálója (7%), másodsorban ingadozó (57%), harmadsorban önmardosó, vívódó (48%), és még eléggé sokak által magányosnak és kiábrándultnak (44%), jó szándékúnak, de gyengének (40%), valamint zsarnok szerepre kényszerülő, érzékeny embernek (27%). A nem vallásos olvasók közül jóval nagyobb arányban (83%) látják magányosnak és kiábrándultnak, mint a vallásos olvasók. Az egyházasan vallásos olvasók Pilá-

tus-képe egyszerre moralizálóbb, megértőbb és árnyaltabb, mint a többieké. Iván a legtöbbek szemében a Mester szerelmi örököse, Margaritán kívül az egyetlen moszkvai, aki megérti, mi történt, aki rádöbben élete ürességére (56%). Valamivel kevesebben (49%) azt az embert látják benne, aki levonja az események tanulságait, s belátja korlátoltságát, Eléggé sokan (40% vannak, akik tehetséges költőnek tartják, akit örületbe kergettek az események. Berliozban legtöbben (45%) észérvek képviselőjének nevetséges példáját látják annak, aki mindent észérvekkel próbál magyarázni. Nem sokkal kevesebben (38%) művelt ateistának tartják, akit eszményeitől csak tisztességtelen eszközökkel lehet eltántorítani. 28%-uk hatalmával visszaélő bürokratának, 21%-uk a dogmatikus gondolkodás képviselőjének, 19%-uk pedig félművelt, öntelt alaknak tartja. A bölcsészek húsz évvel ezelőtti Berlioz-képétől több ponton eltér a mai veszprémi bölcsészeké. Akkor kétszerte nagyobb arányban értelmezték a dogmatikus gondolkodás képviselőjének, valamint félművelt, öntelt alaknak, ma másfelszerre többen a racionalizmus nevetséges képviselőjének és művelt ateistának, akit csak tisztességtelenül lehet elképzelésétől eltántorítani.

A húsz évvel ezelőtti bölcsész-értelmezésekkel való összehasonlítás kétféle következtetést enged meg. Meglepő a két nemzedék értelmezésének nagyfokú hasonlósága, másként: a húsz évvel ezelőtti (s elképzelhetően a még régebbi) értelmezések folyamatossága, időállósága. A nem túl nagy elérések a húsz évvel ezelőtti értelmezésekhez képest kevésbé árnyalt mai értelmezésekre mutatnak. Összehasonlítva a két „bölcsész-nemzedék” irodalmi olvasottságát és ízlését, könnyűnek tűnik a magyarázat. Az átfogó értelmezésekhez képest a részletek (adott esetben a szereplők) értelmezése egyértelműbben igazolja azt, régebbi kutatásaimban tapasztalt összefüggést, hogy a hazánkban tradicionális keresztény egyházak mélyebben vallásos képviselőinek vallásossága hol előnyt, hol hátrányt jelent a műalkotás árnyaltabb értelmezésben attól függően, hogy ez milyen az olvasói beállítódással (irodalmi olvasottsággal, ízléssel, olvasói élményvilággal, kódismerettel és olvasói aktivitással) jár együtt.

5. AZ ÖRDÖG A RÉSZLETEKBEN VAN

A regény 24. fejezete, vagyis a bál után Woland szobájában történtek a mű több autentikus értelmezője szerint a regény kulcsfejezete, hiszen itt és ekkor futnak össze a szálak (legalább is nagyobb részben), itt és ekkor történik meg sokak (köztük a címszereplők) számára az igazságszolgáltatás Woland részéről. Wolandot ebben a fejezetben ismerhetjük meg a sá-

tánétól leginkább eltérő szerepében: mint irgalmasságot gyakorló szellemet. Olyan fontos igazságok mondatnak ki, mint „a kézirat sosem ég el”, „ami látható, azt akárki könnyen eltalálja”, „ha nincs dokumentum, akkor ember sincs”, „az irgalmasság néha álnokul, váratlanul behatol”.

Először arra kértem az ebben a vizsgálódásban résztvevő 33 olvasót, hogy a regény egészének általa adott értelmezésébe helyezze el ennek a fejezetnek az értelmezését. Elgondolkodtató, hogy erre csak kétharmaduk válaszolt, legtöbbször arra hivatkozva, hogy nem, emlékeznek pontosan. A válaszolók többsége valamelyik szereplő szemszögéből értelmezte a fejezetet, ami persze nem jelenti azt, hogy ebből a nézőpontból ne lehetne rálátni az egészre, ami az estek egy részében meg is történt.

„Az irgalmasság néha álnokul, váratlanul behatol a legkisebb résen is”, magyarázkodik Woland zavartan, amikor Margarita végre előadja kérését: Frida megszabadítását. A helyzet és a kijelentés iróniára nem reagálva a regények ezt a nagyon fontos, Woland lényegét megsejtető mozzanatát a legtöbbször (a válaszolóknak több mint fele) úgy értelmezik, hogy „van remény, a jóságé az utolsó szó”. A másik leggyakoribb, valamivel rányaltabb értelmezés szerint semmi, még az ördög sem teljesen sötét. Hárman úgy vélik, hogy Woland szándékosan zavarva hozza Margaritát, s csak egy valaki gondol arra, hogy ironizál.

Természetesen Wolandnak a „kézirat sosem ég el” kijelentését is értelmeztettem. A leggyakoribb magyarázat az volt, hogy az eszme, a gondolat, a szellemi, s az általuk létrehozott érték elpusztíthatatlan. Néhányan úgy értelmezik, hogy az olvasókban megmarad a mű. Érdekesek – azért is, mert a hivatásos értelmezők körében nem fordult elő ilyen – azok az értelmezések, melyek szerint azért marad meg ez a kézirat, mert témája transzcendens vonatkozású. Valaki szerint azért, mert Woland diktálta le. Másvalaki szerint azért, mert az evangéliumi történet mindig foglalkoztatni fogja az embereket. Ismét más valaki szerint azért, mert Jesua igaz, kinyilatkoztatott története áll rajta. Ez olyan vallásos olvasók elképzelése, akik zárójelbe tették, hogy a Mester szerint regénye Pilátusról szól.¹²

„Nincs dokumentum, tehát ember sincs”, mondja Korovjov, amikor elűnteti a lakónyilvántartó könyvet. Ezt a kérdezettek döntő többsége úgy értelmezi, hogy ebben a társadalomban az emberek nem személyek, hanem dokumentumok. Akad egy-két rövidre záró, racionalizáló magyarázat is: „Minden ember dokumentumokhoz kötődik”, „nem elég a lét, szükség van az emberek azonosításához számokra, kódokra”, „az emberiiséget szabályszerűség határozza meg”.

A *Miért fontos Woland számára az ihlet és az álmodozás?* kérdésre – immár jól belehelyezkedve a regény világába és Woland szellemiségébe – a legtöbben (19-en) azzal válaszolnak, hogy e nélkül nem lenne az élet, ezek viszik előre a világot. Közülük hárman azt húzzák alá, hogy ezek egy anyagi világban különösképpen fontosak, kettőjük szerint pedig e nélkül nincsen emelkedettebb világ. Hatan úgy vélik ezek egyben Woland legfontosabb sajátosságai is, öten pedig Wolandot kifejezetten művésznek tartják. Akadnak néhányan, akik úgy gondolják ezek segítségével lehet átlépni másik világokba, dimenziókba.

A regény egyik kulcs-fejezetének értelmezése – ne feledjük, csupán az emlékezet alapján – azt bizonyítja, hogy az olvasók többsége többé-kevésbé képes volt arra, hogy átlépjen a másik dimenzióba, ami Woland szobájában jóval nehezebb volt, mint nehezebb volt mint Margaritával együtt repülni, vagy a pokolbéli mulatságon részt venni.

6. A MESTER ÉS MARGARITA ÚJRAOLVASÁSA

Huszonhárom tanítványom vállalkozott arra, hogy még egyszer elolvassa a művet, s ők második alkalommal is megválasztották a regényre vonatkozó kérdéseket. Többségük a regénnyel először két-három éve (az esetek fele részében gimnáziumi olvasmányként) találkozott, s már első alkalommal is eléggé kedvezően fogadták a regényt. A *Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a regényről?* kérdésre adott válaszok tükrében a 23 közül öt olvasó esetében volt tapasztalható pozitívabb, és csak egy olvasó esetében negatívabb fogadtatás. A tetszésre-nemtetszésre vonatkozó kérdésre adott válaszok még egyértelműben fejezték ki ezt a tendenciát: csak egy valaki akadt, akinek egy fokozattal kevésbé tetszett a regény, viszont ketten voltak, akiknek egy, öten pedig, akiknek két fokozattal tetszett jobban, vagyis a regényt újra olvasók harmadánál lehetett pozitív elmozdulást regisztrálni.

Nem lephet meg minket az a tény különösebben, hogy háromszor annyian (hatan) értették meg egy-egy fokkal jobban másodikra a regény, mint elsőre, s az sem hogy alig volt valami változás abban a tekintetben, hogy mennyire felelt meg a regény ízlésének, hiszen az ízlés egy-két év alatt ritkán változik meg különösebben, tovább ne felejtjük el, másodszorra nem maguktól, hanem kérésre olvasták el a művet. Ami a regény hatását illeti, másodikra a regény egy kicsivel kellemesebb és egy kicsivel mélyebb hatást váltott ki.

Jóval számottevőbb változásokat rögzíthetünk a szereplők rokonszenvesnek vagy ellenszenvesnek ítéelésében. Mindössze három szereplő vált másodikra ellenszenvesebbé, hárman csak egy-egy olvasó, Berlioz viszont három olvasó számára. Ezzel szemben Pilátus hat, Jesua négy, Margarita négy, Woland és Korovjov három-három, a Mester, Iván, Lévi Máté és Behemót két-két olvasó számára vált rokonszenvesebbé. Így aztán csupán Berlioz mérleg negatív.

A másik olvasás után történő értelmezés-választások összképe egy kicsit árnyaltabb értelmezésekre utal. Ennél erőteljesebben mutatkozik három tendencia: a második értelmezésekben feltűni az érzéseit bátran felvállaló Margarita, a társadalmi jellegű értelmezések és a valamivel optimistább értelmezések előbbre kerülése.

Az egyes szereplők értelmezésében jelentősebbek a változások. Woland értelmezése másodikra határozottabb differenciáltabb, mint elsőre, hiszen első alkalommal a gonosz szellem értelmezés a leggyakoribb (5 említés), s ezt az ördögnek álcázott isteni szeretet követi (4) másodikra műár az igazságosan döntő, istent helyettesítő lény lesz a legtöbbek (7) értelmezése, amelyet a gunyoros, tréfálkozó és játékos lény (6), majd az emberi értékeket képviselő lény (5), valamint a kritikai és dialektika megtestesítője (5) következik.

A Mester értelmezése is differenciáltabb a második olvasásra. Míg elsőre leggyakrabban a tehetséges, de tettekre alkalmatlan értelmiségi (4) valamint a tehetséges tudós és művész, aki kicsinyes korának áldozata (4) állt az első helyen, másodikra első helyen a művészetben csalódott és a szerelembe menekülő ember (7) és az igazi művész, akinek bibliai témaválasztása eredeti gondolat és bátor tett (7). Hasonlóképpen differenciáltabb másodsorra Jesua értelmezése, aki elsőre legtöbben a hatalommal szemben fellépő forradalmárnak (4) és tettekre alkalmatlan álmodozónak (3), másodsorra legtöbben az önzéssel és hatalommal szemben fellépő szeretet megtestesítőjével (5) és a Bibliában szereplő Jézus Krisztussal (5) azonosítják.

Az igaz nagy különbség Margarita értelmezésében észlelhető: nem csak egyértelműen pozitívabb, hanem egyértelműen árnyaltabb is a második olvasat Margarita-képe. Ez azonban – ezt láthattuk a regény egésze értelmezésének alakulásában – nem jelenti az esetek nagyobb részében egyben a regény globális értelmezésnek ilyen fokú és irányú változását. Ezzel az árnyaltabb Margarita-képpel sokak számára egy elsőre inkább felkavaró és elgondolkodtató regényből másodikra többek számára vált elgondolkodtató és szórakoztató, elgondolkodtató és megható, tehát kel-

lemesebb, olvashatóbb, de korántsem szokványos érzelmes és szerelmes regénnyé, amelynek Margarita a hőse, az a Margarita, akiről Koncz Zsuzsa Bródy és Illés lemezén énekel. Stílszerűen ezzel a dallal fejeződött be 2005. tavaszán a Pannon Egyetemen Bulgakov-szeánsz, amely várakozáson felüli arányban bővült meg és segített másik világokba átlépni ilyen kalandokban és élményekben nem túl gyakran részesülő mai magyar egyetemistákat.

JEGYZETEK

- 1 *Élünk és meghalunk* című lemezén.
- 2 95 százalékban magyar, angol, német, francia, színháztudomány és etika, ember- és társadalomismeret szakosok.
- 3 Foglalkoztunk Török Tamás hangjátékával, A Csiky Gergely Színházban és az Arvisura Színházban bemutatott színpadi változatokkal, A Petrovics filmjével.
- 4 A német szerzők viszonylag magas arányát a kurzusra nagyobb számban beiratkozó német szakosok, a drámai művek várhatónál nagyobb arányát a színháztudomány szakosok magyarázzák. Érthető a Bulgakov-regény előkelő helyezése, hiszen négyen-öten kedvenc művük hatására vették föl ezt a kurzust.
- 5 Pontosabban Moszkvában.
- 6 Húsz éve is akadt ilyen, valamivel még több is.
- 7 Túl kicsi hatalma van Berliozéhoz képest egy komszomolistának, nő nem lehet tagja a Komszomolnak, Berlioz nem tett vele semmi rosszat.
- 8 Ami a kicsi elemszámok miatt korántsem tekinthető perdöntő bizonyítéknak!
- 9 Ami elsősorban a regény vallási vonulatával volt magyarázható, hiszen ebben az időben alig-alig jelent meg bármilyen vallási tematikájú szöveg, s a Biblia sem volt kitéve a közkönyvtárak polcain.
- 10 Az értelmezés-elemek összes előfordulását tekintve 100%-nak.
- 11 Az úton lévő, a kereső ember, a konvenciókból kitörő ember, a kiüresedő ember
- 12 Erre többször történik kifejezett utalás, s a Mester Woland kérdésére („Miről szól a regénye?”) is ezt válaszolja.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Kamarás István (1986) *Utánam, olvasó! A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon*. Budapest, Múzsák.
- Kamarás István (1996) *Olvasatok*. Budapest, Osiris
- Kamarás István (2002) *Olvasó a határon*. Budapest, Pont Kiadó, Savaria University Press
- Kamarás István (2003) *A Trilla szólamai (Egy Örökény-egyperces olvasatai)*. Budapest, Holnap K.

CSAK EGY ÖTÖDIK EVANGÉLIUM, VAGY A SÁTÁN EVANGÉLIUMA?

(A *Mester és Margarita* orosz egyházi fogadtatása)

Kiss Ilonának

1. VALLÁSI BOOM ÉS BULGAKOV-KULTUSZ

A legnevesebb Bulgakov-művet már a regény első megjelenésekor¹ „ötödik evangéliumnak” és/vagy a „sátán evangéliumának” nevezte az orosz ortodox egyház vezetése, és ezek a hangok csak erősödtek a kilencvenes évektől. A botránkozáson botránkozó világsajtó pedig illetéknéppen számol be a fejleményekről: „A Sátán regénybeli szerepeltetése miatt sok ortodox hívő azóta is sátánista regénynek tekinti Bulgakov művét”, „Tavaly decemberben vallási fanatikusok feldúlták az író egykori moszkvai lakásában működő múzeumot. Az akcióban szerepet játszott egy, a múzeum fölötti lakásban lakó, bizonyos Alekszandr Morozov, aki mintha csak a Mester és Margaritából lépett volna elő, kitartóan követelte, hogy füstöljék ki a gonoszt, amely bevette magát a házba”, „Dudko atya² szerint a regényben olvasható evangélium egy ötödik evangélium, mely a sátán olvasata, amelyben Jézus nem Krisztus, hanem csak egy gyámoltalan filozófus”, „A Bulgakov-ellenes »antisátánista« fanatizmusról tanúskodik egy orosz ortodox pap³, Andrej Kurajev, aki már-már médiasztárként nyilatkozik a sajtóban, szerepel a televízióban, könyve, aki az orosz Ortodox Egyház Kiadói Tanácsa által megjelentetett könyvében sátánista eretnekséggel vádolja meg Bulgakovot, „A Moscow Times szerint nem elképzelhetetlen, hogy Kurajev fellépése egy új korszak eljövetelét jelzi. Hiába igyekszik elhíttetni magáról Oroszország a külfölddel, hogy modern világi állam, az utóbbi idők fejleményei nem ebbe az irányba mutatnak. Az ortodox egyház médiaszereplése egyre erőteljesebb, és az egyház valószínűleg hamarosan létrehozza államilag szponzorált saját televízióadóóját”.

A kilencvenes évek Oroszországában tetőző (és máig tartó) „vallási boom” és a Bulgakov-regény kirobbanó erejű (és máig virulens) kultusza részben egymást erősítő, részben egymással ütköző folyamatok. A vallásszociológiai kutatások adatai szerint az ezredfordulón az oroszok 92 szá-

zaléka tartotta magát orosz ortodoxnak, ám ez legalább annyira a széthulló szovjet után újraépítendő orosz identitás megnyilvánulása, mi a vallásosság jele, ugyanis az istenhívők aránya csak 66, az egyházhoz tartozók aránya csak 56 százalék (Pollack, Müller 2006). Az istentiszteleten rendszeresen résztvevők aránya pedig mindössze 9 százalék, az istentiszteleten még sosem résztvevőké viszont 31 százalék volt. Az orosz vallásosság egyik legszembetűnőbb jegye az, hogy a magukat orosz ortodoxnak vallók jóval nagyobb hányada híve a reinkarnációnak (22%), az asztrológiának és horoszkópiának (47%), az okkultizmusnak (25%) a miszticizmusnak (14%) és a New Age-nek (8%), mint az egykori szovjet blokk többi országában (Halman 2001). A Szovjetunió többségében ortodox hitű utódállamaiban⁴ a lakosság negyedének vallásosságát jellemzi az ortodox keresztény, valamint a nem keresztény vallási elemek eklektikus ötvözete (Tyitarenko 2007). A felső fokon tanuló orosz diákoknak csak 31 százaléka bizonyos Jézus feltámadásában, 28 százalékuk Isten teremő voltában, és csak 18 százalékuk hiszi Jézus istenemberségét. Mindössze 11 százalékuk fordul meg legalább egyszer havonta istentiszteleten; ezzel szemben 39 százalékuk erősen hisz a jóslásban, 29 százalékuk a telepáciában, 24 százalékuk a varázslásban, 23 százalékuk a dolgok megálmodásában, 17 százalékuk a pszichokinézisben (Turunen 2006). Jól jellemzi a helyzetet Foyk *Az ördög Moszkvában* című dokumentumfilmje, melynek keretjátékában egy távolkeletről Moszkvában érkező „vándorsámán” szerepel, aki szerint „Isten körülöttünk, a sátán pedig bennünk van”, s ez utóbbi kiűzésére vállalkozik szeánszain. E film egyik színhelye kultikus helyé váló Szadovaja 10. számú ház, amelyben Bulgakov lakott, amelynek kapualjában sok egyéb sokat mondó grafiti között a „Woland, gyere vissza, túl rohadt körülöttünk a világ!” a legbeszédesebb. Az is jellemző erre a sajátos világra, hogy a mágiával foglalkozó folyóiratok egyike a *Mester és Margarita* nevet viseli, az Okulusz nevű asztrológiai folyóirat annak a Ronald Reagannek a horoszkópiát elemzi, akinek kedvenc olvasmánya volt *A Mester és Margarita*, aki – az elemző szerint – már csak ezért sem véletlenül nevezte a Szovjetuniót az sátán birodalmának. Mindezek ismeretében nem kell csodálkozni azon, hogy az orosz tizenévesek jelentős része első ízben és egyáltalán az iskolai kötelező olvasmánnyá vált Bulgakov-regényből és/vagy a regény alapján készült tíz részes Vlagyimir Bortkó-film alapján tud valamit Istenről, ördögről, Jézusról, evangéliumról. És természetesen azon sem kell csodálkozni, ha ezt a „vallási felelősök” (lelkészek, hitoktatók, vallásos szülők, egyházi szervezetek és médiumok) felvállalják a vallási felvilágosításának felelősségét és feladatát.

Az említett dokumentumfilmben nyilatkozó fiatal ortodox pap szerint Bulgakov ugyan lenyűgöző módon ábrázolta a harmincas évek sztálinista világát, valamint azt, hogy hogyan lép be az ördög a moszkvaiak életébe, majd hozzáteszi: „csak hogy manapság az ördög a varietéből varázslók és spiritiszták alakjában a mindennapi élet résztvevőjévé vált”. Mihail M. Dunajev a Moszkvai Teológiai Akadémia tanára, a filozófiai tudományok kandidátusa attitűdjéről árulkodó *A kézirat nem ég el?* című művében Bulgakov általa eklektikusnak ítélt világnézetében a judaista, katolikus, ateista, gnosztikus, teozófikus, okkult és szabadkőműves elemeket azonosít (1999:27). Szerinte ez a regény sem Jézusról, sem a címszereplőről szól, hanem a sátánról (1999:17–18), és a regény keresztényellenes irányultsága egy cseppet sem kétséges, és mű olvasóit lebilincselő és gondolatokban gazdag tartalma, mert mindezt beárnyékolja sötét misztikája (1999:27).

2. TOLSZTOJÁNUS JÉZUS, SÁTÁNISTA WOLAND

Dunajev írására támaszkodó, *A Mester és Margarita megtapasztalása* című tanulmányában Andrej Gyerjagin (2000) az okkult befolyásnak kitett tanulók védelmében leszögezi, hogy a pravoszláv világnézetben elképzelhetetlen olyan karikatúra, mint *A Mester és Margarita*, melynek szerzője élvezettel olvasta a húszas évek kabalisztikus és okkult irodalmát, mely regényében leginkább a sátán báljának nevezett fekete misében köszön vissza. Emellett hatással lehetettek még Bulgakovra a Jézus történetiségét tagadó nyugati antikeresztény művek, melyek óriási példányszámban jeleket meg szovjet korszak huszas-harmicas éveiben. Az orosz tartalmat népszerű nyugati formába öntő regényt Gyerjagin szerint optimális esetben „fundamentum nélküli” bestsellerként, rosszabb esetben a sátán himnuszaként olvashatják. A hitvédő beállítódású kritikus elismeri, hogy Bulgakov érzékletesen mutatja be a fiatal szovjet állam abszurd ateizmusát, mely a „nincs Isten, mert ne lehet” állításra alapoz, de nem érzékeli Bulgakov iróniáját, amikor úgy értelmezi a nevezetes „Önök ateisták? Igen, ateisták vagyunk. Ó, hát ez igazán elragadó!” párbeszédet, hogy „Woland rettentően örül, hogy Berlioz és Iván személyében megtalálja Moszkva legnyíltabb ateistáit”⁵. A „Hová vezet a regény az olvasót? Vezeti-e Istenhez?” kérdésre Gyerjagin „vakmerő igenel” válaszol: azzal érvel, hogy ha a regény segítségével hihetővé válik az sátánnak mint személynek a léte, ez szükségszerűen Isten személyes létének hitéhez vezet, és, persze, hasonlóképpen vezethet el az út Bulgakov Jesuájától a názéreti Jézusig.

Ugyancsak a fiatalokhoz szól Mihail Persin diakónusnak *A Mester és Margarita a „szemtanú” szemével* című írása, mely egy fiatalok számára szerkesztett egyházi folyóiratban (Persin 2004) jelent meg 2004-ben. Azazl kezdí írását, hogy a regénnyel a 11. évfolyamon éppen húsvét táján foglalkoznak négy órán keresztül. Igaz, hogy a regény a tananyag azon ötödéhez tartozik, melyek átcserélhetők más művekre (és ezzel élnek is azok a tanárok, akik szerint a regény az evangélium karikatúrája), ám Persin úgy véli, hogy az iskolai elhallgatás azért sem jelenthet megfelelő védelmet, mert ez esetben a média hatására fogják elolvasni, és ekkor a tananyagból kikerült regény a banalitás és az okkultizmus iskolájává válhat. A hazugság paradoxonáról elmélkedve a diakónus elismeri, hogy a gonosz olykor igazat hazudik, és erre Márk evangéliumából (3:11) idézi azt a részt, amikor a tisztátalan lelkek Isten fiának nevezik Jézust, majd Damaszkuszi Szent Jánosra hivatkozik, aki szerint a démonok ismerik az Írást, és olykor igazat beszélnek, de ez még nem ok arra, hogy higgyünk nekik. Persin árnyaltabban, óvatosabban, empatikusabban közelít a regényhez, mint Gyerjagin. Nem tekinti a sátán evangéliumának, hanem inkább egy ötödik evangéliumnak. Leszögezve, hogy a Bulgakov-művel nem mint irodalmi alkotással foglalkozik, hanem a kortárs kultúrában születő regény-értelmezésekkel, kijelenti, hogy úgy véli, hogy ez a regény a huszadik százai orosz kultúra legtehetségesebb kísérlet a „tanús-kodó hazugság” modellezésére. A regény szerinte nem csak meggyőzően mutatja be, hogy a világ és az ember szüntelenül produkálja a rosszat, hanem még azt is, hogy „maguk az evangéliumi események is a sátán által preparálódnak”, ám „a krisztusi győzelem eseményei mégis áttörík a Woland és társai által okkupált Moszkva blokádját”. Persin – szemben a kíméletlenül ítélkező Gyerjaginnal – csupán különös apokrifnak nevezi a regényt, mely arra készítheti az olvasót, hogy a kanonizált íráshoz forduljon. Ez sokréteű (a realitás, a tudatalatti és a metafizika rétegeit egyaránt magába foglaló) regény szerinte az istengyilkos értelmiségnek fűj ébresztőt, például azzal, hogy bemutatja az ateizmus különböző típusait. Iván számára az ateizmus hit-pótlék, Berlioz számára életmód, Woland ateizmusa a legveszélyesebb, ugyanis tolsztojánus Jézus-képével azt sugallja, hogy Jézus csak tanít, de nem győzi le a sátánt, nem váltja meg az embert. A regény védelmében meglehetősen izzadmányos érveket sorakoztat Persin: a sötétség eloszlásának pillanataiként említi Margarita jószívűségét, a keresztet vető büfést, valamint a varietében felsikoltó hölgyet, aki arra kéri Behemótékát, hogy „az Istenre, ne kínozzák tovább!” Bengalszkij. Még ennél is tovább lép, amikor azt állítja, hogy az wolan-

di evangélium csak akkor működik, ha az emberek saját fejük után olvas-sák, ha nem, „akkor a szeretet patakjai felolvaszthatják a wolandi moszk-va jégtömbjeit”. Azt a jelenetet, amikor az égő alagsori lakás és a három éjfékete ló látványától megijedt szakácsnő nyöszörögve megpróbált keresztet vetni, de Azazello rákiált, hogy „Levágom a kezedet!”, Persin egyenesen a kereszthalálból feltámadt Krisztus jelének tekinti. Ugyanakkor nem veszi észre, hogy Woland (személyesen vagy asszisztensei segítségével) rendre a bűnösöket leckézteti, kiáll értékek mellett és helyben-hagyja Margarita irgalmas cselekedetét, hanem megmarad a hagyomá-nyos „teológiai” sátán-elképzelésnél. Ez persze kihat Mester-értelmezé-sére is, hiszen ő nem lehet más, mint a sátáni parazitizmus elszenvetője, így marad Pilátus-regénye megváltó istenfiú nélküli mű, és a Gonosz romantizálása a jó deszakralizálásához vezet.

3. KURAJEV HITVÉDŐ OLVASATA

Az ortodox egyházi reflexiók közül a legeredetibb és legnagyobb hatá-sú kétségkívül Andrej Kurajev *A Mester és Margarita: Krisztus mellett vagy ellene?* című könyve (2004). Kajánul említgeti a világsajtó, hogy mielőtt még a Gorbacsov korszakban papi szemináriumba ment volna a ma 45 éves diakónus, a Lomonoszov egyetemen a tudományos ateizmusból szerzett diplomát, valamint azt is, hogy valóságos médiasztár, de azt rendre elhallgatják, hogy igen művelt teológus, filozófus és művelődés-történész, mestere a retorikának, olyannyira, még a mai tizenévesek nyelvét is jól érti és használja. Tucatnyi könyvet írt, többek között hitvé-delmi pozícióból az iszlámról és az okkultizmusról, erős fenntartásokkal az ökumenéről és a *Harry Potter*-ről. A 2004-ben megjelent könyve előtt már az interneten olvashatók voltak a regénnyel kapcsolatos reflexiói (1999), amelyre már sokan hivatkoztak.⁶ Kurajevet a Bulgakov-szakiro-dalomból csupán az író életére, a mű keletkezésére és kézirat-változatai-ra vonatkozó írárok érdeklik⁷, mások értelmezéseivel egyáltalán nem fog-lalkozik. Szerinte az író a maga módján hitt, főleg, amikor beteg volt, er-re utal az író elhíresült „Istenem, segíts befejezni ezt a regényt!” bejegy-zése az 1931-es kéziraton, valamint felesége emlékezése: „Nagyon ked-ves volt, sokszor megcsókolt és keresztet vett rám és magára”. Elismerés-sel nyugtázza Kurajev azt is, hogy Bulgakov elutasította a vallásellenes darab megírására vonatkozó felkérést. Hitetlensége mellett a regény Pi-látus-fejezeteivel érvel, melyekből az olvasható ki, hogy Bulgakov egyet-ért az ateizmus alapvető téziseivel, hiszen Jézusa nem Krisztus, nem

ikon, hanem karikatúra, ugyanis a misztika nélküli moralizmussal jellemezhető tolsztoji ateizmus jegyében született. Ugyanakkor – némiképp meglepő fordulattal – kijelenti, hogy *A Mester és Margarita* Jézus-értelmezése nem Bulgakové, hanem a Mesteré, még pontosabban Wolandé, márpedig Bulgakov nem azonosítja magát Wolanddal. Regénye provokáció, folytatja Kurajev, mint maga Krisztus is mint földre szálló és kereszthalált szenvedő Isten. Bizonyos értelemben – mert ilyennek is láthatták Krisztust akkor is, később is – Jesua Ha Nocri éppen olyan, mint az evangéliumi Jézus. Éppen azért zseniális Bulgakov regénye, mert „megmutatja a krisztusi esemény látható, külső oldalát, lehozza a megváltót a földre, felfedi az evangélium botrányát, bemutatja az apostoli hit paradox voltát, érezteti sebtét, arra késztet minket, hogy a visszavonjuk a kiválasztott szempontunkat, mely a józan gondolkodás és a tudományos ateizmus szemszögéből született, mely Woland nézőpontja, és aki ezzel elhiszi a mindennapi nyilvánvalóságot, a sátán szövetségese”.

A Hatodik és hetedik istenbizonyíték című fejezetben Kurajev azt fejtegeti, hogy Kant számára Kant logikai kapcsolatot lát az emberi szabadság és Isten léte között. Woland viszont az emberi szabadság ellen lép föl, átváltoztatja az ateistákat boszorkánnyá és sátánistákká. Bulgakov Wolandot mint hetedik istenbizonyítékot használja, és megmutatja a sátán realitását. Szerinte a *reductio ad absurdum* jegyében Bulgakov úgy írta meg regényét, hogy a szovjet olvasó a Pilátus-fejezetekben felismerhesse a hivatalos állami ateista propaganda ábécéjét, hiszen Woland ugyanúgy láttatja Krisztust, mint a szovjet állami propaganda. Márpedig Kurajev szerint tudományos ateizmus nem létezik, már csak azért sem, mert az ateizmus jól maszkírozott sátánizmus. Ezért filozófiai értelemben, a regény Bergyajev ama gondolatának megjelenítése, mely szerint „a gonosz világunkban tapasztalható mérhetetlen hatalmából Isten létre lehet következtetni”.

Bulgakov-regény mérvadó értelmezői Wolandot meglehetősen sokféle ördöggel azonosítják: Goethe, Madách, Marlowe, Le Sage, Lermontov, Dosztojevszkij és Thomas Mann ördögével, az őszövetség és a népmesék ördögeivel, néhányan történelmi sötétséggel és gonoszsággal, például Sztálinnal, de csak meglehetősen ritkán a Biblia vagy a teológia sátánjával. Sátánnak nevezve is általában rendhagyó mivoltát hangsúlyozzák: nem a gonosz csábító, nem jó bosszankodó gonosz lélek, nem is a Jóistennel perlekedő, ellene érvelő filozófus-Lucifer, nem a pokol képviselője a mennyel szemben, hanem a fenti jó erő része, és nem is egyszerűen a sötétebbik fele, hanem inkább a fényt árnyék nélkül értelmetlennek tartó dialektikus negativitás, aki nem annyira ítélkezik, hanem inkább megjelenik mint a

mindennapok kisszerűségének, partikularitásának, túlzott magabiztosságának, hitetlenségének leleplezése. Legfőbb eszköze nem a kénkö és a vasvilla, hanem az ironia, a könnyedebb vagy kegyetlenebb játék és komédia. A mű értelmezőinek egy része egyesén komédiásnak, a létezés elfogulatlan filozófusának, a dogmák tagadójának, az igazság szolgálójának, a történelem mércéjének, Isten szövetségesének, sőt egyesek szentimentálisnak és szeretetreméltónak látják (Kamarás 1986:131–135, 1996:131–135). Kurajev számára azonban Woland senki és semmi más, mint az ortodox teológia sátánja, aki a regényben isten-méretűvé nagyítódik, és itt ő hozza a jót, pedig csak Isten képes rosszból jót létrehozni. Ajándékai és büntetései önkényesek, aránytalanok; imitátor és tolvaj, sikerrel környékezi meg az Istentől elvágott embert. Ugyan ő a Pilátus-regény szerzője, de művéhez szüksége van a Mesterre mint – nem alkotó, csak kivitelező – médiumra. Mindezt Kurajev kétségkívül igen szellemesen vezeti le. Woland az arab matematikát tanulmányozó, ezért Faust előképének is tekinthető Gerbert d'Aurillac (a későbbi Szilveszter pápa) kéziratát jött Moszkvába tanulmányozni. Isten az embert alkotó-társává tette a teremtésben, Woland viszont mint angyal alkotásra képtelen, ezért van szüksége új és új Faustokra, ez esetben a Mesterre. Woland az ő tehetségének lesz parazitája, akinek a Mester nem lelkét adja a sátánnak, mint Margarita, csak tehetségét.⁸ A Pilátus-regény tehát a sátán anti-evangéliuma, nem csupán a sátán ellenségeivel (Krisztus, egyházi hit) való leszámolás, hanem a sátán burkolt megdicsőülése is. Ráadásul: a regényírást lehetővé tévő nyereség – Kurajev interpretációjában – a szennyből ered.⁹ Pilátus a Mester kitalációja, hiszen egyetlen újszövetségi szöveg nem nevezi őt Júdea ötödik prokurátorának, érvel Kurajev. Meglehetősen leszűkítve a számára elfogadható olvasatok körét kinyilatkoztatja, hogy a Jesuával való rokonszenvezés ízléstelen, ateizmus és sátánizmus. Jésua-olvasatának legvitathatóbb mozzanata az, hogy szerinte a regény végén Jesua átadja a Mestert a sötétség és gonosz birodalmának; büntetésül, mert egydimenziós karikatúrát rajzolt róla. Csak-hogy ha a Pilátus regényt Woland ihlette, akkor Jesua nem az istenember-Krisztus, hanem csupán egy esetlen vándorfilozófus, és akkor hogyan parancsolhatna a sátánnak? Erre a kérdésre azonban nem válaszol, a csaknem mindenre kapásból válaszoló Kurajev. Woland logikája őszerinte „egy idegen kultúra vallási gondolata, mely Isten és a Sátán összetartozásán okkult kettőségén alapszik”, és ebben Kurajev Blavatszkaja teozófiáját ismeri föl, és a vád tanújának – eléggé meglepő módon – éppen a dogmatikusan, fekete-fehérben gondolkodó fanatikus tanítvány Lévi Mátét jelöli meg, mert Wolandot vén szofistának nevezte.¹⁰

Azt, hogy Margarita könnyelmű nőnek nevezi magát, Kurajev nem javára, hanem rovására írja, ugyanis egy olyan perszónát lát benne, aki elhagyja férjét (aki jó volt hozzá), aki magasabbra értékeli saját kényelmét a Mesternél, aki kacérkodik más kapcsolatok gondolatával, aki odaadja lelkét a sátánnak. Nem múzsa (hiszen akkor jelenik meg, amikor a regény már majdnem készen van), nem akar gyereket, nem újítja meg a Mester szellemét, csak birtokolja őt, nem örzőangyal, hanem csak „ajándékoska”. Amúgy pedig Kurajev szerint a regényben csupán egyetlen egy pozitív szereplő akad: Nyikanor Boszój, aki szerint Isten mindent lát, ezért megbánja bűnét; Iván sem az, mert nem keresi Istent, ráadásu a szovjet hatalomtól kap állást (a filozófiai intézetben, ahol természetesen csak csak párttagok dolgozhattak!) és lakást.

Természetesen a Mesternek szánt – kétségkívül meglehetősen talányos – örök nyugalom sem nyeri el az apologeta diakónus tetszését. Azzal érvel, hogy az orosz fény nélkül sötét a nyugalom. A döntést ugyan Jesua hozza, de mivel a Mester csak társszerzője a regénynek, ezért Wolandtól kéri a Mester számára az örök nyugalmat. Woland szemében a regény (vagyis az ő regényének!) elégetése bűn, ezért ebben a nyugalomban a Mester léte az örök impotencia (Woland ihlete nélkül), ráadásul – jegyzi meg Kurajev némi kajánsággal – a boszorkány örökre vele lesz. Igazi „lenini prémium” ez, hiszen a Mester olvasók nélkül örökre beteg marad. „A cseresznye örökre virágzik, de nem ad gyümölcsöt. Ez Krisztus és magasság nélkül ez egy zsákutca, csupán egy másodlagos frissességű örökkévalóság, Egy szentimentális film vége”, jelenti ki Kurajev.

2000-ben Alekszandr Rukavisnyikov szobrász a Patriarise Prudira emlékművet tervez: a három világot képviselve Bulgakov ül a padon a fő partján. Tőle elfele Jesua megy a vízen, a levegőben pedig a nemtisztta erő petroleumszaga párolog. Kurajev szerint a szobrász tévedett, mert a moszkvaiak nem maradtak a régiiek, sokan igenis kigyógyultak a berliozságból, és érzékenyebbé váltak a vallásos tematika iránt, s türelmetlenebbek a sátánizmussal szemben, hiszen sokan tiltakoztak a mű ellen. Arra a kérdésre, hogy megszolgált-e Bulgakov az emlékművet, Kurajev kitérően válaszol: Bulgakov nem volt elragadtatva sem a Mestertől, sem Margaritától, sem Wolandtól, sem Jesuától, akarata az egyház felé hajlott. Ami pedig az olvasót illeti, a diakónus szerint választania kell a kétféle kereszténység közül: a dogma és hit nélkülit, vagyis a Woland-szerintit, vagy pedig az ortodox kereszténységet. Az, hogy Wolandon keresztül Bulgakov Jézusról és az Evangéliumról ír: szörnyűséges következtetés. Az pedig, hogy Bulgakov a sátánt pozitívnak és alkotónak lát-

tatta, egyenlő az orosz irodalom végének elismerésével. Ezekkel a punktumokkal zárja le kétségekívül nagy hatású írását Kurajev.

A Kurajev-könyv hatására (és természetesen az orosz ortodox egyház tekintélyére) mi sem jellemző jobban, hogy a Lityerturnaja Gazetában a egyik sztár-szerzője foglalkozik vele (Szerkov 2005) *Hadd ismerjék meg!*¹¹ című írásában. A kritikus töredelmesen bevallja, hogy nem kevés ellenérzéssel kezdte olvasni egy egyházi személy címében eléggé apologetikus felütésű könyvét, de kellemesen csalódott. „Van-e jogunk továbbra is rajongással viszonyulni Bulgakov könyveihez, ha nemrégén lettünk ortodox keresztények? Felháborodhat-e keresztény olvasója ezen a regényen? lehetséges-e a regénynek egy olyan olvasata, mely nem rokon-szenvez Wolanddal és Jesuával annak ellenére, hogy az egész művet elbűvölőnek tartja? Lehetséges-e az író és Wolandot külön választani?”, kérdezi a kritikus. Úgy véli nagyon is könnyű lenne ezekre a kérdésekre ítélkező, átkozódó, kiközösítő válaszokat adni egy egyházi illetőségnek, ám erről ez esetben szó sincsen Kurajev nyugodt, jóindulatú, érvelő, a művész életét és munkásságát alaposan feltáró könyvében. Mély és távlatos magyarázatait és sok esetben meglepő következtetéseit nem csak a rendkívül gazdag hagyományból táplálkozó keresztények, hanem a mai emberek többsége számára is elfogadhatónak tartja. Mindamellett vitathatót is talál a magasra taksált könyvben: fel-felbukkan benne a misszionárius hevülete, a szerzetesi zord szigorúság és türelmetlenség. (Példaként említi, hogy a diakónus egyetlen pozitív figurát sem lelt a regényben, meg azt, hogy a mű rosszul végződik.)

Természetesen Bortko filmjéről is nyilatkozik¹² Kurajev, még szigorúbban, mint a regényről (amelynek hibáit, ugyebár, Woland rovására írta). Nem bánta volna, ha a filmrendező demitologizálta volna Bulgakov regényét, de sajnálatára Bortkot nem érdekelte a regény „szovjetlogikájú” metszete, hanem nem vette figyelembe, hogy vannak olyan dolgok, melyekkel nem lehet felelőtlenül játszani (vagyis szent dolgokkal tréfát űzni), mert az embernek és Istennek elárulása lenne. Magával a filmmel érdemben nem igen foglalkozik, hanem hosszasan fejtegeti, hogy miféle filozófiai és történeti intézetbe kerülhetett Iván a szovjethatalom idején, és miféle múzeumban dolgozhatott a Mester a harmincas években, ha nem valami lenin-múzeumban. Végül leszögezi, hogy az egyház már csak azért sem ragasztja a regényre vagy a filmre a sátánista címkét, mert ezzel jó szolgálatot tennének keresztényellenes köröknek és mozgalmaknak, az iskolában pedig sátánista tankönyvként ajánlanák a Bulgakov-regényt. Egy másik interjúban¹³ arra a kérdésre, hogy „Miért van a regény-

nek az egyházi emberek körében több ellenzője, mint támogatója?”, Kurajev azt felelte, hogy „Nevezzen meg egyetlen vikági könbyvet, melynek több támogatója, mint opponesen volt az egyházban! Az egyetlen kivétel talán a *Karamazovok*, bár paradox módon éppen az Optina kolostorban egyáltalán nem kedvelték. Az egyházi irodalomkritikában két alapvető irányzat van: az egyik jó érveléssel okkultnak és nem-kereszténynek ítéli a művet, a másik meg ellenkezőleg. A válasz nem található meg a szövegben. Nem az a kérdés, hogy a Pilátus-regény keresztényellenes-e, hanem az, hogyan viszonyult ehhez maga Bulgakov, és erre a válasz a könyv borítóján kívül található. Magam úgy vélem, regényét Bulgakov az ateista propagandával szembeni figyelmeztetésnek szánta, méghozzá a reductio ad absurdum módszerével, más módszert nem talált alkalmasnak, már csak a cenzúra miatt sem.”

2003-ban többszázán válaszoltak a Fiction Book körkérdésére: „Ez a 20. százai orosz regényirodalom egyik legkiemelkedőbb alkotása. Ez a regény – melyet csaknem hivatalosan *A Sátán evangéliumának* is neveznek – *A Mester és Margarita*. Egy olyan könyv, melyet akár tízszer vagy százszor is el lehet olvasni, de mindig különbözőképpen lehet értelmezni. Vajon a regény mely oldalait diktálta a a Világosság Ereje, melyeket a Sötétség. Ezidáig még senki sem tudja. Olvassátok el! Lehet, hogy először hallotok róla?”¹⁴ A csaknem 300 válaszoló (szinte kivétel nélkül fiatalok) csaknem kétharmada szuperlatívuszokban beszélt a regényről, s kevesebb mint egyötödük szólt róla fenntartásokkal vagy elutasítón. Utóbbiak furcsa humorát, zagyvaságát, nehezen érthetőségét, gyerekességét, befejezetlenségét, unalmasságát, filozofikusságát kifogásolták. Alig néhányan voltak, akik ördöginek vagy vallási szempontból nem megfelelőnek tartották. Voltak köztük, akik igazi fantasyt vártak, s voltak, akik megígérték, majd érettem fejjel újra kézbe veszik. Akiknek tetszett a regény azok megrendítőnek, filozofikusnak, gondolatgazdagnak, misztikusnak, mágikusnak, sok rétegűnek, titokzatosnak, sajátos humorúnak tartották; Wolandot, Margaritát, Jesuát emlegették leggyakrabban. A „fény vagy sötétség diktálta-e?” kérdésre csak alig néhányan, válaszoltak, s ők is inkább csak áttételesen. Legtöbbször a regénybeli ördög és Isten viszonyát és együttműködését emlegették, egyértelműen pozitív élményként. Kurajev könyvének megjelenése és Bortko filmjének bemutatása után az Evangélije nevű keresztény portál¹⁵ megkérdezte fiatal vallásos olvasóit, hogy a) tetszett-e nekik a könyv, vagy sem, b) hallottak e olyan véleményt egyházi személytől, hogy *A Mester és Margarita* az ördögtől való, és ezért be kell tiltani. A portál olvasói 65 százaléka szavazott a regény

mellett (egy egyben harciasan kiálltak a betiltás ellen), 30 százaléka elle-ne (elsősorban a Szentírásnak nem megfelelés és a szent dolgokkal való tréfaúzás miatt).

4. SAJÁTOSAN OROSZ VAGY GLOBÁLIS FUNDAMENTALIZMUS?

Az olvasóban persze jogosan felvetődik a kérdés, csak a mai helyzetre reflektáló orosz ortodoxiára jellemzőek ezek a reagálások, vagy általában a fundamentalista reflexióra. Vallásszociológiai ismereteim és saját kutatásaim (például a *Harry Potter* egyházi fogadtatásának vizsgálata (Kamarás 2002) alapján az utóbbi magyarázatot ajánlom. Amikor nemrégén 15 vallás felsőfokon tanuló és diplomás végzettségű hívei körében vizsgáltam, azt tapasztaltam és *A Mester és Margarita* jelentős és szignifikáns eltéréssel a két leginkább fundamentalista vallásossággal jellemezhető csoportban (a Jehova-tanúk és a pünkösdiek körében) volt legalacsonyabb a regény tetszés-indexe (Kamarás 2009). Arról nincsenek átfogó és mély ismereteim, hogy hazánkban hogyan fogadják a klerikusok és az egyházak ezt a regényt, de arról igen, hogy a hetvenes évek végén a vallásos értelmiségiek és középiskolások sokkal inkább érezték magukénak ezt a regényt, mint nem vallásos társaik, elsősorban azért, mert vagy Jézus-regénynek is, vagy pedig elsősorban annak tekintették. Mára, úgy tűnik, hogy ezek a különbségek jobbra kiegyenlítődtek, de az előbb említett kutatás adatai szerint a felsőfokon tanuló és diplomás rendszeres vallásgyakorlóknek jobban tetszett ez a regény, mint a nem vallásosoknak.

Hivatalos egyházi állásfoglalás hazánkban se pro, se kontra nem született a regénnyel kapcsolatban, így aztán a kutató is tapasztalataira és az internetre szorul. Találkoztam olyan „hites” (a Hit Gyülekezethez tartozó) gimnáziumi tanárral, aki sátánistának ítélve ezt a művet, nem foglalkozott vele az órán.¹⁶ Az interneten böngészve a katolikus karizmatikus mozgalom honlapján¹⁷ találtam a regénnyel kapcsolatos fenntartásos véleményt, mely szerint „a rosszra törő és végeredményben jót művelő sátán azt a manicheusi gondolatot képviseli, mely szerint a valóságnem volna teljes Gonosz nélkül. Rossz és jó összekeverodik itt. Hogy a női szemérem vagy a házastársi hűség érték volna, föl se merül a regényben, az olvasó jókat derül a sátán kísértének szemfényvesztésein, melyek emberek fosztanak meg vagyonuktól, szabadságuktól, életüktől. (...) Bulgakov sátánja gonosz, de a bolsevista állam értékrendjéhez képest ez a gonoszság vérpezsdítő, felszabadító”. Az ilyen refelexiók azonban a ritkábbak közé tartoznak. A Pázmány Egyetem kollégiumának internetes

lapja¹⁸, melegen ajánlja olvasóinak a regényt és színházi változatát. A Hang című evangélikus lap részleteket közöl a regényből.¹⁹ Az Új Ember cikkírója Jesua és Pilátus párbeszédéből vett idézettel („csak az vághatja el, aki oda felfüggesztette”) fejezi be orvosi hivatásról szóló elmélkedését (Tóth 2000). A győri egyházmegye lapja a Bulgakov-regényt mint alaplát ajánlja azzal, hogy Bulgakov rendkívül jól ismerte az Evangéliumot, a regényen belüli a Jézus-regény egyéni, „apokrif változat”, Margarita a szerető asszonyköltője jelképe. Woland itt is mint maga a sátán említődik, de nem mint Kurajev „teológiai sátánja”, hanem az az erő, aki feltárja a rosszat, leleplezi, megalázza mindazt, ami alantas, a regényben a megingatlahatatlan etikai értékrend jelenik meg, „ezt képviseli és érvényesíti Jesua és Woland a spirituális hatalom szintjén” (Kocsis 2005). Szentbeszédekben is felbukkan a Bulgakov-regény pozitív előjellel. Amikor a szentendrei református lelkész arról beszél, hogy „az istenfelejtő ember elragadtatik, viszi, sodorja magával valami kényszer menthetetlenül, a rövid távon beváló eszközkről kiderül, csalás és, látszat volt” a varietébeli szeánsz üvegcsimkéké váló bankjegyeit idézi föl.²⁰ A debreceni evangélikus gyülekezetben a lelkész a Nagy Könyv akció egyik adását kommentálja²¹, melyben a Bulgakov-regényt Coelho *Alkimista*-jával versenyeztették, és *A Mester és Margarita*-t „egy nyíltan teológiai, istenhittel kapcsolatos” könyvnek nevezve azon örvendezik, hogy valaki el meri mondani ország-világ előtt, hogy számára rokonszeves és példaeértékű a Bulgakov-regényben megfogalmazott istenhit.

5. MŰVÉSZET MINT KIS TRANZSCENDENCIA VAGY MINT A TEOLÓGIA MINISTRÁSA?

Hogy ki tekinti akár vallásos, a kár nem vallásos olvasói közül az egész Bulgakov-regényt, vagy csak annak Pilátus-fejezeteit a sátán evangéliumának vagy az ötödik evangéliumok egyikének az esztétikai érzékenységen, az ízlésen, a művészi kódok ismeretén kívül az is nagy mértékben befolyásolhatja, hogy milyen olvasó világképe, hogy ebben milyen értéket képvisel a humor, a komikum és az ironia, hogy mi mindent vesz halálosan komolyan az ember, hiszen – mint Rahner és Nyíri Tamás vallja – „aki nem akar nevetni, olyan bizonyosságot keres, ami flöszlegessé teszi a hitet bés bitzlamat Istenben” (Nyíri 1972). Így válik Peter Berger szemében még a komikum – légyen az csupán Behemót ökörködése – kicsi transzcendenciává (1997). Azt is komoly mértékű befolyásoló tényező, hogy milye jellegű a vallásos olvasó vallásossága, miféle ember- és Isten-

képre épül. Ettől függően lehet Margaritát az házasságtörő boszorkánynak, vagy a partikularitásukba ragadt moszkvaiakkal szemben integrált személyiséggé²². Ettől függően lehet a művészetet világi huncutságnak vagy a teológia ministránsának tekinteni, a műalkotásokat tantételek röntgenével átvilágítani, vagy pedig a transzcendálás lehetőségének, a Bulgakov-regényt pedig a kanonizált evangéliumok jobb és mélyebb megértéséhez is ösztönzést és segítséget adó örök evangélikumok egyikének.

JEGYZETEK

- 1 A *Moszkva* című folyóirat 1966. novemberi és 1967. januári számában, erősen megcsonkított változatban.
- 2 Mihail Dudko a Moszkvai patriarchatus Külső Egyházi Kapcsolatok Osztályának titkára, aki szorgalmazza az egyházi jogvédő szervezetek létrehozását.
- 3 Valójában diakónus,
- 4 Fehéroroszországban, Moldáviában és Ukrajnában.
- 5 Hasonlóképpen félrehallva a bulgakovi iróniát úgy gondolja, hogy a varietében feltett „Vajon belsőleg megváltoztak-e Moszkva lakosai kérdésére” Woland maga válaszol azzal, hogy igen, mert „Margarita, aki soha senkit nem volt képes szeretni önmagán kívül klasszikus módon odaadja lelkét az ördögnek”, eszközévé válik Woland egyetlen moszkvai céljának: a fekete mise celebrálásának. Ami pedig a Mestert illeti, az ortodox filozófus szerint egy olyan új világot teremtett, melyben nincsen helye Istennek, melynek egyetlen realitása ura, a sátán.
- 6 Köztük Gyerjagin is.
- 7 Állításai meggyőzőbb igazolására nem egy esetben korábbi változatok szövegeit használja fel arra hivatkozva, hogy Bulgakov az erősödő öncenzúra hatására nem csak javított, hanem tompított a szövegen, és ezért olykor az „élesebb” szöveggel operál.
- 8 A sátáni szerzőség bizonyítékeként Kurajev számára elegendő az, hogy ha a regény a Mester műve elenne, akkor honnan ismerné ő, továbbá az, hogy akkor hogyan jelenhetne meg a mester regénye Iván álmában?
- 9 Ugyanis a munkahelyén kapott kötvényt a szennykosár aljából kotorta elő a Mester.
- 10 Ugyanakkor Lévi Mátét nem a fény, hanem a Mester beteg tudata küldöttének értelmezi.
- 11 A nagybeteg Bulgakov ezzel adja át feleségének regénye kéziratát.
- 12 Kurajev: u.o.
- 13 <http://ishmaelite.blogspot.com/2008/01/master-and-margarita.html>
- 14 http://www.fictionbook.reu/author/bulgakov_mihal_afanasiev_master_i_margarita
- 15 <http://www.evangelije.ru/forum/t20167.html>
- 16 Azért nem tartom véletlenszerű egyedi esetnek, mert a Hit Gyülekezete hívei tüntettek annak idején a Scorsese-film ellen, és ugyancsak a „hites” sajtóban óvták a szülőket a Harry Potter boszorkányságától.
- 17 <http://www.hagiosz.net/?g=ordogspiral>
- 18 www.josephinum.hu

- 19 <http://www.lutheran.hu/ujsagok/hang/h031012.htm>
- 20 www.szre.hu/emlekezés-es-felejtés
- 21 <http://degy.hu/igehirdetese/2005/05/22szentháromság-unnepe>
- 22 Akiben a regény több számomra autentikus értelmezője nem csak a szabadság, hanem a remény és a tisztaság megtestesítőjét is látják (Kamarás 1986:60–62)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Berger, Peter L. (1997) *Redeeming Laughter*. Berlin, New York. Walter de Gruyter.
- Gyerjagin, Andrej (2000) Opüt procsťenyija: „Masztyer is Margarita” In: *Pravszlavszkije kultura – egyinsztvo ili sztolkovenyje*. Kaluga, Kaluzsszkoj Duhovnoj Szeminar.
- Halman, Loek (2001) *The European Values Study: A Third Wave*. Tillburg, University Press
- Kamarás István (1986) *Utánam, olvasó! (A Mester és Margarita fogadtatása Magyarországon)*. Bp. Múzsák.
- Kamarás István (2002) Egyházi áldás vagy átok Harry Potteren? In: *Holmi*, 6. sz. 768–778. old.
- Kamarás István (2009) *Vallásosság, babitus, ízlés*. Budapest, Loisir K.
- Kocsis Nóra (2005) Alapmű – Bulgakov: A Mester és Margarita. In: *Hitvallás*, 8. sz.
- Kurajev, Andrej (1999) Otvet na voprosz o romane „Masztyer i Margarita” In: u.ő: *Audio-zapisz lekcií „O uckupityelnoj szertve Iisusza Hriszta”*
- Kurajev, Andrej (2004) *Masztyer i Margarita: za ili protyiv?* Moszkva. Russzkoj Pravoszlavnoj Cerkvi
- Nyíri Tamás (1972) *Antropológiai vázlatok*. Budapest, Szent István Társulat
- Persin, Mihail (2004) „Masztyer i Margarita”: glazami „ocsevidca”. In: *Szobranyije*, avguszt
- Pollack, Detlef, Müller, Olaf (2006) Religiousness of Central and Eastern Europe Towards Individualization? In: Gerd Pickel, Olaf Müller (eds) *Church and Religion in Contemporary Europe* Verlag für Sozialwissenschaften
- Szerkov, Igor (2005) „Pusztý znájut!” In: *Lityeraturnaja Gazeta*
- Tóth Tihamér (2000) A sebész mint élet és halál ura. In: *Új Ember*, júl. 2.
- Turunen, Maia (2006) Religious beleiving and practising among Russian university students aged 17–24. In: *Eastern European Religion*. Ed: Révay Edit, Tomka Miklós. Budapest,, Piliscsaba. Loisir K.
- Tyitarenko, Larissza (2007) Religion as an indicator of post-soviet transformation. In: *Church and Religious Life in Post-communist Societies*. Ed: Révay Edit, Tomka Miklós. Budapest, Piliscsaba. Loisir K.

PRELÚDIUM AZ ÜVEGGYÖNGYJÁTÉK BEFOGADÁSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

Csikós Csaba emlékére

Az ötletet Csikós Csaba¹, a Pannon Egyetem Pedagógiai tanszékének néhai adjunktusa adta, aki több alkalommal hirdetett szabadon választható műveltségi tárgy keretében Hesse regényére épített *Üveggyöngyjáték-kurzust*, mint. Sajnos annak idején elfelejtettem kifagztatni kollégámat, hogy pontosan miféle játékba is vonta be hallgatóit. 2008-tól három egymást követő évben közel kétszázan olvasták el regényt kérésemre Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar *Pedagógiai antropológia* kurzusomat² felvevő hallgatói, hogy összevethessük a kasztáliai elitképző pedagógiájának emberképét való világunk hallgatóim által megismert pedagógiáinak³ emberképeivel.

Természetesen számoltam azzal, hogy a terjedelmes és tanítványaim egy részének kurrens olvasmányaihoz és ízléséhez képest eléggé szokatlan olvasói feladatot és/vagy túl erős kihívást jelent majd a regény, és ez így is történt⁴. A regény olvasóival kérdőívet tölttettem ki, természetesen név nélkül, és nem értékelt feladatként.

1. A KÉRDEZETTEK

A kérdőívet kitöltőknek (184 fő) mindössze ötöde volt férfi, így a válasszok alapján elsősorban nőhallgatóink habitusát, világnézetét, ízlését és – keresem rá a megfelelő kifejezést – pedagógiai beállítódását ismerhettem meg. A kérdezettek 36 százaléka volt anglisztika szakos, 23 százaléka magyar szakos, 18 százaléka etika szakirányú szabadbölcseész, 9 százaléka germanisztika, 8 százaléka romanisztika szakos. Valamennyire is „hivatásos” irodalomolvasónak legfeljebb a magyar szakosok számíthatók, így a kérdezettek több, mint háromnegyede inkább csak „laikus” olvasónak lehet tekinteni.

Természetesen számolni kell azzal, hogy ez esetben a tudományos kutatás és egy pedagógiai eljárás sajátos ötvözetéről van szó. Hiába szögeztem le, hogy a kitöltött kérdőívet nem osztályozom, s csupán a közös munkában való részvételt (ami a könyv elolvasását és a kérdések megvá-

laszolását jelenti), többen mégis számolhattak azzal, hogy a „jó válaszokat” magasabbra értékelem. Igaz, elég nehéz volt kitalálni, mi a jó válasz, valamint azt is, hogy az Kasztália és az üveggyöngyjáték egyáltalán pozitív vagy éppen elrettentő példa. Nem, igen tapasztaltam ilyen irányú torzítást. Inkább lehetett azzal számolni, hogy többen azzal szeretnének műveltebbnek látszani, hogy „felfelé kerekítik” a „magas irodalomba” sorolható regény értékelését. Azzal is lehetett számolni, hogy néhányan időzavarba kerülve nem tudják vagy a szöveg nehézsége miatt nem bírják el- vagy végigolvasni a regényt, és ezért másokról lemásolják a kérdőívet. Három ilyen esetre bukkantam, ilyenkor csak az egyik kérdőívet vettem figyelembe.

2. VILÁGKÉP ÉS ÉRTÉKREND

2.1. Világlátás

A Milyennek ítéli a világot? kérdéssel kapcsolatban felkínált válaszlehetőségek közül „A világ alapjában véve jó” (ötös skálán 3.55) és „Az emberi természet alapjában véve jó” (3.49) állításokat inkább elfogadták, mint elutasították. „A világot rend és harmónia és együttműködés jellemzi” állítást viszont – némiképpen ellentmondva az első állítással kapcsolatos véleményüknek – valamivel inkább elutasítják, mint elfogadják (2.82).

2.2. Legfontosabb értékek

Az általuk legfontosabbnak tartott értékek rangsorában nagy fölénnyel a szeretet áll az élen 66 százalékkal, ezt az őszinteség és a barátság (28-28%), a család és a becsületesség (22 –22%) a boldogság (16%), a bizalom (12%) a bűség (11%) az egészség, a szerelem és a tisztelet (10-10%) követik. Ez így első pillantásra nem is annyira tipikusan női, mint inkább tipikusan hagyományos, biztonságelvű, inkább létfenntartó és létkiegészítő, mint létki- teljesítő értékrend. Elégge hiányoznak a tudás, az önállóság-szabadság, a teljesítmény, az univerzalitás, az életélvezet és a jóakarát értékei, és általában a posztmaterialis értékrend értékei. Kérdés persze, mint is jelent az értékalakzatot domináló szeretet, mennyiben békés egymás mellett élest mennyire önzetlenséget és áldozatkészséget, hogy – Szent Ferencet idézve – „inkább én szeressek, mint hogy szeretetet igényeljek”. Jellemző, hogy a szerelem csak 10 százalékkal szerepelt, még kevesebbel (1-7 százalékkal) a bátorság, a bizalom, a demokrácia, az egyenlőség, az empátia, az erkölc, a felelősség, a hit, az igazság, a játék, a jóakarát, a megértés, a művészet, a nyitottság, az önbecsülés, az önmegvalósítás, az önzetlenség, a sikeresség, a sza-

badtság, a szolidaritás, a szorgalom, a tehetség, a tudás. Pedig ezek olyan értékek, melyek részben a kasztáliai pedagógia, részben az alternatíváit képező nevelési elképzelések értékei.

2.3 Világnézet

A *Hogyan jellemezné világnézetét?* kérdésre négyen azzal válaszoltak, hogy *még alakulóban van*, legtöbben (27 százalékuk) vallásosnak nevezték magukat (közülük 12 százalék tartotta magát egyházasan, 9 százalék viszont csak a maga módján vallásosnak). A nem vallásos istenhívők aránya 6, az Istenben nem, de valamiféle természetfelettiben hívők aránya 11 százalék. A többiek közül 13 százalék optimistának, 10 százalék nyitottnak, 8 százalék racionalistának, 4 százalék pozitív gondolkodásúnak, 2-2 százalék pedig liberálisnak és pesszimistának tartja magát. Természetesen ki-ki sajátos módon értelmezte a világnézet fogalmát, és a legtöbben egy-egy – filozófiai értelemben vett – világnézet egy-egy kiragadott vonásával azonosította saját világnézetét, amelyet az esetek nagyobb részében nem ismerhettük meg érdemben. Az első és másodéves szabadbölcsesek körében végzett vizsgálatomban (körükben ugyanez volt a férfi-nő arány) – megadott lehetőségek közül választva – a vizsgáltak 58 százaléka tartotta magát valamilyen értelemben vallásosnak tartja magát, és csak 11 százalék tartotta magát meggyőződéses ateistának⁵.

3. IRODALMI ÍZLÉS

3.1. Legnagyobb irodalmi élmények

Egy nemrégii kutatásomban 25-30 éves felső fokon tanulók és diplomások körében egyebek mellett 30 műalkotás olvasottságát és nézettségét, valamint kedveltségének mértékét vizsgáltam. A Hesse-regényt 4 százalékuk olvasta, és a mű tetszésindexe – ötfokú skálát használva – 3.72 volt, vagyis akik olvasták, azok többségének tetszett is⁶. A kurzust felvevők közül mindössze ketten olvasták a regényt. Legnagyobb olvasmányélményeiket és a kurrens irodalmi olvasmányaikat megismerve ez nem lephet meg. Legnagyobb irodalmi olvasmányélményeik szerzői között (10-4 százalékkal) sorrendben a következők szerepelnek Coelho, Szabó Magda, Bulgakov, Fekete István, Dosztojevszkij, Jókai M., Stendhal, Madách, Marquez, Austen, Orwell, Saint-Exupéry, S. Meyer, Salinger, Csehov szerepelnek, a legnagyobb élményt jelentő művek között pedig a *Bűn és bűnbódás* és *A Mester és Margarita* vezetik a listát.

3.2. Legutóbbi irodalmi olvasmányok

Mivel a legnagyobb élmények között gyermek- és kamaszkori olvasmányok is szerepelnek, a legutóbbi év olvasmányaival célszerű kiegészíteni az ízlést jellemző olvasmányokat. Ezt a listát is Coelho és Austen vezeti (14-14%), mögöttük S. Meyer (8%), Rowlings és A. Christie (7-7%), Szabó Magda (6%) és Marquez (6-6%), Shakespeare (5%), D. Brown és Bulgakov (4-4%) Wass Albert, Kundera, Dosztojevszkij és Márai (3-3%). A művek listáját a *Büszkeség és balítélet* vezeti (10%), mögötte az *Alkimista* (6%) áll a második helyen. Jól érzékelhető, hogy a népszerű lektűrök és klasszikusok keverednek fele-fele arányban, s hogy eléggé kevés köztük mind a kortárs, mind a rendhagyó módon megformált mű.

4. AZ ÜVEGGYÖNGYJÁTÉK FOGADTATÁSA ÉS HATÁSA

4.1. Benyomások

A *Milyen benyomások alakultak ki Önben az Üveggöngyjátékról?* kérdésre adott válaszok 13 százaléka negatív, 41 százaléka fenntartásos, 43 százaléka pozitív fogadtatásról árulkodott. A negatív előjelű válaszok szerint a regény zavaros, nehézén olvasható, kellemetlen érzéseket keltő, nem igazán érthető, nem ízlésének megfelelően megformált.

A fenntartásos fogadtatásra utaló válaszok közül a két leggyakoribb (8-8 százalékot kitevő) reflexió a *nehéz, de elgondolkodtató* és az *eleinte nehezen, aztán könnyebben olvasható* volt. 3 százaléku furcsának és utópisztikusnak tartotta, a többiek (1-1%) a tudományos részeket unalmasnak, öncélúnak, homályosnak, túl bonyolultnak tartották.

A pozitív előjelű válaszok közül a leggyakoribb *felkeltette érdeklődésemet* és az *elgondolkodtató* volt (7-7 százalék), 2-4 százalékkal szerepel a *pozitív, a filozofikus, a létkérdéseket taglaló, és a magatartásformákat bemutató*. A válaszok harmadában tartalmi mozzanatok szerepelnek; ilyeke: a) *lelki és tudományos*, b) *életrajz és kalandregény*, c) *a tebenségeseké a jövő, akik a kultúrának és a gondolkodásnak szentelik életüket*; d) *nem az legmagasabb érték, amit a közvélemény annak tart*; e) *teljesen más fontos nekik, mint általában a mai világban*; f) *az emberlét tragikumának tudatában is küzdeni kell a jobb életért*; g) *betekintést adott egy másik világba*.

4.2. Fogadtatás-értékelés

Mindössze 3 százalék volt azoknak az aránya, akiknek egyáltalán nem, tetszett a regény, és 11 százalék, akiknek inkább nem tetszett, mint tetszett. Legtöbbeknek (53%) a regény tetszett is meg nem is. Csak kevesek-

nek tetszett nagyon (5%), és azok (a válaszolók 28%-a) billentik pozitív irányba a mérleg nyelvét, akinek inkább tetszett, mint nem. Ötfokú skálán mérve az összesített tetszésmutató értéke: 3.32. Ez egyfelől jóval alatta maradt az előző kutatásomban a diplomások körében mértnek, holott azok között kisebbségben voltak a humán területen működők, még inkább a bölcsészek. A magyar szakosok 23 százalékához és a germanisztika szakosok 9 százalékához képest arányához képest is erősen „közepes” a fogadtatás-értékelés mértéke.

A művet elutasítók arra hivatkoztak, hogy a mű *zavaros; álszent és idealist, túl elméleti; túl utópisztikus; nem lehetett belehelyezkedni.*

A „tetszett is meg nem is” választ adók leggyakrabban a következő (eléggé hasonló) magyarázattal szolgáltak: nehéz, nem eléggé olvasmányos (12%), eleinte nehezen érthető, hosszú, vontatott, elvont volt számukra, később kezdett érdekes lenni, kezdtek ráérezni (13%). Ketten (3%) azzal érveltek, hogy *érdekes történet, de nehezen értelmezhető*, a többiek (egy-egy személy) pedig ilyenekwl, hogy a) *nem szeretek elmélyedni*; b) *tetszett üzenete, de struktúrája nem*; c) *tetszett: az emberi kapcsolatok bemutatása, nem tetszett a jövő bemutatásának módja*; d) *túlságosan taglalja a főbős vívódásait, mint érzékelhető, kisebbségben vannak az „egyrészt-másrészt”-típusú válaszok.* Ezek az indokolások inkább az olvasói ízléstől eltérő nehezebb, rendhagyóbb, kevésbé ismert kódban íródott művel kapcsolatos beállítódásra utalnak, kevésbé a mű vélt üzenetével kapcsolatos fenntartásokra, pedig, mint hamarosan kiderül, ilyenek is voltak.

Azok közül, akiknek a regény inkább vagy nagyon tetszett, legtöbben (12 százalék) mindenféle nehézsége ellenére magával ragadónak találták a regényt. Néhányan újszerű világával (4%) és szellemiségével és elgondolkodtató hatásával (3-3%) indokolták pozitív véleményüket, egy-egy személy pedig a következőkkel: a) *néhol filozofikus, ugyanakkor megfontolandó gondolatokat tartalmaz; egy ember teljes életútja*; b) *a társadalom javára próbálta fordítani a tudományt*; c) *létkérdéseket taglalt*; d) *a zenemester személye miatt*, e) *Knect felső pozícióban is mert szívére hallgatni.*

4.3. A regény hatása

Annak ellenére, hogy a regény tetszésindexe közel állt a közepeshez, a *Milyen batással volt Önre?* kérdésre 16 százalékuk válaszolta azt, hogy közömbösen hagyta őket a regény, és 10 százalékuk számolt be negatív előjelű hatásról (*nem értem, nehéz és fárasztó, ingerült lettem, nem átütő, bomálysos, nem tetszett az elit elkülönülés⁷*). Fenntartásos (nehezen megállapítható előjelű) választ adott a kérdezette 11 százaléka (*furcsa, titokzatos, vegyes*

érzéseket keltett, zavaró és megdöbbenő, szélsőséges érzéseket kelett, fokozta szkepszisem). A válaszok kétharmada pozitív előjelű hatásra utalt.

A pozitív hatást tükröző válaszok fele az *elgondolkodtatott* volt (32%) 10 százalék volt az *érdekes* és a *hatásos* válaszok aránya. 13 százalék volt a mélyebb hatásra utaló válaszok aránya: *átgondoltam nézeteimet , átgondoltam döntéseimet, megdöbbenett, örömet okozott, felemelő és tanulságos, átformálta értékrendszeremet, „ezentúl másképpen gondolkodom a tanári hivatásra, nagyon megérintett, magával ragadott, kizökkentett a békőnapokból, úgy hatott, mint a Stalker, sok mindenre rádöbbenett, világképem kiszélesedett, megerősítette világfelfogásom.* A válaszok 7 százaléka kapcsolódott olyan tartalmi mozzanatokhoz, mint például: *az önfeláldozás és önzetlen segítség fontossága, a tanulás miénkétől eltérő fogalma.*

A *Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?* kérdésre minden negyedik válasz: „nem volt ilyen”. Ők összesen annyian voltak, mint ahányan közbönsen maradtak, és akikre a mű negatív hatással volt. Ez esetben a válaszolók nagyobb része többféle mozzanatot is említett. A válaszok négyötöde Knecht személyéhez kapcsolódik. Leggyakrabban a rend elhagyása felöli döntést említik (14%), néhányan Knecht halálát (6%), Knecht és a zenemester kapcsolatát (6%), a kínai remetét (3%), Designorival való barátságát (2%), az életrajzokat (2%). A kérdezettek majdnem fele (46%) említet kifejezetten pedagógiai mozzanatot, de többnyire inkább általánosságok szintjén: a) *kasztáliai nevelés*, b) *tanulási folyamat, tanulás egész életen át*, c) *a tanulás sokféle lebetősége*, d) *a tanítást a gyökereknél kell kezdeni jó példával*, e) *a mester és tanítvány szerepkör*. 10 százalék volt azoknak az aránya, akik valami filozófiai és erkölcsi fogalmakkal jelölték meg az őket megragadó mozzanatot: a) *a művészet új forrása*, b) *a halál nem megsemmisülés*, c) *áldozatkészség, önzetlenség, elhivatottság*, d) *istenkeresés*, e) *a döntések súlyossága*, f) *életidegen létmód*.

5. A REGÉNY ÉRTELMEZÉSE

Az egymáshoz szorosan kapcsolódó *Hogyan értelmezi ezt a regényt?* és *Mi tart a regény legfontosabb gondolatának?* kérdések valamelyikére kérdésre 98 százalékban válaszoltak, és a két kérdésre adott válaszokban átlagosan 3 értelmezés-elem szerepelt.

A leggyakoribb értelmezés-elem – a kontextusnak köszönhetően érthetően – valamiféle pedagógiai mozzanatra épült (74%). Ezen belül a következő értelmezés-elemek szerepeltek; leggyakrabban: *pedagógiai utópia vagy alternatíva* (13%), *a tanítás nehezége és szépsége* (13%), *a tudás átadásá-*

nak fontossága (9%) magoltatás és idomítás helyett nyitottá tenni a gondolkodásra, kérdésre (4%), a tanulás fontossága (2%), élethosszig tartó tanulás (2%)

Az értelmezések kétharmadában (63%) található filozófiai jellegű értelmezés-elem. Ezek közül a legtöbb (13%) a tudásra vonatkozó (tudásvágy, tudomány, elméleti és gyakorlat, túlzott racionalitás, tudás és alkotás, a tudás nem töltetheti be teljesen az ember életét, nem lehet öncélú). További filozófiai jellegű értelmezés-elemek: *harmónia, élet és ember* (4-4%), *igazságosság* (4%), *tárgyilagosság, méltóság, bölcsesség, szabadság* (3-3%), *lehetőség, értelem, alkotás, újítás, tökéletesség, szellem, minden egy* (2-2%)

Az értelmezések 30 százalékában szerepel az utópia. Egyesek csupán azt hangsúlyozzák, hogy Kasztália egy egészen másféle világ (7%). Ugyanennyien pozitív utópiát látnak benne; például: a) *egy olyan világ, ahol a szellemet magasabban művelik*; b) *romantikus antikapitalizmus*; c) *visszavonulás a szellem és a tudomány világába*; d) *a háború és a szörnyűségek elől menekülés egy tiszta, fensőbbes, tehetőséggel és művészettel teli világba*. Ugyanennyi a negatív utópiának értelmezők aránya is; például: a) *falanszter*; b) *disztópia*; c) *öncélú belterjes gépezet, mely önmaga vesztévé válik dogmatizmusával és elitizmusával*; d) *mesterséges, túltényesztett tudás*. Mások olyan utópiának értelmezik Kasztáliát, mely a) *csak a tökéletes emberek számára élhető*, b) *ahol csupán csak az üveggyöngyjáték tökéletesítése a cél*; c) *ahol a társadalomtól való eltávolodása inkább a múltat, de világnézete a jövőt idézi*; d) *akár valóságos is lehetne*.

Az utópia-értelmezésekével azonos (29%) az erkölcsi értelmezés-elemek aránya; ezek közül az *önzetlenség és szolgálat* (5%), a *felelősségérzet* (4%), az *alázat* (3%), az *akarás és küzdés* (2%) és az *elbivatottság* (2%) a leggyakoribbak.

A kérdezettek 13 százaléka – részben vagy egészben – Knecht személyéhez kapcsolja értelmezését: legtöbbször egy fejlődéstörténetnek értelmezve a regényt (4%), a többiek honvágyát, kétségeit, kiábrándulását, az elitizmus és a hagyomány elleni lázadását, a zárt világból való kitörését, az utópia valóság nélküliségére való rádöbbenését, a sikerorientáltság tudásátadással való felváltását, lelki nyugalma megtalálását említik.

Az értelmezések 8 százalékában szerepel a világok összehasonlítása értelmezés-elem: a) *egy szabad világ és egy szakrális világ*; b) *naz intézményes és a szabad világ*; c) *a platóni és a valódi világé*; d) *a keresztény és a keleti világ*; e) *az túlidealizált és a valóságos világ*.

Kifejezetten az üveggyöngyjátékhoz a kérdezettek 5 százaléka kapcsolja értelmezését. Ketten az üveggyöngyjátékot a szellemi élet megtestesülésének tartják Egy-egy személy szerint a) *alázat és elkötelezettség a tudománnyal szemben*; b) *egy játék, ami mindent belefoglal magába*; c) *absztrakt szintézis*. Egy valaki viszont idegennek érzi az üveggyöngyjátékot.

6. A REGÉNY „ALKALMAZHATÓSÁGA”

6.1. Miben jelentett újat?

Nem lehet meglepődni azon, hogy a *Megtudott-e valami újat a világról ebből a regényből?* kérdésre a kérdezettek fele nemmel felelt. Legtöbben (13%) filozófiai és/vagy erkölcsi hozadékot említenek: a világ sosem lehet tökéletes, a) *mert állandóan változik, komplex, mindig jelen van jó és rossz*, b) *mert csak nebezen lehet a világot megváltoztatni*, c) *mert alázat nélkül nincs élet*, d) *mert még mindig jobb elzárva lenni a világtól, mint a rossz világban élni*, e) *mert egy ilyen zárt világban is fontosak az értékek*, f) *mert nincsenek örök igazságok, de a nietzschbiánus relativizmus veszélyes* g) *mert a valóság felülmúlja a képzeletet*.

A kérdésre válaszolók 12 százaléka számára ez az olvasmány egy másféle világ megismerését jelentette, elsősorban egy új világképet (7%), közülük néhányan (2%) kritikusan nézik ezt a világot.

Többen (7%) pedagógiai jellegű újdonságot” említenek, elsősorban a tanulásnak és a tudománynak magasra értékelését, a világ felfedezésére való nevelést, a kreativitás fejlesztése, értelmiség nevelés, a tanítás mint alkotás.

6.2. Mit lát másképpen?

A *Van-e valami, amit a regény elolvasása után másképpen lát, mint azelőtt?* kérdésre a kérdezettek több, mint fele (54%) kétharmada nemmel válaszolt. Néhányan úgy érezték, hogy a mű „csak” megerősítette őket. Legtöbben (15%) a pedagógikum világát látják, másképpen a tanulás és tanítás kérdéskörét; például: *Az önmagáért való tanulás is érték; nem oktatni, hanem segíteni kell tanulót, nem kell sietni tudás elsajátításával*. Egy-egy személy úgy érzi, hogy a) *ezután másképpen kell kezelnem a gyerekeket*; b) *a gyerekeket nem lehet oktatni, csak segíteni lehet nekik, hogy felfedezzék a világot és képességeiket*; c) *a tudást át lehet adni, a bölcsességet nem*; d) *kasztáliaihoz képest a mi oktatásunk meddő tudásszomj*; e) *másképpen látom néhány régi tanáromat, akiknek módszerét nem szerettem*.

A kérdezettek 10 százaléka erkölcsi-filozófiai dimenzióban látja másképpen a világot; például: a) *a felelősségtudat fontossága*; b) *bajlamosak vagyunk megfeledkezni magunkról, elfeledkezni saját értékeinkről*; c) *az embert sem a tudomány, sem a művészet nem elégítheti ki*; d) *a kasztáliaiak könnyen lemondanak a szabadságról*; e) *nem kell meghúzni túlságosan a kategóriák határait; nem elég a biztonság, kibívásokra is szükség van*.

7. HAT SZEREPLŐ: HAT PEDAGÓGIAI HABITUS

Némi nagyvonalúsággal a regény hat legfontosabb szereplőjét – Josef Knechtet, a zenemestert, Jakobus atyát, Fritz Tegulariust, Plinio Designorit és a kínai remetét – hat pedagógiai felfogás képviselőjének is lehet tekintetni. A zenemester képviseli a kasztáliai pedagógiai klasszikus irányzatának a keleti filozófia iránt nyitott, mélyen humanista és individuálpedagógiai változatát, Jakobus atya a kereszténység lényegét képező realitást és történetiséget, Tegularius a romantikus-liberális-individualista művész antipedagógiáját, Designori azt a racionális-pragmatikus világi nevelést, mely megpróbálja magába ötvözni Kasztália univerzalizmusát, a kínai remete a keleti bölcsességre építő példával nevelés antipedagógiáját, Knecht pedig eleinte az üveggyöngyjáték reformpedagógiáját próbálgatja, majd pedagógiai paradigmaváltásra: az evilági életben, lent próbálja megszüntetve-megőrizve átültetni mindazt a bölcsességet, amit a kasztáliai hagyományból, az ottani belső ellenzéktől, valamint Jakobus atyától és a kínai remetétől tanult.

A kérdezettek – négyfokú skálát használva – egyértelműen rokonszenvesnek tartják Knechtet (3.6) és a zenemestert (3.4), valamivel inkább rokonszenvesnek, mint ellenszenvesnek és Jakobus atyát (3.0) a „kínai” remetét (3.0) és Designorit (2.9), és eléggé megosztottak Tegulariust illetően.

A *Kit érez önmagához legközelebb a regény szereplői közül?* kérdésre a válaszolók 17 százaléka senkit sem jelölt meg. Ez alkalommal is tapasztalhatunk, hogy rokonszenvezés és az azonosulás különböző dimenziók, ugyanis legtöbbször (47%) – érthetően – a főszereplőt érezték önmagukhoz legközelebbinek, a többieket viszont jóval kevésbé: Tito 2, Tegulariust 3, Jakobus atyát 5, a remete 7, a zenemester 10, Designorit 11 százalék. A Designorinál jóval rokonszenvesebb zenemesterrel nehezebben tudtak azonosulni, mint ővele.

8. VÉLEMÉNYEK AZ ÜVEGGYÖNGYJÁTÉK PEDAGÓGIÁJÁRÓL

8.1. *Amit ellenszenvesnek tartanak*

A kérdezettek 15 százaléka nem válaszol erre a kérdésre. Lehetséges, hogy egy részük azért, mert nem talál ilyen a kasztáliai pedagógiában. 7 százalékuk ad egyértelműen nemleges választ, ketten viszont egészében ellenszenvesnek tekintik.

Legtöbbször (33%) Kasztália bezártságát, elszigeteltségét említik: a valóságtól való elszakítottságot, a szerzetességhez hasonló életformát, családtól

való távolságot, a szűk látókört, a lehatárolt, korlátozott nyilvánosságot, a „titkos rend vagyunk is, meg nem is” magatartást, az életidegenséget, a túlidealizáltságot, a világi dolgok kizárását, a történelemből való kimaradást.

A kérdezettek negyede az elitista kasztrendszer (a merev hierarchiát, a diszkriminációt, az erkölcsi elitizmust, a mindenáron való mesterképzést, a másként gondolkodó elitelését, a túlzott uniformizálást) ítéli el.

18 százalékuk kifejezetten a kasztáliai pedagógiát kritizálja; például: a) *tanítási túlbuzgalom*; b) *a vallás és tudomány keverése*; c) *nevelői útmutatás helyett önéletrajz-iratás*; d) *szerintük a gyereket csak idomítani lehet, tanítani csak a felnőtteket*; e) *nem készítik őket fel a kudarcra*; f) *érzelembiányos nevelés*.

12 százalék a merevséget bírálja, 5 százalék pedig a nők és a házasság negligálását, 4 százalék a vágyak elfojtását.

8.2 Amit rokonszenvesnek ítélnék

Ezen a listán valamivel kevesebb a banalitás, mint regény hatását, értelmezését és alkalmazását tükröző válaszokban.

Legtöbben (15%) a multidiszciplinaritásban megmutatkozó, a tudományokat és a művészeteket integrálórló univerzalitást, a világ sokoldalú megközelítését, az egyetemességet tartják rokonszenvesnek.

10 százalékuk *a lehetőségek (tehetség, képesség) kibontakoztatását* tartja rokonszenvesnek. Ezen belül azt, hogy a) *bagytak elegendő időt egy-egy kutatásra*; b) *bagyták a diákokat gondolkodni*; c) *a legjobbak megfelelő kiválasztása*; d) *annak adtak lehetőséget, aki megérdemelte*.

8 százalékuk a tanulás szabadságát, 7-7 százalékuk a gyermekkori tehetséggfejlesztést és a művészetek (és elsősorban a zene) fontosságát, 6 százalékuk az empatisz odafigyelést, 5-5 százalékuk a kasztáliai pedagógia egészét, a lelki harmóniát, 4-4 Százalékuk a játékoságot és a tökéletességre törekvést, 3-3 százalékuk magát az üveggyöngyjátékot és a tudás tiszteletét, 2-2 százalékuk a kulturális értékek ápolását, a meditációt, a kreativitást és a felfedezői attitűd erősítését tartja a kasztáliai pedagógia rokonszenves vonásának.

8.3. Amit a kasztáliai pedagógiából átvinnének a Pannon Egyetem tanárképzésébe

Figyelemre méltó, hogy a kérdezettek negyede nem válaszolt erre a kérdésre, annak ellenére, hogy két válaszoló kivételével mindenki talált valami pozitívumot; leggyakrabban a következőket: Ez esetben érdemesnek tartom az összes, legalább két válaszoló által említett válasz közlését az említések gyakoriságának sorrendjében, ezúttal a válaszolók számához vi-

szonyított százalékarányokat: *a segítő tanári attitűd* (15), *univerzalitás, bölcsitkusság, multidiszciplinaritás, a képességek kibontakoztatása* (9-9), *átláthatóság, kiszámíthatóság, rend* (7), *tehetséggondozás, az alapoktól kezdeni a tanulást, a tanulás szabadsága* (5-5). *tantárgyi és tudományos játékok, fesztiválok, nagyobb odafigyelés a diákokra, személyes kapcsolat a diákokkal, a zene fontossága* (4-4).

Figyelemre méltó, hogy azoknak is legalább fele talált egyetemünk bölcsészkarára átültetni valót, akik erőteljesen bíralták is a kasztáliai pedagógiát. Ezt egyaránt lehet árnyalt gondolkodással és a egyetemünk bölcsészka pedagógiájának szembetűnő hiányosságával magyarázni. Ha megfelelkezünk a kurzus részvevőinek arról a feléről, akik nem vállalkoztak a regény elolvasására, megállapítható, hogy a „közepes” fogadtatás ellenére is ilyen-olyan nyomot hagyott a regény olvasói nagyobb felében. Igaz, afféle „kulturális agresszió” történt, hiszen kötelező olvasmány formájában találkoztak ezzel a regénnyel, melynek nem igen lett volna 5-10 százalékosnál nagyobb esélye, hogy valaha is elolvassák. Így viszont a már más pedagógiai stúdiumokon is megismert pedagógiai programokon kívül az üveggyöngyjátékkal is találkozhattak.

JEGYZETEK

- 1 Csikós Csaba a hatvanas évek közepén nem lehetett filozófus, mert vallásos volt. Vegyész mérnöknek kellett lennie, hogy diplomás, majd pedig értelmiségi lehessen. Ezt is elvégezte, kitűnően, ám a mennyiségre összpontosító szocialista vegyipar áldozata lett: egy üzemi baleset következményeit élete végéig cipelte. Nyíri Tamásnál végzett teológiát, majd – jobb híján – a Veszprémi Egyetem pedagógiai tanszékére került, ahol logikát, filozófiai antropológiát és egyebeket tanított. Közben Bachot játszott orgonán, majd immár félig süketen hallgatta őt, valamint a zenesz menyei ihletőjét belülről. Mindennel és mindenkivel megbékélve lépett át a mennyei játék- és hangversenyterembe.
- 2 Melyet afféle vendégtanárként tartottam a Pedagógiai tanszék vezetői, előbb Vass Vilmos, majd Poór Zoltán felkérésére.
- 3 Elsősorban a Gáspár-féle szocialista munkaiskola, a Zsolnai-féle ÉKP-program, a Fehér-Ranschburg-féle Jungiánus iskola, a Freinet-, Walldorf-, Jéna-plan- és Montessori-programok, a Zöld Kakas iskola programja, valamint buddhista (Tejút), zsidó (Lauder Javne) és keresztény pedagógiai programok.
- 4 Első alkalommal a vizsga időpontjáig a kurzust felvevő 130 hallgató közül csak 67-en olvasták a regényt, vagyis a társaság fele vagy inkább az eggyel rosszabb jegyet vállalta, vagy el sem jött vizsgázni. A másik két alkalommal már vizsgára bocsátási feltétellel tettem a regény elolvasását, s így az 53 százalékos olvasási 85-90 százalékra nőtt.
- 5 A magukat vallásosnak tartók fele tartozott valamelyik vallási felekezethez, közösséghez, de kevesebb mind negyedük vett részt legalább havonta vallási szertartáson.
- 6 Kamarás István (2009) Vallásosság, habitus, ízlés. Budapest, Loisir K.
- 7 Ez az egyetlen, a mű gondolatvilágához kapcsolódó reflektív válasz.

EGY REGÉNY NÉGY VAGY ÖT VAGY MÉG TÖBB ÉLETE

(Géczi János *Viotti négy vagy öt élete* című művének
befogadásvizsgálata)

Géczi Jánosnak

Hány élete van egy művészi alkotásnak? Ahány olvasója? Ahány olvasata?¹ A nagyon hasonló olvasatok cáfolni látszanak, azt a feltevést, mely szerint ahány olvasás, annyiféle olvasat. Kérdés és dilemma így is maradt bőven. Mit kezdjünk azokkal az olvasásokkal, melyeknek eredménye erőteljes elutasítás, teljességgel közömbösnek maradás, az „ebből egy kukkot sem értettem” kijelentés? Mit kezdjünk azokkal, akiket egy tragédia megnevettet, akik az iróniát cinizmusnak érzik, akik a szerelem realista megjelenítését pornográfiának minősítik? Feltehető persze az a kérdés is, hogy kirekesszük-e a számba vehető olvasatok köréből a totális félreértéseket. A „félreértelmezés” persze helyes értelmezést vagy értelmezéseket feltételez. Csakhogy vannak-e egyáltalán ilyenek? Beszélhetünk-e olyan értelmezésekről, melyek helyességét valamely atuoritás szavatol? Esetleg olyan értelmezéseket tarthatnánk helyesnek, melyek helyessége körül komoly mértékű szakértői konszenzus alakult ki? Csakhogy egyfelől nincsen elfogadott kritériuma annak, hogy mennyi is az elegendő mértékű konszenzus, másfelől pedig mércéje időről időre akár jelentős méretékben változhat. Az egyik lehetséges megoldás az lehetne, hogy minden olvasatot egyenrangúnak tekintünk, azzal érvelve, hogy mindegyikben van valami. Mivel a művészi alkotások összetettségéhez, többdimenziós voltához képest

Minden olvasat különböző mértékű redukció, a másik megoldás az lehetne, hogy a bírák módszerével megállapítjuk az egyes értelmezések redukáltságának, árnyaltságának, reflektáltságának mértékét. Eltekintve a bírák szakértelmének és pártatlanságának problematikájáról, még bőven a maradnak kérdések. Például mit kezdjünk azzal olvasóval, akinek értelmezése igencsak redukált és reflektálatlan, igencsak a felszínen marad, ugyanakkor ugyanő megrendítő hatásról számol be?

További kérdés, hogy mekkora esélye van egy árnyalt, reflektált olvasatnak. Ehhez az szükséges, hogy az olvasó úgy érezze, hogy a „mese ró-

la szól”. Ennek pedig legalább három feltétele van: a mű és az olvasó világának (a két horizontnak) valamelyes átfedése, a mű nyelvének (kódrendszerének) valamelyes ismerete és az, hogy az olvasó számára egzisztenciálisan fontos legyen a mű elolvasása. Az első és harmadik feltételben benne van az olvasói elvárások teljesülése. Ha ezek a feltételek nem vagy csak kis mértékben teljesülnek, nem jön létre érdemi találkozás mű és olvasó között, még kevésbé társszerzői viszony. Számolnunk kell még azzal is, hogy a mű mennyire képes kielégíteni az olvasó azonosulási és morális ítélkezési² szükségletét. Nézzük meg, hogy a hivatásos olvasók (a kritikusok) olvasatai alapján mekkora esély mutatkozik a *Viotti négy vagy öt élete* és olvasója érdemi találkozására.

1. AZ OLVASMÁNY

Láng Eszter (2011) szerint „A mű szerkezete az időrétegek keverésére épül. Géczi rendelkezik az epikus művek megkonstruálásához szükséges módszertani ismeretekkel, s tudatosan bánik a nyelvvel, ahogyan a történet egyes elemeivel is. Ebből következően a történet mind felépítésében, mind nyelvezetében lezárt esztétikumot, ám nyitott értelmezési lehetőségeket kínál.” A felkínált értelmezési változatok egyfelől lehetőséget kínálnak arra, hogy mindenki kialakítsa a maga értelmezését, másfelől a bőség zavarának élményét jelentik az egyértelműséget előnyben részesítők számára. Láng úgy véli, hogy a „statikus elemek, azáltal, hogy rendkívüli, vizuális érzetek keltésére képes erejük van, sokkal nagyobb szerephez jutnak, mint a történések”, valamint hogy „a Géczi-féle prózai szövegeket erőteljesen áthatja a Géczi-féle poézis, azaz a lírai töltet”. Mivel az utóbbi negyedszázadban radikálisan csökkent a versolvasók táborra és a versolvasás gyakorisága, ez korántsem kedvez a lírai próza befogadási esélyének. Az, hogy ebben a regényben, akár más Géczi prózában, „széles művelődéstörténeti, kultúrantropológiai ismeretekbe ágyazottan futnak a szálak”, ugyancsak növelheti is, meg csökkentheti is a befogadás esélyét. Akadhatnak olvasók, akik ezeket érdekesnek tartják, és olyanok is, akik úgy érzik, ez a cselekményesség és az alakformálás rovására történik.

Vári György (2011) szerint Géczi egyfelől egyszerre kívánta megalkotni a flaubert-i semmiről szóló regényt, másfelől a borgeses „a könyv”-et, márpedig az ilyen fajta olvasmányok meglehetősen ritkán fordulsanak elő az átlagolvasó befogadói gyakorlatában. Ráadásul az a „minden és semmi” olyan szövegben jött létre, melyben Vári szerint „nem is lehet értel-

mesen elkülöníteni az „esszébetéteket” az elbeszélés szövetében. Újabb nehézséget jelent az átlagolvasó számára, hogy a főhős „saját maga számára is kiismerhetetlenül titokzatos”, és „titokzatosságában telt és üres figura”, „konturtalan alak”, ami ugyancsak megnehezíti mint az azonosulást és a morális megítélést is. Mindez Vári szerint „végtelen melankóliával tölti meg a szöveget”, márpedig a melankóliára való nyitottság sem jellemző az olvasók jelentős részére.

A történethez hozzászokott átlagolvasó Darvasi Ferenc (2011) szerint olyan könyvet olvashat, melyben „nincs főszólam, a szerkezet: mellérendelő”, melyben a „történet főszólamát életmód-, kultúr-, művelődés- és irodalomtörténeti részek, olykor esszészerű betétek egészítik ki”. Darvasi azt is megállapítja, hogy (szemben Krasznahorkaival és Coetzee-el) Géczi „nem annyira foglalkoztatja a téma etikai dimenziója”, márpedig az átlagolvasót nagyon is érdekelné, hogyan ítéli meg Viotti „hűtlenségét” és Alice „hűségét”. Az átlagolvasót kevésbé zavarja az, hogy „minden meg van írva, előre és hátrafelé”, ami Darvasi szerint hogy Géczi létszemléletét leginkább meghatározza, ugyancsak a négy vagy öt élet, a négy vagy öt évszak jócskán elbizonytalanítja. Még akkor is, ha a mai magyar átlagolvasók körében sem ritka a reinkarnáció-hit, ugyan is még ezek az olvasók is lineáris és nem ciklikus módon gondolkodnak.

Tarján Tamás (2011) némi kritikát is megfogalmaz, amikor azt írja, hogy „Valóság és fikció, történelem és metafizika egyszerre lapozza e varázsos könyvet, melynek gondolati-érzéki szuggesztivitása elviseli, hogy a varázssvessző időnként – nem ritkán – elpattan.” Elvárázstalanodással jellemezhető világunkban még van jogosultsága és esélye a varázslatnak, a csodának, a misztikumnak, ezt tanúsítja – egyebek mellett – Coelho rendkívüli népszerűsége. Csakhogy az olvasók jelentős része a „vagy valóság vagy fikció”, „vagy történelem vagy metafizika” attitűdjével veszi kézbe olvasmányait. A kritikus úgy érzi, hogy „a narrátor néha olyan tudást is belevisz a regénybe, amelyet az nem kíván meg. Jobbára formális például a végeérhetetlen szín-, másutt a madárnév-sorolás. (...) Az időbontásos szerkezet kisakkozását és az itt-ott zavaró nyelvtani kardéltáncot is érheti kifogás.” Még inkább az átlagolvasó részéről tehetnénk hozzá. És természetesen valamelyes esélyt adhatunk olyan olvasói értelmezésnek is, mely szerint „a hiábavalóság gyönyöre, e melankolikus tapasztalat élteti a *Viottit* és *Viottit*. A kísérlettel a repetíció keresztül az átlátásig, a megszenvedéstől az elfogadásig mindent ez a tudás ural, melyhez Viotti Mór Aurél Ágoston is hozzáadja a maga semmiségének és semmiségének elenyészően óriási súlyát.”

2. AZ OLVASÓK

A kutatásban résztvevő 53 olvasó 20-30 évesek, 90 százalékban felsőfokon tanulók, 10 százalékban friss diplomások közül került ki. Háromnegyed részben humán (bölcész és társadalomtudományos) szakokon tanulók és ilyen diplomával rendelkezők), negyed részben pedig „reál” szakokon (mérnökök, informatikusok, közgazdászok, közigazgatási vezetők) tanulók és ilyen diplomával rendelkezők. Ennek megfelelően kétötödük férfi (a humán szakosok körében harmaduk), háromötödük nő (a reál szakosoknak csak harmada). Kétötödük nagyobb városokban, egynegyedük kisebb városokban, hetedrészük falun lakuk. A kérdőívek kitöltését a Pannon Egyetem bölcészeti és társadalomtudományi karán meghirdetett *Művészetszociológia* kurzusom hallgatói³ végzeték.

Egy ötös skálát használva csak 6 százalékuk tekinthető nagyon optimistának a világ és az ember megítélését illetően, 19 százalékuk eléggé optimistának, többségük (42 százalék) közepesen optimistának (vagy legalább ennyire közepesen pesszimistának), 26 százalékuk pedig eléggé pesszimistának. Világnézetüket tekintve a legtöbben (28%) nem tartják magukat vallásosnak, de hisznek Istenben, valami szellemi abszolútumban, rendező elvben. Ugyanennyien mutatkoztak valamilyen módon vallásosnak⁴, közülük 9 százalék egyházasan vallásos és rendszeres vallásgyakorló, 11 százalék csak lazábban kapcsolódik egyházhoz, vallási közösséghez, és vallását nem gyakorolja rendszeresen, 8 százalék pedig a maga módján vallásos. A többiek közül 8 százalék világnézetét tekintve bizonytalan, 11 százalék gyakorlatias és észelvíű, 8 százalék ateista, 6 százalék materialista, 2-2 százalék a humanista és a szeretetben hisz.

Szabadidejükben leggyakrabban olvasnak (36%)⁵, 18 százalék zenét hallgat, 11-11 százalék filmet néz és internetezik. Leghosszabban szintén olvasással töltik szabadidejüket (21%), 13 százalék filmnézéssel, 11% internetezéssel. Legszívesebben baráti társaságban töltik szabadidejüket (30%)⁶, de nem sokkal kevesebben olvasással (26%)⁷. Életük legnagyobb irodalmi élményei alapján a kérdezettek 25 százaléka sorolható az irodalmi ízlés magas, 54 százaléka a közepes, 21 százaléka pedig az alacsony fókára. A leggyakrabban 9-13 százalékos arányban Kertész Imre *Sorstalanság*, Tolkien *A gyűrűk ura*, és Rejtő Jenő művei szerepelnek. 3-6 százalékkal előfordulnak még Austen regényei, *A Mester és Margarita*, az *Egri csillagok*, Jókai és Kosztolányi művei. A líra arány nem éri el az 1 százalékot sem! Az adott évben olvasott irodalmi művek színvonala jóval alacsonyabbnak bizonyult: mindössze 11 százalékuk sorolható a magas, 34-34

százalékuk a közepes és az alacsony⁸ szintre. Ezt a listát Coelho művei vezetik 11 százalékkal, ezeket 6-9 százalékkal követik Fejős Éva, Márai művei és a *Harry Potter*. A lírai művek aránya fél százalékot sem éri el. A *Milyen fajta irodalmi műveket olvas legszívesebben?* kérdésre adott válaszok között a regény került az élre (23 százalék), utána a fantasy (15%), a romantikus művek és a novellák (11-11%), az életrajzok, a történelmi művek, a vámpírregények, a versek (9-9%) és a krimik következtek (8%). Arra a kérdésre, hogy mit jelent a kérdezetteknek az irodalom olvasás a döntő többség (58%) a szórakozást említette, jóval lemaradva szerepelt az ismeretszerzés (15%), a művelődés és a pihenés (8-8%).

Életük legnagyobb filmélményei között jóval kevesebb értékes alkotás volt, mint az irodalmi olvasmányok között; többségük (54%) alacsony szintű volt, és csak 5 százalékuk magas szintű. Az élre (8%) a *Csillagok háborúja* került.⁹ Még ennél is kevesebb volt az értékes mű a kurrens filmélmények között, melyek háromnegyede kifejezetten gyenge minőségű volt. A legtöbbször említette a következők voltak: *A király beszéde* (14%), *Harry Potter* (11%), *127 óra*, *Fekete battyú*, *Eredet* (10-10%), *Hupikék törpikék*, *Vibarsziget* (8-8%). A kedvenc film-fajták élére a vígjáték (28%) és a filmdráma (26%) került, utánuk a történelmi, a romantikus és a fantasztikus filmek (13-13%), a dokumentumfilm (11%), a horrorfilmek (9%) és a krimik (8%) következtek.

Jó néhány kutatásban használt ötfokú attitűd-skála¹⁰ segítségével ez alkalommal is mértem az irodalmi művel kapcsolatos aktív-passzív beállítódást, vagyis azt, hogy milyen mértékben tekinti az olvasó az olvasást szellemi aktivitásnak. Legaktívabbnak a magyar szakosok (3.8) bizonyultak, utánuk a reál szakos nők (3.6), a humán szakos nők (3.4) a nők (3.4), a humán szakos férfiak (3.3) a férfiak (3.1) a reál szakosok (3.1) és a reál szakos férfiak (2.9) következtek. A művészetekkel való kapcsolat kapcsolatos erősségének jellemzésére egy ötfokú mutatót használtam, melynek kialakításában az előbbin kívül még figyelembe vettem a legnagyobb és a kurrens irodalmi és filmélményeket, a kedvenc irodalmi és film műfajokat, valamint a művészetnek a szabadidőben elfoglalt helyét. A nagyon magas szintre csupán egy valaki jutott, a magas szintre 15, a közepes szintre 52, az alacsony szintre 24, a nagyon alacsony szintre 8 százalék.

Mindezek, és főképpen a művészetekhez való viszony alapján nem tekinthetők kifejezetten kedvező előfeltételeknek a *Viotti négy vagy öt élete* fogadtatása, hatása és értelmezése szempontjából.

3. FOGADTATÁS

A *Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a regényről?* kérdésre adott válaszok fele negatív, negyede pozitív, negyede ambivalens volt. A leggyakoribb válasz szerint a *Viotti négy vagy öt élete* nem volt érthető, nehezen volt érthető (32%); 6-6 százalékot tett ki a művet *lehangolónak* és *nyomasztónak*, valamint *túlságosan elvontnak* érzők aránya. A pozitív válaszok között leggyakoribbak voltak a regényt *érdekesnek* (10%), *jónak* és *elgondolkodtatónak* (6-6%), *jól szerkesztettnek*, *kellemesnek*, *jó stílusúnak* (4-4%) tartók. Az ambivalens válaszok között a *modern* és a *furcsa, különleges* (6-6%) volt a leggyakoribb.

Mindössze egy olvasó akadt, akinek nagyon tetszett a regény, az olvasók hatodának inkább tetszett, mint nem, harmadának tetszett is meg nem is, hatodának inkább nem tetszett, mint tetszett, tizedének egyáltalán nem tetszett, és ugyancsak tizedét közömbösen hagyta a regény. Valamivel jobban tetszett a nőknek (2.8), mint a férfiaknak (2.5), a humán szakosoknak (2.8), mint a reál szakosoknak (2.4). Bár a minta kicsi, figyelemre méltó, hogy a magyar szakosoknak¹¹ kevésbé tetszett, mint a humán szakos nőknek, pedig a magyar szakosok művészetekkel kapcsolatos beállítódása és olvasói aktivitása pozitívabb volt, mint a többieknek. Vajon szigorúbban osztályoztak-e vagy valami más oka lehetett a „lepontozásnak”? A tetszés-nemtetszés leggyakoribb indokolásai a következők voltak: *nem érthető, nehezen érthető* (24%), *jó stílus* és *jó megformálás* (10%), *elgondolkodtató* (6%), *nem érintett meg* (4%).

A *Viotti négy vagy öt élete*-hez képest az általam vizsgált művek tetszés-indexe hasonló olvasói körben így alakult: Kosztolányi: *A bolgár kalauz* – 4.4, Bulgakov: *A Mester és Margarita* – 4.1, Kertész: *Sorstalanság* (Kamarás 2006:24) – 4.0, Kosztolányi: *Fürdés* (Kamarás 2011) – 3.8, Ottlik: *Iskola a határon* (Kamarás 2002:108) – 3.6, Hesse: *Üveggyöngyjáték* (Kamarás 2009) – 3.3. Mi lehet az oka ennek a viszonylagosan hűvös fogadtatásnak? Mivel a benyomások között a nehezen érthetőség szerepelt első helyen, a *Mennyire tartja a regényt érthetőnek?* kérdésre adott válaszok elemzésével kezdem. A regényt könnyen érthetőnek a kérdezettek 8, nehezen, de megérthetőnek 47, csak kisebb részben érthetőnek 32, teljességgel érthetetlennek 12%-a tartotta. Az érthetőség megítélésének nincsenek komoly különbségek a különböző csoportok között, mindössze annyi, hogy a humán szakosok (3.6) valamivel jobban értik, mint a reál szakosok (3.3). A 2.8-as tetszési indexhez képest 3.5 az érthetőségi index, ami azt jelenti, hogy nem annyira nehezen érthetőségben kell keresni a regény eléggé hűvös fogadtatását, hanem valami másban.

Adódhat persze egy másik kézenfekvő a magyarázat is: a befogadók művészileg gyengének találták a regényt. Magas szintűnek a kérdezettek 12, eléggé magasnak, 43, közepesnek, 26, alacsonynak 16 százalék ítélte a regény művészi értéket, és mindössze 2 százalék művészileg értéktelennek. Ez azt jelenti, hogy majdnem mindenki egy fokkal magasabbra takasította a regény művészi értékét, mint amennyire tetszett. Akik művészileg értékesnek tartották, elsősorban nyelvezetét, a szerző magas műveltségét és a mű gondolatban való gazdagságát említették (10-10%). Legmagasabb művészi értéket a humán szakos nők (3.8) és a magyar szakosok (3.8), legalacsonyabbat a férfiak (3.0) és a reál szakosok (3.2) tulajdonítottak a műnek.

A fogadtatásban mutatkozó visszafogottság magyarázatát a *Mennyire felel meg az ön ízlésének ennek a regénynek a nyelve, stílusa, formája?* kérdésre adott válaszok kínálják. Mindössze egy valaki volt, aki ízlésének teljesen megfelelőnek tartotta, 13 százaléknak nagyjából megfellet, 26 százaléknak inkább megfelelt, mint nem, 38 százaléknak eléggé távol állt ízlésétől, 21 százaléknak nagyon távol. Ez a mérleg még negatívabb, mint a tetzés-nemtetzsése. Legközelebb ízlésükhöz a magyar szakosok (2.9) érezték a művet, utánuk a humán szakos nők (2.6), legkevésbé a reál szakosok (2.0), a nők inkább (2.6), mint a férfiak (2.2). A leggyakoribb indok ez esetben is a nehezen érthetőség volt (32%), ezt követte a stílus (16%) és a kusza, kapkodó szerkezet (12%). Mindezt, vagyis az ízlésükhöz képest eltérő megformálás magyarázatát látszik megerősíteni az a tény is, hogy a kérdezettek kétharmada Géczi regényét számos vonatkozásban újszerűnek, szokatlannak tartja. Mégsem merülhet ki ebben és a nehezen érthetőségben a magyarázat, ugyanis a *Mennyire áll közel Önöz, amit ebben a regényben Ön szerint az író a világról és az emberről állít?* kérdésre adott válaszok mérlege is eléggé erőteljesen negatív, hiszen senki sem érezte világához közel a mű világát, eléggé közel is csak 30 százalék, ezzel szemben eléggé távol 41, nagyon távol pedig 23 százalék. Ennem a tekintetben nem akadtak említésre méltó eltérések a különböző csoportok között, csupán a magyar szakosok átlagostól (2.2) pozitív irányban eltérő (3.0) attitűdje okozhatott meglepetést.

Tekintve, hogy ezúttal a főhősnek négy vagy öt élete volt, és többek számára halála egyenesen megváltásnak tűnhetett, ez alkalommal nem számolhatunk azzal, hogy a regény „rosszul”, a főhős halálával való végződése okozta sokak számára a mű elutasítását, mint ahogyan az gyakran történni szokott. Ezt igazolni látszik a *Mennyire elégedett a m regény befejezésével?* kérdésre adott válaszok pozitív mérlege: a kérdezettek 34 százaléka

teljesen, 26 százaléka inkább igen, mint nem e, 21 százaléka felerészben elégedett, és csak 19 százaléka inkább vagy egyáltalán nem. Az elégedetlenek többsége sem boldogabb, hanem egyértelműbb befejezést igényelt.

4. HATÁS

A fogadtatásból mindig következtetni lehet a hatásra, mely két skálán mérhető: a közömbösen maradás és valamilyen irányú hatás, valamint a pozitív-negatív hatás skáláin. A művek sorsának alakulását korántsem a negatív olvasói reakció, hanem sokkal inkább a közömbösség fordítja rosszra.

A tetszés-nem tetszés skálában is felkínáltuk a „közömbösen hagyott” lehetőséget, melyet a kérdezettek 9 százaléka választott, mindegyik csoportban hasonló arányban. *A Mester és Margarita*, *Iskola a határon*, a *Sors-talanság* (Kamarás 2006:24), valamint Kosztolányi *Fürdés* és *A bolgár kalauz* című novellái jobban megérintették egyetemista olvasóit¹². A 33 felsorolt hatáselem között is a szerepelt a „közömbösen hagyott”, amit 24% választott. Annak ellenére, hogy hét hatáselemet lehetett kiválasztani, ez már eléggé magas arány, hiszen a Bulgakov-regény esetében (Kamarás 2005) 8, a *Fürdés* esetében 9, *A bolgár kalauz* esetében (Kamarás 2005) 16 százalék volt a közömbösen maradtak aránya.

A hatás irányát és erősségét jelzik *Mit érzett, amikor befejezte a regény olvasását?* kérdésre adott válaszok, melyek között 10 százalékot tett ki azoké, akik semmit sem éreztek. Az érdemi válaszok többsége negatív volt, mint a leggyakoribb válasz (28%) is, mely szerint megkönnyebbülést éreztek, hogy befejezhették egy számukra túl nehéz feladatot jelentő könyv olvasását. A leggyakoribb pozitív válasz a „gondolatébresztő” volt (8%) a leggyakoribb ambivalens válaszok pedig a „befejezetlennek éreztem” és a „zavarodottságot érzetem”, „kavarogtak bennem az érzések” (8%) voltak. A felkínált 33 hatáselem közül a legnagyobb arányban választottak a következők voltak: *elgondolkodtatott* (64%), *fárasztott* (55%), *fej-törést okozott* (47%), *ismereteket közölt* (38%), *felbosszantott* (30%), *csalódást okozott* (28%), *feladat elé állított* (25%), *látóköröm tágította* (23%) *megzavart* (20%). Feltűnő, hogy a ritkább pozitív hatás is elsősorban kognitív jelle-gű, hiszen a *gyönyörködtetett* és a *meghatott* csak 15-15, a *megerősített* csak 6, a *megrendített* csak 4 százalékat ért el. Az *elgondolkodtatott* és a *látóköröm tágította* a humán szakos nők körében volt átlagosnál nagyobb, a *fárasztott*, a *megzavart* és a *csalódást okozott* pedig ebben a csoportban a legalacsonyabb arányú.

A legkedvezőbb hatást a humán szakosokra gyakorolta a mű, ugyanis körükben 35 és 25 százalék volt az általuk választott pozitív és negatív hatáselemek aránya, ezzel szemben 16 és 60 volt a reál szakosok körében. A férfi-nő arányt ismerve ebből már következik az, hogy a nők körében jóval pozitívabb hatást gyakorolt ez a mű (42-31%), mint a férfiak (21-45%) körében.

Mindezek után nem okozhatott meglepetést, hogy a *Megtudott-e valami újat a világról?* kérdésre nem válaszolók és nemmel válaszolók együttes aránya 76 százalék, a *Van-e valami, ami a regény elolvasása után másképpen lát, mint azelőtt?* kérdés esetében pedig 66% volt. Az előbbi kérdésre pozitív választ adók közül legtöbben (12%) a papírgyártást említették, néhányan pedig (4-4%) a regény helyszíneiül szolgáló városokat, a karácsonyfa állítás történetét, a gesztenyéből készült ragasztót, a könyvek nagy hatását és általában művelődéstörténeti vonatkozásokat említett. Amit egyesek másképpen látnak: a) *Veszprém*, b) *a szerelem, a szerelmes versek, a pokoljárás, a kapcsolataim mélysége*; c) *még az életben foglalkozni kell az-
zal, akit szeretünk*; d) *nem kifizetődő titkos életet élni*; e) *felesleges olyan embert üznünk, aki sosem volt a miénk*.

A *Mely mozzanatok ragadták meg Önt leginkább ebből a regényből?* kérdésre 92 százalék volt a válaszolók aránya, ebből 13 százalék egyetlen ilyen sem tudott megemlíteni. A legtöbb érdemi válasz (21%) Viottival kapcsolatos. Külön is megemlíti Rousseauval való kapcsolatát, szerelmét, repülését. 17 százalékot tesznek ki az Alice-hez kapcsolható mozzanatok, elsősorban a Viotti után elszánta nyomozó Alice. 6-6 százalékban fordul elő a levélírás, a regény befejezése és a levélírást tanító Rousseau, 4 százalékban Viotti és Ambrusa kapcsolata.

A szokásosnál többet, 16 százalékot tett ki azoknak az aránya, akik nem találtak egyetlen megragadó regényfigurát sem. Legtöbben Alicet (52%), jóval kevesebben Viottit (18%), Ambrusát (16%) és Rousseaut (6%) érezték megragadó figurának. Alicet jóval nagyobb arányban a nők, Viottit jóval nagyobb arányban a férfiak. A kérdezettek 66 százaléka nem talált ellenszenves figurát a regényben. Legtöbben Viottit (15%) és Rousseaut (13%) látták ilyennek.

5. ÉRTELMEZÉS

Valamit elárul egy műalkotás értelmezésből, hogy „mire vesszük”, milyen műfaji kategóriába soroljuk. *A sokféle regény közül milyen fajta regénynek érzi a Viotti négy vagy öt életét?* kérdés már kizár néhány olvasmány-

típust, például az esszét. Annak ellenére, hogy a kérdésekben a „regény” megnevezés” szerepelt a műfajjal kapcsolatos bizonytalanságot tükrözi a nemmel és nem tudommal válaszok 30 százalékot kitevő hányada. Legtöbbször *filozofikus* regények¹³ (28%) tartották, 15-15 százaléuk *életrajzi* és *romantikus* regénynek¹⁴ 10 százaléuk *elvont*, 8-8 százaléuk *lélektani*¹⁵ és *szerelmes*, 5-5 százaléuk enciklopédikus, modern és szerelmes regénynek. Előfordult még az *önismereti*, a *történelmi*, a *realista*, a *romantikátlan*, az *elmélkedő*, a *kortárs*, az *útkereső*, az *esszékből álló* és a *rendhagyó* regény.

Az értelmezésre utalhat az is, hogy kinek mely olvasmányélménye vagy filmélménye jutott eszébe a *Viotti négy vagy öt élete* olvasás közben vagy elolvasása után. Az a tény, hogy a kérdezettek 58 százaléka nem válaszolt vagy nemmel válaszolt¹⁶, természetesen több mindenre utalhat, de legnagyobb valószínűséggel arra, hogy ilyen fajta műveket, mint a Géczi-regény, még nem olvasott.

Hárman említették Austent és a Bibliát, ketten-ketten Flabert *Bovaryné*, Puskin *Anyegin*, Tolnai Ottó *Kisinyovi rózsá*, Wolf *Orlando* című műveit és Márai regényeit.

A regény átfogó értelmezését az *Ön hogyan értelmezi ezt a regényt?* és a *Mit tart a regény legfontosabb gondolatának?* kérdésekre adott válaszok alapján ismerhettük meg¹⁷. A közömbösen maradók és az elutasítók elég nagy aránya ellenére mindössze 17% volt a nemmel és a „nem értettem”-mel válaszolók aránya, ugyanakkor 38% a komplex, több (2-4) elemből építkező válaszoké. A leggyakoribb értelmezés-elem a *szerelem* volt (15%), zömmel humán szakos nők értelmezéseiben fordult elő. 6 százalékot tett ki a *lehetőség*, 4-4 százalékot az *öröklét*, az *élet*, az *újjaszületés*, a *lélek mélysége*, a *mindenütt ott rejtőző csábítás*, a *világ megismerhetetlensége*, *válaszkeresés a létkérdésre*, *életünk értelme*: *boldogságot okozni másoknak*. A komplex értelmezések túlnyomórészt a humán szakos nők és a reál szakos férfiak körében fordultak elő; ilyenek például: a) *elmélkedés a világ dolgairól, életről-balálról, Istenről, a szerelemtől, érzésről, kultúráról*; b) *Alice arra buzdítja Viottit, hogy éljen teljes életet*; c) *azt sugallja ez a szerelmi rtörténet, hogy bármi megtörténhet velünk és hogy nem ismerhetjük meg a másikat igazán*; d) *a büntudat, az öröklét, a vallásosság és a felidézett érzékiség regénye*; e) *sorsunk előre meg van írva. Ha lenne lehetőségünk több életre, akkor is csak az előzőt ismételnénk meg, örökévalóságba fagyaszttva a pillanatot. A dolgok mögött húzódó valóság láthatatlan, életünk emlékek összessége*; f) *környezetünket átformáljuk és sebeket ejtünk. Egyedül kell végigmenni a pokol és a menny közötti úton*; g) *sötét oldalunkat is el kell fogadnunk. Néha jobb nem ismerni minden titkot a szerelemben*. Az árnyalt, „többdimenziós” magyarázatok legnagyobb arányában humán szakos

nők és a reál szakos férfiak értelmezései között találhatók. Ezeknek az értelmezéseknek az alaptónusa filozófiai, ami leggyakrabban etikai és lélektani elemekkel ötvöződik. Említésre méltó, hogy az árnyalt, komplex értelmezést adó aránya kétszerte nagyobb, mint regényt tetszéssel fogadóké, két félszer nagyobb, mint azoké, akik ízlésüknek megfelelőnek tartották. Másképpen: a regény fenntartásokkal fogadók között szép számmal voltak, de még az elutasítók között is akadtak érdemi, árnyalt, „több dimenziós” értelmezést produkálók, ami pozitív irányban módosítja a mű hatásáról eddig megállapítottakat.

A részletek befogadását vizsgálva, szereplők, kapcsolatok és szövegrészletek értelmeztetésére került sor. Ezekre a kérdezetteknek csak negyede-fele tudott vagy akart válaszolni. A *Ha Viotti Mór Aurél Ágoston úgynevezett beszélő név, mit mond Önnek?* kérdésre a kérdezettek fele válaszolt nemmel vagy „nem tudom”-mal, többségük reál szakos és férfi volt. Legtöbben Szent Ágostonra (24%) és Jókai Móra (9%) gondoltak, zömmel humán szakosok. 6 százalékuk úgy gondolta, hogy a név több személyiséget takar, 4-4 százalékuk előkelő származásra, a négy évszakra, híres zeneszerzőre asszociált.

Többen (72%) válaszoltak a *Hogyan értelmezi Ambrusa szerepét?* kérdésre. Legtöbbjük szerint Ambrusa a (hű, jó, igaz) barát megtestesítője. 11 százalékuk (valamennyien humán szakosok) szerint Viotti segítője, 6-6 százalékuk szerint Viotti lelkiismerete és vitapartnere, 4 százalékuk szerint útmutató. Előfordult még ezen kívül: Szent Ambrus, Bulgakov Messtere, *apafigura*, *énje része, filozófus, igazi férfi, az igazság, kutató, „lapuló útmutató”, lelki szemetesláda, rezonőr, tanár*.

Kicsivel kevesebben (64%) válaszoltak a *Hogyan értelmezi Rousseau és Viotti kapcsolatát?* kérdésre. Legtöbben (28%) a *mester és tanítvány* dimenzióban helyzetét el ezt a kapcsolatot. Többen (15%) (kétszerte nagyobb arányban férfiak, mint nők) homoerotikus kapcsolatnak értelmezik, 4 százalék Viotti patrónusát látja Rousseau-ban. Ezen kívül még egy-egy esetben szerepeltek: *felületes és filozófus, felszínes és szenvedélyes, taszító, harmonikus, mély barátság, természetszeretet, egyszerre racionális és intim, Rousseau viszonzatlanul szerelmes Viottiba*.

A *Hogyan értelmezi az ötödik évszakit, mely ugyanúgy ősz, mint a negyedik?* kérdésre a kérdezettek 60 százaléka válaszolt. A legnagyobb (30%) értelmezés az *elmúlás, a halál időszaka* volt; szinte kizárólag humán szakosoké. A kérdezettek 8-8 százaléka (zömmel reál szakosok) a *túlvilággal és a megoldással* értelmezte, 4-4 százalék pedig ilyenénképpen: *ráébredés a dolgok lényegére, megvilágosodás és átlépés a képzelgésből a valós halálba*. Egy-egy esetben

előfordult még: *alternatív világ, ciklus megszabadása, öregség, tavasz-féle ős a megújulás ígéretével, új esély, végső küzdelem, Viotti anygyallá magasztosulása.*

Sor került három szöveg-részlet értelmezésére is.

- *A paradicsom az, amikor elfelejtett a múlt? Ezt mondja?*
- *Meglehet, Viotti, meglehet.*
- *S lebet, hogy a pokol ilyesmi ?*
- *Attól tartok, hogy igen, Viotti.*
- *Hiszen akkor egyszerre vagyok a pokolban és a paradicsomban. A hely, abonnan indulok és abová érkezek, ugyanaz lenne?*
- *Talán. S maga lesz közben más.*
- *Ez akarjam?*
- *Nekem erre nincs válaszom.*

A kérdezettek 77 százaléka vállalkozott Viotti és Ambrusa fenti párbeszéd-részletének értelmezésére, legnagyobb arányban (11%) a humán szakos nők és a reál szakos férfiak. A két leggyakoribb magyarázat egyike az volt, hogy *egyik sem jobb a másiknál* (11%), a másik meg az, hogy *mi magunk hozzuk létre mindkettőt*¹⁸. Mindkettő zömmel humán szakosok és nők értelmezései. Ezt követte az *örök körfogás*, valamint az az értelmezés (8%), mely szerint *földi életünkben néha paradicsomban, néha pokolban érezzük magunkat, de mindkettő az élet része*. Humán szakosok értelmezése. 6-6 százalékkal következett az az értelmezés, mely szerint *nem az érkezés és az indulás fontos, hanem ami közte történik, azt pedig az indulás és az érkezés batározza meg és az, hogy a pokol és a paradicsom ugyanaz*. 4-4 százalékkal szerepeltek a következők: *a lét bizonytalansága; az a hely, abonnan jövőnk, vagy abová tartunk; az emberi élet jó és rossz váltakozása, mindkettőt meg kell tapasztalni;*

...több életű, mint minden férfi ezen a Földön, aki nem képes oda fölemelni s a boldogságban megtartani egy nőt, mi több, erre nem is törekszik, lévén elégséges számára, ha egyedül boldog, ha elég hosszú a délután. S ez a napszak Közép-Európában örökké az.

A kérdezettek 70 százaléka vállalkozott magyarázatra; a humán szakosok kétszerte többen, mint a reál szakosok. A leggyakoribb (13%) értelmezés a *férfiak önzők* volt, utána a *Közép-Európában a férfiak nem törődnek partnereik boldogságával* (11%), majd a *férfiak képtelenek a monogámiára; önmagába fordulás* (6-6%); majd (valamennyi a humán szakosok köréből) az, aki *nem teljesíti feladatát, újraszületik és a férfiak képtelenek boldoggá tenni a nőket* (4-4%) következett.

Így tebát az aki az öröklétre vágyakozik, egyben az életet is tagadja”, jegyzi meg alkalommal Ambrusa úr, amire Viotti szomorúan leszögezi, hogy „Aztán annak a lebetőségét is elveszti az öröklétben, hogy vallomást tegyen”. Ambrusa úr

erre így válaszol: „Abogy teszi azt akár Ágoston, akár Rousseau! Ágoston, aki szószátyárkodással az evilágisághoz ragaszkodik! S Rousseau, aki ugyanezt jelenti be, hogy nincs túlvilág.” A kijelentésen maga Ambrusa is meglepődik, és elgondolkodik, majd hozzáteszi: „Pedig mily tetszelegve idézik föl gyermekkori bűneiket, a szexuális kilengéseiket!” „A büntudat is élvezhető”, villan Viotti tekintete, „Miként a felidézett érzékiség.

Ennek a szövegrésznek az értelmezésére kérdezettek márcsak 60 százaléka (a humán szakos nők 74%-a) vállalkozott. A leggyakoribb értelmezések közül az egyik szerint ebben a szakaszban magáról a bűnről és a büntudatról van szó (11%), a másik szerint azt jelenti, hogy az élet minden percét ki kell élvezni (11%). Mindkettő zömmel humán szakosok magyarázata. A kérdezettek 9 százaléka szerint ebben a szövegrészletben a túlvilágról van szó. 4-4 százalékot tesznek ki a következő értelmezések, (melyek mindegyike humán szakosoké): az öröklét *nem igazi élet, mert kockázat nélküli; a büntudat élvezetet is jelenthet; nem lebetünk bizonyosak az evilág-túlvilág kérdésében.*

7. ÖSSZEFÜGGÉSEK

Mivel nem volt idősebb nemzedékeket képviselő kontroll-csoport, csak a hasonló kutatások tapasztalataira alapozva feltételezem, hogy ez a regény az apák hasonlóképpen iskolázott nemzedékében, vagyis a diplomás 40-50 évesek körében melegebb fogadtatásra talált volt, ugyanis egy olyan regénynek, mely korokon át húzódó életeket jelenít meg érzékletesen, komolyabb esélye lehet olyan olvasók körében, akiknek élettapasztalata és „életműveltsége” gazdagabb, mint a megszólított huszonéveseké.

Bár minta eléggé kicsi volt, megkockáztatható, hogy a Géczi-regény az olyan olvasmányok közé tartozik, melyek fogadtatását és befogadását az átlagosnál nagyobb arányban befolyásolja az, hogy férfi vagy nő olvassa. Ezt messze nem csak a férfi és női szereplők kedvelése és elutasítása esetén szembetűnő, hanem a befogadás dimenziói többségében: a tetszés-nemtetszés, az irodalmi érték megítélése, az ízlésnek megfelelés, a hatás, a többdimenziós értelmezések aránya, a szövegrészletek értelmezésére való vállalkozás mind-mind a nők körében nagyobb, gyakoribb és erősebb¹⁹. Magyarázatul kínálkozhat, hogy a mű befogadása átlagosnál nagyobb mértékű empátiát és a költészet iránti átlagosnál erősebb érzékenységet igényel, ami a nőolvasóknak inkább sajátja, mint a férfiaknak.

Nem okozott meglepetést, hogy a humán szakosok – a mű világa és az olvasó világa közti közelség megítéléstől letekintve – a fogadtatás, a hatás

és az értelmezés összes dimenziójában bensőségebb kapcsolatba kerültek a művel, mint a reál szakosok. Ennek elsősorban oka, hogy a humán szakosok művészetekkel kapcsolatos beállítódása²⁰ határozottan pozitívabb, mint a reál szakosoké. Függetlenül attól, hogy valaki milyen szakos, azok akiknek ízlésszintje és olvasói aktivitása magasabb, kedvezőbben fogadták a regényt, művészileg értékesebbnek, ízlésüknek megfelelőbbnek érhetőbbnek tartották, hatása körükben pozitívabb volt, nagyobb volt körükben az árnyalt értelmezések aránya, nagyobb arányban tartották filozofikus regénynek, nagyobb arányban vállalkoztak szövegrészletek értelmezésére.

Komolyabb magyarázatra szorul az, hogy a magukat valamely módon vallásosnak tartó olvasóknak jobban tetszett a regény, és ízlésüknek megfelelőbbnek tartották, mint a többiek, ugyanis a regény sem tematikájában sem világképében nem nevezhető vallásosnak. Van azonban a regénynek sajátos transzcendenciája és misztikája, amire a vallásos olvasók nagyobb nyitottságot, érzékenységet mutathatnak.

Arra, hogy mi lehetett az oka annak, hogy magyar szakosok, akik ízlésükhöz és világukhoz legközelebb érezték a művet, akik, művészi értékét is legmagasabbra tartották, miért kedvelték legkevésbé, mint a humán szakosok, ez a kicsi minta nem szolgálhat megfelelő magyarázatul. Arra sem, hogy a szakértőkhöz legközelebb álló réteg miért osztályozott szigorúbban, amikor a tetszést-nemtetszés fokát kellett megjelölni.

A *Viottti négy vagy öt élete* nehezebb olvasói feladatnak bizonyult az iskolázott huszonéves olvasói számára, mint hasonló olvasói körben Bulgakov, Hesse, Kertész Imre és Ottlik regényei, valamint Kosztolányi novellái, amit irodalmi olvasottságuk és ízlésük alapján teljességgel magyarázható. Ugyanakkor az a tény, hogy fogadtatásához képest a Géczi-regény hatásának mérlege eléggé kiegyensúlyozott volt, értelmezései egyharmada pedig eléggé összetettek és árnyaltak voltak, azt látszik bizonyítani, hogy még ilyen mostoha körülmények között is létrejöhetnek érdemi találkozások mű és befogadó között.

JEGYZETEK

- 1 Ugyanis egy olvasónak ugyanarról a műről az idő elteltével többféle olvasta is lehet.
- 2 Ami lehet lapos moralizálás és árnyalt morális reflexió.
- 3 Bartik Bianka, Bicskei Katalin, Csapó Dávid, Halász Dóra, Holti Tamás, Kozma Patricia, Lang Zoltán, Magasházi Virág, Pálinskás Norbert, Pálinskás Roland, Szabó Miklós, Szakál Brigitta, Szombat Barbara, Varga Zsófia, Várnagy Andrea, Venesz Anett, Závada Éva.

- 4 A nők kétszerte nagyobb arányban, mint a férfiak
- 5 A nők kétszerte nagyobb arányban, mint a férfiak.
- 6 A reál szakosoknak és diplomásoknak fele.
- 7 A humán szakos és diplomás nőknek 41 százaléka.
- 8 A reál szakosok fele.
- 9 Legalább ketten említették a következőket: *Gyűrűk ura*, *Keresztapa*, *Jair*, *Modigliani*, *Elfújta a szél*, *Forest Gump*, *A boldogság nyomában*.
- 10 1. Annál jobb egy regény vagy film, minél inkább elfeledteti a velem történt kelmetségeket; 2. Számomra nincs értéke annak a regénynek, filmnek vagy festménynek, melyet csak magyarázat; segítségével tudok megérteni; 3. Egy jó szakkönyvnek számomra több a haszna, mint a legjobb regénynek vagy filmnek; 4. Nem baj, ha egy irodalmi mű szellemi erőfeszítést követel; 5. Csak akkor van értelme újból elolvasni egy regényt, ha az ember nem emlékszik a történetre; 6. Egy jó regény, mint a térkép, megmutat a legrövidebb és legjárhatóbb utat; 7. Nem szeretem azokat a műalkotásokat, amelyek felzaklatnak, és arra próbálnak kényszeríteni, hogy önmagammal szembenézek; 8. Egy igazi műalkotás beavat a lét titkaiba; 9. Egy jó regény számomra elsősorban ismeretek forrása.
- 11 Hét nő és egy férfi.
- 12 2 és 6 százalék között volt a közömbösen maradtak aránya.
- 13 A nők nagyobb arányban, mint a férfiak.
- 14 Mindkettőt humán szakosok.
- 15 Humán szakosok.
- 16 A reál szakosok nagyobb arányban (79%), mint a humán szakosok (50%).
- 17 Mint ez lenni szokott, a többség vagy az egyik, vagy a másik kérdést válaszolta meg.
- 18 Vagyis mi tartunk valamit pokolnak vagy mennyországnak.
- 19 Csak a megértésben, az újszerűség megítélésében és a mű világa közelségének megítélésben billent át mérleg nyelve a férfiak javára.
- 20 Ezen belül is olvasottsága, az irodalomolvasás gyakorisága, irodalmi- és filmízlése, az irodalomolvasói aktivitás.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Darvasi Ferenc (2011) Mellérendelő szerkezet in: *Bárka* 4. sz..
- Jánosy Lajos (2011) A papírlap tapintása, a friss könyv illata. In: http://www.litera.hu/hirek/a_papirlap_tapintasa_a_friss_konyv_illata).
- Kamarás István (2002) *Olvasó a batáron*. Budapest, Pont Kiadó – Savaria University Press. 259 old.
- Kamarás István (2005) Bulgakov-szeánsz a Veszprémi Egyetemen. In: *Kritika*, 10. sz.
- Kamarás István (2006) *A Sorstalanság sorsa*. Szombathely, Savaria University Press 64 old.
- Kamarás István (2009) *Prelúdium az Üveggyöngyjáték befogadásának vizsgálatához*. Kézirat
- Kamarás István (2011) *Két Kosztolányi-novella kedvelése, hatása és értelmezése*. Kézirat.
- Láng Eszter (2011) A szöveg maga a paradicsom. In: *Spanyolnátha*. <http://www.spanyolnatha.hu/archivum/2011-4/38>
- Tarján Tamás (2011) Papír, levél, könyv, rózsa és. In: *Könyvbét*
- Vári György (2011) *Az örökkévalóság történetei* In: *Élet és Irodalom*, LV. évf. 19. sz. 05. 13.

II.
KÖLTEMÉNYEK ÉS NOVELLÁK
BEFOGADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A VALLÁSOSSÁG SZEREPE IRODALMI MŰVEK BEFOGADÁSÁBAN

Gereben Ferencnek

Két Örkeny-novella (*Trilla, In memoriam Dr. K.H.G.*), két József Attila-
(*Medáliák I., Bukj föl az árból*) és egy Pilinszky-költemény (*Mielőtt¹*) fo-
gadtatásán (hatásán, értékelésén) és értelmezésén keresztül olyan irodal-
mi művek befogadását vizsgáltam, melyek megformálása kisebb-na-
gyobb mértékben eltér a közízlésnek megfelelő irodalmi olvasmányoké-
től. Azokat az olvasókat, akik elsősorban ilyen műveket kedvelnek – Ge-
reben Ferenc kategóriáját (1998) használva – „modern” ízléstípusba le-
hetne sorolni.

A vallásosság, habitus és a művészethez való viszony összefüggését
vizsgáló kutatásomban² (2007a, 2007/b) – ez az írás is ebből merít – meg-
állapíthattam, hogy a különböző vallási csoportok között nincsen igazán
nagy különbség sem a művészetekkel való kapcsolat szorossága, sem az íz-
lés szintje, sem a művészetekkel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás, sem
a művészeti kódok ismerete tekintetében. Két vonatkozásban azonban
igen jelentős eltérések figyelhetők meg: egyfelől versolvasás, másfelől a
művészet és a vallás viszonyának megítélésében. Mindkét esetben a leg-
inkább konzervatív (fundamentalista) vallások³ hívei állnak a sor végén,
nagyjából ugyanazok, akik számár a világ és az ember megítélése a legin-
kább negatív volt. Ennek alapján úgy tűnik, hogy ezeknek a vallásoknak
még fiatal és iskolázott képviselői közül is a művészet sokuk számára a
fenntartásokkal kezelendő bűnös világhoz tartozik. Másoknak csak a mű-
alkotások bizonyos része ítéltetik ilyennek, szemben a „vallásos”, az „iste-
nes”, az „erkölcsös” művek. Vannak olyan vallások, ahol ezek a „vallásos”
művek, és vannak olyanok is (például az adventisták) ahol más műalkotás-
ok is beépülhetnek akár a vallási szertartásokba, vagy inkább csak a vallá-
sos közösség szórakozását és épülését szolgáló közösségi tevékenységekbe
(elsősorban a kevésbé fundamentalista keresztény egyházakban).

Ez alkalommal elsősorban azt vizsgáltam, hogy az ilyen fajta műalko-
tások fogadtatását és befogadását alapvetően meghatározó irodalmi ízlés
mellett milyen szerepet játszik a vallásosság általában és egyes (különbö-

ző témájú, világképű) irodalmi művek esetében. Másképpen: vannak-e sajátos vallásim (vagyis például katolikus, metodista, krisnás vagy buddhista) olvasatai ezeknek a műveknek?

Először is azt állapíthattam meg, hogy még az iskolázott vallásos fiatalok körében a 14 vallási csoport egyikében sem éri el a „tetszett” szintet sem a művek átlagos fogadtatása, és zömmel csak az „alig árnyalt” szintet éri el értelmezéseik. Az is megállapítható – ez persze az olvasáskutató számára már evidencia –, hogy a fogadtatás és a befogadás között eléggé szoros összefüggés van: azok értelmezték árnyaltabban ezeket a műveket, akiknek jobban tetszett, és fordítva. Ez esetben a kivételek érdekesek: ilyenek a reformátusok, a buddhisták és a krisnások, akik előbb állnak a tetszési, mint az értelmezési rangsorban. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy körükben az átlagosnál gyakoribb a három „vallásosnak” nevezhető mű (a három költemény) redukált (a „vallásival” szembeállítható „vallásos”) olvasata.

A három költemény (vagyis a „vallásos művek”) a nem vallásos kontroll-csoport kivételével valamennyi csoportban valamivel jobban tetszenek, mint a két „nem vallásos” Örkény-novella. Ilyen tendencia a művek értelmezése esetén nem tapasztalható. A nem vallásosoknak és a Jehova tanúknak egyértelműen az *In memoriam Dr. K.H.G.*, az evangélikusoknak a *Mielőtt* és az *In memoriam Dr. K.H.G.*, a maguk módján vallásosoknak és mormonoknak a *Mielőtt*, a buddhistáknak és a muszlimoknak a *Medáliák*, a krisnásoknak a *Medáliák* és a *Bukj föl az bárból*, katolikusoknak a *Bukj föl az árból*, a reformátusoknak és a metodistáknak a három költemény, a zsidóknak pedig a *Medáliák* és a két Örkény-novella tetszett legjobban. Minderre magyarázatot a következő fejezetekben kaphat az olvasó.

1. ÖRKÉNY: TRILLA

Az egyperces novella fogadtatásának és értelmezésének fokozatait, valamint a hatás és az értelmezés tartalmát és a az egyes vallási csoportokra leginkább jellemző hatáselemeket vizsgálva először is azt tapasztaljuk a tetszés-nemtetszés nagy szórásértékei alapján, hogy ennek a novellának a fogadtatását és hatását ebben a – magasan iskolázott és fiatal – körben erősebben befolyásolja az ízlés, mint a vallásosság. Szignifikáns eltérés csupán az élen álló metodisták és zsidók, valamint sereghajtó a baptisták, a Jehova tanúk, a muszlimok és a mormonok között van. A tetszés-nemtetszés csoportátlagai nem fedik fel eléggé sem a hatás irányát, sem tartalmát. Másképpen fogalmazva: mást és mást jelenhet egyes csoportok-

ban a tetszés vagy nemtetszés. Két csoportra gyakorolt egyértelműen pozitív irányú hatást ez az Örkeny-novella: a krisnások és a metodisták körében, és az utóbbiak voltak azok, akikre legnagyobb, legmélyebb, leginkább kimozdító erejű hatást gyakorolt. Ezt az Örkeny-novellát a legtöbb vallási csoportban – gyakorisági sorrendben (átlagosan 10-52 százalékban) – *nyomasztónak, unalmasnak, elgondolkodtatónak* tartották. Ettől eltérően a krisnások szépnek és igaznak tartják, a Jehova tanúk egy része közömbösséget mutat, másik része pedig igazak érzi. Az evangélikusokra és különösen a metodistákra gyakorolt hatás bizonyult leginkább pozitívnak, mélynek és sokszínűnek. Másképpen: ők bizonyultak legnyitottabbnak, legfogékonyabbnak erre a novellára.

A Trilla esetében eléggé kevesen (átlagosan 5 %) akadtak, akiknek értelmezését árnyaltságuk alapján legmagasabb (az ötödik) szintre lehetett helyezni. Ők ilyen fajta értelmezéseket adtak, mint, hogy a) *A bétköznapi, szürke, monoton tevékenységek mögött emberek vannak.* b) *Az emberi méltóság nem a kivételes élethelyezetből ered.* c) *Méltó a megéneklésre.* d) *Vállalva a monotónitást s a névtelenséget, végzik dolgukat, s ha nem lennének, hiányoznának.* Hasonlóképpen kevesen (csoportonként 5 %) vannak azok, akiknek értelmezésében nem található releváns reflexió, akik ilyen – rövidre záró, racionalizáló – értelmezéseket adtak: a) *Húsz éve dolgozik íróként;* b) *Egy aszszonyt figyelnek politikai légkörben;* c) *Wolfné unja már, és sokat hibázik.* A legtöbben (csoportonként 45-62 százalék) ilyen „közepesen” reflektív értelmezéseket adtak, mint a) *Egy húsz éve változatlan jellem;* b) *Ha nem vigyázzunk, üres edénnyé válhatunk;* c) *Humorral ábrázolja az üres életet;* d) *Élete boldogtalan, állati, és ezt nem tudja;* e) *Belefásult az életbe, nem tud vagy nem akar kitörni.* A leggyakoribb (9-53 százalékot kitevő) értelmezés-elemek a következők voltak: *monotónia, magány, elidegenedés.* Mint a példákából is jól érzékelhető, hogy az ugyanolyan árnyaltságú szinten eléggé különböző – például lélektani, szociológiai, filozófiai, etika vagy vallási? – irányultságú és tartalmú értelmezések találhatók.

Öt csoport értelmezése tér el markánsan a többiekétől. A zsidóké a legárnyaltabb. A krisnások körében jellemzőek mind a reflektált vallási, mind rövidre zárt „vallásos” értelmezések. Utóbbiak között Wolfné élete alakulásért hibásnak tartó moralizáló, ítélkező magyarázatok is szerepelnek, melyek szerint *Wolfné élete azért értelmetlen, mert Isten nélkül él az anyagi világ körforgásában.* A Jehova tanúk értelmezéseinek sajátos eleme a fontos munkát végző kisember. Ilyenekkel a kérdezettek szép számmal találkozhattak hívő társaik idősebb nemzedékeiben. A nem vallásosok leggyakrabban szociológizáló értelmezéseinek jellegzetessége a társada-

lomkritika. A katolikusok mindkét nemzedéke értelmezéseinek specifikuma a figyelemfelkeltés.

Abban a régebbi kutatásban, melynek keretében ennek a novellának a befogadását 24 különböző korú, iskolázottságú, foglalkozású és világnézetű csoportban vizsgáltam, az egyes csoportok értelmezéseit nem csak egymással, hanem a fiktív átlagolvasóéval is összehasonlítottam (Kamarás 2003). A fiktív olvasó „átlagértelmezésének” kulcsszavai *a monoton munka, a monoton élet, a magány és az elgépiesedés* voltak. Ettől leginkább a „hivatásos olvasók” (magyar szakos tanárok, irodalom szakos főiskolai és egyetemi hallgatók és az irodalmárok), valamint a filozófusok és az idősebb keresztény lelkészek értelmezései tértek el, ebben a kutatásban pedig a metodisták, evangélikusok, reformátusok, zsidók, krisnások és Jehova tanúk értelmezései. A Jehova tanúk értelmezései az előző kutatásban szereplő kishivatalnokokéihoz állnak legközelebb, elsősorban Wolfné munkája fontosságának említésével. Az irodalmárok és a filozófusok értelmezéseihez a reformátusok, evangélikusok, metodisták és zsidók értelmezései hasonlítanak leginkább.

2. JÓZSEF ATTILA: MEDÁLIÁK I.

A legtöbb vallási csoportban a gyakorisági sorrendben a következő hatás-elemek szerepeltek legnagyobb (átlagosan 11-25 százalékos) arányban: *szépen megformált, elgondolkodtatott, nyomasztó, közömbös*. Az értelmezésekben – sorrendben – a *természet-ember ellentét, a családás, a bukás, gyermek-felnőtt ellentét, az égi-földi párhuzam* és az *öntudatra ébredés* értelmezés-elemek szerepeltek leggyakrabban (átlagosan 7-16 százalékos arányban). Ez esetben a fogadtatás szórás-értékei kisebbek, mint *Trilla* esetében, ami arra is utal, hogy a *Medáliák I.* esetében nagyobb szerepet játszott a vallásosság. A fogadtatást tekintve az összes többi vallási csoporttól szignifikánsan különböző baptisták és Jehova tanúk esete egyértelmű: eléggé racionális beállítódásuk miatt kevésbé érintette meg őket ez a mű. A művet legkedvezőbben fogadó buddhisták, muszlimok, krisnások és zsidók körében akadt egy-egy elutasító kisebbség. Legmélyebb és legpozitívabb hatást az evangélikusokra gyakorolt az a költemény. A buddhistákra érthetően valamivel erősebb hatást gyakorolt ez a valamivel inkább a buddhizmus, mint hinduizmus világát felidéző mű, bár az indiai mitológia bölcs, szent (olykor félisten) elefántja számukra is komoly kapcsolódási lehetőség.

Csak nagyon kevesek (átlagosan 5-6 %-uk) értelmezése került a teljesen triviális első szintre (*A Holdat megugató kutya jutott eszembe*), jóval többen

(átlagosan 30 %) érték el a legmagasabb (az ötödik) szintet, ahová ilyen fajta reflektált értelmezések kerültek, mint például: a) *Embernek lenni kijózanító, nem varázslat*; b) *A paradicsomi állapot és az öntudatra ébredt ember állapotkülönbségének leírása*. c) *Talán emberségünk velejárója a vigasztalan kétkedés*; d) *A boldog önfeledtség, a gyermekkori boldogság elvesztése. Helyzetfelismerés: a világ és az ember disszonáns viszonya*; e) *Ugyanabban a testben többféle is lehet a lélek, az állati lélek még büntelen, az emberi már nem, mert az emberi lélek elszakadt a természettől, a világ egysége megbomlott*; f) *Az öntudatra ébredt embernek sokkal nebezebb az üdvözülés útja*. Leggyakoribbak (csoportonként 30-45 %) a negyedik szintre helyezhető (a legtöbb esetben filozófiai irányultságú) értelmezések voltak: a) *A gyermeki naiv cselekvő életet állítja szembe a felnőttkével, akik szenvednek, s nem találják helyüket és az elfogadást; Belső életünk tragédiája*; b) *Emberi lét és lélek egy testben*; c) *Egyedül Isten képes arra, hogy a változás tartós legyen*.

Tartalmát tekintve a többiekétől a két keleti vallási híveinek értelmezése tért el leginkább, elsősorban a *lélekvándorlás* motívummal. Az *öntudatra ébredés* jelenti a nem vallásosok mindkét nemzedéke, az *égi-földi párbuzam* pedig a keresztények és a zömmel keresztény motivációjú maguk módján vallásosok értelmezéseinek specifikumát. Az evangélikusok és a metodisták értelmezései ezúttal is a tartalmilag leggazdagabbak közé tartoznak.

A „hivatásos olvasók” (ez esetben a művel foglalkozó irodalmárok) értelmezéseinek legfontosabb elemei a *világtól való elidegenítettség, a magány, az ártatlanság (a paradicsom) elvesztése, az öntudatra ébredés, a reménytelenség, az élet törekénysége, a harmónia és a teljesség vágya* (Beney 1999, Madocsai 1992, Majoros 1983, Szabolcsi 1977, 1992, Szigeti 2002, Tamás 1966, Tverdota 1999)⁸. Ezek az elemek az általam vizsgált értelmezésekben is felbukkannak, de csak néhány csoportban jelennek meg mint jellegzetes értelmezés-mozzanatok: elsősorban a baptisták, az evangélikusok és a nem vallásosok értelmezéseiben. Találhatunk több olyan értelmezés-elemet is, melyek az irodalmárok értelmezéseiben nagyon ritkán vagy nem szerepelnek: a *képzelet és a valóság ellentéte, a lélekvándorlás, a természet és az ember ellentéte, a szabadság és korlátozottság*

3. JÓZSEF ATTILA: BUKJ FÖL AZ ÁRBÓL

Ez az a mű – a Pilinszky-vers mellett – amelyet egyértelműen „vallásos” vagy „istenes” versnek tekinthetünk mindazok, akik ezért vagy azért nem botránkoznak meg ilyen-olyan bizarrnak, groteszknek, vagy a Bibliával ellentétben állónak vélt mozzanata miatt. A legtöbb csoportban a kö-

vetkező hatáselemek fordultak elő – sorrendben – leggyakrabban (átlagosan 10-18 százalékot kitevő arányban): *elgondolkodtató, megrendítő, nyomasztó, azonosul vele, szépen megformált, hatásos*. A leggyakoribb (átlagosan 6-33 százaléknyi) értelmezés elemek (sorrendben) a következők: *Isten-keresés, szenvedés, kétségbeesés, bűnbánat, hit és hitetlenség, ima, magány*. Figyelemre méltó, hogy a nem vallásosok és a vallásosok között nincsen éles különbség a hatás irányában és tartalmában, pedig a tetszésben szignifikáns eltérése tapasztalható a vallásosok javára. A krisnások és a buddhisták közötti jelentős eltérést a krisnások egyistenhitével lehet magyarázni. A katolikusokra, az evangélikusokra és metodistákra ez a mű is nagyobb hatással volt, mint a reformátusokra. A szent könyvnek nem megfelelő istenképe miatt elsősorban a Jehova tanúk és a muszlimok utasítják el.

E mű esetében mind a legalacsonyabb⁹, mind a legmagasabb¹⁰ szintre kevés (átlagosan 2-3 százaléknyi) értelmezés került. A legtöbb értelmezés a negyedik szintre sorolható, ilyenek például, mint

a) *A hitetlen bitről szól;* b) *A felsőbb hatalom óvó és büntető jelenléte nélkül a gyarló ember végtelenül magányosnak érzi magát, nincs mérce, hiányzik az élet végső értelme;* c) *Arra kérte Istent, hogy komoly eszközökkel nyissa fel a szemét, fogadtassa el létezését. Jobb lenne számára naiv vallásosság, mint a racionális értelem.*

Ez esetben – érthetően – a nem-istenhívő buddhisták értelmezései a legkevésbé reflektáltak. Az is viszonylag könnyen magyarázható, hogy a Bibliától eltérőnek érezhető istenkép a Jehova tanúknak és a muszlimoknak is komoly értelmezési nehézséget okozott. Nehezebben magyarázható az, hogy a maga módján vallásosok értelmezései jó néhány vallási csoporthoz képest szignifikánsan magasabb szintűek és sajátos tartalmúak. Talán meg lehet próbálkozni azzal a magyarázattal, hogy ők egyfelől fogékonyabbak a vallási téma iránt, mint a nem vallásosak, másfelől kevésbé köti őket a „hivatalos”, egyházas istenkép, mind az egyházasan vallásos hívőket. Az is része lehet a magyarázatnak, hogy közöttük nagyobb arányban lehetnek olyanok, akiknek Istennel való viszonya jóval ambivalensebb, bizonytalanabb, és talán drámaibb is, mint a vallásukat egyházuk tagjaként rendszeresen gyakorlóké.

A különböző világnézetű irodalmárok (Beney 1989, Madocsai 1992, Németh G. 1998, Pethőné 2001, Sárközi 1986, Szőke 1980, Tamás 2000, Török 1976, Tverdota 2002) értelmezései jobban „szórnak”, mint a vallásos laikusoké. Ilyen értelmezések, mint *a semmivel való szembesülés, az isten helyére lépő ember isten hiánya, az apai szigort pótló isteni büntetés, a kétségbeesetten istenteremtő könyörgés, a metafizikai nyugalanság ateista alapon, az élvezetből önismeret, a világfeletti üresség* csak elvétve fordulnak elő a vallásos befogadók

értelmezéseiben. A „hivatásos” és a vallásos „laikus” olvasók értelmezéseinek közös tartományában szerepel a) *reménytelenség*, b) *magányosság*, c) *az istenkeresés és apakeresés egybeolvadása*, d) *teljes felőrlődés*, e) *Isten nélkül félelmetesebb világ, mint a büntető Istennel*, f) *kétségbeesett ima*. Az irodalmárokéhoz ez esetben a legárnyaltabban fogalmazó metodisták, az evangélikusok és maguk módján vallásosok értelmezései hasonlítanak leginkább.

4. PILINSZKY: MIELŐTT

Ez a költemény is felfogható vallásos, istenes versnek, még hozzá – az előzőhöz képest – olyannak, melyben ember és Isten között harmonikusnak ítéltető kapcsolat van. A leggyakoribb (átlagosan 8-17 százalékot kitevő) hatáselemek ez esetben az *elgondolkodtató*, a *nyomasztó*, a *szépen megformált*, a *megnyugtató*, a *hatásos* és a *megrendítő* voltak. A leggyakoribb (átlagosan 7-17 százalékot kitevő) értelmezés elemek (sorrendben) ezek voltak: *szeretet*, *Jézus eljövetele*, *pozitív végkifejlet*, *Isten jósága*, *túl későn eszmélünk*, *halál* (elmúlás). Akár a *Medáliák I.* esetében, most is a vallásosság valamivel erőteljesebb befolyásoló erejére utalnak az alacsonyabb szórásértékek. Ha a mormonoktól eltekintünk, akkor a fogadtatásban a keresztények és a nem keresztények között húzódik a választóvonal, szignifikáns eltérésekkel. A Jehova tanúk és a muszlimok elutasítása teljesen egyértelmű, miként az is, hogy ez legalább annyira sajátos vallási beállítódásukkal is magyarázható, mint hiányosabb kódismeretükkel. Sem a nem vallásosokat, sem a keleti vallások híveit nem nagyon érintette meg ez a költemény. Ez esetben az evangélikusok, a maguk módján vallásosok és a reformátusok fogadtatása a legpozitívabb, ugyanakkor mindkét csoportban eléggé eltérő összetételű hatás-elemekkel találkozunk. Az evangélikusok esetében a vers erősebben hatott az intellektuális regiszterben, a reformátusok körében pedig leginkább kellemes érzéseket keltett. A mormonok körében tapasztalható igen kedvező fogadtatást leginkább közeleli eljövétel-várásukkal lehet magyarázni.

Az öt vizsgált mű közül ez bizonyult a legtöbbeknek legnehezebben értelmezhetőnek. Ez esetben akadt legkevesebb reflektált értelmezés, mint például a *A rend helyreállítása*; *Az isteni szeretet felszabadít*; *Isten visszaveszi a keresztet, melyet az ő kezéből is kaptunk*. *A teher alól kiszabadult lélek emberi sírással könnyebbül meg Isten felszabadító vonzásában*. *Együtt ülhetünk végre és végig őmellé*. Leggyakoribb a második szintre helyezhető – alig reflektált – értelmezés volt, ilyenek mint a) *A végítélet kétségbeesettsége*; b) *Az ember sokszor későn hozza meg a megfelelő döntést, mert nem tudja elképzelni élete foly-*

tatását; Ijesztő, hogy az Atya visszaveszi a keresztet, de a vége pozitív; c) Meg akarja nyugtatni az emberiséget, hogy a túlvilági élet jobb, mint a földi.

A költeményt legkedvezőbben fogadók értelmezései sem kifejezetten reflektívek, szinte mindegyikben előfordul, a rövidre záró „túl későn eszmélünk” gondolat, még az értelmezés-elemekben leggazdagabb, leginkább reflektív református értelmezésekben is. Érdekes, hogy a költeményt eléggé hűvösen vagy elutasítóan fogadó Jehova tanúk – akik egy része nem tartja ezt a művet a Bibliához képest hitelesnek – jelentős része „biblikus” értelmezést ad. A krisnások és az idős evangélikusok értelmezései térnek el leginkább a többiekétől.

Az irodalmárok (Fülöp 1977, Kuklay 1988, Radnóti 1981, Reisinger 1999) értelmezéseinek leggyakoribb mozzanatai: *a konkrét ember lényege halálakor akkor válik késszé, befejezetté, a halál mint hazatalálás, visszatalálás az atyai házba, pillanat és örökkévalóság összekapcsolása, a végkifejlet megbékélése, a halál lételeme az egzisztenciális átélés, a lelki szegénység, gyermekiesség állapot, a „keresztre vert ember” megváltása, a végítélet mint szeretetlakoma.* Ezek – a keresztes „hatástalanításának” kivételével – eléggé ritkán fordulnak elő a vallásos „laikus” olvasók jóval inkább vallásos és moralizáló, mint teológiai vagy filozófiai értelmezéseiben.

5. ÖRKÉNY: IN MEMORIAM DR. K. H. G.

A leggyakoribb (átlagosan 7-18 százalékos) hatás-elemek – sorrendben – a következők voltak: *megrendítő, elgondolkodtató, nyomasztó, igaz, humoros, ijesztő.* A leggyakoribb (átlagosan 9-21 százalékos kitévő) értelmezés elemek (sorrendben) a következők: *műveltség-műveletlenség, az ör rádöbben műveletlenségére és ez düböt vált ki, igazságtalanság és erőszak uralma, tudás és hatalom, Dr. K.H.G. provokál, az emberi butaság, fasiszmus.* Ez esetben a nagy szórásértékek már jelzik, hogy eléggé különböző irányú fogadtatások és hatások fordulhatnak elő egymás mellett a különböző vallási csoportokon belül, ami azt jelenti, hogy esetben az irodalmi ízlés és az irodalmi kódismeret komolyabb mértékben befolyásolja a fogadtatást és a hatást, mint a vallásosság. A többiektől leginkább baptisták és muszlimok térnek el (szignifikáns különbséggel) a legnagyobb mértékű elutasítással, a krisnások pedig a rájuk gyakorolt leginkább negatív előjelű hatással, valamint a buddhisták a nagyon eltérő tartalmú fogadtatással. A Jehova tanúk feltehetően azért fogadták az öt irodalmi mű közül legpozitívabban ezt a novellát, és azért tartották ilyen nagy arányban igaznak, mert felmenő hívő társaik közül jó néhányan kerültek haláltáborokba. Ez a hatás

így csak áttételesen vallási, hiszen a katonaságot megtagadó, és ezért koncentrációs táborba kerülő felmenőik életsorsának emléke befolyásolta a novellának – a másik négy műhöz képest – meglepően erős hatását.

Ez esetben egyetlen csoportban sem ért el a 10 százalékot a csaknem teljesen reflektálatlan értelmezés (olyan, mint például a *párbeszéd csúnya véggel*), de nem volt több ez esetben sem a legmagasabb szintre helyezhető értelmezés, olyanok, mint a) *az ör diákként talán sírva fakadt volna szegyenében, de itt fegyverrel tudott azon úrrá lenni*; b) *Az élet abszurditása, a hatalom kérdésköre, a kultúra értelme és értelmetlensége*; c) *Az elviselhetetlen tükröbenézés borzasztó kényszerselekvése*. Leggyakoribbak a középső szintre helyezhető, ilyen értelmezések voltak: a) *A műveltség ellenszenves a művelletlenség számára, mely a műveltség felett uralkodik*; b) *A szellem embere és a nyers erőszak*; c) *A gúzsba kötött emberi szellem törpesége hatalmas*.

Jól érzékelhető, hogy nem csupán az értelmezés szintjeit tekintve nincsen szignifikáns különbség, hanem az értelmezés tartalmában is eléggé nagy a hasonlóság. Figyelemre méltó, hogy a Jehova tanúk nem csak magukénak érezték, hanem „magukénak értelmezték” is ezt a művet.

6. ÖSSZEGEZÉS

Mivel ez az öt mű nem képviseli általában az irodalmat, de még a modern irodalmat vagy a többség számára szokatlan nyelven megszólaló irodalmat sem (hiszen a költemény, de már a novella sem tipikus olvasmány), nincs igazán jogosultsága annak, hogy az öt mű fogadtatását és értelmezését „számszerűen” összegezzük. Mégsem haszontalan ezt megkísérelni, ha a vallásosságnak és az ízlésnek az öt mű hatását és értelmezését befolyásoló erejét akarjuk összehasonlítani. Ha eltekintenénk a szórá-értékektől, akkor az átlagok számottevő eltérése alapján arra lehetne következtetni, hogy eléggé komoly szerepe van a vallásosságnak az ilyen típusú („modern”) művek befogadása esetén. Mivel azonban a szórássok eléggé nagyok, óvatosan kell kezelni ezeket az adatokat. Eléggé egyértelműen kiviláglik az ízlés jóval erősebb hatása, méghozzá mind a hatás, mind az értelmezés terén. Az egyes műveket tekintve azonban ez az összefüggés némiképpen módosul: a két Örkény-novella (vagyis a „profán” témájú művek esetében) jóval erősebb az ízlés hatása, mint a vallásosságé, mint a három „vallásos” tematikájú mű esetében. A vallásosság befogadást befolyásoló ereje a *Bukj föl az árból* értelmezése esetében mutatkozik legerősebbnek.

Az evangélikusok és a reformátusok kivételével a többi vallási csoportban eléggé nagy eltéréseket lehetett érzékelni az egyes művek fogadtatásában. Így például a Jehova tanúk és a nem vallásosok jóval (és szignifikánsan) hűvösebben fogadták a másik négy művet, mint az *In memoriam dr. K.H.G.*-t. Ez utóbbi közelebb állt életvilágukhoz, mint a másik négy. A buddhistákra jóval inkább hatott a „keleti mentalitású” *Medáliák I.*, a maga módján vallásosokra pedig a Pilinszky-költemény, mint a másik négy mű. A zsidókra kevésbé hatott a két istenes mű, mint a többi, a baptistáknál pedig éppen fordított a helyzet. A muszlimokra pedig – a keleti mese-szerű – *Medáliák I.*-en kívül alig gyakorolt hatást a másik négy.

Az is szembetűnő, hogy a nem vallásosoknak (a Jehova tanúktól és a buddhistáktól eltekintve) kevésbé tetszik a két „istenes” vers (a *Bukj föl az árból* és a *Mielőtt*), mint a vallásos csoportoknak. A vizsgált művek értelmezésének reflektivitását (mélységét, árnyaltságát, differenciáltságát) tekintve a két József Attila-vers esetében vannak nagyobb eltérések. Megállapítható, hogy a fogadtatás és az értelmezés összesítése alapján kialakult sorrendek nem nagyon térnek el egymástól, vagyis általában azok értelmezték árnyaltabban ezeket a műveket, akiknek jobban tetszettek. Az egyes művek esetében azonban – mint tapasztalhattuk – eléggé nagy eltéréseket is lehet rögzíteni. A „hinduista-buddhista-kozmista” *Medálák I.* értelmezése az krisnások, a muszlimok és a buddhisták körében jóval kevésbé árnyalt, mint azt fogadtatásuk és hatásuk alapján várni lehetett volna, értelmezéseikben eléggé gyakoriak a vallási-filozófiai irányultságú rövidre zárások.

Az a tény, hogy mind a fogadtatást és hatást, mind az értelmezést illetően – igaz nem sokkal a maga módján vallásosok és katolikusok előtt – az evangélikusok, a metodisták és a reformátusok állnak az élen, elsősorban azzal magyarázható, hogy a művészethez való viszonyok a művészettel kapcsolatos viszonyuk, aktív-passzív beállítottságuk, irodalmi olvasottságuk, ízlésük, kódismeretük tekintetében (a buddhistákat és a nem vallásosokat kivéve) megelőzik a többi vallási csoportot. A művészethez és az irodalomhoz való viszonyuk alapján a katolikusoknak, a nem vallásosoknak és a buddhistáknak is az élen lenne a helyük. „Lemarádásuk” talán azzal magyarázható, hogy a versek kedvelésében az evangélikusok, a reformátusok és a metodisták mögött vannak. A művészetek iránt eléggé nyitott nem vallásosok befogadói viselkedésének talán az lehet a magyarázata, hogy a két „vallásos-istenes” vers iránt kevésbé voltak fogékonyak, mint a vallásosok nagy többsége, ami megmutatkozott mind a fogadtatásban és hatás hűvösségében, mind az értelmezéseik átlagosnál kevésbé reflektáltságában. A buddhisták esetében jóval nehe-

zebb a magyarázat. A *Trilla* és a *Medáliák I.* erősebben hatott rájuk az átlagosnál, de értelmezéseik – a *Medáliák I.* kivételével – a legkevésbé reflektívek. Miközben élen állnak az irodalmi művek és a filmek ismertetében, és a „legjobbak” között vannak a művészettel kapcsolatos aktív beállítódás és a versolvasás tekintetében is, úgy viselkednek, mintha egy, a mienkétől távoli kultúra képviselői lennének. Viselkedésük ezen kívül még valamelyest a régi világukkal radikálisan szakító neofitákéra is emlékeztet. A krisnások esetében könnyebb a magyarázat, hiszen ők (a Jehova tanúkkal és a pünkösdielkeikkel együtt) a többiekhez képest kevésbé tartják fontosnak a művészetet a vallásos ember életében. Értelmezéseik – a *Trilla* kivételével – a többiekéhez képest kevésbé árnyaltak, különösen a vizsgált művek közül leginkább keresztény szemléletű Pilinszky-versé. A baptisták azzal különböznek a többiektől, hogy a két „istenes” vershez képest a másik három művet eléggé hűvösen fogadják, értelmezéseik pedig csupán *Bukj föl az árból* esetében kellőképpen árnyaltak.

Valamennyi vizsgált műnek mind fogadtatása és hatása, mind értelmezése nem túl, de már számottevő (0,21-0,36-os erősségű¹¹) kapcsolatot mutatott a művészetekhez való (pozitív) viszonyulással. A fogadatás (hatás) és az értelmezés közötti összefüggés a *Mielőtt* esetében volt a legerősebb. Ugyanilyen erősségű kapcsolat mutatkozott az öt mű értelmezései között, vagyis azok a befogadók, akik egy-egy művet árnyaltabban értelmeztek, nagy valószínűséggel a többi is, legfeljebb egy fok eltérést lehetett regisztrálni (és csak nagyon ritkán kettőt). Az egyes művek fogadatása-hatása között már nem lehetett ilyen mértékű együttjárást észlelni, ugyanis szép számmal akadtak olyan befogadók, akiknek az egyik mű jóval inkább tetszett vagy nem tetszett, mint a másik. Így például a *Trilla* fogadtatása csupán a másik Örkény-novelláéval korrelált erősebben, a *Medáliák I.* fogadtatása csupán a másik József Attila-költeményével, a *Bukj föl az árból* fogadtatása pedig csak a Pilinszky-költeményével. Mindez azt is jelenti, hogy, hogy a különböző vallásokhoz való tartozás valamivel inkább befolyásolta a fogadatást és hatást, mint az értelmezés szintjét. Ami viszont az értelmezés tartalmát illeti – láthattuk –, olykor eléggé markáns eltéréseket lehetett érzékelni.

JEGYZETEK

- 1 Ezt a művet Gereben Ferenc barátom iránti tiszteletből is választottam, akit annak idején mint Pilinszky kötetészetének kedvelőjét és értő értelmezőjét ismertem meg.
- 2 Mely az OTKA (60269) támogatásával készült.
- 3 A Jehova tanúk, a baptisták, a pünkösdielkék, a muszlimok és az ISKCON-hoz tartozó (tradicionális) krisnások.

- 4 A hatáselemek százalékarányának sorrendjében; kövér betűvel az átlagostól rendkívüli mértékben eltérő arányú hatás-elemek.
- 5 A hatáselemek százalékarányának sorrendjében; kövér betűvel az átlagostól rendkívüli mértékben eltérő arányú hatás-elemek, kurzívval a „Milyen mozzanatok ragadták meg?” kérdésre adott, a csoportra jellemző válaszok.
- 6 Kurzívval szerepeltetem azokat a csoportokat, ahol az alacsony elemszámok csak nagyon óvatos következtetésekre adnak lehetőséget.
- 7 Alacsonyabb szinten inkább pszichologizáló, mint lélektani, inkább szociologizáló, mint szociológiai, inkább moralizáló, mint etika, inkább vallásos, mint vallási, inkább filozófálgató, mint filozófiai próbálkozások. E kategóriák elméleti háttéréről bővebben Kamarás, 2007/a:195–208.
- 8 Az irodalmárok értelmezéseit (a következő két mű esetében is) Korda Eszter gyűjtötte össze és kivonatolta számomra.
- 9 Például: „Társadalmi helyzetkép”.
- 10 Például: „Az öntörvényű ember tragédiája elsősorban az Isten-hiányból ered”, „Gyarló emberi voltunk érteni akarása a hiányzó és mégis megszólítható transzcendens előtt”.
- 11 Pearson-féle „r”

FELHASZNÁLT MŰVEK

- Beney Zsuzsa (1999) *A gondolat metaforái*. Budapest, Argumentum
- Fülöp László (1977) *Pilinszky János*. Budapest, Akadémiai.
- Gereben Ferenc (1998) *Könyv, könyvtár, közönség*. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár
- Kamarás István (2003) *A Trilla szólamai (Egy Örkény-egyperces olvasatai)*. Budapest, Holnap K.
- Kamarás István (2007/a) *Az irodalmi mű befogadása*. Budapest, Gondolat
- Kamarás István (2007/b) Vallásosság, habitus, életstílus. In: *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*, Szerk: S.Nagy Katalin, Orbán Annamária, Budapest, Gondolat
- Kamarás István (2009) *Vallásosság, habitus, ízlés (kutatási jelentés)*. Budapest Loisir K.
- Kuklay Antal (1988) *A kráter peremén*. Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény
- Madocsai László (1992) *Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára*. Budapest, Tankönyvkiadó
- Majoros Valéria (1983) A „Medáliák-ról” In: *Költőnk és korunk*. III. Budapest, OPI.
- Németh G. Béla (1982) A semmi sodra ellenében. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest, Tankönyvkiadó
- Pethőné Nagy Csilla (2001) *Irodalomkönyv 12*. Budapest, Korona
- Radnóti Sándor (1981) *A szenvedő misztikus*. Budapest, Akadémiai
- Reisinger János (1999) *Kisvers-nagymesterek*. Debrecen, Bibliaiskolák Közössége, Ol-talom Alapítvány
- Sárközi Péter (1986) „Kiterítetek ügyis” *József Attila kései költészete*. Budapest, Argumentum
- Szabolcsi Miklós (1992) „Kemény a menny” *József Attila élete és pályája 1927–1930*. Budapest, Akadémiai

- Szabolcsi Miklós (1977) *„Érik a fény” József Attila élete és pályája 1923–1927*. Budapest, Akadémiai
- Szigeti Lajos Sándor (2002) *A virrasztó költő*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány
- Szőke György (1982) József Attila apaképe. In: *József Attila útjain*. Szerk. Szabolcsi Miklós, Erdődy Edit. Budapest, Kossuth
- Tamás Attila (2000) József Attila. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk. Péter László Budapest, Akadémiai
- Tamás Attila (1966) József Attila In: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Budapest, Akadémiai K.
- Török Gábor (1976) *József Attila-kommentárok*. Budapest, Gondolat.
- Tverdota György (2002) *József Attila*. Budapest, Korona

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÉT KOSZTOLÁNYI-NOVELLA HATÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE

Széky Erzsébet emlékére

„A könyvet mindig ketten alkotják:
az író, aki írta, s az olvasó, aki olvassa”
(Kosztolányi: *Nyelv és lélek*, 449. old.)

1. A NOVELLÁK ÁLTAL FELKÍNÁLT ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK

Mindkét novella olyan műalkotás, mely megfelel M. Bahtyin válaszként megfogalmazódó szövegnek, mely az olvasót dialogikus létesemény cselekvő részvevőjévé avatja, melyben a lét egyedisége és konkrétsága nyilatkozik meg (1986:487, 495, 507). Ugyanakkor megfelel T.S. Eliot világnézetek, filozófiák, politikai meggyőződések és vallásos hitek feletti bölcsesség-szférájának, mely „mint logosz szünosz ugyanaz mindenkinek és mindenütt” (1979:487), ugyanakkor nem igényli, hogy lemondjunk vallott filozófiáinkról, hitünkéről, hanem megfelelő magasságot és tágasságot biztosít ahhoz, hogy akár túlláthassunk nézeteinken.

Mindkét novella sokféle kérdésre kínál választ, sőt ugyanazokra ellentétes válaszokat is, melyek nem oltják ki, hanem éppen kiegészítik, beteljesítik egymást. Az olvasón múlik, hogy a sokszólamú válasz mely szolamát figyelembe véve alakítja ki a maga olvasatát. Ez aszerint alakulhat, hogy mennyire képes eltávolodni saját maga partikularitásából a bölcsesség szférájának kétségkívül szédítő magasságába és tágasságába. Bahtyinnal szólva „egyetlen szólam semmit sem fejez be, és semmit nem old meg. (...) Két szólam az élet minimuma, a létezés minimuma” (2001:315).

Mindkét novellának egyik szólama szociológiai jellegű válasz. A *bolgár kalauz* szereplői különböző kultúrákat és különböző társadalmi pozíciókat képviselnek, kapcsolatuk egyaránt értelmezhető mellérendelődő közeledésnek (akár barátságos kíváncsiságnak, akár bizalmas kapcsolatnak) és alá-fölérendelődésnek (egyfelől megalázkodásnak, másfelől úri szórakozásnak, vagy leereszkedő osztálygögnak). A *Fürdés* is kínál szociológiai vá-

laszt avagy szociológiai szempontot az olvasói válasz (az olvasat) kialakításához. Suhajda az alsóközéposztály tipikus képviselője. Egy olyan személy, aki kisembernek, tucatembernek, jelentéktelennek érezheti magát, aki mások előtt hajbókol, és csak családjában érezheti magát hatalmasnak.

Fontos szövege mindkét novellának a lélektani, mely elősegíthet pszichologizálgató vagy éppen lélektani válaszokat, vagy ilyenekkel gazdagíthatja a többdimenziós olvasatokat. A *Fürdés* esetében Suhajda tudattalan vagy tudatos szeretete és/vagy gyűlölete, a szeretet eltitkolása és kimutatása, a kisfiú félelme és/vagy gyűlölete apja iránt, az anya megérzései. A *bolgár kalauz* lélektani regisztere legalább ennyire gazdag. Legalább annyira érezheti az olvasó a szavak nélküli kommunikáció lehetőségét, mint éppen lehetetlenségét, legalább annyira az intuíció és az empátia fontosságának hangsúlyozását, mint a manipulálást, a hazardírozást, az öncélú szórakozás és a hatalom fitogtatását, valamint a meghallgattatás és a kitárulkozás, a megvigasztaltatás igényét ugyanúgy, mint a természetes kíváncsiság, a nyitottsággal jellemezhető habitus és/vagy a játékos kreativitás megnyilvánulását.

Mindkét novella nagymértékben kielégítheti az olvasó erkölcsi ítélezési igényét, indukálhat akár csupán moralizálgató, akár kifejezetten etikai olvasói válaszokat, vagy ilyen elemeket is magában foglaló olvasatokat. A *bolgár kalauz* esetében Esti Kornél viselkedését az olvasó akár ördöginek vagy cinikusnak, de legalább is lelketlennek, közömbösnek is ítéelheti, aki a másik embert szórakozása, kísérletezése pusztá eszközének, játékszerének tekinti, vagy legalább is olyan embernek, aki a másikat sokkal inkább megfejteti, mint megérteni akarja. Ugyanakkor (akár ugyanaz az olvasó) érezheti Estiben a felebaráti együttérzés vagy akár szeretet megjelenését, vagy akár (más érzésekhez képest) felülkerekedését is, vagy inkább (akár leginkább) ezt, mint mást. A felelősség-felelőtlenség erkölcsi mércéjének alkalmazása kézenfekvőbbnek tűnhet a *Fürdésre* adandó olvasói válaszok kialakításában.

Mindenkiben felvetődhet a kérdés: Bűnös-e egyáltalán Suhajda, vagy egy tragikus véletlen áldozata? És ha bűnös, miben vétkes: felindulásból és/vagy gondatlanságból elkövetett emberölésben vagy pedig csupán abban, hogy rosszul – a gyerek érdekében, de túlságos szigorral, szeretetét elpalástolva – szerette fiát? Megbánta-e bűnét vagy csupán kétségbeesett? Természetesen felvetődhet az anya felelőssége is, hiszen rábízta apjától rettegő kisfiát a gyűlölködésig feszült férjére.

Filozófiai válaszokat is kínál bőségesen mindkét novella. A *bolgár kalauz* sokak számára felvetheti általában a megértés lehetőségének vagy le-

hetetlenségének kérdését, a nyelv és a megértés összefüggését, az egymásra utaltság és az emberi méltóság problémáját. A *Fürdés* lehetőséget ad szükségszerűség és véletlen, az élet értelme és értelmetlensége, az ember „hirtelen-váratlan” halandósága, a sorsszerűség és a „sors irányíthatósága” problematikájának átgondolására.

Vallásos vagy vallási értelmezésre kevesebb lehetőséget kínál mindkét novella, de azért akadhatnak olvasók akik a *Fürdés* végkifejletét Isten büntetésének, a *bolgár kalauz* Esti részéről kimondott végső igenjét pedig isteni sugallatnak értelmezhetik. Akadhatnak olvasók, akik számára a *Fürdés*ben a „lélekvesztő”, az „Istenesné”, az „ördögcérna” szavak, valamint Jancsi keresztbetett karjai és a „Még három se volt” olyan szövedékké állnak össze, melyek valamiféle vallási értelmezést indukálhatnak.

2. A „HIVATÁSOS OLVASÓK” ÉRTELMEZÉSEI

2.1. A *bolgár kalauz*

Míg e kutatás keretében a „laikus olvasók” döntő többsége önálló novellaként olvasta ezt a novellát¹ (még akkor is, ha középiskolai tanulmányaiból emlékezhetett az *Esti Kornél* kötetre), a „hivatásos olvasók” értelmezései természetesen rendre kalkulálnak az „Esti Kornél-jelenséggel”, melyet legátfogóbban és legalaposabban a kritikai kiadásban szereplő, Veres András által írt befogadás-történetből (2011) ismerhetjük meg. A „hivatásos olvasók” közül többek számára az *Esti Kornél*-ban „diabolikus groteszk ötletek válnak uralkodóvá” (Thomka 1986), maga Esti Kornél pedig ördögi szerepekben jelenik meg. Ugyancsak többek szerint Esti az elbeszélő elnyomott, lefojtott, tudatalatti énje (Rónay 1977, Harkai 2001), vagy neuraszténiás alakmás (Kállay 1933). Másoknak az irónia megtestesítője, „aki megmutatja, hogy az erkölcsi értékek mennyire nem értékek” (Pozsvai 1984:25–32). Kiss Ferenc szerint Esti „voltaképpen pozitív hős”, akiben „nem a sátániség fontos és nem a cinizmus, nem a költői jellem egyik felét képviseli, éppenséggel nem, hanem a személyiség egésze számára teremt új lehetőséget: prizmát, amely ha ferdén, ha eltulozva, ha játékosan is, tabula rasát csinál a felosztott, megmerevedett, titalmas világból”, akinek „ártatlan szertelensége jóvoltából, a törvényen kívüli fesztelensége tágas terephez juttatja a folyton szomjas reflexív hajlamokat s a parádézásra, játékra, vágyó szellemességet, a humort is” (1979:439). Szegedy-Maszák Mihály (1998), Palkó Géza (1998) és Utasi Csilla (1984) szerint Esti utazása a halálra való felkészülés, a halál felé vezető út. Szegedy-Maszák szerint „az ‘amíg játszhatom, addig játszom’ ál-

láspontra felvétele után Esti egyre határozottabb erkölcsi magatartást alakít ki: nem mond többet, mint amennyit valóban tud, így némaságra, magányra ítéli magát”, ugyanakkor így „egyértelműen választja ki a világból azt, amit értéknek tart”, és az olvasó tudatos megtevesztőjeként „a homo aestheticus vallásának hirdetője valójában moralista igénnyel lép föl” (1998:176). Hasonlóképpen Hima Gabriella szerint sem játékos szerepet testesít meg Esti, hanem „burkolt filozófiát, én- és létmagyarázatot” (1992:168), Király István pedig úgy gondolja, hogy „antropológiai pesszimizmus, a nihil tudata jellemzi az Esti Kornél-univerzum világgépét. De Nietzsche arisztokratikus etikájával szemben demokratikus etika az övé” (1986:437). Németh G. Béla Esti antropológiai agnoszticizmusáról beszél, amely éppen kétségei felől tagadja az egyoldalúan kollektív célulvú szemléleteket és egyoldalúan racionalista-dogmatikus felfogásokat, melyekkel szemben az egyén autonóm létének védelmét és az ember teljességének jogát kívánja oltalmazni (1998:5–25); későbbi írásában viszont Estit mély öntudással, magaeértéssel és emberértéssel jellemzi (1987:117–128). Szitár Katalin szerint Esti élettapasztalata nyelvi természetű, világában megkérdőjeleződik a nyelv és a nyelven kívüli valóság automatikus kapcsolata (2000:193–213).

Természetesen az Esti Kornél-novellák kontextusában egészen más képpel alakulhat *A bolgár Kalauz* értelmezése, mint önálló novellaként tételezve. Így válhat az olvasó számára az öncélú játékos moralistává, így lehet az unaloműző szórakozásból életre-halálra menő játszma.

A bolgár kalauz „hivatásos értelmezései” körében viszonylag ritka a szavak nélküli sikeres kommunikációt hangsúlyozó értelmezés (Murányi-Kovács 1933:9, Kerecsényi 1937:13,15, Bedecs 2010:23), sőt jó néhányan éppen ennek az ellenkezőjét állítják: „a különböző nyelv lehetetlenné teszi az emberi érintkezést” (Szegedy-Maszák 1998:175), Esti „a kommunikáció szempontjából gyakorlatilag néma. Az ál-arc teremti lehetőséget a beszédre, attól függetlenül, hogy ezt a beszédet Esti nem érti, és ilyen beszédre nem is képes” (Palkó 1998:194). Balassa Péter szerint ez a novella illúzióznak állítja be a metakommunikáció egyetemes érvényét (1995:7–15). A Vikipédia szerint is arról tanúskodik *A bolgár kalauz*, hogy „az emberi kommunikáció csak nagyon csekély mértékben nyelvi jellegű, a kapcsolatteremtés alapja a másik elfogadása, azaz nem meg- és elítélése a másik ember sorsának, hanem a közös emberi sorsból fakadóan igénylese és elismerése” (hu.wikipedia).

Ugyancsak eléggé ritka az ártatlan, ártalmatlan, intellektuális játékot középpontba állító értelmezés (Demény 2005). Bárdos László szerint ez

az intellektuális játék „súlyos, sorsszerű, kiszámíthatatlan játék. A kommunikáció, a kapcsolatteremtés bravúros magánszámaként kivitelezett beszélgetés a bolgár kalauzzal váratlanul mélységes, fájdalmas titokba, egy ember rejtélyébe torkollik: még hozzá megfejtethetlen titokba” (1995:273). A hivatásos értelmezők többsége hasonlóképpen megrendítő drámának (Kiss 1979), információelméleti horrornak (Schiller, Tóth 1996), megalázó játéknak (Bedecs 2010, Borbély 2003, Krasztev 2010) tartja, vagy egy olyan elidegenedett állapotnak, melyben a bolgár nyelv a beszéd hatalmából kizárt területet jelenti, a bolgár ember pedig maga a kizártság megtestesítője (Bedecs 2010). Jellemző, hogy mindenkivel szemben éppen a bolgár írók gondolják azt, hogy nem Esti, hanem éppen a bolgár kalauz játszik az idegennel (Bedecs 2010), mert rájön hogy az utas nem érti őt, és így ő kerül fölénybe, ugyanis „a vasutaslét végeláthatatlan tapasztalatának birtokában számára gyerekjáték volt rájönni az igazságra” (Popov 2010).

Kiss Ferenc értelmezésében is szerepel „a nyelvnel is elemibb jelrendszer, mely az arcra van írva s a beszéd zenei effektusaiba”, de legalább ennyire hangsúlyozza a lélektől lélekig jutás nehézségét, mint lehetőséget. Értelmezésben a lélektani mellett ugyanannyira súlyos az etikai szólam: „a színlelés ragyogó-frivol játéka mögött itt is megképződik valami súlyosabb jelentés: megrendült ámulás az emberreutaltság elemi szüksége láttán. (...) Könnyű észrevenni, hogy Esti fölénye milyen hamar elveszti a helyzet mulatságos voltából eredő könnyedségét, s a történetben hogyan válik egyre fontosabbá a kalauz emberi zaklatottsága, a közléskényszer által sejtetett dráma, s ezzel párhuzamosan Esti és a kalauz kapcsolatának alakulása is egyre feszültebb, vibrálóbb, izgalmasabb lesz. (...) *A bolgár kalauz* az emberekkel való játék kritikáját is kifejezi, mikor frivol humora fanyarra fordul. Ez a kesernyés humor megszégyenítése annak a zsonglőr-fölénynek, mely szellemi bravúr alkalmává degradálja egy másik ember bizalmát és ráutaltságát (1979:444).

Egészen más megközelítést érzékeltet két természettudós Schiller Róbert fizikai kémikus és Tóth János matematikus beszélgetése. „A történet tulajdonképpen kedélyes és tréfás, Kosztolányi nyelve derűsen ironikus, mégis döbbenet tesszük le még sokadik olvasás után is, mert *A bolgár kalauz*, az Esti Kornél történetek egyik legismertebb része, bizony hogy horror a javából. Információelméleti horror”, állapítják meg. A befejezést illetően pedig azt, hogy boldogan végződik a történet. Csakhogy: „a kalauznak-e, Estinek, vagy nekünk, olvasóknak?”, kérdezik. Megállapítják, hogy „Esti 1 bit információ leadására képes, és ezt az 1 bitet a ka-

lauz fel tudja dolgozni. Esti azonban képtelen arra, hogy a kalauztól származó információt dekódolja. Mit jelent ez a szituáció az információelmélet nyelvén? Esti Kornél kísérlete azt bizonyítja, hogy az *X*-hez képest jelentéktelennek tetsző *Y* hatalmas változásokat okozhat a kölcsönös információban”, ugyanis a kalauz (vagyis általában az ember) „rémítően nemlineáris rendszer” (Schiller, Tóth 1996:562).

Balassa Péter elsősorban filozófiai, de vallásos-misztikus felhangokkal is rendelkező értelmezése a két természettudóséhoz közelebb áll, mint az irodalmárokéihoz, ugyanis szerinte a novella „dinamikája egyre inkább egymás meg nem értésének, félreértésének, sőt megsebzésének története felé mozog, hogy a legvégén majd egyet csavarodjon a történet” (1995:7). Balassa úgy véli, hogy a kommunikáció zavarának, hiátusának és félreértéseinek nem az a fő oka, hogy Esti nem tud bolgárul, hanem „a szélső helyzet éppen a normális, a mindennapi közlés egymást nem értését mutatja szabályszerűnek (1995:9). Így ez a novella egyfelől a diszkurzív logikának, másfelől áttételesen a híres evangéliumi helynek („Legyen a ti beszédetek igen, igen, nem, nem, ami pedig ezen felül van, a gonosztól van”²⁾ kritikája (1995:9–10). Ez esetben Balassa szerint az új tudás éppen az, hogy a nyelvet senki sem tudja senki, csakugyan a nyelv beszél bennünket. Éppen ezért a metakommunikáció azért nyaktörő játszma, mert arra épül, hogy szabályai mindenütt érvényesek. Esti és a bolgár kalauz közötti kommunikáció a „nem” uralomra jutásáig jut el (1995:12). Balassa értelmezésének lényege az, hogy „a befejezésben a felkiáltójel nélküli ‘Igen’ egy újfajta dimenzióban áll szemben az erősebb ‘Nem!’-mel. Dialektikával múlja felül és bírálja felül a relativizmust. (...) Az Igen, miként a Nem átértelmeződik. A zárlat Igenje nem véglegesebb és definitívebb, mint a csúcspont Nemje, nem kínál megoldást, hanem kérdéssé nyitja ki a dialógust. A két szereplő legalább annyira nem értette, mint amennyire – egy új, nyelvileg már nem igazán artikulálható dimenzióban – meg is értette egymást” (1995:14). Az utolsó „igen” Balassa szerint – és ezt már a misztika nyelvén mondja – „nem mindent felülmúló, végleges igen, hanem az ítéletet felülbíráló szabadító „véletlen” irgalomszerű, pozitív oldalát villantja föl. Egyszerre átírása a bábeli zűrzavarnak és a pünkösdi nagy nyelvi helyreállításnak. (...) A pillanat örökkévalósága talán csak igennel jelölhető, ami egy pillanatra eltörli a Nemet, anélkül, hogy az örökösen ismétlődő igen/nem kisbetűs kettőssége eltörölhető lenne (1995:15). Veres András úgy értelmezi Balassa olvasatát, hogy „a novella tetőpontján Esti elvéti a hangsúlyt, és szorult helyzetéből a dialógusviszonyt megszakító elutasító gesztussal vágja ki magát, amire a

novella végi 'igen'-je csupán érzelmi oldást ad, a dialógusviszonyt már nem lehet helyre állítani" (2011:800–801). Poszler György Balassához hasonlóan úgy értelmezi a novellát, hogy „a bolgár kalauz humánus pantomim-tréfája a komoly játék szintjén állítja vissza a közlésképességet, amit a játéktalan komolyság eltékozolt. A hitelét vesztett szóval szemben a hitelét megőrzött gesztushoz fellebbez. Ironikusan archaikus-kultikus szertartásban találja meg az utat lélektől lélekig” (2008:670)

2.2. Fürdés

A hivatásos olvasók *Fürdés*-értelmezései kevésbé változatosak, mint a jóval enigmatikusabb *A bolgár kalauzéi*. „Az Esti Kornélban diabolikus groteszk ötletek válnak uralkodóvá. A Fürdés objektív nézőpontú, drámai karakterű forma”, figyelmeztet Thomka Beáta (1986:121). Valóban, a diabolikus groteszk eléggé megfoghatatlannak bizonyult, ugyanakkor a *Fürdés* „hivatásos olvasatai” azt bizonyítják, hogy az „objektív nézőpontú” szöveg is kellőképpen többértelmű lehet; ebből sem derül ki egyértelműen, hogy „ki is a gyilkos”.

„A dominánsan lélektani értelmezések közé sorolható Schöpflin Aladáré, aki összefüggést érez az apa haragja és a fiú halála között: „Nem mintha az apa szándékosan tett volna valamit, erről szó sem lehet. Az összefüggés mélyebben van valahol, a tudat alá temetve, ott, ahol a cselekedetnek kifürkészhetetlen ősokei lapulnak. Az apában kellett lenni valaminek, ami a borzalmas végű vízi játékot sugallta s ami a karját, miközben a fiút másodszor a vízbe dobta, tudatos akarata nélkül, mégis biztosan irányította. Az apa nemcsak véletlen oka fia elpusztulásának, valami volt benne, ami a véletlenséget előidézte. Hogy mi, azt az író nem kutatja, egy szót sem szól, amivel igazolná vagy cáfolná sejtésünket. Nem hiszi, hogy a történő eseményeken s azok szereplőinek magatartásán át meg is lehet a dolgokat érteni. Mindig marad valami homályos, megfeythetetlen, vagy az emberi értelemről független. Az emberi élet megvilágított felszíne alatt sötét hatalmak vannak elbújva, egy-egy pillanatra áttörrik a fölöttük terpeszkedő felső rétegeket és megdöbentő, hirtelen tényeket, katasztrófákat robbantanak ki. Ez persze freudi gondolat s kétségtelen, hogy íróink közül Kosztolányi használta ki legjobban a Freud gondolatmenete által kínált művészi lehetőségeket. Novelláinak szereplői valami homályos indulatból követnek el valami döbbeneteset, vagy állati ösztön kényszere alatt cselekszenek, vagy egy ártalmatlan, néha ártalmas mánia rabjai, vagy egy behegedt, de teljesen sohasem gyógyuló sérülést hordanak magukban. Minden ember potenciálisan őrült, amíg

él, nem lehet tudni róla, nem fog-e valami esztelen, önmagát katasztrófába döntő dolgot cselekedni, váratlanul, hirtelen. Az élet bizonyos szabályokhoz kötött zűrzavar, (...) Félni kell tőle, az ember sorsa az örök félelem, ismeretlen, irracionális erőktől, csoda, hogy kibírja – sokszor nem is bírja ki a félelmet” (1936:465).

„Az elemzők megállnak a freudi tétel általánosságánál, nem keresik, hogy miféle rejtett tudattartalom támadt is fel az apában, amikor elvétí a játékos mozdulatot” állapítja meg Kelemen Péter (1998:613). Meggyőző ellenpélda Hima Gabriella értelmezése, mely szerint a bátorságpróba során Suhajda testi fölényével megsemmisíti a fiút, aki apja elől anyai jellegű védett övezetekbe menekül: a kertbe, anyja ölelő karjába, anyja kabinjába, a vízbe. Hima szerint Jancsi eltévesztett konjunktívja (amikor konjunktivuszbba teszi át az apai példamondatot) freudi lapsus: félénk kritikát fejez ki az apa irányában: „bárcsak dicsérnének engem”, amit apja csak fia halála után tehet meg. „A nyelv eredendő szóhiányosságát éppen ez a nyelvi hiba korrigálja azáltal, hogy a kommunikálhatatlant kommunikálja”, állapítja meg a (lélek)elemző (2004:62).

Karátson Endre is a freudista nézőpontot hangsúlyozza, de a lélektani mellett („Tudatlansága miatt megszegyeníti, játékosan megsadítja a rossz tanulót, akaratlanul vízbefojtja. Ő viszi sírba, holott ő panaszkodott, hogy a haszontalan kölyök a sírba viszi. Nem csak magától hal meg a gyerek, a felnőtt feni rá életveszélyesen fogát”) a novella szociológiai dimenzióját is érzékelteti: „Suhajda csakis fia iskolai végzettségével, vagyis társadalmi beilleszkedési sikerével törődik” (1999:79). Hasonlóképpen

Juhász Tamás és Szabó Zoltán elemzéseiben is megjelenik a lélektani mellett a szociológiai dimenzió. Juhász szerint Suhajda ugyanolyan sikertelen hivatalnoknak, mint fia tanulónak (1985:140). Szabó szerint Jancsi iskolai kudarca apja kompenzációjának ellenhatása (1988:291–308).

Meglehetősen gyakoriak a dominánsan filozófiai megközelítésű értelmezések, ezek között is az eléggé általánosságban maradók: a végzet kezében csak játékok vagyunk (Baráth 1938), a sors végzetes cselvetése (Szegzárdy-Csengery 1938), az időviszonyok feszes és komor behatároltsága (Szabó 1988:291–308). Jóval árnyaltabb olvasat Rónay Lászlóé: „Ezek fölött a szereplők fölött ott virraszt a tragédia. Vagy ha nem is az, mindannyiunkkal történik valami jóvátehetetlen. Valami szívszorító. Ami arra figyelmezteti őket, hogy az élet rossz, az emberek érthetetlenek és értetlenek, hogy a szeretetet nem lehet, nem érdemes gyakorolni. Az egyének apró tragédiái mögött mindenkor felsejlik egy általánosabb tragédia is: az emberiségé” (1977:294).

Kiss Ferenc lélektani megközelítéssel onnan indít, hogy a tudattalan indulat, s a hozzá hasonló ismeretlen belső erők kezdettől izgatták Kosztolányit, aki úgy látta, hogy „az érthetetlen és félelmetes indulatok, melyek fenyegető hatalomként rejtőznek a normális tettek és a nyugodt magatartás felszíne mögött, s hogy milyen esendő e veszedelmek fölött létező emberi erkölcsrend, a sötét erők által szított robbanások ereje s természete bizonyítja. A *Fürdés* által reprezentált novellatípusban a legpöröbben és a legkonzekvensebben működik e meggyőződés mechanizmusa. Hogy a világ kiismerhetetlen, félelmetes zűrzavar s az emberi lélek is ilyen, annak a legművészebb megjelenítése is a borzongásnál tartalmasabb, differenciáltabb érzést aligha képes kiváltani”. Úgy véli, hogy Kosztolányi egyenesen az emberi kapcsolatok képtelenségét akarja bizonyítani, de olvasatában a lélektani mellett megjelenik az etika és a filozófiai szólam is: szerinte Suhajda nem tehet arról, hogy úrrá lesz rajta a gyűlölet, de az, hogy gyűlöletével szemben gyengének mutatkozik, ez már gyengeségének bírálata is. „Nem pusztá leleplezése annak, hogy apa és fiú viszonyában rejtett gyűlölet lappang, de minősítése is annak az emberségnek, amely az ilyen indulatot felnőni engedi. (...) Nem annak igazolása tehát, hogy az ember életét ilyen ostoba ügyek döntik el, s hogy a nagy indulatok ilyen kisszerű dühökből fejlenek, hanem annak példázása, hogy az ember, az igazi ember nem veszhet bele ilyen kisszerű, ilyen sekélyes örvényekbe. Egy magasabb nézőpont, a ‘csillagközi létezés’ szintjéről ábrázolja és minősíti itt Kosztolányi az embert, akinek nincs mértéke a dolgokhoz s a világhoz.” Kiss Ferenc úgy látja, hogy „Suhajdában még villanásnyira sem ötlük fel annak óhaja, hogy bárcsak meghalna a fia. Sőt szinte végig azt a benyomást kelti, hogy erőlteti a haragot, mert kötelességének érzi a zord, büntető viselkedést, s hogy ez a kényszer – mely nyaralását megrontja – talán jobban idegesíti, mint a bukás miatti aggodalom. (...) Suhajdának gyilkos szándék nélkül is gyilkosnak kell éreznie magát. (...) A vétkeesség el nem hárítható tudata az amúgy is szörnyű csapást aránytalanul felfokozza, s a történetet a végzetdrámák övezetébe emeli. (...) Ez a pánik szabadítja ki a sorsának átérzésére képes szenvedő embert. (...) Kétségeesett keresésének már egy hatalmasabb világ a színtere, riadalmának arányai az emberi élet megnőtt jelentőségét is érzékeltetik. (...) Épp ezáltal válik az emberi teherbírás, az emberi sors tragikumának példázására is képessé. (...) A novellának ezen a magaslati pontján már nem a fiú az elsőrendű áldozat, hanem az apa és az anya, s a történet az ő szenvedésüket ábrázoló képekkel zárul. S ezek a képek nem a lélek alvilágának kiismerhetetlenségét, s a vak szeszélyek

hatalmát hangsúlyozzák, hanem az állandóbb és bizonyosabb, emberibb és nagyon ősi ragaszkodás erejét.” (1979:241)

Kelemen Péter alapos lélektani nyomozással bizonyítja, hogy összefüggés van a baleset és az apa korábbi ridegsége között, amit egy sor előreutalás bizonyít (a villanópor természetellenes vakítása, ördögcérnasövény, homloka kegyetlenné vált, a víz édesen rothadt szaga, döglött lélekesztő, sötét kis szoba, rejtelmes zúgással). Olvasatában Jancsi kezdettől rosszat sejt, de a békülést óhajtja, ezért nem hallgat balsejtelmeire. Az apa nem bocsát meg: érzékelteti, hogy a fürdés tilalmát ugyan felfüggeszti, de a büntetés érvényben marad. Az „ingerkedő játékos kedv” csak álcája, burka az elfojtott szándéknak. Jancsi tőle fél, nem a víztől, apja mégis mamlasznak, gyávának nevezi. Jancsinak nem esik jól a játék: csak hosszan evickél ki. A gyerek használhatatlan tárggyá fokozódik le, amit el kell dobni. Miként Kiss Ferenc, Kelemen is etikai és filozófiai dimenziókkal bővíti a lélektani megközelítést, például, amikor azt írja, hogy „Suhajda visszakapja, amit vétett: a szenvedés iránti közömbösséget a természettől”, és azt, hogy „A fürdés az apa megtisztulása”, majd felvilan a vallási nézőpont is: a kitárt karú Jancsi Krisztussá való átlényegülése” (Kelemen:638–639)

3. A KUTATÁSRÓL

A kutatás 2010–2011-ben folyt a Pannon Egyetemen a *Művészettudomány MA* és *Művészetszociológia BA* kurzusaimon résztvevő hallgatók, valamint Fűzfa Balázs, Korda Eszter és Vörös Klára segítségével.

203 fő olvasta el a *Fürdést*, 169 fő *A bolgár* kalauzt. A mintát öt csoport alkotta: A) 17-18 éves gimnazisták, akik még nem tanulták Kosztolányit (41/41 fő, a férfi-nő arány 39-61%), B) magyar szakos egyetemisták (27/31 fő, 26–74%), C) más bölcsészhallgatók (42/50 fő, 26-74%), D) pedagógusok (tanítóktól gimnáziumi tanárok; 29/47 fő, 15-85%), E) más diplomások (műszakiak, közgazdászok, orvosok, társadalomtudomány-nal foglalkozók, vállalkozók; valamint ilyen pályára készülő egyetemisták; 32/34 fő, 44-56%). A pedagógusok 53%-a, a más diplomások 38%-a 40 évesnél idősebb.

A kérdezettek előbb elolvasták a kézbe kapott novellákat, majd gondosan megválasztották a kérdéseket.

4. A MŰVEK FOGADTATÁSA

4.1. *Benyomások és tetszés*

A *Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a novelláról?* kérdésre adott válaszok alapján az öt csoport közül négyben csak *A bolgár kalauz* mérlege volt pozitív, a *Fürdés* esetében mind az öt csoportban nagyjából azonos arányú volt a pozitív és a negatív benyomások aránya³.

A *Mennyire tetszett vagy nem tetszett önnek?* kérdésben felkínált válaszlehetőségek⁴ alapján egyfelől a közömbös maradt-megérintette, másfelől a tetszéssel fogadta-elutasította dimenzióban vizsgálható a fogadtatás. A közömbösen maradtak aránya a *Fürdés* esetében egészen alacsony volt⁵, *A bolgár kalauz* esetében pedig csak a gimnazisták körében volt jelentősebb⁶. Az öt csoport közül a gimnazistáknak és a magyar szakos hallgatóknak *A bolgár kalauz* tetszett valamivel vagy sokkal jobban, mint a *Fürdés*⁷, a másik három csoportban nagyjából egyformán tetszett⁸, és mindegyik csoportban pozitív volt mindkét novella mérlege. Összevonva az öt csoportot az esetek 27 százalékában azonos szintű az elfogadás-elutasítás mindkét novella esetében (vagyis akinek az egyik nagyon tetszett, a másik is, és így tovább), és csak 34 százalékában tapasztalható két vagy több fokú eltérés.

A gimnazisták kivételével – akiknek a *Fürdés* jóval kevésbé, *A bolgár kalauz* viszont ugyanúgy tetszett, mint az általuk olvasott Kosztolányi-novellák – a másik négy csoportban ez a két novella valamivel kevésbé tetszett, mint az általuk olvasott más Kosztolányi-novellák és az *Édes Anna*. Ezen kívül még módunkban áll a kérdőívben szereplő két Örkény-novella (*Trilla*, *In memoriam Dr. K. H. G.*, valamint egy József Attila- (*Medáliák I.*) és egy Pilinszky-költemény (*Mielőtt*) fogadtatásával is összevetni a kutatásunkban szereplő *Kosztolányi-művek* fogadtatását. A kevésbé ismert kódrendszerben megjelenő, és ezért az átlagosnál nehezebben olvasható és értelmezhető négy mű a gimnazisták körében talált legkevésbé, a magyar szakos hallgatók körében pedig leginkább pozitív fogadtatásra. A gimnazisták és a bölcsészhallgatók számára a két *Kosztolányi-novella* valamivel jobban tetszett, mint a másik négy mű, a magyar szakos hallgatók és a pedagógusok számára nagyjából egyformán, más diplomások számára viszont kevésbé.

A gimnazisták és a más diplomások elutasításának fő oka a *Fürdés* esetében a halálos kimenetelű, szomorú vagy éppen tragikus végkifejlet volt. *A bolgár kalauz* legnagyobb mértékű elutasítását a más diplomások a leggyakrabban egyrészt azzal indokolják, hogy Esti visszaél a kalauz bi-

zalmával, másrészt azzal, hogy a történet érdektelen, unalmas. A *bolgár kalauz* egyforma mértékben tetszett a gimnazistáknak és a magyar szakos hallgatóknak, csak hogy a gimnazistáknak elsősorban azért, mert érdekesnek és izgalmasnak tartották, a magyar szakosoknak ezen kívül azért is, mert humorosnak és szellemesnek ítélték.

4.2. Hatás

A tetszés-nemtetszés és a közömbösség-érintettség iránya természetesen elég sokat elárul a mű hatásáról. Ez esetben először is arról, hogy mindkét novella eléggé erősen hatott, hiszen nagyon kevesen maradtak közömbösök, másodsorban pedig arról, hogy *A bolgár kalauz* hatása vélhető erősebbnek (annak ellenére, hogy egy kicsivel nagyobb arányban maradtak tőle érintetlenek. A novellák hatásának irányát⁹ és erősségét¹⁰ vizsgálva némiképpen árnyalódott a benyomások és a kedvelés alapján kialakult kép. Bár a *Füredés* a bölcsészhallgatókra gyakorolt legnagyobb mértékben pozitív hatást, ugyanakkora a magyar szakosok, de még a más diplomások esetében is erősebb volt a hatása, lett legyen az akár pozitív, akár negatív előjelű. A novellák hatására lehet következtetni a *Mit érzett a novella olvasásának befejezése után?* kérdésre adott válaszokból. A *Füredés* esetében a leggyakoribb válasz mindegyik csoportban a *szomorúság* volt, ezt követte mindhárom csoportban a *részvét* és a *megrendülés*. A *csalódottság* és a *biányérzet* a gimnazisták, a *barag* és a *döbbenet* a pedagógusok, az *elgondolkodás* a bölcsészek körében volt az átlagosnál nagyobb arányú. A *bolgár kalauz* esetében – sorrendben – a *biányérzet*, a *megkönnyebbülés* és az *öröm* voltak a leggyakoribb válaszok. A gimnazisták körében ezeken kívül az *elégedettség*, a bölcsészek körében az *elgondolkodás*, magyar szakosok körében a *csalódottság* és a *kíváncsiság*, a más diplomások körében pedig az *unalom* és a *szomorúság* volt az átlagosnál nagyobb arányú.

A kérdőívben szereplő 33 hatáselem közül a leggyakrabban kiválasztottak a *Füredés* esetében – sorrendben – a *megrendített*, a *felkavart*, az *elgondolkodtatott*, az *elkeserített*, a *meghatott* és a *félelmet keltett* voltak. A gimnazisták körében az erőteljesen negatív elemek nagy aránya volt jellemző. Katartikus jellegű, vagyis erőteljes érzelmi-értelmi megrendülésről tanúskodó hatást leginkább a magyar szakos és más bölcsész szakos hallgatók körében lehetett tapasztalni, ugyanis közöttük a *felkavart*, az *elgondolkodtatott* és a *megrendített* mellett az *állásfoglalásra készítetett* és a *tükröt tartott elem* is jelentős arányban fordult elő. A pedagógusok hatásszerkezetének sajátossága az ismeretszerzés nagyobb arányban való megjelenése. A más diplomások körében rájuk jellemző erős (a magyar szakos hallga-

tók után legerősebb) hatásként jelenik meg a *cselekvésre készítetett*, a *felboszszantott*, és az *igazolta elképzeléseimet*.

A *bolgár kalauz* esetében a leggyakoribb hatáselemek – sorrendben – az *elgondolkodtatott*, a *szórakoztatott* és a *megerősített* voltak. A gimnazistákban ez a novella leginkább a kellemesség regiszterében hatott. Katartikus jellegű hatás elsősorban a magyar szakos hallgatók körében tapasztalható. A pedagógusok körében csak fele arányban szerepel az *állásfoglalásra készítetett*, az élen szerepel a *szórakoztatott*, és a palettán megjelenik a *fárasztott* is. A bölcsészhallgatók körében jóval nagyobb a *szórakoztatott* és kisebb az *állásfoglalásra készítetett* hatáselemek aránya, mint a magyar szakos hallgatók körében. Sajátos kép alakul ki a más diplomások körében: a hatás-szerkezetben átlagosnál nagyobb mind a kognitív elemek aránya, mind a negatív hatásokat tükrözőké.

Ugyancsak a hatásra utal az is, amikor az olvasó úgy érzi, hogy az olvasott mű segítségével megtudott-e valami újat a világról, vagy úgy, hogy hatására valamit másképpen lát, mint azelőtt. A két novella közül A *bolgár kalauz* volt az amellyel kapcsolatban többen érezték úgy, hogy megtudtak valami újat a világról legnagyobb arányban (48-52%) a diplomások, legkevésbé a gimnazisták. A *Füredés* esetében fele ekkora ez az arány, ez esetben is elsősorban a diplomások érezték így. *Van-e valami, amit másképpen lát?* mindkét novella esetében is hasonló arányban választak igennel; ez esetben is a diplomások közül legnagyobb arányban. A új tudás a *Füredés* esetében legnagyobb arányban általában az életre vonatkozott, főképpen annak hirtelen végeességére. A *bolgár kalauz* által indukált új tudás elsősorban a kommunikációval kapcsolatos új tudás volt. A *Van-e valami, amit másképpen lát?* kérdésre adott válaszok nagy része három típusba sorolható: a) etikai jellegű (például: „a jó szándék felelőtlenséggel párosítva a pokolba vezet”), b) lélektani-pedagógiai jellegű (például: „Az egészséges önkép kialakításának fontossága”), c) általában az életre és az emberre vonatkozó meglátások (például: „az élet rövid”, „mégsem olyan jók az emberek”). A *bolgár kalauz* világlátást megváltoztató hatásainak legnagyobb része a kommunikációhoz kapcsolódott. Valamivel kevesebben a nyitottságot, a másik ember felé fordulást, a meghallgatás fontosságát fogalmazták meg a novella hatására. Voltak, akik a különféle népek és kultúrák viszonyával kapcsolatos tanulságokat vontak le (például: „előre látta a délvidéki magyarság sorsát: a szerbek nem értik a magyarokat és fordítva”. Ez esetben is akadtak erősen elvonatkoztatott filozófiai reflexiók (például: „édes rémület a sokféleség felett”, „egyetlen szónak is lehet varázsereje”).

4.3. az olvasói ízlésnek való megfelelés

Az olvasói ízlésnek való megfelelés-nem megfelelés és a tetszés-nemteszés nem azonos, csak egymást elég nagy mértékben átfedő dimenziók, hiszen előfordulhat, hogy olyasmi tetszik az olvasónak, mely nem kifejezetten ízlésének megfelelő, és fordítva: előfordulhat, hogy egy ízlésének megfelelő szerző egyik-másik műve, egy ízlésének megfelelő műfaj egyik-másik darabja nem nyeri meg tetszését. A *Mennyire felel meg az ön ízlésének ennek a novellának a nyelve, stílusa, formája?* kérdésre megadott válaszlehetőségek kiválasztása alapján a *Fürdés* esetében igen nagy arányú (44%) a teljes (nagyon tetszett = teljesen megfelel, és így tovább) egybeesés, továbbá csupán 24 százalékot tesz ki azoknak az eseteknek az aránya, ahol két vagy több fokú eltérés tapasztalható. A táblázatból jól érzékelhető, hogy azok vannak többen (20%) akiknek jobban megfelelt ízlésüknek, mint amennyire tetszett nekik (legnagyobb arányban a magyar szakosok és a pedagógusok körében).

4.4. Érthetőség és újszerűség

Mindkét novellát mind az öt csoport 80-95 százaléka könnyen megérthetőnek tartja, és mindössze 2-9 százalék azok aránya, akik csak kisebb részben tartják érthetőnek vagy teljességgel érthetetlennek. Ebből az is következne, hogy csak nagyon kevesen tarthatják ezeket a műveket teljesen újszerűnek. A *Mennyire tartja ezt a novellát megformálásában újszerűnek, szokatlanoknak?* kérdésre választott válaszlehetőségekkel¹¹ a kérdezettek úgy éltek, hogy valamennyi csoportban mindkét novellát a többség (45-60 százalék) ebben a tekintetben átlagos novellának tartja. Pozitív összefüggést mutat a tetszés és az újszerűnek ítézés: minél inkább újszerűnek ítélik a novellákat, annál inkább tetszik nekik. Az újszerűség leggyakoribb indokolásai a *Fürdés* esetében a szöveg tagoltsága, a halállal végződő befejezés, a feloldatlan feszültség, a lélekábrázolás, a homályban hagyott üzenet, az időhasználat és a tömörség. A *bolgár kalauz* esetében a leggyakoribb indokolások: újszerű nyelvhasználat, a lélekábrázolás újdonsága és az emberi kommunikáció újszerű bemutatása.

4.5. Értékelés

Természetesen a művészi érték megítélése is eltérhet a tetszés-nemteszés nyilváníástól, de még az ízlésnek megfeleléstől is. Ez esetben a művészi érték megítélése erősen korrelál a tetszés-nemtetszéssel, de még erősebben az ízlésnek való megfeleléssel. A *Fürdés* esetében a novella művészi értékességét a legtöbben nyelvével, stílusával indokolják, többen

(elsősorban magyar szakos hallgatók) az üzenete miatt tartják értékesnek, például: a) *a balál szakrális atmoszférája*; b) *a keserű történetben örök dolgok (szeretet, boldogság, csalódás, balál, megbocsátás, hierarchia) szerepelnek*¹². A *bolgár kalauz* esetében ugyancsak a novella stílusa, nyelvezete volt a leggyakoribb indok; jó néhányan üzenetével, elgondolkodtató jellegével, fölépítésével és egyszerűségével érveltek.

4.6. A befejezés elfogadása

Már eddig is több jel mutatott arra, hogy sokak számára a *Fürdés* befejezése és *A bolgár kalauz* befejezetlensége okozott csalódást. A *Mennyire elégedett a novella bejezésével?* kérdésre kínált válaszlehetőségek¹³ kiválasztása alapján kiderült, hogy a *Fürdés* esetében nagyon erős együttjárás van a tetszés és a befejezés elfogadása között, de *A bolgár kalauz* esetében a két változó egymástól független. A *Fürdés* esetében a magyar szakos hallgatók és a többiek, *A bolgár kalauz* esetében pedig a gimnazisták és a többiek között van erősen szignifikáns eltérés.

Az *Ön milyen befejezésnek örült volna jobban?* kérdésre a *Fürdés* esetében legnagyobb arányban a magyar szakosok (74%), legkisebb arányban a más diplomások (34%) fogadták el a befejezést olyannak, amilyen. Akik másmilyennek örültek volna azok közül természetesen a legtöbben örültek volna jobban, ha a fiú életben marad; legnagyobb arányban a gimnazisták. Jó néhányan azt is hozzátesszik, hogy az apa tanul belőle, és vannak akik azt szeretnék, ha a fiú csak ráíjesztene az apjára.

A bolgár kalauz esetében jóval nagyobb volt a befejezést elfogadók aránya (58-75%). A leggyakoribb vágyott befejezés lett volna, hogy megtudjuk, mit mesélt a kalauz.

5. ÉRTELMEZÉS

Az értelmezések¹⁴ háromféleképpen kerültek feldolgozásra: a) az értelmezések szerkezete, b) irányultsága, c) árnyaltsága és mélysége alapján.

5.1. Az értelmezések szerkezete és irányultsága

A legtöbb esetben eléggé könnyen meg lehetett különböztetni egy- és többdimenziós értelmezéseket. Egy dimenziós értelmezések például a *Fürdés* esetében: a) *Az apa felelőtlen volt*; b) *Az ember sokszor csak utólag dőbben rá arra, hogy milyen értékeknek van birtokában, miután elveszítette*; c) *A szülői szeretettel kapcsolatos közbelyeket bátran kikezdi*. Talán sikerült érzékeltetnem, hogy az egydimenziós értelmezések is eléggé különbözhetnek

árnyaltságukban és mélységükben¹⁵. Ez természetesen a többdimenziós értelmezésekre is igaz, még akkor is, ha a két-vagy többdimenziós értelmezések több szempontot kombinálnak is.

A különböző szerkezetek és irányultságok gyakoriságát vizsgálva megállapítható volt, hogy a két novella közül az öt közül négy csoportban¹⁶ a *Fürdés* esetében volt nagyobb a többdimenziós értelmezések aránya. Mindkét novella esetében nagyon alacsony a szociológiai elem az értelmezésekben, vagyis jóval ritkább, mint a „hivatások olvasók” értelmezéseiben. A tetszés és az értelmezés szerkezete között csupán *A bolgár kalauz* esetében érzékelhetők szignifikáns különbségek: a többdimenziós értelmezést produkálóknak határozottan jobban tetszett ez a novella, mint a többieknek. A tetszés és az értelmezés irányultsága között csak egyféle, de eléggé erős összefüggés tapasztalható: azok az értelmezések, melyekben szociológiai elem is szerepelt, olyan olvasóké, akiknek az átlagosnál jóval inkább tetszettek ezek a novellák.

5.2. Az értelmezés árnyaltsága és mélysége

Két szakértő segítségével ötfokú skálán helyeztem el az értelmezéseket¹⁷. Az értelmezések árnyaltságuk és redukáltságuk tekintetében két tendencia rajzolódik ki: egyfelől a két mű közül a kedveltebb és erősebb hatást gyakorló ötfokú skálán *A bolgár kalauz* értelmezései valamivel árnyaltabbak (2.8 és 3.5 közötti értékek), mint a *Fürdés* (2.5 és 3.2 közötti értékek), másfelől elég jelentős (és szignifikáns) különbség van a gimnazisták és a többiek értelmezéseinek árnyaltsága között. A magyar szakos egyetemisták és a többiek között csak *A bolgár kalauz* értelmezésében mutatkozik szignifikáns eltérés.

Eléggé magas arányú (42%) az értelmezés árnyaltsági fokának meg egyezése a két novella értelmezését tekintve, és mindössze 4 százalékot tesz ki azon értelmezések aránya, melyek esetében a két novella értelmezésének árnyaltsága két vagy több fokkal tér el.

Az értelmezés árnyaltsága és az értelmezés-szerkezet egy vagy több dimenziós volta között eléggé meggyőző (és szignifikáns) pozitív összefüggés regisztrálható mindkét novella esetében. Egy másik fontos (és szignifikáns) összefüggés: mindkét novella esetében az átlagosnál árnyaltabbak azok az értelmezések, melyekben szociológiai elem is szerepel¹⁸.

5.3. A *Fürdés* értelmezései

A *Fürdés* leggyakoribb értelmezéstípusai:

A) Etika-lélektani irányultságúak, melynek aránya az öt csoportban

16-37 százalék; átlagosan 3.2-es árnyaltsági szinttel. A leggyakoribb altípusok a következők:

A1) Az érzelmek kimutatása: a) *A szeretet kimutatásának hiánya*; b) *Mutasuk meg érzelmeinket és ne ítélkezzünk*. Leggyakoribbak diplomások körében.

A2) Az apa és a fia kölcsönös elhidegülése: a) *A harag rossz tanácsadó*. b) *Az apa-fiú viszony elhalása, mely tragédiával végződik*.

A3) Apa és fiú örök ellentéte. a) *Az apa mintba szégyellené a fiút, aki nem ér fel nyomdokain, és csak későn döbben rá, milyen fontos számára fia*. b) *Mindig élj úgy, hogy ne kelljen megszajnálni, amit tettél!* A4) A megbocsátás elmaradása: a) *A tudat alatt érzett harag eluralkodott rajta, pánikba esett*. B) *Hiányzott a megbocsátás*. Zömmel diplomások.

A5) Felelőtlenség: a) *Az apa nem tudta kezelni érzéseit*. b) *Amikor dühös volt, a gyerek kegyetlennek érzi*. c) *Felelőtlen volt*. Zömmel diplomások.

A6) Elfojtott haragból gyilkosság: a) *Elfojtott haragja vezetett gondatlanságba, kegyetlen, felelőtlen cselekedetre*. b) *A következmény gyötrő lelkiismeretfurdalás, késői bánat*.

A7) A megismerés és megértés fontossága: a) *A kisfiú csupa félelem, gátlás, elnyomorodás a dinamikus apa mellett, aki saját vágyaival kínozza gyerekeit*. b) *A másik megismeréséhez, megértéséhez valami önismeret is kell*.

A8) Az apa saját vágyait kéri számon: a) *A kisfiú csupa félelem, gátlás, elnyomorodás a dinamikus apa mellett, aki saját vágyaival kínozza gyerekeit*. b) *A másik megismeréséhez, megértéséhez valami önismeret is kell*.

A9) A túlzott szigor hatása: a) *Az apa eltúlozta a pótvizsgát, bosszúja rosszul sült el*; b) *Erős és okos embert akart faragni fiából, de nem tudta, hogyan tegye*. c) *Szigorral nem lehet mindent elérni*.

A10) Anyai szeretet, apai szigor: a) *Az anyai szeretet és a apai szigor néma konfrontációja*. b) *Az apai érzelmek változnak*.

B) Az etikai-filozófiai irányultságú értelmezések (átlagosan 2.9-es árnyaltsági szinttel) a különböző 8-22 százalékos arányban fordulnak elő, a következő altípusokban:

B1) A szeretetet kimutatni addig, amíg lehet: a) *A szeretet elmulasztása végzetes lehet*. b) *A lehetőségek terepe az itt és most*. Legnagyobb arányban a humán szakos egyetemisták körében.

B2) A kikerülhetetlen véletlen: a) *Az apában nem volt rossz szándék*. b) *A véletlent nem lehet kikerülni*.

B3) Az apa jót akart, szerette fiát: a) *Az apa haragudott fiára, mert nem tanult*. b) *Emögött törődés van, de nem jól*. Zömmel gimnazisták.

B4) Hirtelen megváltozhat életünk: *Gyorsan változik mikrokörnyezetünk, gyökeresen átformálnak bennünket, élvezzük ki minden percét, harag nélkül*.

C) Az etikai irányultságú egydimenziós értelmezések (az előbbieknél jóval alacsonyabb, átlagosan 2.3-s árnyaltsági szinttel) 8-24 százalékban fordulnak elő; a következő altípusokban:

C1) Az emberi kapcsolatok ápolásának fontossága: *Ápolni kell az emberi kapcsolatokat.* Legnagyobb arányban a gimnazisták körében.

C2) Harag hevében cselekvés: a) *Pillanatnyi harag hevében az emberek olyat tesznek, amit sosem tennének.* b) *A család a legfontosabb az ember életében, ezért nem dominálhat a harag, a versengés.*

C3) Az érzelem és a szeretet kimutatásának fontossága: *A szülők megbüntették gyermeküket, és ez végül tragédiába torkoll az érzelmek kimutatásának elmaradása miatt.*

C4) Bizonyítás és megfelelés: *Bizonyítási vágy az apa, megfelelési vágy a fiú részéről.*

C5) Önzés: a) *Ilyen önző módon nem lehet elérni a gyerek szeretetét.* b) *Úgy látszik, nincs ingyen semmi, a szeretet sem.*

D) A lélektani irányultságú egydimenziós értelmezések aránya 2-17 százalék. Átlagos árnyaltsági mértékük (2.9) jóval magasabb, mint az eléggé redukáló módon moralizáló etikai irányultságúaké. Míg az etikai irányultságú értelmezések között több volt a moralizálgató, mint a reflektív etikai, ez esetben arra számíthatunk, hogy a pszichologizálgatók mellett szép számmal bukkanhatunk reflektív lélektani értelmezésekre is. Altípusok:

D1) Túlzott elvárás: a) *A gyerekkel szembeni túl nagy elvárás tragédiához vezethet.* b) *Nem várható el a gyerektől, hogy minden áron megfeleljen a szülőknek.*

D2) Megfelelni akarás: a) *Egy család teljes kudarca a megfelelni akarástól a szorongáson át az agresszióig és a büntudatig.* b) *A kialakult családi belyezetből már nem jöhet ki jól az apa.*

D3) A csalódott apa: *A csalódott apa piszkálja érzékeny fiát, és azt hiszi, hogy ezzel jól formálhatja. De talán tudja, hogy ez nem igaz, csak így könnyebb.*

D4) A tudattalan működése: *Az apa dübös volt fiára, öntudatlanul is a haragja okozhatta a fiú balálát.*

D5) A tekintélyes apa szerepe: *Az apa tartja magát szerepéhez, meg akarja tartani tekintélyét, melyet túlzásba vitt.*

D6) Lélektani megfulladás: a) *Édesanyja túlbuzgóságával felemás belyezet elé állítja fiát és férjét, és az ebből adódó feszültséget a gyerek balála oldja fel.* b) *A gyerek nem is akart följönni, ez egy lélektani megfulladás.*

E) Az egydimenziós filozófiai irányultságú értelmezések aránya 3-14 százalék, átlagos árnyaltsági mutatójuk 2.6. A legfontosabb altípusok:

E1) Véletlen: *Akaratlanul is történhetnek szörnyű dolgok, bárhol, bármikor, szándéktól függetlenül.*

E2) Rövid időn belül döntő változás: *Rövid idő alatt olyan események történhetnek, melyek megváltoztatják életünket.*

E3) Túl későn döbbenünk rá az értékekre: *Az ember sokszor csak utólag döbben rá arra, hogy milyen értékeknek van birtokában, miután elveszítette.*

E4) Mulandók vagyunk: *A halál bármikor elérhet valakit. Leggyakoribb bölcsészhallgatók értelmezéseiben.*

E5) Életünk fordulópontjai: a) *Vannak az ember életében olyan időszakok, amikor összesűrűsödik az idő és a tér, ezért a történések fordulópontjai lesznek életünknek, s bár „megtörténik” velünk, mégis múltunk és jövőnk meghatározó pontjai.* b) *Egyszerre vagyunk ezeknek a történéseknek részesei és alakítói és elszenvetői, és azt kérdezzük: miért így? miért én, miért most?”*

F) A filozófiai-lélektani irányultságú értelmezések a gimnazisták körében hiányoznak, a többi csoportban 3-10 százalék az arányuk, árnyaltságuk átlagértéke 3.0, ami azt ígéri, hogy a erősen redukáló filozófálgatók mellett reflektív filozófiai értelmezésekre is számíthatunk. Altípusok:

F1) Anyai szeretet: *Nem tudjuk, hogy a megengedő szeretet vezethet-e célra, vagy más módon változtathatunk a körülöttünk lévő kis világon; nincs semmire biztos válasz. Diplomások értelmezései.*

F2) A halál váratlanul bukkan föl: *Minden pillanatot ki kell használni, amit a másik emberrel töltünk, mert nem tudhatjuk, mit hoz a sors, mely a műben mintha megbűntette volna az apát, mert túl sokat várt.*

F3) Indulataink és az élet kiszámíthatatlansága: a) *Fél órán belül megváltozhat az ember élete, családok hullhatnak széjjel.* b) *Életünk mulandó.* c) *Nem szabad hagyni, hogy megjátszott sértődöttségünk eluralkodjon rajtunk.*

F4) Elrejtett szeretet: a) *A végén kiderülnek az apa érzelmei.* b) *Tetteink mögött észrevehetetlenül is ott lebet a szeretet.*

F5) Fontossá válik, ami nem volt fontos: a) *Életképszerű valóság és tragédia, ami azt igazolja, hogy a „fontatlanságokat” érezzük fontossággá.* b) *A drámaiság örök velünk járó.*

G) A háromdimenziós értelmezések 3-16 százalékos arányban fordulnak elő, átlagos árnyaltsági mutatójuk a legnagyobb (3.6), nem kevés köztük a hivatásos olvasókéival azonos szintű értelmezés. Altípusok:

G1) Etikai-filozófiai-lélektani: *Szülőnek lenni felelősség. A kiszolgáltatottság és sebezhetőség az emberi lét alapvetése, de egy gyermeknél az iszonyattal egyenlő. Egy rideg, gonosz, ostoba férfi nem lehet jó apa. Egy kiszolgáltatott gyermek sorsa tragédiába torkollik. Diplomások és egyetemi hallgatók értelmezései.*

G2) Etikai-filozófiai-szociológiai: *Az élet nem mindig társadalmi és szociokulturális elvárások jegyében kell, hogy történjen. Fontos, hogy elvonatkoztatunk néha és a társadalmi megfelelés nyomása ellenében erősítsük föl szívéünk hangjait. Mind más diplomások értelmezései.*

G3) Etikai-lélektani-szociológiai: *A korabeli kishivatalnok. A szülő azt szeretné elérni gyerekével, ami neki nem sikerült. ez tragédiához vezethet. A képmutató és jószágoskodó ember megérdemli büntetését. Az apa az áldozat, és nem Jancsi, az apának kell a gyilkos terbével élni, Szánalmas magyar hivatalnokcsalád, nevetséges csinovnyikok, ahol kettős nevelés folyik. A gyerek ilyen környezetben képtelen kitörni a család nyújtotta helyzetből, balála előre jósolható. A szánalmas átlagember képtelen jót tenni a világon. Az önzésre, a z érzelmi intelligencia teljes hiányának borzalmára hívta föl a figyelmet. Ez utóbbi példák egyben azt is bizonyítják, hogy a szociológiai elemet is tartalmazó többdimenziós értelmezések valóban az átlagostól jóval árnyaltabbak közé tartoznak*

5.4. A bolgár kalauz értelmezései

A) A kiemelkedően leggyakoribb értelmezéstípus az egydimenziós lélektani irányultságú, amely 31-53 százalékát adja a különböző csoportok értelmezéseinek, amelyek árnyaltságának átlagértéke 2.7, ami inkább pszichologizáló, mint reflektált lélektani értelmezéseket ígér. Altípusok:

A1) Szavak nélkül is lehet kommunikálni: *A szó másodlagos, a metakommunikáció elsődleges.* Legnagyobb arányban a gimnazisták és az egyetemisták, vagyis a fiatalabb korosztály értelmezéseiben fordul elő.

A2) Érzelmekkel történő kommunikáció: a) *Az ember képes értelmezni a másik érzéseit, ha figyel arra, ahogyan mondja.* b) *A kalauz mesélni kezdett és megvigasztalódott.* Zömmel nem humán diplomások értelmezéseiben fordul elő.

A3) A meghallgatás fontossága: a) *Meghallgatni a másikat örömforrás.* b) *A másik megértése nélkül is aranyat ér a meghallgatás.* c) *Nem kell érteni a szavakat ahhoz, hogy értsük mások érzelmeit.* Főképpen a bölcsészek értelmezéseiben fordult elő.

A4) A nyitottság fontossága: *Merjünk nyitottak lenni, és ne ellenséget lássunk az embereken!*

A5) Mások előtt megnyílás, az érzelmek kimutatása: *Az ember megnyílik, ha bizalmat ébresztenek benne, s ha ez megtörtént, az illetőnek már nagy a befolyása.*

A6) Emberismeret: *A főbös bravúrához nem akármilyen emberismeret szükséges, de sokszor nem elég a leleményesség a másik megértéséhez.*

A7) Fontos az idegen nyelv ismerete: *Idegen nyelv ismerete nélkül nem lehet külföldiekkel beszélni, mert nagy kavarodás támadhat belőle.*

A8) A megértés szándéka: *Abhoz, hogy megértsük egymást, elsősorban szándékra van szükség.*

A9) Az intuíció fontossága: *Két ember kapcsolata rengeteg komponensre bontható szét, melyben a legfontosabb az ösztönszerű felismerés.*

A10) Egymás mellett elbeszélés: *Félszavakból értjük és nem értjük egymást.*

B) Az etikai-lélektani irányultságú értelmezések aránya is elég nagy: 20-31 százalék. Árnyaltságuk átlagértéke 3.2. Altípusok:

B1) Játék emberi érzésekkel: *Játékos kedvű ember unalmában játékba kezd, s a játék komolyra fordul. Nem szabad emberi érzésekkel játszani. Legnagyobb arányban a gimnazisták és a diplomások értelmezései között fordulnak elő.*

B2) A másik tiszteletbe tartásának fontossága a kommunikációban: *A kommunikáció, a nyelven kívüli eszközök, valamint az embertársainkra való odafigyelés, egymás érzései tiszteletben tartásának fontossága.*

B3) A meghallgatás és a megnyílás fontossága: *Az embernek szüksége van odafigyelésre és meghallgatásra, közvetlenséggel könnyen teremthetünk kapcsolatot idegenekkel. Elsősorban diplomások értelmezéseiben szerepel.*

B4) Nyitottság: *Nem csak akkor lehet megérteni a másikat, ha ugyanazt a nyelvet beszéljük. Merjünk nyitni az emberek felé.*

B5) Elbeszélés egymás mellett: *Elbeszélés egymás mellett, értés nélkül: félrevezetés. Ne mutass többet, mint, amit érsz.*

B6) Önteltség, lekezelés: *Tudatlanságát felsőbbrendűségével palástolja.*

B7) Bűntudat és megbocsátás: a) *A kalauznak szüksége volt arra, hogy valaki meghallgassa, majd igazat adjon neki.* b) *A főbősnek szüksége volt egy valódi, frázisok nélküli beszélgetésre.* c) *A novella a bátorságról, bűntudatról és a megbocsátásról szól.*

B8) A kommunikáció korlátlan volta: *Bárkivel beszélgethetünk; empátia, metakommunikációs eszközök lehetnek segítségünkre.*

C) A filozófiai-lélektani irányultságú értelmezések aránya 9-34 százalék, árnyaltsági mutatója a legmagasabb (3,5). Az értelmezések között nem egy olyan akad, melyek a hivatásos olvasókéi közé sorolhatók. Altípusok:

C1) Kapcsolatteremtés, megértés: *Minden embernek vannak titkai, nyomasztó történetei, csak a meghallgatás bíányzik.*

C2) A nyelvismeret nem akadály a megértésnek: a) *Az embernek nincs szükség arra, hogy értsék, a mesélés a lényeg.* b) *A nonverbális jelek felszínre hozzák az emberi megnyilvánulásokat.* c) *Ne a beszédre figyeljünk, ez félrevezető, elterelheti a figyelmet az EMBERRŐL.*

C3) Korlátok nélküli esendőség: *Mennyire emberek vagyunk: humorosak, találékonyak, ostobák, érzelmesek, kiszolgáltatottak, önzők, magányosak, bizalmaskodók, vagyis korlátok nélkül esendőek.*

C4) Észrevenni a sorsdöntő pillanatokat: a) *Az élet folyamán rengeteg dolog mellett úszunk el, holott egy jó barátot, kedvező helyzetet, talán magát, a társas, a boldogságot hagyjuk eltűnni.* b) *A sorsdöntő dolgok csak sejtetik magukat, rajtunk áll, hogy hagyjuk-e magunkat közelükbe férközni.*

D) Az etikai-filozófiai irányultságú értelmezések aránya csak csupán 2-17 százalék, átlagos árnyaltsági mutatójuk 3.0, a gimnazisták körében hiányzik. Például: a) *Mit jelent az ember és ember közötti út.* b) *Van-e mentség, miért nem kívánjuk megérteni embertársunkat.* c) *Van-e az egésznek értelme?*

E) Az etikai irányultságú egydimenziós értelmezések eléggé ritkák (3-9 százalék), átlagos árnyaltsági mutatójuk legmagasabb az egydimenziós értelmezések között. Altípusok:

E1) Megbocsátás: a) *Tévedni emberi dolog.* b) *Meg kell tudni bocsátani.*

E2) Gátlástalanság, a másik lebecsülése: *Erkölcös-e ilyen „segítés”, vagy csak tudásunk, szellemi fölényünk fitogtatása, a másik kicsúfolása?* Mind diplomások értelmezései.

E3) Odafigyelés, törődés: a) *Az író szereti az embereket.* b) *Osztozni kell mások bánatában, örömében.*

E4) Elfogadás: a) *Fontos a másik ember elfogadása, alkalmazkodás, empátia.* b) *Nem szabad ítélkezni.*

F) A filozófiai irányultságú egydimenziós értelmezések csak három csoportban fordulnak elő, átlagos árnyaltsági fokuk mindössze 2.5, ami arra utal, hogy inkább csak filozofálgató, mint valódi filozófiai reflexiót tartalmazó értelmezésekkel találkozhatunk ebben a típusban. Például: a) *Mi emberek, egyformák vagyunk.* b) *Minden külsőség (nyelv, származás, kinézet) ellenére emberek vagyunk, vagyis társas lények.* Legnagyobb arányban a magyar szakos hallgatók értelmezéseiben találhatók.

G) A háromdimenziós értelmezések aránya mindössze 5-12 százalék, átlagos árnyaltsági mutatójuk, eléggé magas (3.3). Altípusok:

G1) Etikai-filozófiai-lélektani. Például: *Rávilágít az emberek közötti űrre, ami az egymástól való távolság, elidegenedés, érthetlenség okoz. Az emberek nem figyelnek egymásra, elrohannak a lényeges dolgok felett, pedig szavak nélkül is meg lehetne érteni egymást, ha odafigyelnénk egymásra.*

G2) Etikai-lélektani-szociológiai. Például: *A jég hátán is megélő utazó. A nyelvismeret alapvető hiányának túllépése. Az emberi kapcsolatok tisztasága.*

5.5. A két novella ember- és világképével való azonosulás

A *Mennyire áll közel Önhöz az, amit ebben a novellában Ön szerint az író a világról és az emberről állít?* kérdésre felkínált válaszlehetőségek¹⁹ elfogadása alapján eléggé szoros összefüggés mutatkozik a tetszés és egyetértés között. Azok, akik közel érezték magukat *A bolgár kalauz* világához, ezt leggyakrabban a novella létezésével indokolták (13 fő, legnagyobb arányban a diplomások körében). Néhányan a metakommunikáció fontosságában, az érzésekkel történő kommunikáció lehetőségében, vagy általában a kommunikáció fontosságában találták meg a közös platformot, ketten-ketten pedig a nyitottságban és a meghallgatás igényében.

A *Fürdés* esetében még nagyobb arányban ugyancsak a mű valóságossága volt a leggyakoribb indok. Néhányan, kilencen (valamennyien egyetemisták és diplomások) az apa vélt elítélésével értenek egyet. Heten (egyetemisták és diplomások) azzal értenek egyet, hogy könnyen elfeledkezünk életünk mulandóságáról. Azok közül, akik távol érzik a magukétól a novella világát, legtöbben az apa viselkedésével indokolják, vagy pedig azzal, hogy az emberek nem ilyenek, hanem valamivel jobbak.

6. ÖSSZEFÜGGÉSEK

6.1. Férfi és női nézőpont hatása

Az adatok alapján érzékelhető, hogy a két novella fogadtatása nem volt azonos a férfiak és nők körében. Míg a *Fürdés* esetében nem túl nagy szignifikáns különbséget rögzíthetünk a nők javára, *A bolgár kalauz* fogadtatásában csak hibahatáron belüli különbséget állapíthatunk meg a férfiak javára. A művek hatását illetően mindkét novella esetében csak minimális (és hibahatáron belüli) különbséget tapasztalhatunk a nők javára. Nem túl nagy, de szignifikáns eltérések észlelhetők a novellák befejezésével való elégedettség tekintetében: mindkét esetben a nők elégedettebbek a befejezéssel. Az értelmezés árnyaltságának mértékében a *Fürdés* esetében csak hibahatáron belüli, *A bolgár kalauz* értelmezésben azonban jelentős szignifikáns különbség állapítható meg a nők javára.

6.2. Az iskolai végzettség és az életkor hatása

A harmadikos-negyedikes gimnazisták mind a műveltség (ezen belül olvasottság, művészeti ízlés), mind az élettapasztalat tekintetében jelentős mértékben különböznek a másik négy csoport tagjaitól, ez pedig – ha nem is mindig, de a legtöbb esetben – hátrányt jelent az irodalmi művek befogadásában. A két novella fogadtatása, ha nem is nagymértékben, de szig-

nifikánsan különbözött ebben (és csak ebben) a csoportban: a *Fürdés* nekik tetszett legkevésbé, és még inkább rájuk hatott legkevésbé, *A bolgár kalauz* viszont a magyar szakos hallgatók mellett nekik tetszett legjobban. A *Fürdés* hatásszerkezetét tekintve körükben volt legmagasabb a negatív hatáselemek aránya, *A bolgár kalauz* hatása pedig körükben leginkább a kellemesség regiszterében mutatkozott. A novellák értelmezésében érthetően még nagyobb volt a különbség köztük és a többiek között, főképpen a *Fürdés* esetében, különösen az egydimenziós értelmezések arányát tekintve. Mindkét novella értelmezése árnyaltságának mértéke körükben volt a legalacsonyabb. A gimnazisták érezték világuktól legtávolabbinak a *Fürdés* világ- és emberképét, a másik novella esetében ebben a tekintetben nem különböztek a többi csoporttól. Mindent összevetve: határozottan *A bolgár kalauz*-hoz kerültek közelebb, ami talán elsősorban élettapasztalattal magyarázható, melyben a többi csoporthoz képest jóval kisebb súllyal szerepel az ember- és lélekismeret mellett a tragédiák és a halál megtapasztalása is. *A bolgár kalauz* – mint útikaland, mint játék és fejtörő – közelebb áll ennek a korosztálynak az élményvilágához.

A két egyetemista csoport és a két diplomás csoport átlagéletkora között csaknem húszévnnyi különbség megengedi, hogy két különböző nemzedék tagjainak tekintsük őket. Mindkét novella, de különösképpen *A bolgár kalauz* hatása erősebb a fiatalabb nemzedékben, mind a tetszést, mind a pozitív irányú hatást, mind a katartikus jellegű hatást illetően.

6.3. A „hivatásosság” hatása

Bizonyos tekintetben kutatásunkban a magyar szakos hallgatók képviselik a „hivatásos olvasókat”. Összehasonlítva őket a diplomásokkal és a bölcsészekkel a tetszést, a hatást és a művészi érték megítélését tekintve a *Fürdést* tekintve csak kisebb, *A bolgár kalauz* esetében jelentősebb különbségeket állapíthatók meg. Mindkét novella hatása katartikusabb körükben, mint a többiek esetében. A *Fürdés* esetében sokkal nagyobb arányban fogadják el a befejezést, mint a bölcsészek és a diplomások. Az értelmezést tekintve mindkét novelláé valamivel árnyaltabb, mint a többiek értelmezései. *A bolgár kalauz*-t ők érezték legközelebb világukhoz.

6.4. Értéktrend, világkép, világnézet

Azoknak, akik egyformán vállalnak felelősséget övéikért és másokért jobban tetszett (3.9) a *Fürdés*, mint azoknak, akik elsősorban vagy kizárólag az övéikért vállalnak felelősséget. *A bolgár kalauz* esetében ilyen összefüggést nem állapíthattunk meg.

Szorosabb kapcsolat mutatkozott a világ és az ember optimista-pesszista szemlélete és a novellák befogadása között. Úgy tűnik, mindkét novella iránt az optimista olvasók valamivel fogékonyabbak, de jelentős (és szignifikáns) eltérések csak *A bolgár kalauz* pozitív hatása és értelmezésének árnyaltsága tekintetében állapíthatók meg. Az optimisták a legoptimistábbakat kiválasztva *A bolgár kalauz* esetében zömmel ilyen (ha tetszik, optimista) értelmezéseket találhatunk: a) *A kalauz képes megnyílni egy teljesen ismeretlen embernek*, b) *Nyelv nélkül létrejövő kommunikáció, mely lehetővé teszi a megértést és a felszínre törő érzelmeket..* A „Fürdés” esetében a legoptimistábbak értelmezéseiben a tragikum érzékelése mellett a legtöbb értelmezésben – ha nem is mindig szerves és koherens gondolatmenet keretében – megjelenik valamilyen morális érték. a) *A jó szándék és a felelőtlenség a pokolba vezet.* b) *A legfontosabb érték az ember és a szeretet.* c) *Az élet nem mindig társadalmi és szociokulturális elvárások jegyében kell, hogy történjen.* d) *Fontos, hogy elvonatkoztatassunk néha és a társadalmi megfelelés nyomása ellenében erősítsük föl szívünk hangjait.*

A világnézet az értelmezés árnyaltságát erőteljesebben befolyásolta, mint a fogadtatást. Mindkét novella esetében ugyanaz a sorrend alakult ki: egyházasan vallásosok, ateisták, észelvűek, maguk módján vallásosok, szeretetben hívők, valamiféle transzcendensben hívő nem vallásosak. Az azonos végzettségű és életkorú egyházasan vallásosak, valamint ateisták és észelvűek értelmezéseit összehasonlítva megállapítható, hogy az ateisták és észelvűek értelmezései határozottabbak és racionálisabbak. Például a *Fürdés* esetében: a) *A balál senkit sem kímél.* b) *Rádöbben az apa, hogy nem úgy bánt gyermekével, ahogyan kellett volna.* c) *Egy szülő nem haragudhat gyermekére oly módon, hogy rá és nem érte haragszik.* Még inkább így van ez *A bolgár kalauz* esetében: a) *Szavak, nyelv nélkül is lehet kommunikálni.* b) *Meg tudjuk érteni egymást, mert emberek vagyunk; Tudatlanságát felsőbbrendűségével palástolj.* c) *Nyitottság és tisztelet mindenkifelett.* Az egyházasan vallásos magyar szakos és más bölcsészhallgatók értelmezései empatikusabbak és erőteljesebben jelenítik meg az erkölcsi és filozófiai szempontokat. Például a *Fürdés* esetében így: a) *A megbocsátás fontossága.* b) *Az én és a felettes én viszonya kivetítetű társadalmi síkra: batalom-alárendelt kapcsolatra. A megalázás is gyilkolás;* c) *Megfelelni akarás, elvárás okozta belső vívódás, harag: ez mind jelen van az átlagos család életében, de csak a felszín alatt, elrejtve, ahogyan a szeretet is, ami csak a fürdésnél, későn kerül elő, mert a balál vártatlanul közbelép. A balál értelmetlen, váratlanul bukkan föl, ezért kell törekednünk érzelmeink felszínre hozására.* *A bolgár kalauz* esetében: a) *Érvényesül-e a kirekesztés? A másik ember elfogadása, tiszteletben tartása nélkül nem engedhető meg*

a véleménynyilvánítás olyan esetben, amikor a másik közlésmódja számunka ismeretlen? b) A nyelv az emberi érintkezés legfőbb formája, de sokszor más elemek hatásosabbnak bizonyulnak. Esti gesztusai és szavai tulajdonképpen „csalásnak” tekinthetők. Ha azonban a nyelv szubjektum-alkotó, akkor a nyelv elégtelensége az emberi létezés értelmetlenségére irányítja figyelmünket. Az „igen” jelentése legtöbbször „nem” is.

6.6. Az olvasói kompetencia

A kérdezett irodalomolvasási kompetenciáját kétféle mutató jellemezte ebben a kutatásban: az olvasói beállítódás indexe²⁰ és az irodalomolvasási gyakorlat háromfokozatú indexe²¹. A kétféle mutató értékei olyan nagy mértékben egybeestek, hogy egymással helyettesíthetőknek tekinthetők. A tetszés-nemtetszés és az olvasói gyakorlat között a *Fürdés* esetében nagyon gyenge, *A bolgár kalauz* esetében valamivel erősebb pozitív összefüggés állapítható meg. Az olvasási gyakorlat mutatói egyértelműen a közömbösen maradás esetében a legalacsonyabbak; azok körében pedig, akiknek tetszett a két novella, magasabbak, mint a többiek körében. A hatás erőssége vonatkozásában *A bolgár kalauz* esetében gyengébb, a *Fürdés* esetében erősebb kapcsolat regisztrálható az olvasási gyakorlattal. Másképpen: minél magasabb az irodalomolvasási kompetencia, annál inkább lehet számolni ilyenfajta novellák pozitív hatásával. Az értelmezés szerkezete és az olvasói gyakorlat között nem túl erős, de szignifikáns összefüggést tapasztalható mindkét novella esetében. Még erősebb összefüggés állapítható meg az értelmezés árnyaltsága tekintetében, különösképpen *A bolgár kalauz* esetében. Másképpen: minél magasabb szintű olvasói gyakorlattal rendelkezik valaki, annál inkább számítani lehet arra, hogy a két Kosztolányi novellát árnyaltan értelmezze.

7. ÖSSZEGEZÉS

Jó néhány irodalmár szerint *A bolgár kalauz* (más Esti Kornél-novellák társaságában) jobb és bonyolultabb, árnyaltabb mű, mint a *Fürdés*, ezért feltétlenül magyarázatra szorul, hogy az általam vizsgált, az átlagosnál olvasottabb, az irodalomban az átlagosnál kompetensebb, fejlettebb irodalmi kódismerettel rendelkező olvasók többsége miért fogadta kedvezőbben *A bolgár kalauzt*, miért gyakorolt rájuk erősebb, mélyebb hatást, miért árnyaltabbak ennek a novellának az értelmezései.

Természetes, hogy – mint a világot értelmező ember általában – az olvasó is megpróbálja redukálni a számára bonyolultat. Bár az olvasói re-

dukciók jelentős részébe akad jócskán hozzáadott érték, gyakoribb a erőteljes redukció. Az általam vizsgált olvasatok nagyobb része a *Fürdés* esetében etikai és filozófiai irányultságú, *A bolgár kalauz* esetében lélektani irányultságú olvasat volt. Mint ebben a kutatásban is érzékelhető volt, a lélektani irányultságúak között pszichologizálgató és reflektív lélektani, az etikai irányultságúak között moralizálgató és reflektív erkölcsi, a filozófiai irányultságú értelmezések között pedig filozofálgató és valóban filozófiai értelmezések egyaránt előfordultak.

A *Fürdés* kedvezőtlenebb fogadtatásában kétségtelenül szerepet játszott az apa sokak számára tanszító viselkedése és a tragikus végkifejlet, valamint végességünkkel és életünk életveszélyes voltával való szembesülés. Ezt bizonyítja az is, hogy jóval kevesebben voltak elégedettek ennek a novellának a befejezésével, mint az ehhez képest inkább homályban maradt. Ezzel szemben *A bolgár kalauz* sokak számára jelentett – természetesen olvasói redukció eredményeként – kellemes olvasmányt, melyet szórakoztató játékként vagy érdekes és/vagy tanulságos szellemi kalandként értelmeztek. A két novella különféle fogadtatása és hatása jelentős mértékben befolyásolta értelmezésüket, hiszen – annak ellenére, hogy a *Fürdés* esetében valamivel több volt a többdimenziós olvasat, de még ezek is kevésbé árnyaltak (erősebben redukálók) voltak, mint *A bolgár kalauz* értelmezései. A „hivatásos” és az általam vizsgált „laikus” olvasók értelmezései között dimenzionáltságuk és árnyaltságuk mellett másfélék is voltak. A *Fürdés* „laikus” olvasatai között jóval több ítélkező, mint elemző megközelítés akadt, ebből következően eléggé kevés a freudiánus magyarázat. *A bolgár kalauz* „hivatásos” és „laikus” olvasatait eléggé nehéz összevetni, hiszen a „hivatásosok” az Esti Kornél kontextusban értelmezték a novellát, e kutatás „laikusai” – köztük még a magyar szakos egyetemi hallgató is – önálló műként. A történet nélküli történetet legtöbbször egy sajátos és végül is jól záródó kommunikációs eseményként magyarázták, ritkábban fordult elő a meghallgattatás igényének, a meghallgatás gesztusának, még ritkábban a komolyra forduló játéknak az értelmezésbe bevonása.

A fogadtatás különböző dimenzióit vizsgálva megállapítható, hogy a novellák kedvelése-nemkedvelés elég szoros kapcsolatot mutat az ízlésnek való megfeleléssel, a hatás erősségével és pozitív irányával, a novella befejezésével való elégedettséggel, de egyik esetben sem mutatkozott teljes egybeesés. Így például a kevésbé kedvelt *Fürdés* hatása erősebb volt, és irányát tekintve nem volt pozitívabb, mint *A bolgár kalauz*é.

A befogadást befolyásoló tényezők közül a nemi és a nemzedéki hovatartozás, valamint foglalkozásból adódó érdeklődési irány kisebb szerepet játszott, mint a többi vizsgált tényező. A „hivatásos olvasókhöz” legközelebb a magyar szakos egyetemisták kerültek mintánkban. Összehasonlítva őket a diplomásokkal és a bölcsészekkel a tetszést, a hatást és a művészi érték megítélését tekintve a *Fürdést* tekintve csak kisebb, *A bolgár kalauz* esetében jelentősebb különbségeket állapíthatunk meg. Mindkét novella hatása katartikusabb körökben, mint a többiek esetében.

Mint minden befogadás-vizsgálatban jóval erősebb hatású tényezőnek mutatkozott az iskolázottság, de az azonos iskolázottságúak körében is differenciáló tényező volt az értékrend, a világlép és a világnézet, és még ezeknél is erősebb az olvasói kompetencia, melyet ebben a kutatásban az irodalom-olvasási beállítódással szoros kapcsolatot mutató olvasói gyakorlattal „mértünk”. Minél magasabb szintű az olvasói kompetencia, annál kedvezőbb fogadtatásra találtak a vizsgált novellák, és annál árnyaltabb (és kevésbé redukált) volt értelmezésük.

JEGYZETEK

- 1 Még a középiskolás kérdezetek is, ugyanis még Kosztolányi műveinek tárgyalása előtt találkoztak vele.
- 2 Máté 5,37.
- 3 A nyitott kérdésre adott válaszokat a következő skálán helyeztem el: negatív (1), inkább negatív (2), semleges és vegyes (3), inkább pozitív (4), pozitív (5).
- 4 Nagyon tetszett (5) – inkább tetszett, mint nem (4) – tetszett is meg nem is (3) – inkább tetszett, mint nem tetszett (2 –), egyáltalán nem tetszett (1) – közömbösen hagyott (1).
- 5 A gimnazisták körében 5, a bölcsészek körében 2 százalék.
- 6 10 százalék, a többi csoportban csak 3-4 százalék.
- 7 Gimnazisták 4.2 és 3.3, magyar szakos hallgatók 4.4 és 3.8.
- 8 Bölcsészhallgatók: 3.9 és 3.7, pedagógusok 3.8 és 3.8, más diplomások 3.4 és 3.4.
- 9 Erősen negatív (1), gyengén negatív (2), vegyes (3), gyengén pozitív (4), erősen pozitív (5).
- 10 Az összes erős (negatív, vegyes és pozitív) hatások százalékaránya.
- 11 Teljesen újszerű (5) – számos vonatkozásban újszerű (5) – ebben a tekintetben átlagos novella (3) – meglehetősen hagyományos, a megszokottól alig eltérő (2) – teljesen hagyományos, semmi újdonságot nem mutat a megformálásában (1).
- 12 Valamennyi magyar szakos hallgatótól.
- 13 Teljesen (5) – inkább igen, mint nem (4) – felerészben (3) – inkább nem, mint igen (2) – egyáltalán nem (1)
- 14 Két kérdés alapján: Ön hogyan értelmezi ezt a novellát? Mit tart a novella legfontosabb gondolatának?
- 15 A két-két példa közül az elől állókat ítélem kevésbé, az utánuk következőket jobban árnyaltnak.

- 16 A diplomások kivételével.
- 17 Az alsó két fokra az eléggé árnyalatlan redukciók kerültek, például a *Fürdés* esetében: „A dolgok egyik pillanatról a másikra változnak”, A bolgár kalauz esetében: „Jelekel is lehet kommunikálni”. A középső fokra már eléggé árnyalt értelmezések kerültek, például a *Fürdés* esetében: „Akaratán kívül megöli. Ami nem megy, ne erőltessük. Vigyázzunk szeretteinkre”, A bolgár kalauz esetében: „Beszéd nélkül is társas lények vagyunk. Kifejezi a kommunikáció örömet.”. A két felső fok a már kellőképpen árnyalt, és már a hivatásos olvasókéhoz mérhető értelmezéseké; például a *Fürdés* esetében: „A jézusi keresztre feszítés történetének megismétlése (délután bárom óra, szöge verése, lélekvesztő, Istenesné, a fiú feláldozása) A bibliai apa-gyerek kapcsolat freudiánus újrendezése. Létezik megoldása a konfliktusnak: a mindenkiben megszülető Jézust nem kell föláldozni, türelmes emberformálás a megoldás.”; A bolgár kalauz esetében: „Középpontban a nyelv problémája. Az emberi érintkezés legfőbb formája, de sokszor más elemek hatásosabbnak bizonyulnak. Ha a nyelv szubjektum-alkotó, akkor a nyelv elégtelensége az emberi létezés értelmetlenségére irányítja figyelmünket. Az 'igen' jelentése legtöbbször 'nem' is.”
- 18 Ilyen a *Fürdés* esetében az értelmezések 8, A bolgár kalauz esetében 6 százaléka.
- 19 Nagyon közel áll, teljesen egyetértek vele (5)- eléggé közel áll, részben egyetértek vele (4) – meglehetősen távol áll tőlem, alig értek vele egyet (2)- nagyon távol áll tőlem, egyáltalán nem értek vele egyet (1).
- 20 Mely hatféle tényezőből állt össze: az irodalomolvasásra és a művészetre fordított idő nagysága, 58 különböző értékű irodalmi mű és film ismertsége, az irodalmi és művészeti ízlés szintje, az irodalmi és művészeti kódismeret és az irodalmi művekkel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás alapján.
- 21 Mely négy irodalmi mű (Örkény: *Trilla* és *In memoriam Dr. K. H. G.*, József Attila: *Medáliák I.* és Pilinszky: *Mielőtt*) kedvelésének és értelmezésük árnyaltságának foka alapján készült.

FELHASZNÁLT MŰVEK

- Arató László (1995) *Beavatás*. Budapest, Keraban. 381–389. old
- Bahtyin, Mihail (1986) A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban. In: Uő: *A beszéd és valóság*. Budapest, Gondolat. 1986. 481–514.
- Bahtyin, Mihail (2001) *Dosztoevszkij poétikájának problémái*. Budapest, Gond-Ösiris.
- Balassa Péter (1995) *A bolgár kalauz*. Budapest, Pesti Szalon 7–15.
- Balassa Péter (2007) *Magatartások találkozója*. Budapest, Balassi K. 90–98.
- Baráth Ferenc (1938) *Kosztolányi Dezső*. Zalaegerszeg, Pannonia
- Bárdos László (1995) Utószó. In: Kosztolányi Dezső *Esti Kornél kalandjai*. Budapest, Unikornis, 271–275.
- Bedecs László (2010) Jegyeket, bérleteket – A bolgár kalauz újraértelmezése. In: *Bárka*, 2. sz. 23–27.
- Borbély Szilárd (2003) A bolgár kalauz. In: Koszteva, Szvetla (szerk) (2003) *A bolgár kalauz*. Budapest, Pro Schola Alapítvány
- Demény Péter (2005) Kalauz a hintán. In: *Korunk*. 1. sz.
- Eliot, Thomas (1979) Goethe a bölcs. In: *Írók írókról*. Budapest,
- Harkai Vass Éva (2001) *A művészregény a 20. sz. magyar irodalmában*. 149–153. Újvidék, Fórum

- Horváth Mária (1961) A nyelvi formák szerepe Kosztolányi prózájában. In: *Stilisztikai tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 330–407.
- Hima Gabriella (1992) *Kosztolányi és az egzisztenciális regény : Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata*, Budapest, Akadémiai, 164–165.
- Hima Gabriella (2003) Apák és fiúk: a hatalmi diskurzus verbális és nem verbális szintjei Kosztolányi Dezső „Fürdés” és „Kulcs” című novelláiban. In: Fried István, Kabdebó Lóránt, Kovács Viktor (szerk) *Ferenczi László köszöntése 65. születésnapja alkalmából*. Miskolc, ME BTK-SZTE BTK, 69–75.
- Hima Gabriella (2004) Performativitás és diszkurzivitás Kosztolányi Dezső elbeszéléseiben: Fürdés, A kulcs. In: *Álföld*, 1.sz. 57–62.
- Jósvai Lília (1984) *Az Esti Kornél arc poeticája* In: *Tanulmányok* [Újvidék], 17. füzet, 1984, 7–12.
- Juhász Tamás (1985) Kosztolányi novellatípusai. In: Fráter Zoltán (szerk) *Számadás*. Budapest, ELTE
- Karátson Endre (1999) Miért „szegény” a kisgyermek? (A gyermek és a felnőtt ellentétének egysége Kosztolányi Dezső versciklusában és novelláiban). In: *Műhely* (Győr), 22. 5–6. szám, 79–83.
- Kállay Miklós (1933) Különös írások. In: *Nemzeti Újság*, 109. sz. (május 14.) 27.
- Kelemen Péter (1998) Utalások, célzások, ákombákomok. Szövegszintek és jelentésrétegek Kosztolányi Dezső Fürdés című elbeszélésében. In: *Irodalomtörténet*, 1998. 4. szám, 613–640;
- Kerecsényi Dezső (1937) Kosztolányi Dezső. In: *Irodalomtörténet*, 1–2. sz. 13.
- Király István (1986) *Individuáletika – társadalometika : Egy fejezet a Kosztolányi recepció történetéből*. U.ő.: *Kosztolányi : Vita és vallomás : tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 352–380.
- Kiss Ferenc (1979) *Az érett Kosztolányi*. Budapest, Akadémiai K.
- Kosztéva, Szvetla (szerk) (2003) *A bolgár kalauz*. Budapest, Pro Schola Alapítvány
- Kosztolányi Dezső (1990) *Nyelv és lélek* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Krasztev Péter (2003) Kalazuzkodás idegen vizen. In: Kosztéva, Szvetla (szerk) . (2003) *A bolgár kalauz*. Budapest, Pro Schola Alapítvány
- Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály (szerk) (1998) *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről* Budapest, Anonymus, 240–258.
- Lengyel Balázs (1985) Elemi szerkezetek Kosztolányi prózájában. In: *Kritika*, 7. sz. 12–14.
- Murányi-Kovács Endre (1933) Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. In: *Független Szemle*, 6. sz. (szeptember) 9.
- Nagy J. Endre (2011) *Megszűntetve-megőrizve: a nemzet*
- Németh G. Béla (1987) Az önhitt ismeret ellenében: Az Esti Kornél szemléleti és műfaji problémái. In: Mész Lászlóné (szerk) *A rejtőző Kosztolányi : Esszék, tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 117–128.
- Németh G. Béla (1998) Egy életszerető „nihilista”. In: *Írók, művek, emberek*, Budapest, Krónika Nova, 5–25. p.
- Palkó Gábor (1998) Esti Kornél Kosztolányi Dezső (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél) In: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály (szerk) *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Budapest, Anonymus. 188–197.
- Pándi Pál (1957) Kosztolányi novelláiról. In: *Élet és Irodalom*, 24. sz.

- Popov, Alek (2003) A bolgár kalauz. In: Koszteva, Szvetla (szerk) (2003) *A bolgár kalauz*. Budapest, Pro Schola Alapítvány
- Poszler György (2008) A homo ludens hősiessége. In: U.ő.: *Az eltévedt lovas nyomában*, Budapest, Balassi Kiadó, 666–672.
- Pozsvai Györgyi (1984) Esti Kornél: beszélő vagy elbeszélő? In: *Tanulmányok [Újvidék]*, 17. füzet, 25–32.
- Rónay György (1971) *A nagy nemzedék*. Budapest, Szépirodalmi. 194–178.
- Rónay László (1977) *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Gondolat.
- Rónay László (1998) *Ötven nagyon fontos regény*. Budapest, Lord. 218–223.
- S. Horváth Géza (2011) *A szöveg ismeretelmélete felől a szöveg performativitása felé*. In: Utánad, olvasó! Szerk.
- Géczi János, Makai Péter. Veszprém, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Antropológia és Etika Tanszék. 85–92.
- Schiller Róbert, Tóth János (1996) Esti Kornél entrópiája (Beszélgetés Tóth Jánossal) In: *Természet Világa*, 127. évf. december 561–562. old.
- Schöpflin Aladár (1936) Kosztolányi Dezső novellái. Tengerszem. In: *Nyugat*, 6. sz.
- Szabó Zoltán (1988) *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Budapest, Tankönyvkiadó 291–308.
- Szegzárdy-Csengery József (1938) *Kosztolányi Dezső*. Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet,
- Szegedy-Maszák Mihály (1980) „A regény, amint írja önmagát”. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980, 103–151.
- Szegedy-Maszák Mihály (1998) Az Esti Kornál jelentésrétegei. In: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály (szerk) *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Budapest, Anonymus. 158–177..
- Szitár Katalin (2000) Költő-alakmás: a szó hőse: Kosztolányi: Esti Kornél. In: U.ő.: *A prózanyelv Kosztolányinál*. Budapest, ELTE, 193–213.
- Thomka Beáta (1986) A szimbolista elbeszélőszerkezet és a Kosztolányi-rövidtörténet formajegyei. In: U.ő. *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*, Újvidék, Forum, 89–137.
- Veres András (2011) Az Esti Kornél befogadástörténete. In: Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* Szerk. Tóth-Czifra Júlia, Veres András, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó

KIK VISZIK ÁT? MIT VISZNEK ÁT?

(Adalékok a *Ki viszi át a Szerelmet?* recepciójához)

Fűzfa Balázsnak

Abban az időszakban (vagyis a mostaniban), amikor évtizedek alatt töredékre csökkent a versolvasók aránya, amikor a költészetet a kötelező olvasmányokon, Sebő Ferenc, Koncz Zsuzsa, Földes László, Koncz Zsuzsa, Kaláka és más „dalnok-misszionáriusok” által az énekelt verseken kívül már csak egy szűk költészet-kedvelő szubkultúra élte, Nagy László a legismertebb és legkedveltebb költők egyike, a *Ki viszi át a Szerelmet?* pedig kultusz-műnek tekinthető. A Nagy László-kultusz a hetvenes években kezdődött, amikor művei bekerültek olyan „ellen művek” (vagyis a rendszer ellen olvasható művek) közé, Ajar, Beckett, Bulgakov, Császár, Csörsz (*Sírig tartsd a pofád*), Esterházy, Gécz (Vadnarancsok), József Attila (istenes és kései „egzisztencialista” versei), Konrád, Latinovics (Ködszurkáló), Nádas, Nemeskürty (*Requiem egy hadseregért*), Örkény, Tarkovszkij, Vian művei, az „alulnézet szociográfiák (Moldova, Berkovics, László-Bencsik), a kaposvári színház, a NÉKOSZ-tematika, a Mozgó Világ társaságába. Nagy László és lenépszerűbb műveinek kultusza az igazán népszerű sztárok és bestsellerek mellett természetesen inkább csak egy szubkultúra „szubkultusza”, de azért hatóköre eléri a százazres nagyságrendet is, legalább is erre utal a net-találatok száma¹. Jól jelzik Nagy László költészetének határ-helyzetét az igazi kultusz-művek és a „szubkultusz-művek” között a tizen- és huszonevések körében végzett 1999-2000-es kutatásom adatai, melyek szerint Ady, József Attila, Pilinszky és Weöres 35-56 százalékos kedveltségéhez képest Nagy Lászlóé csak 18 százalékos (annyi mint Lázár Erviné (*Hétfejű tündér*) és Huszárik (*Szinbád*), de kétszer-háromszor akkora, mint Esterházy (*Termelési kisssregény*) Németh László (*Égető Eszter*), Nádas (*Egy család regény vége*) műveie (Kamarás 2005:180).

1980-ban az ötödik bakonyoszlópi olvasótábor záróestjén történt: „Mit tehet az ember, ha véges. Kérdezhet. Mivel mindenre rákérdezhet, végtelesen is. Kiléphet a megszégyenítően véges önköréből, megkocogtathatja mások önkörét, és beléphet én-körébe, így köszönve rá önmagára: »Végre itt vagyok magammal!« Nevethet is végességén, mint csillanás közbe a pöcögődörbe pottyánó Thálészén a jó humorú tehenéslány. És még a pö-

cegödörből is láthatja, befoghatja a végtelent a bölcs. »Mi a megsemmisülést jelentő halál ellenszere?«, kérdezem az olvasótábor összes résztvevőit, mint annak idején csoportok tagjait a Szabadság-Korlátok-rangadó előtt. Csapatot toborzok: »Ki imád tücsökhegedűt?« Bátortalanul jelentkeznek ketten, hárman, négyen. »Lángot ki lehel deres ágra?« Már nyolcan vannak. »Ki feszül föl a szivárványra?« Ismét gyarapodunk kettővel. »Lágy hantú mezővé a sziklacsípőket ki öleli sírva?« Erre is akad jelentkező. »Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?« Ismét ketten. »S dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálíst?« Négy-öt kéz a magasban. »Ki rettentí a keselyűt?« Jelentkeznek négyen, öten, hatan. »S ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?« A szerelmespárok egymásra néznek, de mások is jelentkeznek.” (Kamarás 1984:138) A következő három évtizedben legalább tucatszor szerepeltetem ezt a Nagy László-költeményt mint „liturgikus szöveget” hasonló „szertartásokon”, legutoljára éppen 2010 őszén, a veszprémi Ki viszi át-konferencián. A *Ki viszi át a Szerelmet?*-kutatás keretében is hasonló kérdéseket tettem föl: Különböző feladatokra kéretnek jelentkezőket: Ki imád tücsök-hegedűt? Lángot ki lehel deres ágra? És így tovább. Meg lehetett jelölni, amelyre legszívesebben vállalkoznak, és azokat is, melyekre még ezen kívül szívesen.

1. KIK VISZIK ÁT?

2010. őszén 239 középiskolásnak² (négy gimnázium és egy szakközépiskola diákjainak), 53 egyetemistának³ (három egyedemről, különbözők karokról) és 67 prominens értelmiséginek⁴ (irodalmároknak, filozófusoknak, szociológusoknak, teológusoknak, természettudományi és műszaki diplomásoknak, felerészben tudományos minősítéssel rendelkezőknek) tettem föl a költemény kérdéseit, és kértem, jelöljék meg azt a feladatot, amelyre legszívesebben vállalkoznának, majd továbbiakat is megjelölhetnek. A diplomások valamivel többre vállalkoztak, mint a nálunk fiatalabbak és képzetlenebbek. A három csoport választásai csak kisebb mértékben tértek el: mindenütt a *Ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?* lett a legtöbbek, a *Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?* pedig a legkevesebbek által választott. A *Lángot ki lehel deres ágra?* és a *Ki feszül föl a szivárványra?* valamennyi csoportban a 2-4. helyen állt. A zárósor első helyre kerülését több minden erősítette: először is ez szerepelt egyfelől a címben, másfelől a zárósorban, másodszor is a szerelem (kis betűvel) általános elfogadott (kedvelt), fontosnak tartott érték, amint ezt a különböző hazai értékvizsgálatok is megállapították, harmadszor pedig – annak

ellenére, hogy a „fogában tartva” sokak számára furcsa, bizarr lehetett, ez a sor jóval könnyebben volt értelmezhető, mint jó néhány másik.

Eléggyé könnyen érthető, hogy miért vállalkoztak mindhárom csoportban legkevesebben (bár ugyanakkor a diplomások háromszor annyian, mint a többiek) igent mondani *Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?* felszólításra. Feltehetően elég sokan érthetetlennek, bizarrnak, félelmetesnek vagy gusztustalannak tarthatták, és feltehetően csak a diplomások között (és köztük is a 12 irodalmár) akadtak többen, akik az áldozatként befalazott asszonyra gondoltak.

Nehéz megmagyarázni, hogy legkevesebbek által elvállalt mellett miért éppen *Ki imád tücsökhegedűt?* esetében volt a legnagyobb eltérés a vizsgált csoportok között. A magyarázatot valószínűleg mindkét esetben az eltérő értelmezésben kell keresnünk. Számolnunk lehet azzal, hogy a tücsökhegedű esetében az iskolai végzettség emelkedésével egyre nagyobb arányú lesz a metaforikus értelmezés, vagyis a konkrét tücsökciripeléstől a művészet és a szépség szimbólumáig.

Valamennyi esetben a férfiak vállalkoznak többféle feladatra. Dúlt hiteknek káromkodásból katedrálist állítani, a keselyűt elrettenteni és falban megeredt hajakat és verőereket becézni egyértelműen a férfiak által, ezzel szemben a lágyítás és feloldás jelentésű ölelés mindhárom csoportban inkább a nők által választott feladat. Nincsen jelentős eltérés a fiatal nők és férfiak között a *Lángot ki lehet deres ágra?* választásában. A többi esetben egyáltalán nem könnyű a magyarázat. A *Ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?* választásában csak a középiskolások között van eltérés, de ott viszont nagyon jelentős. Anélkül, hogy ismernénk az értelmezéseiket számomra csak egyetlen magyarázat kínálkozik: a fiúk 17-18 éves korukban jóval kevésbé érettek – H. Erikson (1991) fogalmát használva – az intimitásra. Az, hogy a szivárványra fölfeszülés a fiatalabbak között inkább nők, az idősebbek és képzettebbek között inkább a férfiak által választott feladat, azzal magyarázhatjuk, hogy a fiatalabbakat talán a „szivárvány” szépsége vonzotta inkább, míg a diplomásokat talán az „fölfeszülés”, vagyis az erőpróba, az áldozathozatal.

2. MIT VISZNEK ÁT?

Mit visznek át a „túlsó partra” az olvasók a Nagy László-költemény üzenetéből? Másképpen: hogyan értelmezik a költemény többértelmű, „többdimenziós” képeit, metaforáit? A költemény minden sorát a művészi inkongruencia jellemzi, melyek többsége az olvasók jelentő része szá-

mára paradoxonként, bonyolult rejtvényként, vagy éppen rejtélyként kínálkozik. Ilyen esetben természetes reakciója az olvasónak, hogy a bonyolultat leegyszerűsítse, a több dimenziót a lehető legkevesebbre redukálja, ésszerű magyarázatot keressen, megpróbálja ismeretlent az általa ismerthez, vagyis a művészi eredetiséget saját sémakészletéhez igazítani. Munkatársaimmal⁶ 300 olvasót kértünk arra, hogy értelmezze a vers egyes sorait: nyolcadikosokat⁷, kereskedelmi szakközépiskolásokat⁸, gimnazistákat⁹ és egyetemistákat¹⁰. Módunkban áll összehasonlítani a lányok és a fiúk, a 14-15, a 17-18 és a 20-24 évesek, a jogászok és a bölcsészek, valamint az állami és az egyházi iskolába járók értelmezéseit.

A legnehezebb feladatot valamennyi csoport számára a „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?” értelmezése jelentette; erre átlagosan csak 65 százalék (a vizsgált hat csoportban 50 és 80 %) nem vállalkozott. Ugyancsak elég nehéz feladatnak bizonyult átlagosan 72 és 77 %) vállalkozóval a „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” és a „S dült hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?” értelmezése. Legkevesebb gondot a „S ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?” (átlagosan 94 %), a „Ki imád tücsökhagedűt?” (átlagosan 97 %) és a „Lángot ki lehet deres ágra?” (átlagosan 97 %) jelentette. Közepesen nehéznek bizonyult a „Ki rettent a keselyűt?” (átlagosan 86 százalék) és a „Ki feszül föl a szivárványra?” (átlagosan 86 %). A hat vizsgált csoport közül a legkönnyebben a katolikus gimnázium tanulói (91 %) százalék) és a debreceni egyetemisták (91 %) birkóztak meg a feladattal, legnehezebben pedig az általános iskolások (76 %) és – némi meglepetésre – a jogászok (77 %). A feladatra vállalkozók aránya természetesen csak egyik mutatója az befogadói, értelmezői teljesítménynek, hiszen előfordulhat, hogy egy olyan csoportban, ahol többen vállalkoztak – magabiztosabban, szorgalmasabban vagy éppen vakmerőbben – az értelmezésre, több erőteljesen redukáló, és kevesebb árnyalt értelmezés fordul elő. Óvatosan kezelendő mutató az értelmezések sokfélesége is¹¹, hiszen egyaránt számítani lehet sokféle redukáló és sokféle árnyalt értelmezésre. Ebben a tekintetben az általános iskolások értelmezései mutatkoztak legszegényesebbnek (0.27), de nem volt lényeges különbség a többi öt csoport között annak ellenére, hogy az értelmezésre vállalkozás tekintetében jelentős eltérések regisztrálhattunk.

2.1. Ki imád tücsökhagedűt?

Kínálkozik tücsökhagedűt tücsökciripelésre fordítása (redukálni), melyhez a kellemes nyári estéket lehet asszociálni. Az „imád” manapság divatos szóhasználat a fiatalabbak körében, de nem a szakrális, hanem a „nagyon kedvel” jelentéssel. Sztárokat, kedvenc ruhadarabokat és egyéb

„cuccokat” lehet, szokás imádni. Kevésbé lehet számítani lehet a tücsök és a hangya tanmese (melyben a tücsök legalább is ambivalens attitűdöt képvisel) hatására. A metaforák közül természetesen a zene, a művészet és a költészet kínálja magát leginkább.

A leggyakoribb, 27 százalékot kitevő – triviális, „egy az egyben” – értelmezés a *tücsökciripelés* volt, legnagyobb arányban a szakközépiskolások (50 %) és a nyolcadikosok (38 %) körében, legkevésbé az ócsai (állami) gimnázium tanulói (7 %) körében; vagyis éppen az értelmezésre legnagyobb arányban vállalkozók körében volt legnagyobb ez a racionalizáló, trivializáló olvasat.

Nem sokkal kisebb arányú (25 %) volt a tücsökhegedűt a *művészet*hez kapcsoló értelmezés (a zenéhez 12, a költészethez 7, általában a művészethez 6 %). Ez esetben a *zene* tekinthető a triviális értelmezéstől legkisebb, a *költészet* a legnagyobb távolságra lévő metaforának. Ez az értelmezés az ócsai gimnazisták (50 %) és a bölcsészhallgatók (37 %) volt leggyakoribb (50 %), legritkább az általános iskolások körében (8 %). A tücsökhegedűt a költészettel azonosítók aránya a bölcsészek (22 %), a *művészet*tel azonosítóké az ócsai gimnazisták (33 %), a *zenével* azonosítóké pedig a jogászhallgatók (23 %) körében volt a legmagasabb.

A harmadik helyre került, ám jóval kisebb arányú (13 %) volt a tücsökhegedűt a *természettel* azonosító értelmezés, mely a szakközépiskolások körében volt a legmagasabb (27 %), a nyolcadikosok körében a legkisebb (1 %) arányú. Három-hét százalékot értek el a tücsökhegedűt a *nyári estéhez* (7 %), a *szerелеmbhez* (5 %), a *békés nyugalombhoz* (4 %) és a *kis dolgok megbecsüléséhez* (4 %) kapcsoló értelmezések. A *semmittevő tücsök* mindössze 2 százalékos arányban fordult elő.

2.2. Lángot ki lehet deres ágra?

Komolyabb nehézséget csak a nyolcadikosoknak okozott ennek a sornak az értelmezése.

A hideg és meleg, a megfagyott (a holt) és az élő ellenétére bőven akadt befogadói séma, hiszen még a fagyott ablakra lehelés is élménye lehetett sokaknak kisgyermekkorukból. A láng lehelése viszont korántsem megszokott, ezt a sárkányok művelik. Természetesen értelmezési lehetőség a lehelet és a lélek összekapcsolása. Számítani kell arra, hogy sokan majd kikapcsolják az embert, és – megszüntetve az ember-nemember inkongruenciát – az egészet természeti jelenségként értelmezik.

Az erősen redukáló „egy az egyben” olvasatok – *jeget olvasztani* (7 %) *felmelegíteni a kibűltet* (6 %) – aránya a nyolcadikosok (39 %) és a jogászok (31 %) körében volt a legmagasabb; a többieknél pedig nagyon alacsony (0-2 %).

Ennél nagyobb arányú volt a kézenfekvően kínálkozó *tavaszi, napsugár, a természet feléledése* asszociáció (16 %), mely a szakközépiskolások körében volt a legmagasabb (53 %), a többiek körében csak 4-15 százalék.

Még nagyobb arányú (27 %) volt a leggyakoribb értelmezés: *életet lebetni, újraéleszteni, felmelegíteni az emberek szívét*; legnagyobb arányú a Szent Margit gimnáziumba járók (48 %), a bölcsészek (35 %) és a jogászok (30 %) körében, legkevésbé a szakközépiskolások (16 %) és a nyolcadikosok (16 %) körében.

3-6 százalékos arányban fordult elő a *szerelem* (6 %), a *törődés* (gondoskodás, segítség) (4 %) és a *lángot „lebelő” sárkány* (3 %).

2.3. Ki feszül föl a szívárványra?

A szívárványra fölfeszülés művészi inkongruenciája többrétegű: a föld és az ég, a szenvedés és a harmónia, a keresztre feszítés és a béke ellentétei kombinálódnak össze. Számítani lehet arra, hogy sokan majd csak az egyik mozzanatot: vagy a szívárványt, vagy a küzdelmet ragadják meg. Megjelenhet az olvasói horizonton a vízőzön utáni, az ember és az Isten szövetségét jelentő szívárvány, valamint Jézus kereszttáldozata, ezekkel azonban a kutató csak az esetek kis részében számolhat.

A két leggyakoribb értelmezés egyaránt féloldalas volt. Az *öröm és boldogság* (12 %) az erőfeszítést kapcsolja ki. Ez az értelmezés a szakközépiskolások (20 %), a bölcsészhallgatók (15 %) és az egyházi gimnáziumba járók körében a legnagyobb arányú. Az *áldozathozatal* értelmezés (12 %) a szívárványhoz kapcsolható szépséget, harmóniát és boldogságot kapcsolja ki. Ez az olvasat a Szent Margit Gimnázium diákjai körében a leggyakoribb (34 %) és a szakközépiskolások (3 %) valamint a nyolcadikosok (1 %) körében a legritkább. Ezen belül a *keresztre feszítés* (Jézus kereszttáldozatára utalva) az egyházi gimnáziumba járók (13 %) és a jogáshallgatók körében (8 %) fordul elő gyakrabban.

Az értelmezések 8 százaléka a *színeket*, a *színességet* és az *életbe színt vinni* gondolatot kapcsolja ehhez a verssorhoz. Elsősorban a szakközépiskolások (17 %) és a jogáshallgatók (15 %) értelmezéseiben bukkan föl. Még ennél is többet érzékelnek a „fölfeszülni a szívárványra” transzcendenciájából azok (5 %), akik ehhez a képhez a *fölemelkedést, a magasabb dimenziókba való törekvést kapcsolják*; elsősorban az egyetemi hallgatók (8 és 9 %).

3-4 százalékat tesz ki azoknak az olvasatoknak az aránya, melyek ehhez a képhez a *szép és kellemes időt* (4 %), a *szerelmet* (4 %) és az *álmodozást* (3 %) kapcsolják, utóbbi kettőt elsősorban a bölcsészek, a *szép és kellemes időt* pedig a szakközépiskolások és az egyházi gimnáziumba járók.

2.4. Lány hantú mezőket sziklacsípőkké ki ölel sírva?

A sírás és ölelés, a szikla és a csípő, a lány hantú mező és a szikla, a mező és bérc ellentéteinek szövődése eléggé sokak számára maradt felfejt-hetetlen, és természetesen sokan próbálkoztak valahogyan átvágni a „gordiuszi csomót”. Érthetően nem volt könnyű ez esetben megfelelő értelmezési mintát találni, hiszen még a költők is ritkán békítik össze a síkságot a bérccel.

A kérdezettek 7 százaléka – elsősorban az ócsai diákok – *természeti képnek* értelmezve a verssort, különböző természeti jelenségeket asszociált Nagy László többretegű jelentés-alakzatához: *szelet, esőt, növényeket* vagy általában a *természet szépségét*.

Mindezek után némiképpen meglepőnek tűnhet, hogy a leggyakoribb értelmezés-blokk a *megszelídítés, megbékítés, vigasztalás és a szíveket lágyítás* értelmezés-elemek tartalmazta (17 %-ban), ugyanakkor az sem szabad elfelejteni, hogy számottevő arányban ez az értelmezés a hat közül csupán három csoportban, az egyházi gimnáziumba járók (45 %), a jogáshallgatók (23 %) és a bölcsészhallgatók (16 %) körében fordult elő. (A többiben csupán 3-8 %-ban.) Az olvasatok 5 százaléka valamennyire hasonlított ehhez, ennél elvontabban fogalmazódva: *jobbá tenni a dolgokat* (5 %); ám ezek csupán a nyolcadikosok, a Szent Margit gimnázium diákjai és a bölcsészhallgatók körében fordultak elő.

A „sírva” kulcsszóként való megragadása folyamányaként a kérdezettek 7 százaléka a *bánatot és a szenvedést*, 4 százaléka pedig a *halált* kapcsolja ehhez a képhez; elsősorban az ócsai diákok.

Hét százalék azoknak az értelmezéseknek az aránya, melyek – immár több dimenzióval számolva – a *szerellemmel* értelmezték ezt a képet; nem véletlenül elsősorban az egyetemisták.

2.5. Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?

Ennek a rejtélynek a feloldás jelentette a legnehezebb feladatot, és csak a kérdezettek 63 százaléka vállalkozott a titok feltárására. Ehhez egyfelől kevésnek bizonyult a kérdezettek befogadói praxisában rendre előforduló horror-élmény, másfelől csak keveseknek (mindössze 1 százaléknak!) szolgált segítségül a Kőműves Kelemen-toposz.

A legtöbben (9 %) a „becéz”-be kapaszkodva a *szerellemmel*, a *szerelmes kedveskedéssel* értelmezték ezt a sokak számára „képtelennek” bizonyuló képet; legnagyobb arányban az egyetemi hallgatók (14 és 20 %) és az egyházi gimnázium tanulói (20 %). Ennek két leggyakoribb változata a *szerelmét kényezteti és az öregem is szeretni* volt.

A kérdezettek 4 százaléka – elsősorban a szakközépiskolások (10 %) – valamilyen *természeti képet* (szél, folyó, vízesés, sziklarepedés) kerestek a számukra bonyolult kötői képhez. Jóval messzebb (feljebb és beljebb) jutva a kérdezettek 4 százaléka a *vigasztalásban* fogalmazta meg olvasatát, elsősorban a gimnazisták. Ennél valamivel fölhöz ragadtabb, de azért túlságosan redukáló volt a 3 százalékat kitevő *apró dolgokat észrevenni* értelmezés. A kérdezetteknek ugyancsak 3 százaléka a *művészhez* és a *művészethez* kapcsolja ezt a képet; nem először a bölcsészhallgatók és a Szent Margit Gimnázium tanulói a legnagyobb arányban.

2.6. Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?

A „káromkodás” a mai szóhasználatban leggyakrabban durva, trágár szavakkal történő szidalmazás, mely nem áll olyan élesen szemben a katedrálissal, mint az istenkáromlás. Az olvasók szemében (fülében) a szép, az emelkedett, a szent és a köznapi, a csúnya ellentétének tűnhet, és így csupán a szép és a csúnya, a szent és a köznapi ellentétét kell fel- és megoldaniuk. Ez az inkongruencia egy másikkal is ötvöződik: a dúlt hit és a hit építményének, foglalatának ellentétével. Számítani lehetett arra, hogy a redukció egyik iránya a káromkodás, a másik pedig a hitetlenség lesz, valamint azzal is – és ez más nem redukciók, hanem több dimenziós értelmezés –, hogy katedrális felépítésében, felépülésében többen majd a hit győzelmét látják.

Az összetett kép kontextusából kiragadott *hit* (9 %) bizonyult a leggyakoribb értelmezésnek, elsősorban a gimnazisták (18 és 22 %) körében. A második helyre hasonló redukcióval a *káromkodás* mint negatívum került (8 %), elsősorban a vallásos tanulók körében. Legalább ennyire erős redukció a *rossz előretörése* (4 %). és a *hitetlenség* (6 %). Utóbbi kizárólag az egyházi gimnázium diákjai jóvoltából (19 %) került a gyakoribb értelmezések közé. Ugyancsak erőteljesen redukálónak ítéltető a ritkábban előforduló a *csalódás*, *reményvesztés*, melynek viszonylag jó helyezése (5 %) a szakközépiskolásoknak köszönhető.

Kifejezetten árnyalt, „többdimenziós” értelmezésnek tekinthető a *rosszból jót építeni* (a *rosszban meglátni a jót*) értelmezés (6 %), mely a vallásos tanulók és a bölcsészhallgatók körében volt legnagyobb arányú. Ezen kívül még két olyan értelmezés fordult elő gyakrabban (6-6 %), mely több dimenziósnak tekinthető: *segítés* a *hitüket veszítetteken*, *csalódottakon*, mely a Szent Margit Gimnáziumban tanulók és a joghallgatók körében fordult elő leggyakrabban (12-12 %), valamint az értelmezés, mely ebből több dimenziós költői sűrítmenyből némi túldimenzionálással (ami végül is a redukció másik változata) egyszerűsítéssel a *nyitottság* és a *tolerancia attitűdjét* olvassa ki.

2.7. Ki rettentí a keselyűt?

A hivatásos olvasók egy része úgy véli, hogy ez az a sor, mely akár „egy az egyben” is értelmezhető”, hiszen ez a tett a halott ember méltóságával megvédése, és ez esetben a keselyűt a rosszal, a gonosszal vagy a Sátánnal azonosítani már „túldimenzionálás” lenne.

A legtöbben (21 %) a keselyűt elrettentését a *rossz elűzésének* értelmezik, a legnagyobb arányban az Szent Margit Gimnázium túlnyomó részt vállalásos diákjai. A második leggyakoribb olvasat a keselyűt elűzését a *balál-lal való dacolásnak* (12 %), a harmadik pedig a *félelemmel való szembeszállás-nak* (7 %) értelmezik. Előbbi az egyetemisták körében, utóbbi pedig a jogászhallgatók és a nyolcadikosok között fordult elő leggyakrabban.

A kérdezettek 6 százaléka a keselyűt elrettentők *bátorságát*, 4 százalék pedig *gondoskodásukat* emeli ki. Az előbbi a gimnazisták, utóbbi pedig a bölcsészhallgatók körében a leggyakoribb.

2.8. Ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?

Kutatásomban nem a mű-egész értelmezését kértem. A költemény kérdés-sorának (ha tetszik: feladat-kínálatának) kettős hermeneutikai horizontja van: az egyik a „létem, ha végleg lemerült”, a másik a költemény címe, a nagybetűvel kiemelt, szimbolizált, szentesített szerelemmel, és kérdőjel nélkül. Így aztán az utolsó – egyébként a legtöbbször által elvállalt – „feladat” értelmezése elég sokat elárulhat a mű-egész értelmezéséből is, hiszen az utolsó két sor nem egyszerűen megismétlése a címnek, hanem bizonyos értelemben válasz a cím kérdőjel nélküli kérdésére, a kiegészítendő kérdés végén azonban a zárótételben felkiáltójel áll, és felszólításnak is értelmezhető. Két további „bonyolító” mozzanat is szerepel a nyolcadik „feladatban”: a „fogában tartva” és a „túlsó part”. A „fogában tartva” a kölykét mentő állatra utalhat, az állatánya hőstétére. A „túlsó part” pedig elvont, szimbolikus, transzcendens értelmezést kínálhat. Ez esetben nehéz megkerülni az értelmezésben a szerelmet mint értéket, de lehetőség van arra, hogy a Szerelem kiterjedjen minden értékre, szerethetőre.

A kérdezettek többsége (59 %) – a gimnazistákat kivéve – minden csoportban a *szerelem fontosságát és értékét* helyezte értelmezése fókuszába, leggyakrabban a következő változatokban: *örökké tartó, a balált is túlélő szerelem* (14 %, legnagyobb arányban az egyetemi hallgatók és az egyházi gimnáziumba járó diákok), *bármit megtenni szerelmünkért* (9 %, elsősorban a szakközépiskolások), *megvédeni szerelmünket* (6 %, legnagyobb arányban a nyolcadikosok), *kitartani a szerelemben* (5 %, elsősorban a jogászhallgatók).

A második leggyakoribb értelmezés a *küzdelem* (6 %) volt, mely a gimnazisták körében volt a leggyakoribb. Öt százalékot tesz ki azoknak az értelmezéseknek az aránya, amelyek különböző *állatokat* neveznek meg mint cselekvőt (kan kutyát, macskát, vidrát, oroszláncirályt, fehér galambot); valamennyien ócsai diákok. Az értelmezések 4 százaléka a *művészetben* látja a szerelem megmentőjét; legnagyobb arányban az ócsai gimnazisták és a bölcsészhallgatók.

A túlsó part mint valóságosan létező *túlvilág* kifejezetten csak az értelmezések 10 százalékában szerepel, de áttételesen a felbukkan a síron *túl is tartó szerelem* értelmezésekben is.

3. A FIÚK ÉS A LÁNYOK ÉRTELMEZÉSEI

Elegendő elemszám az ócsai gimnazisták esetében állt rendelkezésre a két nem értelmezéseinek összehasonlítására. Először is megállapíthatjuk, hogy a „Ki imád tücsökhegedűt?”, a „Ki feszül föl a szivárványra?”, a „Lágy hantú mezővé a sziklacsípőket ki öleli sírva?” és a „Ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra” értelmezésére a lányok, a „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálíst” és „Ki rettent a keselyűt?” magyarázatára pedig a fiúk vállalkoztak lényegesen nagyobb arányban.

A „Ki imád tücsökhegedűt” esetében a lányok értelmezéseiben szerepelt jelentősen nagyobb arányban a *művészet*, a *természet* és a *szerelem*, a fiúkban a „konkrét” *tücsökciripelés*, valamint a *pásztor*. „A lángot ki lehel deres ágra?” értelmezéseiben a lányok körében a *tavaszi* és a *természet megújulása*, az *újraélesztés*, a *szívek felmelegítése* fordult elő jóval nagyobb arányban, a fiúknál pedig az elvont *hideg-meleg ellentét*, az ennél konkrétebb *másokkal törődés* és a *szerelmi szenvedély*, valamint a még konkrétebb *cigarettázás* és *tűz*. A „Ki feszül föl a szivárványra?” esetében a lányok értelmezéseiben jóval nagyobb arányban szerepelt az *áldozat*, a *keresztáldozat*, a *boldogság*, az *álmodozás*, a *csoda*, a fiúkban a *művészet* és a *felbők*. A „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” értelmezései között a lányok körében jóval nagyobb volt a *szívek meglágyítása*, a *bánat és szenvedés*, a fiúk körében pedig a *balál* és a *természet*. A legnehezebbnek bizonyuló „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?” értelmezéseiben a lányok körében valamivel gyakrabban bukkant föl a *természet*, a *kis dolgokra való figyelem* és a *törődés*, a fiúk értelmezéseiben pedig a *lélek* és a *művészet*. A „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálíst?” értelmezése esetén a fiúk magyarázataiban jóval gyakrabban szerepelt a *mű-*

vész, az *indulatos viselkedés*, a lányokéiban pedig a *bit*. A „Ki rettenteti a keselyűt?” értelmezésénél mintha felcserélődtek volna a férfi és női szerepek, ugyanis a *bátorság* és *bősiesség* a lányok, a *törődés* pedig a fiúk értelmezéseiben jóval nagyobb arányú. Csak a fiúk körében szerepel az *igazság melletti kiállítás*, és olyan magyarázatok, mely szerint a *vadász* vagy *más állatok* (kígyó, rozsomák, oroszlánkirály) üzik el a keselyűt. Hasonlóképpen meglepő, hogy a „Ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó part-ra!” esetében a *szerelem fontossága, értéke* a fiúk körében, a *küzdelem* viszont a lányok körében volt gyakoribb. Kizárólag a lányok körében szerepelt a Szerelemnek *mindenféle érzelm* irányába történő tágitása.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az általam vizsgált gimnazisták közül a lányok kerültek közelebb ehhez a költeményhez, értelmezéseik valamivel árnyaltabbak, dimenzionáltabbak, kevésbé redukálók, mint a fiúké.

4. NYOLCADIKOSOK

Teljességgel érthető, hogy a nyolcadikosok számára a volt legnehezebben értelmezhető ez a költemény, hiszen például csak kisebb részük (34 és 37 %-uk) vállalkozott a „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?” és a „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” értelmezésére, és másik két kérdés-feladat értelmezésére is kétharmaduknál kevesebben

Ők voltak azok, akik – a szakközépiskolások mellett – legnagyobb arányban *tücsökciripelésre* redukálták a tücsökhagedűt, akik leggyakrabban a „pragmatikus” *jeget olvasztani* értelmezéssel próbálkoznak a „Lángot ki lehet deres ágra?” esetében. Ők voltak egyedül, akiknek „Ki feszül föl a szivárványra?” értelmezéseiben egyáltalán nem szerepel az *áldozat*. Nagyon alacsony volt körükben a valamennyire is árnyalt értelmezés a számukra két legnehezebb kérdés-feladat esetén. A „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?” esetén viszont az átlagosnál magasabb a *rossz dolgokból jót építeni*-típusú értelmezések aránya. A „Ki rettenteti a keselyűt?” nyolcadikos olvasatai nem különböztek lényegesen a náluk idősebb és iskolázottabb csoportokétól. A költemény zárósorainak olvasatai közül hiányoztak náluk az *érzelmekre*, a *küzdelemre* és a *művészetre* kihegyezett értelmezések, ugyanakkor a *szerelem fontosságának és értéke* körükben is hasonló arányú volt, mint az egyházi gimnáziumba járóké vagy a bölcsészhallgatóké.

A többiekkel szembeni eléggé szembetűnő „elmaradások” ellenére megállapítható, hogy a (legalább is az általam vizsgált) nyolcadikosok

számára korántsem bizonyult lehetetlenül nehéz feladatnak ennek a Nagy László-költeménynek a befogadása.

5. SZAKKÖZÉPISKOLÁSOK ÉS GIMNAZISTÁK

Ugyanabba az oktatási intézménybe (az ócsai Bolyai János Gimnázium és Szakközépiskolába) járó diákokat hasonlíthatunk össze, akiknek részben azonosak tanáraik¹². Az értelmezésre vállalkozás tekintetében a két csoport között nem volt lényeges eltérés, de az értelmezések sokféleségében már igen, természetesen a gimnazisták javára. Kérdéses volt, lesz-e, és ha igen, mekkora eltérés várható az értelmezések árnyaltságában és irányultságában.

A „Ki imád tücsökhegedűt” értelmezései közül a szakközépiskolások körében feltűnően hiányzott a *művészet*, de körükben nagyobb volt a *természet*, a *nyári este* és a *békés nyugalom* aránya, és messze leggyakoribb a tücsökzenének a tücsökciripeléssé redukálása, mint a gimnazisták között. A „Lángot ki lehet deres ágra?” szakközépiskolás értelmezéseiben négyszerre nagyobb volt a *tavas*, a *természet feléledése* aránya, viszont hiányoztak körükben olyan értelmezések, mint a *törődés*, *segítés* értelmezés, valamint kétszerre nagyobb arányban válaszolták azt, hogy a *sárkány lebeli a lángot* a deres ágra. (Feltehetően többüknél maga Süsü.) A gimnazisták „Ki feszül föl a szivárványra?” értelmezéseinek specifikumai az *önfeláldozás*, *csoda*, az *álmodozás*, a *művészet* voltak, és ők asszociálták a szivárványhoz a *manókat*, a szakközépiskolások értelmezéseinek sajátosságai a *színeség*, a *szerelem*, a *boldogság*, a *szép idő*, a *madarak* és a *magasságokba emelkedés*. Ez esetben nem az árnyaltságban, hanem az irányultságban volt különbség. A „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” értelmezéseiben lényeges különbség volt, annak ellenére, hogy a gimnazisták közül kevesebben vállalkoztak az értelmezésre. A „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket esetében a szakközépiskolások körében valamivel nagyobb arányban fordultak elő a *szerelem*, a *természet* és a *halál* értelmezések, a gimnazisták körében pedig a *törődés*. Jelentősebb volt a különbség a „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?” olvasataiban: a szakközépiskolások körében valamivel gyakoribb volt a *rossz előretörése*, és jóval nagyobb a *reményvesztés*, de nem fordul elő körükben a *bittel kapcsolatos* magyarázat. A keselyűt a szakközépiskolások sokkal inkább azonosították a *halállal* és a *rosszal*, mint a gimnazisták, de egyikük sem értelmezte a tettet *bősiességgel*, a *segítéssel* és az *igazság mellé állással*. Ha kis számban is, de a szakközépiskolásokra volt jellemző az a „zöld” értelme-

zés, mely szerint *a keselyű is a természet része*, és ezért nem szabadna bántani, valamint az is, mely szerint *a keselyű nem madár, hanem valaminek a szimbóluma*; a gimnazisták sajátos értelmezése pedig az, hogy *valamilyen más állat* rettentí el a keselyűt. Nagyon nagy különbség volt tapasztalható e két csoport között a záró sorok értelmezésében. Míg a szakközépiskolásoknak 70 százaléka állította értelmezése középpontjába a *szerelmet*, a gimnazistáknak csak 24 százaléka; ezzel szemben a szakközépiskolásoknál nem szerepel a *küzdelem*, a gimnazisták körében viszont 19 százalékkal. Emellett a *törődés*, *segítés* és az *érzelmek* is a gimnazisták rájuk jellemző értelmezésének bizonyult.

Az általam vizsgált kereskedelmi szakközépiskolások és gimnazisták értelmezései között árnyaltságban nem tapasztalható érdemi eltérés, csupán irányultságban. Ez talán az azonos iskola hatásával, „egyesítő” értékrendjével és ethoszával magyarázható.

6. KÖZÉPISKOLÁSOK ÉS EGYETEMISTÁK

Amikor az általam vizsgált középiskolások és egyetemisták értelmezései összehasonlítására kerül sor, nem szabad elfelejtenünk azt, hogy olvasói viselkedésüket tekintve mindkét réteg eléggé különböző csoportokból állt össze. Általában az értelmezésre vállalkozás tekintetében nem volt érdemi eltérés a két réteg között.

Bár az egyes kérdések-feladatok értelmezései között sem találkozhatunk igazán komoly eltérésekkel, akadt azért néhány figyelemre méltó. Így például a „Ki imád tücsökhegedűt” középiskolás értelmezései között valamivel nagyobb arányban fordult elő a *természet*, az egyetemisták értelmezései között pedig valamivel magasabb arányban a *szerelem* és a *kis dolgok megbecsülése*. A „Lángot ki lehel deres ágra esetében a középiskolások értelmezései között valamivel gyakoribb a *természet* és a *sárkány*, az egyetemisták körében pedig gyakoribb volt a *szívek felmelegítése*. A „Ki feszül föl a szivárványra?” egyetemista értelmezései között nagyobb arányú volt az *álmodozás*, a *szerelem* és a *magasságokba való felemelkedés*, a középiskolások olvasati között viszont a *szép idő* és a *csoda*, vagyis ebben az esetben az egyetemisták értelmezései bizonyultak árnyaltabbnak. Hasonló volt a helyzet a „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” értelmezésében, amikor is az egyetemisták olvasatai között nagyobb arányú volt a *szívek meglágyítása*, a *szerelem*, a középiskolások körében viszont a *szenvedés* és a *természet*.

A mindegyik csoport számára legkeményebb diót jelentő „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?” egyetemista értelmezései között gyakoribb volt a *szerelem*, a középiskolás értelmezések között pedig valamivel gyakoribb a *törődés*, *segítés* és a *balál*. A „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?” esetében csak csekély eltéréseket tapasztalhattunk, és csupán az irányultságban. A középiskolások sajátos értelmezéseiben a *káromkodás mint negatívum*, a *csalódás* és a *hit*, az egyetemistákéiban pedig az *emberek segítése*, a *lázadás* és a *türelem*, *nyitottság* szerepelt.

A keselyűt az egyetemisták jóval nagyobb arányban azonosították a *balállal*, valamivel nagyobb arányban a *rosszal*, a *szerelem* ellenpólusával, a középiskolások értelmezéseiben nagyobb arányban szerepelt a *hősiesség* és a *keselyűt elűző állatok*. Ez esetben is az egyetemisták értelmezései voltak árnyaltabbak és dimenzionáltabbak. A záró sorok értelmezéseit tekintve az egyetemistákéiban nagyobb arányban szerepelt a *szerelem fontossága*, *értéke*, a középiskolásokéiban pedig a *küzdelem* és a valóságos és szimbolikus *állatok*.

Az egyetemisták és a középiskolások értelmezései inkább csak irányultságukban különböztek, árnyaltságukban és dimenziógazdagságukban csak néhány kérdés-feladat értelmezésében, amikor is az egyetemisták valamelyest mélyebbre és messzebbre jutottak.

7. BÖLCSESZÉK ÉS JOGHALLGATÓK

Már az értelmezésre vállalkozásban is nagy (20 %) különbség volt (a bölcsészek javára), amit talán a költészettel és/vagy a költemény befogadását vizsgáló kutatással kapcsolatos visszafogottabb vagy éppen negatív attitűddel lehetne magyarázni.

A „Ki imád tücsökhedegűt?” értelmezésében mindössze két mozzanatban lehetett nem túl nagy mértékű – de az árnyaltság tekintetében jelentős – eltérést megállapítani: a bölcsészhallgatók értelmezéseiben nagyobb arányban szerepel a *művészet szeretete*, a jogászoknál viszont a *tücsökciripelés*. A „Lángot ki lehel deres ágra?” bölcsész értelmezéseiben valamivel nagyobb arányban szerepelt a *szenvedélyes szerelem*, a *művészet élesztő szerepe*. A „Ki feszül föl a szivárványra?” esetében a jogászok értelmezéseiben nagyobb szerepet kapott a *színesség* és a *kábult állapot*, a jóval árnyaltabb olvasatokat produkáló bölcsészek értelmezéseiben pedig a *szerelem*, az *élet*, a *művészet*, a *szépség*, a *csodálat* és az *özönvíz utáni isteni jel*.

A „Lágy hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva?” értelmezésére a bölcsészek csaknem kétszer annyian vállalkoztak, de a leggyakoribb ér-

telmezések (a *szívek meglágyítása*, a *szerelem*) arányában nem volt jelentős eltérés. Volt azonban néhány olyan értelmezés, mely csupán a bölcsész-hallgatók körében fordult elő (5-10 százalékos arányban): *bármit meglágyítani, jobbat tenni a dolgokat*, valamint a *lebetetlenre is vállalkozás* és a *művészet fennmaradása*. Mindezt figyelembe véve a bölcsészek értelmezéskészlete jóval gazdagabbnak tűnik. A mindenki számára legnehezebbnek bizonyuló feladatra („Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket) a bölcsészek 30 százalékkal nagyobb arányban vállalkoztak. Ez esetben is ugyanaz volt a helyzet, mint az előzőben: akadtak sajátosan bölcsész értelmezések (és ilyenek hiányoznak a jogáshallgatók körében): *a törődés*, *művészet fennmaradása*, *értékekre érzékenység*, *Kőműves Kelemenné*, *a rosszban is meglátni a jót*. Jelentős eltérések voltak regisztrálhatók a „Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?” értelmezésében. A joghallgatók körében nagyobb arányú volt a *rossz előretörése* és a *hitetlenség*, vagyis a negatív diagnózis, a bölcsészhallgatókra jellemző értelmezések az *indulatos viselkedés* és az *előítélet* mellett a *hit*, az *embertárs segítése* és a *kibékítés* voltak.

A keselyűt azonos mértékben azonosítják a halállal és a *rosszal*, de a joghallgatók nagyobb arányban a *félelemmel*, a bölcsészek pedig a *szerelem ellenpólusával*. Jellegetes (és a joghallgatóknál nem található) bölcsész értelmezések még: a *törődés*, és – a túldimenzionálás példájaként – a *batalommal való szembeszállás*. A zárótétel értelmezésben a joghallgatók valamivel nagyobb arányban szerepeltetik a *szerelem fontosságát és értékét*, a bölcsészek viszont általában az *érzelmeket* és a *halálon túli életet*.

Mindent összevetve a bölcsészek értelmezései határozottan differenciáltabbak voltak, jóval kevesebb volt közöttük a redukció. (Igaz, valamelyest gyakoribb volt a „túldimenzionálás” is). Megállapítható, hogy a két egyetemista csoport értelmezési között nagyobb volt az eltérés, mint a középiskolások és az egyetemisták között. Úgy tűnik, már egyetemista korban (és valószínűleg már előtte!) kialakult az eléggé élesen eltérő jogász- és bölcsész-habitus, mely erőteljesen befolyásolta egyáltalán a művészettel kapcsolatos beállítódást, továbbá az egyes művészi alkotások befogadását, különös tekintettel a költészetre.

8. AZ ÁLLAMI ÉS EGYHÁZI GIMNÁZIUMBAN JÁRÓK

Természetesen számítani lehet arra, hogy az állami gimnáziumban járók között is akadnak (legalább 25-50 százalékosan, ha nem is hagyományosa vallásgyakorlók, hanem valamilyen más módon) vallásos diákok, valamint arra is, hogy (ha nem is ekkor arányban), hogy az egyházi iskolába

járók között is akadhatnak nem „egyháziasan” vallásosok, sőt akár még nem vallásosok is. Mégis joggal feltételezhető, hogy a egyházi iskolában tanuló diákok kétszer-háromszor annyi vallásos beállítódású olvasta számíthatunk¹³. Eddigi kutatások alapján (Nagy 2003, Kamarás 2008) tudjuk, hogy a vallásos középiskolások valamivel nyitottabbak általában az irodalomra, s még inkább a kötészetre. Ez esetben az ócsai Bolyaiba járó és a Szent Margit Gimnáziumba járó diákok értelmezését hasonlíthattuk össze, méghozzá olyan olvasókét, akik nagyjából azonos (85 és 91 %) arányban vállalkoztak az értelmezésre.

A tücsökhegedűt az állami gimnazisták nagyobb arányban azonosítják a *szerелеmmel* és a *természettel* az egyházi gimnazisták a triviális *tücsökciripeléssel*. Ugyanakkor utóbbiak értelmezései között 6-10 százalékos arányban voltak olyanok, melyek az ócsai gimnazistákéi között nem szerepeltek: *életöröm*, *a kis dolgok megbecsülése*. Az egyházi gimnazisták közül többen a tücsökhegedű imádásához *Jézus imáadását* kapcsolták, ami jellegzetes példája a túldimenzionálásnak. A deres ágra lehelt láng értelmezésében az állami gimnazisták körében nagyobb arányú volt a *tavas*, az egyházi gimnazisták körében viszont a *szívek felmelegítése*. Az ócsai diákok értelmezéseiben nem fordult elő az *életöröm*, a Szent Margitba járó diákok olvasataiból pedig hiányzott a *törődés*. Az egyházi gimnazisták körében ez esetben is akadt néhány vallási irányultságú túldimenzionálás: *megtértetni a vallástalant*, *bitünkkel jóra sarkallni*.

Ha az árnyaltságban nem is, de az irányultságban igen jelentős eltérések regisztrálhatók a szívértelmezésben: az egyházi gimnázium diákjai háromszorosa nagyobb arányban értelmezték *áldozatbózatnak*, mint az ócsai diákok, és egyharmaduk Jézus keresztségére gondolt. A Szent Margitba járók értelmezései között volt még nagyobb arányú a *szép idő* és a *boldogság*, az állami gimnáziumba járók olvasataiban viszont gyakrabban szerepelt a *művészet*, a *szépség*, a *csoda* és a *színesség*. Ugyancsak nagyon nagy volt a különbség a „Lány hantú mezővé sziklacsípőket ki öleli sírva” értelmezésében, melyre egyébként tíz százalékkal többen vállalkoztak az egyházi gimnázium diákjai. Míg az ócsai gimnazisták értelmezéseiben csak 7, addig a Szent Margitba járók értelmezéseiben 45 százalékot tett ki a *szívek meglágyítása* és a *vigasztalás*; valamint csak náluk szerepelt a *találkozás boldogsága* és a *dolgok jobbá tévése*. Az állami gimnáziumba járók értelmezéseiben nagyobb arányban szerepeltek a kevésbé árnyalt *szenvedés*, a *természet* értelmezések.

A mindkét csoportban egyformán legnehezebbnek bizonyuló „Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?” értelmezésében is jelentős el-

téréseket lehetett tapasztalni. Az egyházi gimnáziumba járók körében nagyobb arányú volt a *szerelem*, a *művészet*, a *balál* és a *befelé fordulás* és a *tettekre sarkalás*, az állami gimnázium tanulóinak értelmezéseiben pedig a *természet*, a *lehetetlen küldetés*, a *lélek* és *Kőműves Kelemenné*. Az egyik egyházi gimnazista egy másik áldozatra asszociálva *Jézus siratását* olvasta ki ebből a képből. Eléggé különbözőképpen értelmezték a dült hiteknek káromkodásból katedrális állítását, és ez nem a káromkodás megítélésében különbözött. Az ócsai gimnazisták értelmezéseiben valamivel nagyobb arányban szerepelt a *művészet*, az *értékek melletti kiállás*, az *akaraterő* és az *indulatos viselkedés*, az egyházi gimnazistákéiban pedig a *rossz előretörése*, a *rossz jóvá alakítása*, a *hitetlenség*, az *embereken való segítség*.

Nagyon nagy eltérések érzékelhetők a keselyű elrettentésének értelmezésében. Az ócsai gimnazisták értelmezéseiben mindössze 2, az egyházi gimnazistákéiban 45 százalék volt ki a *rossz* (ebből 27 % a *Sátán*) *elűzése*. Ugyanők valamivel nagyobb arányban azonosították a keselyűt a *balállal*, a keselyűt elűzését pedig a *határozott meggyőződéssel rendelkezéssel*. A gimnazisták értelmezései racionalizálóbba és pragmatikusabbak voltak: nagyobb arányban szerepelt olvasataikban a *bátorság*, a *művészet*, és csak náluk szerepel elég nagy arányban a *vadász* és a keselyűt elűző *állatok* (*kígyó*, *oroszlán*, *rozsomák*, *vakond*, *pocok*). Nagyon jelentősek voltak az eltérések a zárótétel értelmezésében: az egyházi gimnáziumba járók kétszerte nagyobb arányban említették a *szerelem fontosságát*, *értékét*, az ócsai gimnazisták értelmezéseiben gyakrabban fordult elő az *érzelem*, a *művészet* és a *törődés*. Csak náluk bukkant föl, méghozzá eléggé nagy (26 %) arányban a *kölykét* (vagy *párját*, vagy akár a *Szerelmet*) *átmentő állat* (kan kutya, macska, vidra, oroszlánkirály, fehér galamb). Csak a Szent Margitba járók értelmezéseiben szerepelt a *hit megtartása*, egy-egy esetben pedig – mint vallási irányultságú túldimenzionálás – a *Jézushoz való hűség* és a *Szerelem mint a Szentháromság jelképe*.

Annak ellenére, hogy az állami gimnáziumba járók között 60 százalékos a költészet iránt érzékenyebb lányok aránya a Szent Margit Gimnáziumba járók 50 százalékához képest, az egyházi gimnáziumba járó diákok értelmezései valamivel árnyaltabbak voltak. Az ócsai gimnazisták értelmezéseiben gyakoribb volt a racionalizáló és a pragmatikus redukció, az egyházi gimnazisták körében viszont a vallási túldimenzionáltság formájában megjelenő redukció.

INNEN ÉS TÚL

Mind említettem sokszor vezettem különféle közösségekben közvélemény-kutatással kombinált Ki viszi át-szertartást. Ezeknek a valós történeéseknek fikciós lenyomata szerepel egyik félig szociográfia, félig misztérium könyvemben (Kamarás 2000):

„Ekkor Ipiapi atya beszállt a csónakba, és onnan szólt hozzájuk:
– És most testvéreim, hadd kérdezzelek benneteket: ki imád tücsökhedűt?

Kanalas Rozália jelentkezett.

– Lángot ki lehet deres ágra?

– Lángost? – kérdezte Bolond Pista.

Ipiapi atya bólintott.

– Én! Én! – kiabálta Bolond Pista.

– Ki feszül föl a szivárványra? – faggatta őket Ipiapi atya.

Hilária nővér tette föl a kezét.

– Lágý hantú mezőkké sziklacsípőket ki öleli sírva?

Erre Mária és Pimpa vállalkoztak.

– Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket?

József és Pepe tartották fel a kezüket.

– Dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?

Dr. Terebessy Olivér jobb mutatójával jelezte, hogy majd ő.

És ekkor Ipiapi atya háznépe egy gyönyörű lány látott megjelenni a végét járó Ipiapi atya háta mögött a csónakban, ingen és glóriában, lán-goló vörös haja a földig ért, véden-ce homlokát törülgette, biztatta, babus-gatta, szárnyával óvta.

– Létem, ha végleg lemerült, ki rettentí a keselyűt? – folytatta Ipiapi atya.

– Én! Én! Én! – kiabálták a gyerekek.

Aztán hujjogatni kezdtek, mert furcsa, ismeretlen fekete madarak szemtelenkedtek oda.

– És ki viszi át fogában tartva a szerelmet a túlsó partra?

– Jaj, a keselyű! – kiabálta Bolond Pista kétségbeesetten.

A gyerekek még erősebben hujjogattak.

– Én! Én! – visította Vigyori.

Aztán a többiek is sorra jelentkeztek.

– Most már minden rendben – mondta Ipiapi atya, és leült az evezőpadra.”

A veszprémi *Ki viszi át?*-konferencián előadásomat hasonló szertatással szándékoztam befejezni. „Ki imád tücsökhegedűt?” intéztem a kérdést a konferencia zömmel irodalmár résztvevőihöz. Erre még senki sem jelentkezett. „Lángot ki lehet deres ágra?” folytattam, és alaposan körülnéztem. Óvatosan ketten felemelték kezüket. „Ki feszül föl a szívárványra?” Jóval bátrabban már öten. És ekkor jelezte Fűzfa Balázs, hogy lejárt az időm. Később sűrűn szabadkozott emiatt, pedig éppen így volt ez jól, hiszen egyfelől ki-kí önmagában, önmagával szembenézve folytathatta, másfelől pedig bármikor lejárhat az időnk, és ezért sem árt mielőbb döntenünk.

JEGYZETEK

- 1 A többi Nagy László-vershez képest sokkal nagyobb terjedelmű *Ki viszi át a Szerelmet* jelenléte a neten: az *Adjon az Isten!*-én tízszer, a *Himnusz minden időben*-é negyvenszer kisebb, mint az igazi kultusz-műé.
- 2 Fele-felerészben lányok és fiúk.
- 3 Kétharmad-egyharmad részben nők és férfiak.
- 4 Fele-felerészben nők és férfiak.
- 5 Mivel az egyetemisták között kétszerte nagyobb a nők aránya, a nők pontértékét kétszeres súllyal vettük.
- 6 Bódis Zoltán, Engler Ágnes, Erdős István, Gombos Péter, Kis Attila, Németh Nóra Veronika, Pusztai Gabriella, Papp Zsolt, Szabó Péter Csaba, Szoboszlai-Kis Katalin, Vitéz Ferenc.
- 7 Egy kecskeméti katolikus iskolában, ahonnan 21 fiú és 27 lány válaszait kaptuk meg.
- 8 Az ócsai középiskolából 30 fő, kétharmadrészt lányok.
- 9 Az ócsai középiskola gimnazistái, 23 fiú és 37 lány; valamint a budapesti Szent Margit gimnázium tanulói, fele-fele arányban lányok és fiúk.
- 10 A győri egyetem jogáshallgatói, fele-fele arányban férfiak és nők, valamint a debreceni egyetem bölcsészei, kétharmad-egyharmad arányban nők és férfiak.
- 11 Ez a mutató akkor 1.0, ha a csoport minden tagjának értelmezése eltér a többitől.
- 12 Köztük például kitűnő emberismeret és etika tanárok.
- 13 És ezt esetünkben a hittanosok magas aránya is alátámasztja.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Erikson, E. H. (1991) Az identitás epigenezise. In: U.ő.: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat.
- Kamarás István (1984) „Rögeszmék” *Bakonyoszlapon (Olvasótábori krónika)* Budapest, Tankönyvkiadó
- Kamarás István (2000) *Ipiapi atya (egy legenda dokumntumai)*. Bp. Kairosz.
- Kamarás István (2005) *Olvasásügy*. Iskolakultúra
- Kamarás István (2008) *Az irodalmi mű befogadása*. Bp. Gondolat.
- Nagy Attila (2003) *Háttal a jövőnek*. Bp. Gondolat,

III.
VALLÁSI ÉS FILOZÓFIAI
SZÖVEGEK BEFOGADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ EVANGÉLIUMI CSODÁLATOS KENYÉRSZAPORÍTÁS RECEPCIÓJA

Vass Györgynek

„Veszi egy és veszik ezren: – annyit egy,
amennyit ezren; – fogyasztják és nem fogy el.”
(Aquinói Szent Tamás: *Lauda Sion*¹)

A történet, mind a négy evangéliumban² szerepel, kettőben³ két változatban is, ami arra utal, hogy ez kiemelten fontos esemény és üzenet. Nem csak a hat változat kínál legalább hatféle értelmezést, hanem közülük bármelyik. Ulrich Luz (1996) a Márk evangéliumba szereplő első változatot értelmezteti különböző teológiai irányzatok képviselőivel.

Az apostolok visszatértek Jézushoz, és beszámoltak róla, mi mindent tettek és tanítottak. Ő pedig így szólt hozzájuk: „Gyertek velem külön valamilyen csendes helyre, és pihenjetelek egy kicsit!” Mert annyian felkeresték őket, hogy még evésre sem maradt idejük. Bárkába szálltak tebát, és elvonultak egy elbagyatott helyre, hogy magukban legyenek. De sokan látták, amikor elindultak, és kitalálták szándékukat. Erre a városokból mindenünnen gyalog odasiettek, és megelőzték őket. Amikor kiszállt és látta a nagy tömeget, megesett rajtuk a szíve. Olyanok voltak, mint a jubok pásztor nélkül. Sok mindenre kezdte őket tanítani. Már későre járt az idő, tanítványai azért odamentek és szóltak neki: „A vidék elbagyatott, s már késő van. Bocsásd el őket, hogy elmebessenek a környék tanyáira és falvaiba enni-valót venni.” Ő azonban így válaszolt: „Ti adjatok nekik enni!” Azok ezt felelték: „Talán elmenjünk és vegyünk kétszáz dénárért kenyeret, hogy enni adjunk nekik?” Erre megkérdezte: „Hány kenyereitek van? Menjetelek, nézzétek meg!” Megtudták és jelentették: „Öt, és két halunk.” Erre megbagya nekik, hogy csoportokban telepítsenek le mindenkit a zöld gyepre. Le is telepedtek, százas és ötvenes csoportokban. Akkor fogta az öt kenyeret és a két halat, föltekintett az égre, és hálát adott. Megtörte a kenyeret, s odaadta a tanítványoknak, hogy osszák szét. A két halat is szétosztotta. Mindenki evett és jól is lakott. A maradék kenyérből és halból tizenkét kosarat szedtek tele. A kenyérből csak férfiak ötezren ettek.

Daniel Margeuerat, a történetkritikai megközelítés képviselője műfaját tekintve ezt a szöveget ajándékozási csodának nevezi, mely szembeállít

ható nem csak a természeti csodával, hanem a csodás gyógyítással is. Modellje az Elizeus népének adott árpakenyerek és a Mózes népének adott manna és fürjek. Még az ötvenfős csoportoknak is megvan az ószövetségi előzménye. A fundamentalista megközelítést ezen a konferencián Ernts Lerle képviselte, aki fontos mozzanatnak tartja, hogy a megvendégelést hosszú prédikáció előzi, ám ebbe az egybegyűltek annyira belefeledkeznek, hogy az éhségről is megfeledkeznek. Nem ételt kérnek, csak Jézus közelében szeretnének lenni. A kenyéradással Jézus lerombolja a politikai szabadítóról elterjedt sémát: ő még a politikusokon és a hadvezéreket is túllép, át tudja lépni a természeti törvényeket. Az evangelikál⁴ megközelítés képviselőjeként Wolfgang Bittner azt hangsúlyozza, hogy a készlet szégyenletesen kevés. Nem a saját tartalékuk sokasodott meg. Nem a hiány lesz bőséggé, hanem a számukra is keveset kellett megosztani. A megsokasítás nem a szétosztás előtt van, de nem is egy kis részre vonatkozik. Homályban marad: hogyan ment végbe, mit mondtak az emberek. A keveset osztják szét és a bőség marad vissza. A feminista megközelítésben Denise Jornod szerint indirekt utalás van ugyan arra, hogy nők is voltak ott, de ők nem vesznek részt a történetben. Az elbeszélés mégis „a nők birodalmában” játszódik, hiszen a nők gondjairól szól, akiknek gyakran kell a semmiből csinálni valamit. Jézus férfi tanítványai, a racionális patriarchális kultúra reprezentánsai ezúttal női szerepkörbe kényszerülnek: váratlan vendéget fogadni, tartalékok után nézni, mindenkit megvendégszolgálni. Kissé ingerült hangon csupán a pénzről beszélnek, Jézust pedig a megéhezés realitására érzéketlennel tartják, aki azonban – megszánva őket, a legbenső megindultság – édesanyaként gondoskodik a sokaságról: anyai összetevő. Jézus, aki a tanítványi erőtlenségéből és a kevésből indul ki az isteni bölcsesség női alakja, csodával semmisíti meg az éhezés elnyomását. A materialista megközelítés jegyében Kuno Füssel arról szól, hogyan lesz a tébláboló, nyugtalan, instabil, vezető nélküli sokaságnak tanítója. Jézus az adást nem a vásárláshoz, hanem a meglévő tulajdonhoz köti. Az asztalközösségekben történő letelepedés egy új, önmagát megszervező társadalom kezdete. Jézus nem populista vezető, hiszen nem ad alamizsnát.

Rolf Kaufmann mélylélektani megközelítésében arra alapoz, hogy a misszióból visszatérő tanítványok összegyűlnek a középpont (Jézus) körül, vagyis a kifelé fordulás után a befelé fordulás következik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a lakatlan hely, ahol az ember önmagával találkozhat: az átalakulás helye, valamint arra is, hogy a héber „könyörületesség” összefügg az „anyaöllel”. A csoda az új rend teremtménye: a kaotikus soka-

ság mely az ötvenes-százas csoportokba való elrendezése, ahol aztán a testi étkezést lelki atmoszféra hatja át a shalom jegyében (Lutz 1996).

Négyszáz, vallását rendszeresen gyakorló, felsőfokú végzettségű vagy felsőfokon tanuló személlyel olvastattam el ezt a Márk-szöveget és a János szerinti változatot. Azért ezt a kettőt, mert különösen is kíváncsi voltam, hogy hogyan reagálnak a Márk-szövegben szereplő „megszánta őket”, és „ti adjatok neki enni” mozzanatok mellett a János-evangéliumban szereplő „van itt egy fiú, akinél van öt árpakenyér és két hal” (Jn 6,9) és az „amikor pedig Jézus észrevette, hogy érte akarnak jönni, és el akarják ragadni, hogy királlyá tegyék, visszavonult” (Jn 6,15) mozzanatokra. Ebben a körben a két leggyakoribb (a kérdezettek 30-35 százaléka által említett) értelmezés-elem a *csoda* és az *isteni (jézusi) gondoskodó szeretet* volt. Mellettük eléggé gyakran (15-20 százalékos arányban) fordult még elő két értelmezés-elem: a *csoda mint a hit következménye*, valamint az *Isten (vagy Jézus) hatalma*. Csak néhány esetben bukkantak föl a következő értelmezések: *Jézus próbára teszi tanítványait, a tanítványok felelősségérzetének felkeltése, a jól lakott tömeg önző, evilági reakciója*⁵, az apró dolgok⁶ (a néhány kenyér és hal) jelentősége, közösségformálás, a tanítványok hitetlensége, lelki táplálék. A tömegszuggesztió mellett Ezek közül a közösségformálás, Jézus gondolkodó szeretete a nem vallásos kontroll-csoportban is előfordult.

A keresztény vallási elit (klerikusok, továbbá vallásukat és a Bibliát jól ismerő, esetleg bibliai egzegézisben is járatos „laikusok”) kéttucatnyi, és a nem vallásos értelmiségiek tucatnyi képviselőjével mind a négy evangéliumi szöveget értelmeztettem. Ebben a körben azok az értelmezések voltak a leggyakoribbak (15), melyeknek *megosztani másokkal* motívum domináns vagy nagyon fontos eleme; eléggé gyakran előfordult még a *testi-lelki táplálék* (8) és a *lelki táplálék* (5) elemeket tartalmazó értelmezés; és ezeken kívül még nyolcféle értelmezés-elemmel találkoztam. Az értelmezések döntő többsége árnyalt, többféle elemből összeszövődő értelmezés, és nem ritka közöttük a részletes (tanulmányyszerű) kifejtés sem.

1. A MÁSOKKAL MEGOSZTOTT KENYÉR

A legtöbbször előforduló *megosztás* motívum leggyakoribb változata az egy személyben jungiánus pszichológus és református teológus Gyökössy Endre (1999) értelmezésére emlékeztet, aki szerint jó példája nyomán a jelenlévők a magukkal hozott és egymással megosztott élelemből laktak jól: „Itt egy kisfiú és András megható jó példával jártak elő. Odaadták azt, amijük volt. Erre a tanítványok is elővették a magukét, és erre a tanítványi jó

példára mindenki kinyitotta kosara fedelét, odahordták Jézusnak, amijük csak volt, és Jézus a tanítványok segítségével úgy osztotta el a tömeg rendelkezésére álló élelmet, hogy abból mindenkinek egyenlőképpen jutott, sőt még maradt is. Ezt a verziót – mondják az állítói – az teszi valószínűvé, hogy kéznél voltak az élelmiszer kosarak, hogy ebben az időben különösképpen a zarándokok, akik Jeruzsálembe tartottak, de még azok is, akik rövidebb útra indultak, nem indultak el élelmiszer nélkül. Itt – mondják – nagyobb csoda történt, mint az, hogy Jézus a kenyérkéket és halacskákat szaporította volna meg, mert emberszíveket, önző és mindent magunknak tartó emberszíveket változtatott át olyan módon, hogy azok megnyitották kosaruk fedelét, és minden elemózsiájukat Jézus rendelkezésére bocsátották, hogy Ő ossza szét, hogy egyaránt jusson mindenkinek. Gyakran mondtam már és mondom ismét, hogy Jézus legnagyobb csodája Ő maga. S talán nem is az az érdekes, hogy hogyan történt, hanem az, hogy olyasmi történt általa, ami addig nem történt, csodás tett volt, és ehhez Jézus Krisztus kellett. De nem felejtethetjük el azt sem, hogy ehhez a csodás tethez két ember is hozzásegített. Az egyik András, aki nem látta olyan egészen reménytelennek a helyzetet, mint Fülöp, és Jézushoz vezette azt a kisfiút, akinél némi élelmet látott; a másik pedig az a kisfiú, aki odaadta, amije volt. Így épülhetünk mi is bele eszközként Jézus Krisztus végbement csodáiba. És lehetünk részesei annak.”

Matavovszki Mária hívő katolikus könyvtáros hiába gondolta mindig is úgy, hogy a jelenlévők az egymással megosztott, magukkal hozott élelmükből laktak jól, *valahogy eretnekül racionalistának* érezte mindaddig, amíg fel nem fedezte Gyökössy értelmezését⁷, ami teljesen megnyugtatta. Gyökössy értelmezéséhez még azt fűzi hozzá Matavovszky, hogy „mint Andrásnak, nekünk is meg kellene tenni minden tőlünk telhetőt, nem egyszerűen beletörödni a tehetetlensége. Magát a megosztás kötelezettségét: pénzünk, időnk, képességünk, energiánk megosztását talán lassan beleverjük magunkba mi, akik keresztények szeretnénk lenni. És talán az ezt lehetővé tevő egyszerű életmódot is. De milyen nehéz a készenlét, a rugalmasság, az adódó alkalmak felismerése, az esetleges módosítás az elképzelésünkön!” Nagy Attila református pszichológus Gyökössy értelmezését említve leszögezi, hogy „amikor rá hivatkozom, nem szeretném egyetlen pillanatra sem kétségbe vonni a tényleges csoda lehetőségét. Egyszerűen számomra ez magával ragadóbb, hitelesebb, mint a hagyományos magyarázatok sora. Azt, akinek csak éppen az ön-maga ellátására volt gondja, ez a rabbi rábírja az önzetlen vendégségre, az adakozó gesztus gyakorlására. Tehát a magába forduló életéből, az

önzésből ki lehet lépni, ha megértjük a szolgáló élet, a mások javát kereső gondolkodásmód szeretetteljes alapállását. Vagyis ezen a síkon az ember lelkének megmozdítása, kibillentése a megszokott viselkedési sémákból jelentette a csoda magvát. S amint azt a legmélyebben tudjuk, ez sem akármilyen tett.”

A *megosztás* motívum másik gyakoribb változata Jézus igencsak meghökkentő javaslatára épül „Ti adjatok nekik enni!” Várfalvi Erzsébet evangélikus könyvtáros szerint „a történet szinte tapintható, annyira emberi, mindennapi, ugyanakkor bátorító, erősítő, feltétlen bizalomra indító, isteni. A tanítványok gyakorlatiasak, a földön járnak (szép, üdvös dolog, hogy Jézus beszél, de a nép hamarosan éhes lesz), mégis meghökkennek amikor Jézus azt mondja, hogy ők adjanak nekik enni, ugyanis ezzel azt mondja, hogy ha velem vagytok, csodára vagytok képesek! Mert nem bábút teremtett az Isten, hanem EMBERT! Képességekkel, feladattal, használatok!” Mácz István (egykori katolikus pap, nemrég volt ceglédi polgármester) értelmezésének is meghatározó eleme az, hogy „Jézus azt akarja, hogy a nehézségek megoldásában magunk tegyük meg az első lépést.” Lantos Péter katolikus informatikus ugyanerről így ír: „Számomra erősen hangsúlyos a »ti adjatok nekik enni!« Pedig milyen kényelmes lenne, ha Jézus gyorsan elmondaná, mit is kell tenni! Amikor Jézus megkéri őket, mérjék fel, mi van náluk, vajon mit gondolhattak az apostolok? Érezték, hogy Jézus meg fogja oldani a feladatot? Sejtették itt csoda lesz? Márpedig: a csodához mi is kellünk, még hozzá tevékenyen!”

A megosztás jegyében történő értelmezések között szerepel a katolikus vallástudós, teológus Máté-Tóth Andrásé, aki szerint „a kenyérszaporítás egyrészt az megosztás csodája, másrészt szociális program. A felszabadítási teológia Biblia-magyarázói szerint az evangélium és a korai kereszténység azért terjedt olyan gyorsan, mert a megosztás kultúrájával válasz volt a kor nyomasztó szociális problémájára. Egy kórház, egy öregek otthona, egy hajléktalan szálló több hivatást nyer meg Istennek, mint bármely dóm, lelkigyakorlat. A csoda az adás, nem az adomány, ám nehéz úgy adni, hogy ne kerüljek fölé senkinek, hogy senki ne érezze, tölem kapott, hogy ne legyenek hálások.”

Farkas Attila Márton egyiptológus és kulturális antropológus és egyiptológus a mai világ, a mammon világa kontextusában értelmezi (mintegy politikai teológiai regiszterben) az evangéliumi szöveget, annak szociális és politikai üzenetét emelve ki: „A kenyérszaporítás a nyugati kultúra legnagyobb narratíváját meghatározó, s így annak egyik fundamentumát alkotó szimbóluma mindannak, amit a mai világrend ideológusai kiiktatni

próbálnak mind az emberi fejekből, mind a kultúra egészéből. A kenyérszaporítás értelmezése nem lehet csakis és kizárólag steril vallásos értelmezés, ahogyan maga a »krisztusi« fogalma sem szimpla vallási fogalom, ezért az olyan nem vallásos embereknek is – mint amilyen én is vagyok – sokat tud jelenteni. A krisztusi tanítás többek között a szociális gondolat egyik ősforrása. Erre és a hozzá kötődő ideákra épített az összes utópia; még a kommunizmus is, dacára az explicit keresztényellenességnek. E példázatnak talán soha nem volt ekkora jelentősége, avagy aktualitása, mint éppen most, amikor a neoliberális ideológia évezredek értékeit próbál negligálni, sőt propagandája odáig erősödött, hogy már a gondoskodás, a közösségi lét, vagy a társadalmi igazságosság pusztá említése is káromkodásszámba megy. Kenyeret és halat szaporítani azt jelenti, hogy gondoskodni a rászorulókról: a közösség egészéről. (És ez nem mond elent az esetleges misztikus olvasatoknak.) És miként a gyógyítás, vagy akár Szentlélek áldása, ez is szigorúan ingyenes. Jézus nem akar ennek fejében király (vezér, politikus, stb.) lenni. Ma viszont a „szentlélekért” is pénzt kérnek. Ahogyan a Mammon-imádat vallásos formát ölt, úgy a válás is a Mammon-imádat szolgálatába áll. Ha létezik valami, ami tisztán képviseli ezt a szellemiséget, akkor az a jelenlegi világ centrumából kiinduló neoprotestáns fundamentalizmus, amit akár a tévéprédikátorok diktatúrájának is lehetne nevezni. Ennek gyökerei persze ott vannak a protestáns etikában, amely szerint az anyagi jólét, a pénz fial(tat)ása a kiválasztottság egyik jele. A protestáns etikával a kereszténység (ill. a nyugati gondolkodás) nyíltan fölállta a Mammon-imádatot. Akik a Mammont imádják Krisztus nevében, nem egyszerűen megtagadják a krisztusi tanítást, hanem magát a krisztusi lényeket gyalázzák meg; mint egy feketemiséen. Krisztus helyett Mammon: ez csupán még egy rossz választás, ám nem a mélypont. A tökéletes elkárkozás: Krisztusként imádni a Mammont. Ez az antikrisztusi lényege: a Krisztus nevében vagy alakjában megvalósuló krisztusival ellentét. Ezért még a kommunizmus is „keresztényibb”, mint a jelenlegi „keresztyén” neoliberális-neokon szellem, amihez képest a sátánizmus egy naiv-romantikus, kamaszoknak való gyermekes idétlenség, amit hívei előbb vagy utóbb úgyis kinőnek. A valódi sátánizmus ott kezdődik, hogy megkérdőjelezetlen alapértékké teszik mindannak a szöges ellenétét, amit a kenyérszaporítás kifejez.”

Csorba László katolikus biológus a megosztás kapcsán azt hangsúlyozza, hogy „a tarisznyák a közösségteremtés után nyíltak meg, és ebben az öt hal és kenyér ebben csak mintegy katalizátor szerepet játszott.” Csikós Csaba katolikus vegyész-mérnök és teológus azt emeli ki, hogy Jézus az

emberi munka termékét sokasítja meg a tömeg számára, Korzenszky Richárd bencés perjel pedig azt, hogy az, amit fenntartás nélkül bocsátunk a közösség rendelkezésére, Jézus áldásával megsokszorozódik és az emberek javára válik, Bernolák Éva katolikus hitoktató pedig a szabadon, fontolgtatás és méricskélés nélküli adás szeretet-szolgálatá válásáról ír. Govardhana das, Krisna-hívő lelkész, a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének vallásközi referense azt vallja, hogy „aki ad az kap, ugyanis az önzetlen embert segíti és ellátja Isten mindazzal, ami számára szükséges. Havas Katalin könyvtáros saját élmény alapján alakította ki megosztás-értelmezését: Gyerekkorunkban sose volt elég ennivaló, és sose volt senki éhes, beleértve a véletlenül betérőket. És ha már a negyedik váratlan vendég is jól lakott, a Nagymama mindig mondta, hogy ez volt a csodálatos kenyérszaporítás.”

2. TESTI-LELKI TÁPLÁLÉK

Akárcsak a megosztásra épülő értelmezések esetében, a megosztott kenyér egyszerre testi és lelki táplálék mivoltát aláhúzóik között is akadnak nem vallásos értelmezők. Így például Kapitány Gábor kultúrantropológus, aki *Tizenkét evangélium* című könyvében (2002) – ahogyan írja: a maga „kesernyész evangéliumában” – melyben a bibliai események racionalizáló, pszichologizáló olvasataival próbálkozik, ez az evangéliumi történet egyike volt azoknak, melyek kifogtak rajta. Számol olyan olvasatokkal, melyek szerint a hal és a kenyér lelki tartalmakat jelképez, ám ő maga inkább egy olyan értelmezésre voksol, mely egyszerre hangsúlyozza a testi és lelki jóllakatást, ugyanis ebben a történetben szerinte „a lélek és test olyan felfogása kap hangsúlyt, amelyben a kettő szétválaszthatatlan (ezért fontos a test feltámadása is, nem csak a lélek halhatatlansága) „A test és lélek szétválasztása (illetve egymásnak való alárendelése) ugyanis egyenesen vezet egyfelől a miszticizmushoz, másfelől az individualista materializmushoz. Ezért fontos a test szükségleteinek olyan kielégítése, amely a lélekből származik (és nem pénzért vett javakból), s amely úton sokkal többre is jutunk, (s amelynek tartalékai sosem fogynak el, hanem még maradékaiból is többlet keletkezik.” Govardhana Das Krisna-hívő lelkész szerint „Jézus egyfelől Isten kegyelmét képviseli és adja át az embereknek”, másfelől testi szükségleteikről is gondoskodik, ugyanis szerinte „nem lehet lelki kultúrát oktatni addig, amíg üresek a gyomrok Legalább a minimális életfeltételek szükségesek mindenki számára egy ideális, lelki elveken felépülő emberi társadalomban.”

Steinbach József református püspök és Lónárt Ildikó katolikus hitoktató szerint „Jézus mindig az egész emberen könyörül, a testén és a lelkén együtt, egyiket sem hanyagolja el a másik rovására. Az egész embert váltja meg, testestül-lelkestül. Steinbach szerint Jézus cselekvésének indítéka az emberek iránti irgalom eredetileg az emberek testi éhségére vonatkozhatott, később azonban a lelki éhségre is, erre utal, az „olyanok voltak, mint a pásztor nélkül való juhok” kitétel. Megemlíti, hogy Jézus úgy osztja ki az edelt, ahogy azt zsidó családokban a családapa szokta. Asztalközösségbe vonta az embereket, és ez nem csupán a földi éhség csillapítása volt, hanem részesedés az ő pásztori szeretetében, isteni hatalmának ajándékában. És ebben a részesedésben mindenkinek helye van. Lónárt szerint Jézus jóllakítja a sokaságot, de nem csupán úgy, ahogyan Mózes vagy Elizeus tette, ugyanis ő az égből alászállott kenyér. Az egész ember jóllakik.”

Ketten a „nem csak igével él az ember” értelmezést alkalmazzák. Csikós Csaba katolikus teológus és filozófus ezt azzal egészíti ki, hogy Jézus vendéglátó tettét az evangélium üdvtörténeti perspektívába állítja: Isten Országának jövődöbéli menyegzős terített asztalát elővételezi. Mácz István volt katolikus pap, Cegléd rendszerváltás utáni polgármestere azt teszi hozzá, hogy Jézus a kenyérre és az ígére éhezöket egyaránt jól lakatja.

Turcsik György katolikus papot „a vallási és a földig érő józanság el-lentéte” ragadja meg. „Az apostolok – közülük néhány legalább – úgy gondolkodik, mint mindig a rajongók, az úgynevezett lelki emberek: a mennyei dolgokkal kell törödnünk, az Igét hallgatni (mint ama Mária); és nem holmi evilági dolgokkal törödni (mint ama Márta): az evéssel. Szent komolyság kell ide, kérem, a dolgok helyes megkülönböztetése, arányérzék és súlyozás! Ezzel hamis beállítással helyezi szembe Jézus, felelősségének teljes tudatában, azt a józan igényt, hogy az embereknek enni kell. Elutasít tehát ezzel a történettel az evangélium minden hamis és túlzó és egyoldalú lelkizést, a lélek szembeállítását a testtel, a test leértékelését a lélekkel szemben.”

3. LELKI TÁPLÁLÉK

A harmadik leggyakoribb értelmezés-elem a *lelki táplálék*. És ez is felbukkan nem vallásos értelmezésben is. Mesterházi Márton irodalmár, rádiódramaturg elveti mind az „atommag-bontással, klónozással effektíve előállított” kenyérszaporítás-csodát, mind a tömegszuggesztíót⁸, és határozottan úgy véli, hogy a jelképi esemény jelentése az, hogy „az emberek

az igazságot éheztek és szomjúhozták. Jézus pedig jóllakatta őket a lélek eledelével.” Leveleki Magdolna szociológus is elveti a kenyérszaporítás csodáját, és a magyarázatot abban találja meg, hogy a kenyér és a hal a lelki táplálék szimbólumai, és ez a lelki táplálék (Vagyis az Istenhez való közelség állapota) védi, menti meg az embert „a magunkra maradottságtól, az ismeretlen sötétségtől való félelemtől”, és ez jelenti a kiteljesedett élethez vezető utat.

Huszár Ágnes református nyelvész meglepőnek tartja az elbeszélés módjának hihetetlen köznapisága és részletező prózaiságát, valamint azt, hogy az elbeszélés „mindegyik evangéliumban úgy koncipiálódik, mint egy logisztikai probléma rendkívül gyors és hatékony megoldása, nem pedig mint valami isteni csoda, melynek szemtanúi úgy érzik, hogy életüket alapvetően megváltoztató isteni kinyilatkoztatásban volt részük.” A csoda – mely szerény és hétköznapi: „ettek és jól is laktak” – *Huszár* szerint nem önmagában értelmezhető, hanem „az együttlét csodájaként, a lelki tápláléknak a testit felülmúló fontossága jeleként.”

Venezs Ernő Tarziciusz népművelő, nyugdíjas művelődési ház igazgató, bencés oblátus szerint „Itt nem a populista »tömegetetés a hatalomért« érdekes, hanem: az önzetlenül másokért cselekvés! Annál is inkább, mert a tömeg sem azért ment, – honnan is sejthette volna? – hogy megetessék, bármennyire is jól esett ez is. Ők elsősorban hallgatni akarták, keresték elesett életük megoldását, gyógyíttatni akarták betegeiket. A maguk helyzetében olyan nagy szükségük volt Jézusra, »mint egy falat kenyérre«. Ezt érezte Jézus, tudta és mondta másutt: »Én vagyok az élet kenyere!«, vagyis Én vagyok az életetek megoldása, én tudom a megoldást, ez az örömhírem. Éljetek az én normáim szerint, a magatokról is esetleg lemondó, szolgáló szeretetben! Keressétek először az Isten országát – már itt a földön is – és a többi majd hozzáadatik nektek, mint éppen most is, a kenyér formájában.”

Császár Attila református lelkész szerint „a földi kenyér csak a testet táplálja, a mennyei pedig a lelket, de ha ezt a két dolgot összekapcsoljuk akkor lép harmóniára az illető úgy magával, mint Teremtőjével, a test és a lélek egységében. Ha csak kenyérral él az ember, akkor csak létezik, ha a lelkét is táplálja, akkor viszont úgy kivirul, mint tavasszal a rét. Jézus ezzel a kenyérszaporítással két dolgot akart megmutatni: az Isten általi ember feletti erejét ill. a fennmaradáshoz szükséges táplálást, melyet nyilván a lelki síkra is előrevetített. Őrá úgy kellett és kell ma is tekinteni mint az örök lelki kenyérre, aki által nemcsak a föld fiai, hanem a menny polgárai is lehetünk!”

4. AZ EUKARISZTIA ELŐKÉPE

A „hivatalos” teológiai értelmezések között leggyakoribb értelmezések hívő katolikusok körében fordultak elő. Mácz István és Dékány Csaba mérnök olvasataiban ez az evangéliumi esemény előre jelzi az eukarisztia isteni ajándékát, valamint – Mácz szerint – „a világ végéig tartó kenyérszaporítást a szentmisékben, az úrvacsorákon.” Lónárt Ildikónak II. János Pál *Ecclesia de Eucharistia* kezdetű enciklikája jutott eszébe, melyben külön fejezetet szán az Eukarisztia apostoli természetéről, hiszen egyes változatokban Jézus a tanítványoknak adja a kenyeret, és ők osztják ki. *Csikós Csaba* azt emeli ki, hogy „az utolsó vacsorán Jézus szavaiban és tetteiben csodálatosan egybefonódik a kenyérszaporítás elővételezett lakomájának és az eukarisztikus tanítás realizálása”, majd hozzáteszi, hogy „az apostolok bizonyára ekkor még nem értik a történetek hogyanját és mikéntjét, ez majd csak a húsvét fényében, majd a Lélekáradás teljesebb látásmódjában lesz elevenné és valósítja meg mindmáig ható realitását. Az első keresztyének – az apostolkollégium tagjai – a Jézus eseményt krisztianizálják, vagyis biblicizálják (útjára indul az apostoli igehirdetés, melynek kiindulópontja Péter pünkösdi beszéde), ekklezializálják (létrejön az egyház, csakhamar nem parányi ösgyülekezetek heterogén konglomerátuma, hanem una, sancta Mater Ecclesia) és paschalizálják (kialakul az eukarisztikus áldozatbemutatás, a kenyértörés gyakorlata).”

5. ISTEN (JÉZUS) SZEMÉLYES SZERETETE

Ezek is tipikusan vallásos olvasatok. Gödéné Török Ildikó gyermekirodalommal foglalkozó főiskolai tanár szerint „a kenyérszaporítás csodájában Jézus személyes szeretetét tapasztalhatták meg az emberek. A megmagyarázhatatlan ajándék megnyitja az emberek szívét, hitükben megerősíti őket, érzik, hogy az Isten velük van.” Máté-Tóth András szerint „Jézusnak megesett a szíve, irgalmas volt, irgalom volt. A mások nem pokol, ahogyan Sartre érezte, élte, tanította. A mások: irgalom. Mások irgalmából élünk, mert minden büntetésre méltók lennénk. Minden vallás gyógyulást ígér. Jézus is gyógyított egy darabig, aztán úgy nyilvános működésének fele elteltével már kevésbé. A gyógyítás a betegeknek mindent jelentett, neki (vagy az evangelistáknak) Messiás volta igazolását”. Lantos Péter katolikus informatikus úgy gondolja, hogy „a lényeg a végtelen túláradó Szentháromságos Istentől eredő kegyelem áradat, ám hozzáteszi, hogy a csodához mi is kellünk, még hozzá tevékenyen!”

6. KÖZÖSSÉGTEREMTÉS

Ez az értelmezéselem, mely Füssel „materialista” olvasatát uralta az általam összegyűjtöttek közül a vallásos olvasatokban fordul elő. Steinbach József szerint „Jézus a sokaságból egy rendezett asztalközösséget formál (100-50-es csoportokra ülteti le őket). Jézus valóban, mint egy új Mózes cselekszik, aki a végső időkben népének vezére.” Makai Péter filozófus „A törésről és a törődésről az embereknek enni adó Jézus evangéliumi története alapján” címet adja kisesszéjének, melynek kulcsmondatai a következők: „A kenyér törése és a hal elosztása, az egész – az életet adó étel – részekre osztása és kiosztása azok számára, kik szükségét szenvednek, és vigaszt – mi több életet – keresnek, azaz a iustitia distributiva gyakorlatára való normatív felhívást utat mutató példával tanúsító tett arról való csodás bizonyosság, hogy az életet átható-metsző töréseknek létezik egy olyan típusa, a lét megosztásának egy azt nem elszegényítő, hanem gazdagító formája, mely a másikkal való találkozás és együtt-lét e közös pusztai terét műveli meg mint egyesítő és közel-hozó törés. Akik között azonos jellegű köz (távolság), azonos minőségű – szíves – viszony tartatik fenn, azok lesznek képesek arra, hogy a pusztai külön-létet egymás személyes törései mellett (és ellenére) virrasztani képes és az igaz-nál tartózkodó közel-létté szelídítsék.”

Kékesi János informatikust, pályája elején katolikus papot a kenyérszaporítás eseménye az Apostolok cselekedetei 2,44-46-ra emlékezteti, amikor „a hívek mind ugyanazon a helyen tartózkodtak, és közös volt mindenük. Birtokaikat és javaikat eladták, s az árát szétosztották azok közt, akik szükségét szenvedtek. Egy szívvel-lélekkel mindennap összegyűltek a templomban. A kenyeret házaknál törték meg, s örömmel és egyszerű szívvel vették magukhoz az ételt. (...) A keresztény ember nem étkezhet magányosan: mindig rászoruló testvérek sokaságában él, akik várják a számukra hiányzó ételmet. Jézus szavaiból világosan kihallatszik az asztalhoz telepedésre szóló hívás. Az asztaltársak szükséges táplálékkal történő ellátására vonatkozó parancs („ti adjatok nekik enni”) pedig sürgetően szól minden hívő felé. Az embernek ki kell lépnie elszigeteltségéből, és közösségben, mások társaságában kell élnie. A kenyérszaporítás elsősorban testvéri szeretetlakoma.”

7. AZ EMBERI ÉS AZ ISTENI MEGOLDÁS

Az emberi megközelítés („nincs, csak öt kenyérünk és két halunk, van itt egy fiú, akinek van öt árpakenyere és két hala, de mi az ennyinek?”) és Isten csodája közti különbséget érzékeltetik az erre az értelmezés-

elemre épülő – minden esetben vallásos – olvasatok. Kelemen Antal hit-tanár olvasatában illetéknéppen: „Ha rossz a kedvem én is emberi meg-oldásokat próbálok véghezvinni, és nem mindig látom, sőt sajnos gyakra-n nem látom, hogy Isten egészen más szemszögből közelíti meg a gon-dokat. Amikor nekem is szükségem van a lelki támaszra, a kifogyhatatlan szeretetre, akkor olvasom János 6.1 részét, mert ez a kedvencem.” Oláh Ilona református lelkész úgy gondolja, hogy Jézus „mintegy ráve-zeti a tanítványokat a lehetőség felismerésére. Fel is ismerik, hogy meny-nyi lenne a szükséglet, és azt is, hogy ezzel szemben mi a szomorú tény, a végkifejlet pedig az, hogy Jézus nélkül tehetetlenek. (...) A csoda pedig a renddel kezdődik. Ahol Jézus jelen van, ott nem lehet fejtelenség, ká-osz. Csoportonként leülteti az embereket. Föltekint az égre hálát adva. Összekapcsolja a mennyeit a földivel.” Oláh felteszi a kérdést: „Miért nem lehet megismételni ezt a kenyérmegszaporítást?”, és így válaszol: „A felelet épp a történet lényegéből adódik. Jézus nem azt mondta tanít-ványainak, hogy majd ismételjétek újra és újra ezt az eseményt, hanem lehetőséget mutatott számukra. Túl kell lépni a lemondás, az »ez lehe-tetlen« határán.”

Ennek az értelmezés-típusnak sajátos és eredeti változata Balázs Zol-tán katolikus társadalomfilozófus magyarázata, aki szerint „a nép jóllaka-tása királyi kötelesség. A táplálni tudás pedig isteni képesség. Legalább-is az ókorban az volt. A földművelés hatalmas fejlődés a vándorló-gyűjtögető-pásztorokhoz képest, mivel sokszorosára nőhetett általa az emberiség. Paradox módon azonban a sokkal több ember sokkal nagyobb kockázatot is jelent, hiszen egy tragédia – járvány, természeti csapás – sokkal nagyobb veszteséggel fenyegetett. Ezért a legfőbb köte-lessége az uralkodónak a táplálás, amihez ésszerű gazdálkodás, takarékos-kodás, bölcs előrelátás kell; ezt ismerjük József történetéből. (József ugyan nem uralkodó, de a fáraó nevében cselekszik.) Az emberi bölcses-ség azonban nem képes minden veszélyt előrelátni és kivédeni, isteni se-gítség nélkül kevés esélye van. (...)

Ismert a zsidóság ambivalens viszonya a királyság intézményéhez, amelyben a próféták mindig is egy kicsit Jahve, az egyetlen és egyedül törvényes király elárulását látták. Am a nép királyra vágyik, olthatatlan és lankadatlan vággyal, Kánaánra, a végleges megpihenésre, a bőség ottho-nára. Ábrahám földet kap ígéretül. Melkizedek kenyéráldozata kedves az Úr előtt. Amikor Jákob Egyiptomba indul, az Úr bátorítja. A törzsek bir-tokul kapják Kánaán földjét. De közben a pusztában lázongó népet újra és újra meg kell tanítani arra, hogy a táplálás nem függ a földtől. Az éhínség

az új hazában sem kerül el Izraelt; de Illés vendéglátójának nem ürül ki a szakajtója. Az evangéliumi történet mindezekre visszatekint. (...)

Jézus személyes tapasztalatból ismeri a kenyér kísértését: a pusztában maga is átélte. A Sátán ezzel a kísértéssel Messiás-voltát, isteni képességeit akarta tisztázni. Jézus ezt neki megtagadta – a népnek azonban föltárja a titkot. A jóllakatás isteni képesség és királyi feladat. Jézus tökéletes királynak bizonyul: a maradék tizenkét kosár arra utal, hogy Izrael egész népét, a tizenkét törzset is képes volna táplálni. A kommentátorok rendszerint az eucharisztikus lakoma szabályára való utalást látnak abban, hogy a maradékot nem szabad veszni hagyni, de talán nem indokolatlan az egész népről való gondoskodásra való utalást is látni benne. A nép mindenestre érti ezeket a gesztusokat, s nem is habozik királyt látni Jézusban. A királyi feladat és az isteni képesség Jézusban maradéktalan és meghaladhatatlan egységbe forr, s a kenyérszaporítás csodája a világtörténelem egyetlen valódi istenkirályi cselekedete.

De Jézus nyomban visszahúzódik. A kenyérszaporítás csak jel, egy még nagyobb hatalom és feladat jele. Azé a hatalomé, amely minden ember táplálását vállalja és teljesíti. A királyi méltóság teljes dicsősége csak a kereszt feliratában nyilvánul meg: ez az ember király, a zsidók királya – vagyis egyetemes uralkodó. S szíve mélyén – az ironia rettenetes – Izrael soha másféle királyt nem tudott elképzelni.”

8. A SZÓ, A METAFORA ÉS A MITIKUS GONDOLKODÁS

Az általam megkérdezettek közül vallásos és nem vallásos olvasók egyaránt szembesültek a fikció vagy realitás, a csoda vagy megmagyarázható különleges eset kérdéseivel. Simon Zoltán irodalmár, aki magát ateistának nevezi, az evangéliumokat „némi valóság-alappal rendelkező fiktív történeteknek” tartja, és úgy véli, lényegük nem a tárgyi igazságukban, hanem metaforikus jelentésükben van. Ennek megfelelően a kenyérszaporítás csodáját úgy is értelmezi, mint „az új hit terjesztése a »maradék« tizenkét kosárból, azaz az apostolok által.”

Debreczeni Tibor református színházi rendező azzal kezdi, hogy „Jézus csodatételei nem foglalkoztattak. Amikor okoskodások nélkül hittem – fiatal korom néhány esztendejében – minden egyszerűnek tetszett. Jézus Isten, tehát bármit megtehetett, amiről úgy gondolta, hogy jó, amivel az üdvösséget szolgálja. Szaporíthatta a kenyeret meg a halat, jól lakathatott ötezer férfit meg a hozzájuk tartozókat, úgy, hogy még maradt is a korásban. Minden, ami az Újszövetségbe foglaltatott, beletartozik a

krisztusi misztériumba. Úgy gondoltam tehát, nem kötelező mindent értenem, miért is, amikor hiszek Isten titokzatos bölcsességében.” Mára számára ez a történet „mintha az igehirdető hatalmáról szólna, arról, hogy képesek vagyunk megfélekezni az éhségről, szomjúságról, fáradtságról, képesek vagyunk önmagunk esendő léte fölé emelkedni, ha azt tapasztaljuk, hogy hiteles emberek szólnak hozzánk, akik a létünket érintő kérdésekről szólnak hozzánk, akik a létünket érintő kérdésekről beszélnek, igazságérzetünkhöz hasonlító módon, meggyőző erővel. Ilyenkor fordul elő, hogy csüggyünk – ahogy mondani szoktuk – az igehirdető ajkán, s szájátva hallgatunk. Eszembe jut az is, hogy azok a bibliai emberek, az ötezer meg a többiek, korábban is elindulhattak volna hazafelé, mehettek volna a nyájas hangulatú családi vacsorához. S nem ezt tették. Amit hallottak, nemde, az lehetett számukra az igazi éték!„

A mese vagy valóság kérdésben állást foglalva Vermes Géza arra hívja fel a figyelmet⁹, hogy a történet ószövetségi előzménye Elizeus próféta példája alapul (2Kir 4,42–44). Olyan mesének minősíti a történetet, amelynek lényeges eleme az összegyűjtött „felesleg”, amelyik a csodát megkérdőjelezők számára akar bizonyítékul szolgálni. Úgy vélem, ezen az úton halad Pfitzner Rudolf katolikus pszichológus is. Előbb a Bultmannra¹⁰ támaszkodó Drewermannra hivatkozik, szerint ez esetben sem valódi történésről van szó, hanem egy jelről, irodalmi értelemben (Drewermann 1985:66–67). Végkövetkeztetése azonban nem marad a racionalizálás dimenziójában: Véleményem szerint a mitikus gondolkodás síkján érthető eseményről, csodáról van szó. Vallásunk a mitikus gondolkodás nélkül sok nehézséggel jár. Merjünk mitikusan gondolkodni, csak ne keverjük össze a mítoszokat a racionális tényekkel.

9. KITEKINTÉS

Háromféle meglepetés érhet a csodálatos kenyérszaporítás olvasatait olvasót. Az egyik az, hogy a vallásos olvasók körében is mennyi „alternatív” értelmezés született a hittankönyvekben és kézikönyvekben leggyakrabban szereplő „hivatalos” értelmezéseken kívül. A másik az, hogy a vallásukat rendszeresen gyakorló és jól ismerő, Szentírás-olvasó a „laikus” keresztényektől nem kevésbé szakszerű, mély, árnyalt és eredeti értelmezéseket kaptunk, mint a klerikusoktól és a hívatásos teológusoktól. Ebből a vizsgálódásból is arra lehet következtetni, hogy az utóbbi évtizedekben jelentős teológiai kapacitás halmozódott fel a „laikusok”¹¹ körében, mely javarészt kihasználatlanul lappang. A harmadik meglepetést a

művelt és nyitott nem vallásos értelmiségiek ugyancsak meglepően szakszerű, mély, árnyalt és eredeti olvasatai jelenthették. Kissé kilépve recepció-kutatói (értelmezés-értelmezői) szerepemből, ezt azzal magyarázhatnám, hogy ez a szöveg valamiért, valamiképpen (ha tetszik „csodás módon”) megfogta őket. Egy másik, ezt nem felülíró, hanem csak tovább árnyaló magyarázat is kínálkozik, a vallásos, a bibliai, az evangéliumi szövegekre, gondolatokra nyitott nem vallásos értelmiség értelmezéseiben is találhatunk olyan „hozzáadott értékeket”, melyek akár jelentős mértékben gazdagíthatják általában az evangéliumi szövegek körüli diskurzust, de magát a szentírástudományt is.

Elgondolkodtató, az a tény, hogy a *másokkal megosztott kenyér* és a „*Ti adjatok nekik enni*” értelmezés-elem bizonyult leggyakoribbnak még másfél évvel a gazdasági világválság előtt. És az is, hogy ebben konszenzus mutatkozik hívő és nem vallásos, „laikus” és „klerikus” között. Az is fontos tényként említendő meg, hogy mindez nem rövidre záró politikai vagy szociológiai értelmezésekben, hanem jobbra „többdimenziós” olvasatokban, evangéliumi ihletettséggű kontextusokban fordult el. Nem ritkán olyanokban, melyek arról árulkodtak, hogy valamit megerősített, megmozdított bennük ez az evangéliumi szöveg, arra biztatva őket, hogy ők is osszák meg másokkal azt, amijük van, az „akinek van, annak adatik adni” alapján.

JEGYZETEK

- 1 Babits Mihály fordításában
- 2 Márk 6.30–44, Máté 14,12–21., Lukács 9,10–17, János 6.1–15.
- 3 Márknál (8,1.10) és Máténál (15,32–39)
- 4 Az evangelikalizmus észak-amerikai keresztény mozgalom, amelyben az üdvözülésre, egyházra és a Biblia autoritására vonatkozó klasszikus protestáns doktrínák mellett különös hangsúly esik az isteni kegyelem személyes élményére, a megtérésre és az újjászületésre.
- 5 Jézust királyuknak óhajtsa.
- 6 Ez esetben a néhány kenyér és hal.
- 7 Gyökössy is számol azzal a magyarázattal, hogy mindenki kapott egy-egy morzsácskát, és a Lélek erejéből a lelke telítődött, és aztán már nem is volt éhes, de megjegyzi, hogy ezzel nincs magyarázat a maradékkal teli kosarakra
- 8 „Jézus a maga korának egyik legtudósabb embere lehetett, nyilván értett a hipnózishoz; a tömeg éppen nem »hitetlen várt csodára«, hanem hittől felajzottan, a dolog könnyen összejöhetett. Jézus az üdvös cél érdekében vállalt egy kis szemfényvesztést, passz. Csakhogy nem vagyok én ezzel a történetileg valószínű/valószínűsíthető verzióval boldog.”
- 9 Jézus hiteles evangéliuma

- 10 Aki szerint „az Írás világnézete mitológiai és így a modern ember számára nem elfogadható, akinek a gondolkodását a természettudomány formálja és ezért már nem mitologikus.”
- 11 Indokoltnak tartom ezt az idézőjeles szóhasználatot, és időszerűnek érzem a már eléggé mesterkéltnak tűnő klerikus-laikus megkülönböztetésen való túllépést, valahogy olya módon, mint az evangélikus egyházban, ahol lelkész és nem-lelkész evangélikusokat különböztetnek meg, akik a legfelsőbb vezetésben fele-fele arányban vesznek részt.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Drewermann, Eugen (1985) *Tiefenpsychologie und Exegese*. Olten, Walter-Verlag, 66–67.
- Gyökössy Endre (1999) *János evangéliuma*. Nyíregyháza, Örökségünk Kiadó Bt., 81–82.
- Kapitány Gábor (2002) *Tizenkét evangélium*. Budapest, General Press K.
- Luz, Ulrick (szerk) (1996) *A vizsály könyve? Egy Biblia – sokféle értelmezés*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EGY KÖZÉPKORI ARAB FILOZÓFIAI TANMESE MAI „NYUGATI” OLVASATAI

(Ibn Tufajl *A természetes ember* című könyve
receptiójának vizsgálata)

Makai Péternek

1. IRODALMI MŰVEK AZ OLVASÓI HORIZONTON

Manapság hazánkban nemigen olvasnak Ibn Tufajl-szöveget, középkori arab filozófusokat, de középkori filozófust is kevesek és keveset, leginkább még filozófusok és teológusok, vagy ilyen szakos diákok, mint kötelező olvasmányt. A laikus olvasó – még akkor is, ha leszűkítem a kört a filozófiai, teológiai, művelődéstörténeti és az emberrel foglalkozó tudományokkal foglalkozó olvasókra – olvasói horizontjából általában hiányoznak azok az ismeretek és élmények, amelyek növelnék az esélyét, hogy az Ibn Tufajl-szöveggel érdemi, beszélő viszonyban kerüljön. A kortárs magyar olvasók körében viszonylag gyakori olvasmányok között a Defoe *Robinson Crusoe*-ja és Kipling *Dzsungel könyve* című regénye szerepelnek, mint olyan művek, amelyekhez valamiképpen kapcsolni lehet Ibn Tufajl művét, melynek halmaza (témája, világa, gondolatai) csak nagyon kicsit részben fedik át a Defoe- és a Kipling-mű halmazait. A *Robinson Crusoe*-t a természetese emberrel úgyszólván csak a lakatlan sziget (és persze istenhite) köti össze az arab filozófus művével, már csak azért is, mert Robinson magának a társadalmi embernek a megtestesítője, aki a lakatlan szigeten egymagában is társadalmi lényként, mondhatni úriemberként viselkedik. A *Dzsungel könyvé*-vel, valamivel erősebb a rokonság, hiszen Kipling regényében az antilop (vagy gazella) megfelelője a farkas-csorda. Csakhogy éppen nem farkas-csordáról, hanem farkas-közösségről van szó, s ebben „mesterséges” dzsungelben Maugli emberarcú-, szívű- és lelkű állatok „társadalmában” szocializálódik. Felbukkanhat – jóval ritkábban – az olvasói horizonton Mann kiválasztottjának „*mormotává töpörített*” kreatúrája, akiből azután Gergely pápa lett. Néhány olvasóból előhívhatja Ibn Tufajl műve azt a történetet, amely Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvében szerepelt (amelyre elsősorban az én korosztályomból emlékezhetnek), amely egy bizonyos Salimbe

atyának Második Frederick Szent Római Imperátor bolondságairól beszámoló krónikájában szereplő történetről olvashatunk. A császár, akit meglepett, hogy „birodalmának gyermekei anyjuk tején anyanyelvükbe is cseperednek”, betiltotta körülöttük a szót és az altatódalokat oly módon, hogy a szülőket eltávolítva némaságra kényszerített dajkákra és gondozókra bízta a kísérleti csoportba tartozó gyerekeket, és kíváncsian várta, milyen nyelven fognak majd megszólalni: zsidóul, görögül, latinul vagy arabul, avagy éppen a szülők nyelvén. A gyerekek nem szólaltak meg semmilyen nyelven, mert meghaltak. Ez a mendemonda-történet mellesleg olvasói számára „kísérleti” cáfolata is lehetne az Ibn Tufajl-féle elképzelésnek. Aki Sütőre, Salimbe atyára, no meg a mai pszichológiára és filozófiai antropológiára támaszkodva így érvelhet: nyelv nélkül nem lehet gondolkodni, de a „természetes ember” másik ember nélkül nem tehet szert a „nyelvek adományára”, legfeljebb isteni csoda folytán, ám Ibn Tufajl története nem erről akar szólni.

2. EMBERKÉPEK A „TERMÉSZETES EMBER” ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Természetesen minden olyan olvasmány, mely az istenkeresésről szól, valamiféle fogódzót jelenthet ehhez a szöveghez, de ritka az olyan filozófiai vagy teológiai mű, amelyben az emberré válásnak szerves folytatása az Istenhez eljutás. Egy másik műfajban (mely a természettudomány, a teológia, a misztika és a költészet sajátos ötvözete) bizonyos értelemben Teilhard de Chardin (1980) alkotott hasonló művet, amikor az anyagtól az Ómega-pontig (Istenig) tartó evolúciós elképzelése.

2.1. Természettudományos emberkép tükrében

Legnehezebb a dolga ezzel a szöveggel a természettudományos alapon álló olvasónak, aki a fikció olvasójaként is megköveteli a természettudományosság, valami a lélektani és szociológiai realitás minimumát, és míg a *Varázshegy*-et e szempontból elfogadhatnak tartja, a *Kiválasztott*-at már nem. Az ilyen racionális olvasó rendkívül ingerülten fogadhatja azt, hogy „Az egyenlítő éghajlata érezhetően egyenletes (...) itt anya és apa nélkül is születhetik ember”. Nem tartja valószínűnek, hogy a gazella a gyereksírást összetévesztheti kicsinye sírásával. Tiltakozik az olyan antropomorfizáció ellen, hogy a gazella „megszánta”, „megszerette”, „sok szeretettel és gyengédséggel gondozta”. Igaz, hogy a gazellacsapat valamelyest hasonlít a *Dzsungel könyve* farkas-csapatához, valamint az is, hogy Hajj ibn Jakzán megtanulta az állatok nyelvét és „az állatok társuk-

nak és barátjuknak tartották”, csakhogy ezen túlmenően az arab filozófus tanmeséje nem akar regény lenni, hanem megmarad tudományos tanmeséhez, abba viszont nem illik be Kipling emberarcú dzsungelé.

2.2. A szellemire redukált ember a többdimenziós emberkép tükrében

Az az olvasó – és az Ibn Tufajl-szöveg mai magyar potenciális olvasói döntő többségükben ilyenek – akik a természetes embert biológikum, pszichikum, szociologikus és szellemiség lehetséges ötvözeteinek olyan változatának képzei el, melyből a biológikum nem mellőzhető, nehezen fogad el és foghad be egy olyan lényt, aki anya és apa nélkül, agyagból és lélekből születik, amely születés leírása olyan mintha a bibliai teremtetéstörténet valamiféle természettudományos változata lenne: az agyag erjedésétől, a sejtbe beleolvadt lelken keresztül, a sejtosztódással, majd a gondoskodást végző szervek kialakulásával folytatva a magzatburok megrepedéséig. Hajj ibn Jakzán születésének második változata – a titokban nemzett és megszületett, majd az isteni gondviselésre bízott gyermek – immár ismerős történet lehet a lehetséges Ibn Tufajl-olvasó számára. Ugyanakkor ennek az ismerős történetnek a folytatása már több ponton nem felel meg sem a mindennapi tapasztalatnak, sem non-fiction, sem a fiction olvasmányélményeknek. Az Ibn Tufajl-i főhős ugyanis olyan csodalény, aki villámgyorsan átlépve az eriksoni identitás-epigenezis első három lépcsőjét – hiszen már kisgyermek korában „törte a fejét” –, máris az igazságot kutatja. De nem csak a csecsemő, kisdud és kisgyermekkort lépi át Hajj ibn Jakzán, hanem a serdülőkort is, ugyanis nem fedezi föl nemiségét.

A tanmese főhőse tehát a mai fogalmak szerint nem az az igazi hús-vér-szellem ember, akit Aquinói Szent Tamás – arisztotelészi előzmények után – testléleknek nevezett, hanem valamiféle Isten által kiválasztott, elsődlegesen szellemi lény. Az anyai szív titkától Istenig. A spiritualitásra fogékonyabb – és ilyen személyes és/vagy olvasmány (és más művészei) élményekkel már rendelkező – befogadók számára már elfogadható, hogy eljuthatunk az anyai szív titkának kereséstől Istenig, a vele való egyesülésig, a szentség, a kegyelem állapotáig, és hogy ennek a folyamatnak kiindulópontja a szeretet. És ez – a tökéletes állapotig vezető út – nem csak a hagyományos módon vallásos olvasó olvasási horizontjába épült be, hanem ez az ezoterika és a New Age spiritualitásának különböző változatai híveinek is élménye, elég csak szent titkokba való beavatódás különböző lépcsőfokait kínáló irányzatokra gondolni, a rózsakeresz-

tes misztikától a Szcientológiáig. A zsidó-keresztény kultúrában szocializálódott vallásos ember számára azonban lehetetlen Istenhez eljutni az istenképmás ember segítségével nélkül, pusztán spekulatív módon.

2.3. *Filozófus szemüveggel*

Aki nagyvonalúan eltekint a többdimenziós ember biológiai és lélektani kifejlődésétől, s a filozofáló és istenkereső emberre összpontosít, kétségkívül sok minden olyasmire bukkanhat ebben a szövegben, mely akár az Ibn Tufajl előtti, akár az Ibn Tufajl utáni filozófiából ismerős lehet számára. Amikor a főhős korcs állat mivoltán szomorkodik, megjelenik benne az ember mint Gehlen hiánylénye. Azt is nyugtázhatja a filozófiában jártas olvasó, hogy a főhős kutakodása, elmélkedése hermeneutikai kört ír le a résztől az egészig, s az egésztől vissza a részeknek az egész kontextusában való újraértelmezéséig. Ha nem is sokan, de azért jó néhányan észrevehetik, hogy a főhős „sötétnek” és „otrombának” érzett teste gnosztikus hatás. Bár a test, lélek és szellem hármasság Szent Pálnál is megjelenik, az Ibn Tufajl-i test, állati lélek és pusztulhatatlan lényeg hierarchiájában szintén gnosztikus hatást olvashat ki a filozófiailag pallérozottabb olvasó. Természetesen joggal feltételezhetjük, hogy a filozófiailag pallérozott olvasók jelentős részének agya más srófra jár, más logikát használnak. Így minősíthető a víz anyagáról és formájáról való elmélkedéstől hatalmas logikai-ismeretelméleti ugrásnak a „megértette, hogy minden teremtett dolognak szükségképpen van teremtetője” szintre való villámgyors eljutás. A csillagok mint testtől független lényeggel rendelkezők. Az ember és a csillag (mint testtől független lényeggel rendelkező létező) rokonsága sokak számára tűnhet nem kellőképpen levezetve. Honnan tudja Hajj ibn Jakzán, kérdezhetik ők, hogy az égitestek egyszerűek és tiszták.

2.4. *Keresztény beállítódással*

A zsidó-keresztény élet- és élményvilágú olvasó az ő szemszögéből joggal hiányolhatja az Isten képmására teremtett embert, aki lénye egészével – és nem csak eszével, mint Hajj ibn Jakzán teszi – fordul Isten felé. Bár a teljes testi mozdulatlanság a keresztény kultuszokban is előfordul, mégis inkább hinduista, buddhista magatartás, ami szintén idegen lehet a zsidó-keresztény habitusú olvasótól. A mai keresztény ember hangsúlyozottan nem csak fenn keresi Istent, hanem önmagában és a másik emberben is. Egy konferencia kerekasztal-beszélgetésén Somfai Béla, a jezsuita filozófus lévinasi módon azt válaszolta arra a kérdésre, hogy számára mi az elsőleges istenbizonyíték, hogy a másik ember arca. Ahogy

az érzéki világ fokozatosan behatolt tudatába, úgy távolodott el Hajj ibn Jakzántól az isteni világ, ezért utálattal fordult el a földi élet gondjaitól. Epizodikusan előfordulgat ez természetesen a keresztény vallásosság történetében is. Még Jézus tanítványai is érezhettek hasonlót, amikor fenn akartak maradni a (varázs)hegyen Jézussal, Mózással és Illéssel. Mégis a mai keresztény habitushoz nem a világból kivonulás jellemző, hanem a világgal ozmotikus kapcsolatban lévő bensőségeség. Ilyen szemmel olvasva ugyancsak furcsállható, hogy Aszál számára Hajj ibn Jakzán lesz a vallás bizonyítéka.

Joggal érezheti a mai módon vallásos keresztény olvasó, hogy nincs sem szociológiailag, sem lélektanilag kellőképpen levezetve az, hogy miért fogadható el minden fenntartás nélkül az istenhívő, de szociológiai értelemben nem vallásos Hajj ibn Jakzán számára az Aszál által is képviselt vallás, melynek nem csak transzcendens, hanem szociológiai dimenziója is van. („Aszál beszélt neki az imádkozásról, a kegyes alamizsnáról, a bőjtről, a zarándoklatról, és még sok hasonló szertartásról. Hajj ibn Jakzán vállalta mindezeket a kötelességeket, és kész volt engedelmeskedni a vallás előírásainak.”)

2.5. Kínálkozó sémák a befejezés értelmezéshez

A „Hajj ibn Jakzán-sztori” befejezéséhez sem lenne megfelelő sémája a potenciális olvasók többségének. Az egyik kínálkozó olvasat a fanatizmus nélküli, tulajdonképpen türelmes, megengedő, bölcs vallási elitizmus, mely szerint ha megpróbálnánk eltéríteni őket a megszokott élettől, és az elmélkedés magasságai felé vonni, csak mélységesen megzavarodnának, de képtelenek lennének a boldogság elérésére; elveszítenék az utat, és rossz véget érnének. De halálukig abban az állapotban maradhatnak, amelyben élnek, elnyerik majd az üdvösséget, és azok között lesz majd a helyük, akik a jobb oldalon fognak állni. Nincsen azonban levezetve az, hogy hogyan jut el idáig Hajj ibn Jakzán attól az állásponttól, hogy a legtöbb ember csak annyi hasznot lát a vallási törvényben, amennyit földi életében hasznosíthat. (...) tudta, hogy ezek nem lesznek részesei az örök boldogságnak, alig néhányuk kivételével. (...) az ilyen emberek többsége az esztelenállatok színvonalán él. Más olvasókat, akik a jézusi „atyám házában sok hely van” magatartási követői, ez a fajta elitista attitűd az emberiség döntő többségét az üdvözülésből kizáró, s azt csak a kevés igazaknak ígérő profetikus adventista-millenarista szektákra¹ fogja emlékeztetni. Bár Hajj ibn Jakzán nem válik embergyűlölővé, a potenciális olvasók egy részét mégis az emberek közül a nyihahák

közé emigráló Gulliverre emlékeztetheti a főhős visszavonulása. Értelmezhető a történet befejezése tragédiának vagy tragikomédiának is, akár az elvont ember csődjének a gyakorlati életben, akár a hit átadása kudarcának, akár teljes (vagyis társadalmi) emberré válás fiaskójának.

3. AZ IBN TUFAJL-MŰ TOPOSZ-TÁRA

Az Ibn Tufajl-szöveg – Farkas Attila Márton által rekonstruált – toposz-tára² túlnyomórészt még a műveltebb olvasók többsége számára sem ismerős toposzokból áll.

1) Az anya és apa nélküliség toposza sokkal inkább mint árvaság ismert ebben a körben, mint a szellemet kereső spirituális emberé.

2) A magányosság sokféle toposz-változata közül a misztikusok magánya, azé az emberé, akinek csak „a másokra féltékeny” Isten a társa, kevéssé ismert.

3) A lakatlan (elhagyatott) sziget eléggé ismert toposz, ám a sziget mint a szellem birodalma (ahol a hideg és meleg harmóniája uralkodik) és mint a világ közepe már jóval kevéssé.

4) Hajj ibn Jakzán születése sokakat emlékeztethet Mózes születésére, jóval kevesebbeket az Ozirisz mítoszra.

Arra már csak nagyon kevesek gondolhatnak, hogy ez a születéstörténet alkímiai folyamatra emlékeztetnek, leginkább talán a Humunkulusz, vagyis a Filozófiai Gyermek (az embrióként allegorizált bölcsék köve) létrejöttének folyamatához. (A Bölcsék Köve – Farkas erre is felhívja a figyelmet – a Jung előtti szimbólumkutatásban az Új Ember mitikus toposza.)

5) A hét éves szakaszokból átló fejlődéstörténet a műveltebb olvasók számára ismerősnek tűnhet.

6) A Hajj ibn Jakzánt „felnevelő” gazella sokakat emlékeztethet akár a mesékben és mondákban szereplő isteni vagy királyi gyermekeket felnevelő állatokra, akár Maugli nevelőire.

7) Arisztotelész ismerőinek ismerős lehet az anyag és forma (potencia és aktus) dualitása, az már csak az alkímia ismerőinek, hogy az alkímiai rendszer alapját is ugyanez a dualitás képezi. A Filozófiai Higany mint férfi elem és a filozófiai Kén mint női elem kettőssége, mely a kései alkímiában azonosul az anyag és forma (a szellem és a lélek) fogalmaival is. (Mellesleg az Ibn Tufajl-szöveg elején is megjelenik a Vörös Kén, vagyis a forma és a lélek alkímiai szimbóluma, a Filozófiai Embrió csírája.)

8) A természettudomány és a misztika elegyedése jóval inkább egyes New Age irányzatokból lehet ismerős a potenciális olvasóknak, mint a

klasszikus hermeneutikából, vagyis a „tudományos” megismerési alapon álló misztikus irányzatokból, legkevésbé az iszlám hermeneutikából. (Ha csak nem olvasták Fodor Sándor (1971) könyvét.)

9) Az Ibn Tufajl-szövegben megjelenített meditációt kapcsolhatja a meditáció iránt érdeklődő olvasó akár saját élményhez is, ám jóval inkább a ma már százas nagyságrendben kínált ilyen-olyan meditációs könyvekből is. Ezek az olvasmányok származhatnak autentikus forrásból, vagy azok népszerűsítő és/vagy felhígított változataiból. Egy bizonyos, hogy ezek sokkal nagyobb valószínűséggel származnak a hinduizmus vagy a buddhizmus, mint az iszlám világból. (Igaz, Farkas a szúfi lehetséges buddhista gyökereire is felhívja figyelmemet.)

10) A műben szereplő aszkézis-toposz nem igen támaszkodhat asketizmus-olvasmányélményekre, de a szerző által adott racionális magyarázat, és az aszkézis túlhajtásától való óvás a mértékletesség jegyében Farkas szerint a buddhizmusra, szerintem legalább annyira Aquinói Szent Tamásra (Pieper 1996) emlékeztető érveit már eléggé közelállónak érezheti magához a mai műveltebb olvasó.

11) Aszál és Szalamán, a vallást gyakorló, de a világban élő ember két őstípusa, zavarba hozhatja nem csak a nem vallásos, de legalább annyira a vallásos olvasót is, hiszen Aszál, a ténylegesen vallásos ember lehet a szociológiai értelemben nem vallásos isten emberének tanítványa. Farkas szerint ugyanakkor Aszál képviseli azt a vallási hagyományt, melyben megtalálható a Hajj ibn Jakzán által képviselt „őstradíciót”, vagyis a rejtett vallási őstradíciót. Ennek a parabolának azt lehet az üzenete, hogy az iszlám vallásban megtalálható a rejtett ősi tanítás, ami egy hagyományosan keresztény számára eléggé nehezen értelmezhető üzenet, miképpen az is, hogy ezt el kell rejteni a világ elől, annak ellenére, hogy a „nem szabad a gyöngyöt a disznók elé szórni” (Máté 7,6) gondolat ismerős lehet a Bibliát ismerők számára. Az ezoterikus és az exoterikus tanok megkülönböztetése a „tegyétek tanítványaimmá mind a népeket” (Máté 28,19) jegyében szocializálódó keresztény hívők számára eléggé problematikus.

12) Az a Hajj ibn Jakzán, aki „szüntelenül ijesztgette és rémsíztgette őket” (Ibn Tufajl 1961:44) tanításával, a hit emberének, a prófétának a toposza, aki szembe kerülhet népi vallásossággal vagy formális vallásossággal jellemezhető „nyájszerű és tehetetlen” (Ibn Tufajl 1961:45) emberekkel. A prófétának sokféle változata közül – Max Weber (1992) tucatnyit sorol föl – az olvasók egy részének inkább az egyszerű néphez közel álló, a nép nyelvén beszélő, a tanítást a nép nyelvre lefordító – jézusi, szentferenci – próféta lehet ismerősebb, s a Hajj ibn Jakzán-i változat kevésbé ismert.

4. OLVASÓI ATTITÜDÖK

Száz ismerősömet kértem meg 2004 őszén e-mail-en a mellékelt Ibn Tufajl-szöveg (1961) értelmezésére. A szerzőről semmit sem közöltem, és még a szöveghez kapcsolódó lábjegyzeteket is elhagytam. Ezt megelőzően több alkalommal kérdeztem véleményüket például Örkény *Trilla* című novellájáról, a vallás és babona viszonyáról és az angyalokról, amikor a kérdezettek³ harmada-fele válaszolt érdemben Ezúttal viszont – holt a kérdezettek nagyobb részben ugyanazok voltak – 100 közül csak tizennyen (három filozófus, két teológus, két szociológus, egy-egy nyelvész, pszichológus, kultúrantropológus, biológus, ügyvitel-szervező mérnök, neveléstudós, és népművelő) ami egyértelműen arra utal, hogy ez a feladat nagyságrenddel nehezebbnek bizonyult.⁴ 2005 őszén a Pannon Egyetem 42 másoddiplomás etika, ember- és társadalomismeret szakos levelező hallgató tanítványomat is megkértem a szöveg értelmezésére⁵. Ők is csak a szerző nevét ismerték, de többségük – főleg az Internet segítségével – igyekezett minél többet megtudni a szerzőről és a műről. A legtöbben Katona Tamás általam „elhallgatott” utószavát, néhányan Tüske László és/vagy Kéri Katalin írásait találták meg. Ez a 14 + 42 fős minta semmilyen szempontból sem reprezentatív, mindössze arra alkalmas, hogy bármiféle „ez van” helyett az egyik lehetséges „ilyen is van”-t jelenítse meg.

4.1. *Nem vállalkozók*

Akadtak, akik őszintén elmondták, hogy nem tudtak és/vagy nem akartak megbirkózni az Ibn Tufajl-szöveggel, mert ehhez fáradtnak, földhözragadtnak, egészen más érdeklődésűnek⁶, világnézetűnek⁷ és ízlésűnek érezték magukat, magyarázkodik XY. filozófus. Az iszlámmal szembeni fenntartások és előítéletek az érdemben válaszolók körében is felbukkantak.

4.2. *Elmaradt párbeszéd*

Volt olyan eset, amikor létrejött az olvasás, de nem jött létre a találkozás a mű: Az egyik fő kérdés, ami fölmerült bennem, hogy vajon istentől való-nak tekintető-e az iszlám vallás vagy sem. Hitelessége a szememben nincs, hiszen az alapja egyetlen embernek egy barlangban történt állítólagos látomása. (...) Az iszlám mellett, úgy látom, mintha az erőszak lenne, ha nem a legfőbb, de szinte egyetlen érve (...) Ez a vallás, melynek alapja ilyen kétes és halovány, elpusztította a kereszténység jelentős részét, és ma is sok helyen erőszakkal terjeszkedik. (...) Így értetű, ha magasztos misztikus és erkölcsi elveket találok ebben a szö-

vegen, hasonlóakat abhoz, mint amilyenekkel kiemelkedő keresztény gondolkodónál és misztikusoknál lehet találni, akkor keresztény hívőként értetetlenül álllok előtte (szociológus). Ahhoz, hogy a mű és a befogadó között érdemi kapcsolat jöjjön létre, az szükséges, hogy a befogadó úgy érezze, hogy a mű róla szól, ennek pedig három feltétele van: 1) valamelyest átfedje egymást a mű világa és az olvasó világa⁸, 2) Ismerje valamennyire a mű nyelvét, 3) úgy döntsön, hogy számára a mű befogadása valamiért fontos. Úgy tűnik, szociológusunk számára egyik feltétel sem teljesült megfelelő mértékben, különösen az első és a harmadik nem.

4.3. A szerző ismeretének hiánya

Voltak olyanok – érthetően –, akiket izgatott, és voltak, akiket nagyon zavart, hogy nem ismerik a szerzőt. *Nem szívesen olvasok olyan könyveket, amelyek szerzőjéről semmit sem tudok* – írja az egyik filozófus –, és ezért érdekelt, hogy talál-e valamit Ibn Tufajl-ról a magyar nagylexikonban és az *Encyclopaedia Britannica*-ban. Nem találtam semmit, s ezért úgy gondoltam, hogy szerzőnk nem tartozik az iszlám nagy klasszikusai közé. Még a perverz gondolat is felmerült bennem, hogy nem is valódi muszlim szerzőről van szó, hanem csak egy olyan modern ál-muszlim szerzőről, aki elszórakozott azzal, hogy játékosan egy muszlimnak látszó szellemi könyvecskét ír. De aztán tettem ezt a gondolatot, és a sok Arisztotelészre hivatkozó passzust látva, s Andalúzia nevét olvasva azt kezdtem gondolni, hogy az andalúziai iszlám kultúra egy késői, nagyon felvilágosult alakjáról van szó, de ezt a feltevést azonnal megzavarta bennem a kétely, hogy a Cordoba-Granadai-i iszlám kultúra használta-e valaha is az Andalúzia nevet ennek az iszlám régióknak a megjelölésére. Ezek a bizonytalanságok annyira idegesítettek, hogy tisztázásuk nélkül még akkor sem lennék képes mélyre merülni a szöveg tanulmányozásába, ha történetesen sok időm lenne rá.

4.4. Nehéz olvasmány

Még az olvasásra vállalkozó kisebbség többsége számára is az átlagosnál nehezebb vagy jóval nehezebb olvasmánynak bizonyult az Ibn Tufajl-szöveg. *Nem tagadom, nehéz olvasmány volt. A szöveg sem volt könnyű, terjedelme is szokatlan a mai időben ránk jutó olvasmányok terjedelméhez képest. Sokáig tologattam: nem éreztem relevanciáját. Mi közöm hozzá? Miért kell elolvasnom?* A szöveg oly mértékben felelt meg nem túl sok keleti olvasmányaim stílusának (lassú, ráérős hömpölygés, képes beszéd, udvarias, hosszú mondatok) hogy már azt hittem: stílusutánzatról van szó. Modern szerző – talán maga Kamarás – preparált nekünk egy szöveget, aztán jót nevet rajta (mint Esterházy Csokonai Lili képeben), írja a neveléstudomány művelője. Első olvasatra (jöllehet nem

is tudtam folyamatosan egyvégtében végigolvasni a megküldött írást!) alig tudtam megemészteni, egy kissé idegenül hatott. De azért piszkálta a fantáziámat. Majd ismét nekiültem, s egy dejavu érzés támadt bennem, miszerint mindig meggyőződésem volt, hogy a természetes utak az Istenéi!, írja az egykori népművelő, aki jelenleg bencés szerzetes.

A Pannon Egyetem másoddiplomás hallgatóinak⁹ többsége kedvező fogadtatásban részesítette a Tufajl-szöveget. Legtöbbjüket lekötötte, lebilincselte, lenyűgözte érdekességével, néhányukat elgondolkodtatta, néhányan pedig érthetőségét emlegették. Mindössze ketten voltak, akik fenntartással fogadták: egyiküktől (mint természettudományos érdeklődésűtől) távol állt témája, másikuknak egyes részei tetszettek, mások meg nem. Ugyanakkor akad olyan is, akire mélyebb, bizonyos mértékig attitűdöt változtató hatással volt ez a szöveg. Egy tanár arról számol be, hogy annak ellenére tetszett neki Ibn Tufajl műve, hogy világától távol áll a valóság, egy református lelkész pedig arról, hogy őt a *predestináció tan nem kirekesztő végig gondolására, a különbözőségeket különbözőként való elfogadására, a megváltoztatható megváltoztatására, naponként Isten elé állásra készítette.*

5. ÉRTELMEZÉSI STRATÉGIÁK

Akadtak tipikusan szakmai, nyelvész, pedagógus, pszichológus és kulturális antropológus olvasatok. Ilyen Farkasé, akinek kultúrantropológiai megközelítésű toposz-tárából már bőven idéztem.

5.1. Pszichológiai olvasat

Ilyen értelmezési stratégiával olvasta Pfitzner Rudolf az Ibn Tufajl-szöveget: Ez az írás a nárcizmus Csimborasszója. Anya és apa nélkül, saját óriási potenciáljából jön világra és fejlődik a tökéletesség felé. Nincs szüksége szocializációra, emberi környezetre, »szociális uteruszra«, elég neki egy kedves őzike. Nem tanul meg nyelvet, ami a szimbolizálás képességének egyik fő eszköze lenne, de ennek ellenére mesterien absztrahál. Nem hiszem, hogy ez az állatok nyelve segítségével lehetséges lenne. Ő egyedül jut el a felismerés tetőpontjaira, minden dialógus nélkül. Mindenki más, aki másképp gondolkodik, mint ő, téved. Keresi a magányt, mert nem akar alkalmazkodni, szocializálódva beilleszkedni egy társadalomba. Célja a fúzió, az összeolvadás, ami a nárcizmus végcélja, az összeolvadás a tökéletessel, mindenhatóval, az Istennel, tehát a saját istenné válása. II. Frigyes császár kísérlete, ahol minden újszülött elpusztult, ha nem szóltak hozzá, őrá nem érvényes. Érdekes elképzelés az átmenet az anorganikusból az organikusba, az első sejt keletkezése, amelyikből az evolúciót átugorva azonnal ember keletkezik.

Ösztönös kívánsága – erotika, szexualitás, agresszív impulzusok – úgy látszik, békében bagyják, nem kívánczik partner után, de azért érdekes módon eltakarja nemi szervét. Egy helyen (30. oldal) beismeri ugyan, hogy „Sötét és otromba teste a születés és pusztulás világához tartozik, s attól különféle érzéki dolgokat vár: táplálékot, italt és nemi egyesülést” De kivel? Manicheista befolyás? Mint a misztikusok ő is a Szükségképpen Létezőt keresi, aki nem személyes, atyai Isten. Allah ismételt dicsérete ellentmond ennek. De ennek előfeltétele személyiségének megsemmisítése (34.o). A dogmatikus vallást nem tudja elfogadni, kísérlete beilleszkedni egy társadalomba kudarcot vall. Rájön, hogy az emberek többsége az állatok színvonalán él, és búcsút mond nekik, visszamegy a szigetre (elszigetelődik). Szóval a misztikus élmény nárcista változatát írja le a szerző.

5.2. Nyelvészeti olvasat

A nyelvész Juhász Valéria nyelvész olvasási stratégiával próbálja olvasni a művet, de – annak ellenére, hogy legezaktabb elemzéssel is megpróbálkozik – állandóan filozófiai korlátokba ütközik, végül pedig a filozófiát jelöli meg illetékesnek: Az emberi ésszel felfogható dolgok, vagyis amit akként akar ábrázolni a szöveg, az is tele van logikai buktatókkal, de ezen felül emelkedve, a szavak megválogatásával a naiv olvasóban valóban felkelti a gyanút, hogy az emberi értelemnél magasabb tudásról ír szavakba öntve, holott ő maga mondja ki, hogy „a szavak csak arra jók, hogy tévútravezessenek”. Az igazságról akar írni egy olyan eszközzel, az emberi nyelvvel, ami önmagában, saját-ságaiból kifolyólag kizárja, hogy az az összetett gondolat, amiből a szó, mondat kerekedik, erre alkalmas legyen. Mit gondolna hát az isteni világról, hiszen nem alkalmazható rá sem az egész, sem a rész fogalma, nem használhatunk a fülünk számára megszokott kifejezéseket, anélkül, hogy ne mondanánk velük a valósággal ellenkező dolgokat. Hajj ibn Jakzán annyira kiválasztott, hogy a meg nem tanult nyelv fogalmi kategóriáival, rendszerével gondolkodik balad előre tanulmányaiban; de ezen még túl is lépne az olvasó, hiszen a „mese” nem erről szól, hanem a lényegről, ami maga a Lényeg. A szövegben 126-szor találkozunk ezzel a szóval, különböző jelentésekben időnként: tulajdonság, de később van „lényeges tulajdonság”, majd egy nem létező létezőként, ami elpusztul, de mégis ott van, stb. A „lényeges” részeket külön elolvasva arra a következtetésre jutottam, hogy a lényeg fogalmi kategóriája igen tág, akár azt is mondhatnánk, hogy épp oly megfoghatatlan a szó, mint a gondolat. Próbálkoztam a kapcsolódó szavak, konnotációk útján a szó értelmezésével, de egy darabig eljutván a lényeg szó összefüggéseit vizsgálván olyan ellentmondásokat tartalmaz a szöveg, amelyből a lényeget kiszűrni, a gondolkodással megfogni nem lehet. A lényeg mégis az érzékelés köré és nem az értelem köré tereli az olvasó gondolatait. Az érzékelésben tapasztaltak vi-

szont oly silányan fogható meg a szavakkal, hogy egyidejűleg lényegüket is veszti. Úgy gondolom a részletesebb kifejtést mellőzve, de az úton elindulva, az értelmezés a Lényeg megragadásán múlik, ám ez talán kevésbé a nyelvészet, mint a filozófiai tárgykörébe tartozik.

5.3. Filozófiai olvasat.

Jellegzetesen filozófiatudományi megközelítés Loboczký Jánosé: Ez az írás nekem többek között azért igazán érdekes, mivel azt is kifejezi, hogy az ún. nyugati (keresztény) kultúra és az arab (iszlám) kultúra, illetve vallás között közel sem akkora a különbség, mint azt gyakran és közbélyesen emlegetni szokták. Jól mutatja például ezt rögtön a szöveg elején (3.o.) bemutatott kétféle gondolkodásmód: az intuitív, amely körülbatárolja a dolgokat (tulajdonképpen ez a természetes ember célja), valamint a bölcseledő, fogalmi megismerése a dolgoknak (ez a tudományok célja). Ez a különbségtétel bizonyos értelemben már a görög filozófiában (mitológia és filozófia megkülönböztetése) is felbukkan, vagy éppen gondolhatunk a középkori keresztény skolasztika és misztika ellentétére. A lélek kiáradásáról szóló rész (8. old.) és a Szükségképpen Létező jellemzése (25. old), de a misztikus „feloldódás a Valóságos szemléletében” (34. old.) is talán nem véletlenül emlékeztet az újplatonikus Plótinosz emánációs elméletére. Az a felfogás, hogy a világ teljes egész, és olyan, mint egy „batalmas élőlény”, a különböző népek mitológiájából éppúgy ismert, mint az antik filozófiai hagyományból. Az külön is érdekes, hogy az emberi nyelvvel nem rendelkező természetes ember (Hajj ibn Jakzán) miként gondolkodhat helyenként a formális logika emberének módján (például a 22–23. old.) a világ alkotójáról és a világ öröktől fogva létezéséről. Persze azt is mondhatnánk, hogy a természetes ember a megismerés útját járva a tapasztalatok révén lényegében ugyanolyan következtetésekre jut, mint a bölcselek. A duális gondolkodás, úgy látszik, alapvetően áthatja ezt az írást. A kétféle gondolkodásmód mellett ott van Aszál és Szalámán, a kétféleképpen kiváló és jóakarátú ember, de természetesen Aszál és Hajj ibn Jakzán is. A két utóbbi találkozása azt példázhatja, hogy a kétféle indíttatású – a természetes és a tanult – ember végül is egyaránt képes a transzcendencia közvetlen átélésére. A befejezés arra figyelmeztet, hogy a titkok titkának a felfedése csak látszólag lehet teljes. Hérakleitoszsal szólva „a természet rejtekezni szeret”, vagy Heidegger nyomán: az igazság egyszerre elrejtett és el-nem-rejtett. Egy másik szempontból azt is mondhatnánk, hogy a különböző célra született emberek különbözőképpen, de végső soron a létezésnek ugyanazt a centrumát igyekeznek megközelíteni életükben. Elérni persze csak néhány kivételes embernek sikerülhet.

5.4. Neveléstudományi olvasat.

Trencsényi Lászlónak, a neveléstudomány művelőjének értelmezése is tipikusan szakmai, megközelítés: *A dialógusokba rejtett filozofálás most sem érdekelt igazán. Érdekelni akkor kezdett a dolog, amikor átváltott epikumba, a példabeszéd vagy legenda elkezdődött az anya és apa nélkül született Hajj ibn Jakzán-ról (aki ugye az európai felvilágosodás klasszikus „vadembere”, és ha jól tudom, már az antikban kis volt ilyen, Lukianosz Anakbarszisa, amikor e természet romlatlanságában növekvő ember találja meg az igazi utat). Milyen út is ez? A képletes nyelven az »egybeolvadás« a leggyakoribb kifejezés a bevezető részben. De itt az egybeolvadást felkínáló »transzcendens princípium«, a »kegyelem«, az »igazság« a megismerés maga. Most már értem az első keretes verssort: »Ne gondoldj mást, csak jót felőle, de nem kutasd titkait, egybeolvadás titkát«. Abú Bakr szerint a megismerésnek ehhez a fokához a tudományos szemlélődés és elmélkedés útján juthat el az ember. De a „vadember”, a „remete” útja az ellenkezőjéről szól. De hiszen ez egy »tantervelméleti« mű! Korunk tanuláseméleti vitáiban állásfoglalás. Hősiünk egészen gyakorlatias úton balad a megismerés felé. minden grádícson – különösen az elején – gyakorlatias szükség vezet. kíváncsisága – bár egyre magasabb rendű és elvontabb (itt egy szakaszosság is azonosítható, ha nagyon keresném Steiner Walldorf-iskolájának szakaszolásával azonosíthatnám) – mindig problémamegoldási kényszerből adódik. Túl kell élnie, versenyképesnek kell lennie, meg kell próbálnia gazella-anyja felélesztését, s ha nem sikerül, akkor életének-balálának titkát. Egy pragmatikus tanulásemélet? Akárbogyis, de erről lehet szó a példabeszédben! A projekt-módszer apológiája? Akkor is, ha a kíváncsiság és a tudás eléri a filozófiai kérdésfeltevések magaslatait.*

5.5. Vallási-ideológiai-olvasat

Sajátos – nem annyira teológiai, mint inkább vallási-ideológiai – olvasat Venesz Ernő ex-népművelő bencés szerzetesé: *Mindig meggyőződésemm volt, hogy a természetes utak az Istenéi! Hogy minden teológusi okoskodás nélkül (Isten bocsásson meg – ellenére), a józan és logikus gondolkodás útján is el lehet jutni Istenhez. Sőt, az is lehet, hogyha ezt a természetes utat elhagyjuk, és megpróbálunk mindenféle nyakatekert okoskodást igénybe venni, még inkább távolabb kerülünk. Ezzel rokonítható az a régi rögeszmém, hogy etikai kérdésekben is mindig a természetes a jó. Fenti alaptételeimből következően azt is bátorodom állítani, hogy az évszázadokon át konstruált sok vallásos, hitbuzgalmi és teológiai spekuláció nem mindig vált hasznára a krisztusi ügyeknek. Ugyanakkor nem állítom, hogy sok tiszteletreméltó teológusunk – akikben mindig fellelhető valamilyen mértékben a tisztességes természetesség, józan bölcsesség, prudentia – nem vitt közelebb az Igazsághoz. Mindig kísértésbe estem, amikor ezt a Jézusi mondatot olvas-*

tam: »Nem megszüntetni, hanem tökéletesíteni jöttem a törvényt.« Mert mindig arra gondoltam, hogy itt többről vagy másról van szó, mint a szoros értelemben vett Törvényről. Jézus vissza akart terelni bennünket, gondolkodásmódunkat az Isten által alkotott (a szó legtartalmasabb értelmében vett) »természetes ember« prototípusához.

5.6. Tudománytörténeti olvasat

Szabó T. Attila kommentárja úgy kezdődik, ahogy azt egy tudománytörténész biológustól várnánk: *A szöveg ebben a modern fordításban nebezen értelmezhető, mert mai foglmaink mást jelentenek, mint a 800 évvel korábbiak. Különösen zavaró ez pl. a »sejt-fogalom« vagy a »fajta-fogalom« esetében, ezek mai biológia értelemben jól meghatározottak, itteni használatuk ebben az értelemben nagyon zavaró lehet (nem volt időm az eredeti Katona-féle kiadás jegyzeteiben ennek utána nézni).* Két példa következik ennek illusztrálására, majd megpróbálja a számára ismeretlen szerzőjű és korú szöveget: Valójában egy Mohamedán köntösbe és keleti meserubába öltöztetett korai reneszánsz szöveget olvasunk, mely „méltó Anadaluziához”, abhoz, amit mondjuk a cordobai sokfelekezettű templomkomplexusban érzékelhetünk. Ezután kezdődik az érdemi reflexió, amelyben mindjárt felbukkan mag a befogadó is, majd hamarosan már csak róla lesz szó: Különösen figyelemre méltó az anyag és az információ viszonyának a fessegetése, az anyagtalan szellem (információ) elsőbbségének hite. Ezzel a kérdéssel minden (őszinte) mai gondolkodó is szembesül, és nem jut sokkal tovább, mint Abu Bakar Ibn Tufajl. Nagyon izgalmas az, amit az anyag (test) és információ (szellem) összefüggéseiben a Világegyetemről, mint élőlényről gondol. Fel szeretném itt hívni a figyelmet arra, Látod? Nem látod. Na látod! Háló az élet és és bálód balálod – Gondolatok Barabási Albert László „Bebálózva” című könyvének olvasása kapcsán címmel írtam (Szabó 2004) és aminek az a lényege, hogy informatikai szempontból a mikrokozmosz (pl. egy sejt) és a makrokozmosz (pl. egy tejútrendszer) informatikai bálózata ugyan azokkal az egyszerű alapegyenletekkel írható le. Ez valóban új felismerés, és ha nem magamfajta peregrinustól, hanem mondjuk egy brit állampolgártól származna, alighanem jobban zengene tőle a világ, mint ahogy (azért elég jól) zeng is, kies bazánk kivételével. Ugyanis, stilszerűen Mohamednél maradva, csak ő volt (?) próféta a saját hazájában. Etnikum és biológikum viszonyát tekintve az egyetemes emberi és a sajátosan keleti elemek kavalkádja miatt ez a szöveg hallgatóinkkal megismerttetendő, és ezt meg is fogom tenni a most futó egyik szemináriumom alatt.

6. OLVASÁSI STRATÉGIÁK

Lényeges eltérések – különböző olvasási stratégiák – állapíthatók meg a négy szakmai megközelítésű olvasatban. Venesz nem kifejezetten szakmai olvasata annyiban hasonlít Trencsényiéhez, hogy a Tufajl-szöveg által maga igazát érzi megerősítve. Szabó T. Attila olvasatában már az ő igaza (az ő felfedezése) került központi helyre, ebben az esetben már olyan extrém módon érvényesül az „ez a mű rólam szól”, hogy ez már szinte akadályát képezi a mű befogadásának, ugyanis az Ibn Tufajl-mű mű olvasata olvasója olvasatává válik. Loboczky berajzolja a számára ismeretlen keleti Ibn Tufajl-szöveget az európai filozófiatörténet térképére, azt is mondhatnánk, lefordítja a nyugati filozófia nyelvére. Farkas pozitivista kutató kulturológus módjára – szétszedve toposzokra – elemzi a művet. Pfitzner kritikai elemzés tárgyává teszi a szöveget, annak realitását és igazságtartalmát a pszichológia tudomány mérlegére helyezi, és könnyűnek találja („Nekem nagyon furcsa és egyáltalán nem szimpatikus”). Trencsényi ellenkező eljárással „kiolvassa” belőle a (meglátja benne és belelátja) a tantervelméleti, a pragmatikus tanulásméleti művet. A mai neveléstudomány igazoló pecsétjét üti a műre, amellyel ugyanakkor önmagát igazolja.

A nem kifejezetten szakmai, ugyanakkor kritikai olvasat eklatáns példája Bulkai Tamásé, a teológiai műveltséggel rendelkező ügyvitel-szervező mérnöké, ahol a kritika kritériuma nem egy bizonyos szakma. hanem az olvasó habitusa, műveltsége, világnézete, emberképe. *Nagyon szimpatikus kísérlet arra, hogy beszéljen arról, amiről csak dadogni lehet. Egy gondolatkísérlet arra, hogy realiztikus megközelítéssel bizonyítsa a transzcendenst és adjon egy fejlődési-elérési utat. Persze a lényegét (szerinte is) csak az értheti meg, aki maga is képes (hajlandó) meditatív istenkapcsolatot kialakítani. Valóságos történetnek semmiképp nem fogható fel, hiszen az ember csak társas mivoltában lesz az. Arra van példa, hogy normálisan szocializált ember a vadonban élve elvaduljon. A fordítottjára nincs. Emberi közeg nélkül felcseperedő palántából nem lehet fogalmat alkotó, intelligens, imádkozós próféta. Ez az emberke 7 évenként lép akkorát, mint az emberiség 7 ezer évenként. Az elért eredmények (megértések) akkor is dicséretesek, ha mi már biológiából, univerzum ismeretből, szubatomi történésekből valamivel többet tudhatunk – s az egészet ugyan annyira nem értjük. (S nyilván egy ilyen ideális klímájú és faunájú sziget sem maradna lakatlan.) A vége, sajnos, megmosolyogni való. Már az is, hogy (szerencsére meg nem nevezve!) találkozik a majdnem tökéletes vallással. (Nekem ez csak gyenge utánzatokkal sikerült.) Már az is, hogy nővel nem találkozik, és így nem szennyeződik be, térül el őszentsége.*

(Nagy hiányossága a műnek, hogy meg sem említődik a szexualitás, nembogy kezelési tanácsokat adna.) Az sem csábító perspektíva, hogy a két elmélkedésben kielégülő visszamegy (hajózik) a világból kiszakított szigetre. A tömeg kezelésére (igazságok ismerete helyett silány jelképek, istenélmény helyett torzító rituálék, lelki gazdagodás helyett a vagyonszerzés legitimálása) adott áldása végképp elfogadhatatlan számomra. Az rendjén való, hogy különbözőek vagyunk adottságainkban, értéseinkben, erkölcsinkben, transzcendenciát befogadó készségünkben. Ebből azonban nem következik, hogy a tömeg ne is törekedjen (s tanítóiak ne is inspirálják őket) az igazság megismerésére, az egyéni istenkapcsolat kialakítására! Ennél többet tett volna, ha a keresés boldogságát teszi tapinthatóvá.

7. MI MINDENT MOZGÓSÍTOTT IBN TUFJL-SZÖVEG AZ OLVASÓKBAN?

7.1. Iszlám kultúra-ismeret

Először is mindazt (a keveset, s a legtöbb esetben nagyon keveset), amit az iszlám kultúráról tudtak, amit sok esetben felülírt az, amit nap mint nap olvasni, hallani és látni lehet a különböző médiumokban iszlám terrorizmus címen. Szinte mindenki a keresztény kultúrához, valláshoz, filozófiához viszonyítja az iszlámot, egyesek az iszlámot elmarasztalva az iszlám bölcsesség engem nem inspirál, van nekünk zsidó-keresztény bölcsességünk; számomra kérdéses, hogy Istentől való-e az iszlám vallás, mások a keresztény kultúrával egyenlőképpen értékelve: ennek a műnek az olvasása közben is sokszor volt olyan érzésem, hogy egy keresztény „lectio divina”-t vagy misztikus írását olvasom, ami komoly katarzist okoz bennem. Vagy más megközelítésben: nem kell attól félnünk, mi több, el kell fogadnunk, hogy a mi hitvilágunk szövege át meg át van szöve más hitbéli szövegek szálaival. S amikor mi pl. a nyugati, keresztény kultúráról beszélünk, akkor jó tudni, hogy hol voltak a mi forrásvidékeink.

A másoddiplomás levelező hallgatók közel fele azt értékeli ebben az olvasmányban, hogy az európai ember részéről mellőzött, lekezelt keleti kultúrával, világképpel és gondolkodással ismertette számára az olvasót. Mások (elsősorban a lelkészek és teológusok) a keresztény és az iszlám istenképet és vallást hasonlítják össze, és rendre a saját (keresztény) vallás javára billen a (korántsem elfogulatlan) mérleg nyelve: Az iszlám szerint az isteni állapot ember által elérhető, a kereszténységben ez Isten által kezdeményezett lelki adottság; a kereszténységnek is vannak remetéi, de nem tanítja a kivonulást, mint a hit feltételét; Hajj ibn Jakzán is próbálkozott az elesettek segítségével, de szemben Jézus tanításával, felbagyott vele; a keresztények az ima révén, a muszlimok egybeolvadással jutnak el Istenhez. Néhányukat azonban éppen az le-

pi meg, hogy *Az iszlám és a keresztény gondolkodás egy balmazban van, vagy az hogy a két vallás közötti hasonlóság szembetűnőbb, mint az eltérés.*

7.2. Műfaj

A szöveget a többség filozófiai műnek, vallási tanításnak vagy pedagógiai műnek tartja, a többiek gondolat kísérletnek, pedagógiai regénynek, a gnoszticizmus kései iszlám irányzatának vallási propagandájának, parabolikus történetnek, romantikus megformálásnak, arab mesének, „mohamedán köntösbe és keleti meseruhába öltöztetett korai reneszánsz szövegnek, utópiának, példabeszédnek vagy legendának.

7.3. Asszociált szerzők, művek, mitologikus személyek

Az Ibn Tufajl-szöveghez asszociált szerzők, művek, mitologikus személyek és irodalmi művek szereplői közül leggyakrabban Arisztotelész szerepelt. A filozófusok közül még Hérakleitosz, Empedoklész, Plótinosz, Platón, Averroes, Avicenna, Descartes, Kant, R. Steiner, Heidegger, P. Davies és Gáspár Csaba László fordul elő. A különböző embertudományok képviselői közül Darwin, Gehlen, R. Moody, Plessner, Scheler, Maslow. A filozófiai és vallási irányzatok közül pedig a Biblia vallásai, a hinduizmus vallásai, buddhizmus, a szúfi, az Ozirisz-kultusz, a gnózis, a hermeneutika, az alkímia és az antropozófia¹⁰. Az irodalomból Lukianosz, Rousseau, Defoe (legtöbbször – tizen – öt, vagyis a *Robinson* említik¹¹), Kipling, Goethe¹², Madách, H.G. Wells, Burroughs (*Tarzan*), József Attila¹³, Kornis Mihály. A mitológiai személyek közül Mózes nyolcan említik¹⁴, rajta kívül még Ozirisz, Jupiter, Romulus és Rémus kerül említésre, továbbá Christian von Rosenkreutzot és II. Frigyes császárt is kapcsolatba hozzák az Ibn Tufajl-szöveggel. A Bibliából a (főképpen a teológusok és a hitoktatók) elsősorban a Genezist (a paradicsomkert és a sziget hasonlóságára utalva), Mózes születését, Jézus szeplőtelen fogantatását, a *Jelenések könyve* jövődölései és Hajj ibn Jakzán fejlődése hét-hét szakaszának párhuzamát, valamint Szent Pál „amikor gyermek voltam” gondolatát (I. Kor 13.11–12).

7.4. Aktuális üzenet

Néhányan aktualizálható üzenetet olvastak ki a (számukra) filozófiai és/vagy pedagógiai tanmeséből: *Az embereket ma is csak a földi dolgok, a könnyű élet, a birtoklás érdekli; a környezetvédelem fontossága; alázatvesztés: csak képességeikben bíznak az emberek.*

Biológiai, lélektani és szociológiai reflexiók. Néhányan a mű meglepően fejlett, s korántsem „középkorszerű” természettudományi (csillagá-

szati, biológiai és orvostudományi) fejtegetéseit emelik ki, korát megelőző evolúciós szemléletét, az egyedfejlődés a pszichológia által is igazolt hét szakaszát. Ketten úgy vélik, hogy Tufajl világképében összhangba kerül az evolúció és a teremtetés. A biológiai és lélektan mozzanatok említése azonban elsősorban a kritikus olvasási stratégiákkal olvasók körében fordul elő: *nem kielégítő a csillagokkal kapcsolatos magyarázat* (pedagógus); *anya és apa nélkül születni képtelenség* (pedagógus); *hibetetlen sebességgel fejlődött* (pedagógus); *izgalmas, amit az anyagi (test) és az információ (szellem) összefüggéseiben a világegyetemről, mint élőlényről gondol* (biológus); *e az egésznek a valóságalapja mindössze egy barlangi látomás* (szociológus); *annyira kíváncsi volt, hogy a meg nem tanult nyelv fogalmi kategóriáival gondolkodik* (nyelvész); *a nárcizmus csimborasszója, célja a fúzió, ami a nárcizmus végcélja, saját maga istenné válása. Nincs szüksége szocializációra, szociális uterusra. Nem tanul meg nyelvet, ami a szimbolizálás képességének fő eszköze lenne. Evolúciót átugorja. Erotika, szexualitás, agresszív impulzusok békén hagyják. Nem kíváncsi partner után, de azért eltakarja nemi szervét. (...) Ő egyedül jut el a felismerés tetőpontjára minden dialógus nélkül. Kísérlete a társadalomba való beilleszkedésre kudarcot vall, visszamegy a szigetre, vagyis elszigetelődik* (pszichológus). A nemiség és a szociológiai dimenzió fogyatékos volta a mérnök olvasatában is szerepel, ugyancsak kritikus felhanggal: *Nem találkozik nővel, nem szennyeződik be (...) Emberré csak társas kapcsolatban lehet válni, nem lehet fogalmat alkotó, intelligens, imádkozó, próféta. Olyan mértékben elveti a nemiséget, hogy az ősnemzéssel még nőknek legalapvetőbb fajfenntartó szerepét is elveti, botránkozik egy vállalkozó. A másoddiplomás hallgatók közül legtöbben a társadalmat, a közösséget hiányolják, mint ami nélkülözhetetlen a normális ember kifejlődéséhez. Mások úgy vélik, hogy Ibn Tufajl nem becsülte le a társadalmi ember dimenzióját, de Hajj ibn Jakzánnak vagy nem sikerült beilleszkedni a társadalomban, vagy azon túllépve tért vissza a spirituális szintre.*

7.4. Antropológiai és filozófiai reflexiók

Az etika és a társadalomismeret tanulók közül a többség számára ez a szöveg érthetően magáról az emberről, az emberi specifikumról, a kereső emberről, az emberi élet értelméről, és az emberi méltóságról szól. Néhányan azt olvassák ki a szövegből, hogy Ibn Tufajl szerint az emberi sajátosság az én, egyikük azonban hozzáteszi, hogy *ideális embere azonban nem én-lény, ugyanis ez nem a szabadság, hanem a szükségszerűség filozófiája.*

A filozófiai jellegű reflexiók közül a legtöbb ismeretelméleti vonatkozású. Legtöbbjük azt emeli ki, hogy Hajj ibn Jakzán egyedül, önerőből

jut a megismerés legmagasabb fokára. A filozófiai reflexiók egy része pszichológiai elemekkel (*állandó kíváncsiság; a kognitív megismerés különböző fokozatain megy*, másik része etikai elemekkel (*önző megismerési vágy bajtotta; az ismeret nem jelenthet uralmat*). Néhányan a determinizmus elvét olvassák ki a szövegből annak alapján, hogy Hajj ibn Jakzán az Isten által kevesek számára biztosított képességekkel rendelkezik.

7.5. Ontológiai-metafizikai jellegű reflexiók.

Ilyenek is előfordultak, például: a) *hitt a világ anyagi egységében, elfogadta Empedoklész tanát, a sokféleség egységét; dualista felfogás az anyag és a szellem viszonyát illetően*; b) *nem különbözteti meg élesen a szellemet és az anyagot, mint Arisztotelész*; c) *a lélek örökkévalósága mellett az anyag örökkévalóságát is lehetségesnek tartja*; d) *az ember lényében valami Istennel közös*.

7.6. Etikai reflexiók.

Érthetően különösen gyakori az etikai reflexió az „etika-szakos” hallgatóknál. Egyik részük Hajj ibn Jakzánt vádolja egyfelől önzéssel, másfelől a test megvetésével. Másik részük az átlagemberek erkölcsét bírálja. Mindössze egy ellenvélemény akad: nem minden ember rossz, akit földi dolgok érdekelnek. Többen azt a kérdést feszegetik, hogy mennyiben kötelessége a bölcsnek a tudás átadása, s úgy vélik Hajj ibn Jakzán adósa maradt embertársainak. Van, aki még súlyosabb vádakkal illeti Hajj ibn Jakzánt, vagyis a szerzőt: Az embernek megvan a lehetősége a szabadságra, a felelősségre, hogy legyőzze a rosszat. A felelősségnek Istenre átruházása könnyen válhat a vallási fanatizmus melegágyává.

7.7. Pedagógia reflexió

A másoddiplomás (és felerészben pedagógus végzettségű) hallgatók között feltucatnyian vannak, akik pedagógiai reflexiót (is) fűznek a Tufajl-íráshoz¹⁵; ilyeneket: a) *az Allahhoz eljutás az akarat erőfeszítésével, tanulással, aszkézissel*; b) *ez a pedagógia tulajdonképpen az emberi akarat erőfeszítéséről szól, az állbatatos tanulásról, az aszketikus harcról*; c) *az iszlám nevelésfilozófiájának alaptétele, hogy aki nem ismeri meg az Allah teremtette világot, az sosem értheti meg az isteni teremtés nagyszerűségét*.

7.8. Vallási és vallásos reagálások

Akadnak tipikusan vallási és/vagy vallásos reagálások. Ezek között van vallástudományi: *Megjelenik a vallásgyakorlás két fajta típusa (...) Az Arszál képviselte tradícióban benne van az őstradíció, amit el kell rejteni* (kulturantro-

pológus). Akad a mai, itt és most létező vallásra és vallásosságra vonatkoztatott kritikus megjegyzés, két olvasótól is: *A vége, sajnos, megmosolyogni való. Már az is, hogy találkozik a majdnem tökéletes vallással* (mérnök). *A hitbuzgalmi és teológiai spekuláció nem mindig vált hasznára a krisztusi ügyeknek* (szerzetes népművelő).

A másoddiplomás hallgatók közül legtöbbször az Aszál és Szalamán által képviselt kétféle vallásosságra reagálnak, részben elismerve mindkettő jogosultságát, részben az előbbit tartva magasabb rendűnek. Van, aki úgy véli, hogy Hajj ibn Jakzán lelkében *összhangra talált lelkében az elmélkedés és a hagyomány*. És egy valaki akad köztük, aki természetellenesnek tartja valamely vallás istenében való feloldódása, ugyanis szerinte a boldogságot a földi életben kell megtalálni.

8. NÉHÁNY ÓVATOS KÖVETKEZTETÉS

Milyen következtéseket lehet levonni – persze, kellő óvatossággal – ebből a négytucatnyi *Ibn Tufajl*-olvasatból? Óvatosan következtetni lehet a kulturális elitnek még az érdeklődők esetében is erősen szelektáló és bizonyos hagyományokkal szemben másféle hagyományra támaszkodó olvasói beállítódására, a régi-új világokkal és nyelvekkel kapcsolatos nyitottság viszonylagosságára, ezen kívül természetesen valamelyest irodalmi és filozófiai műveltségükre, s természetesen emberképükre, értékrendjükre, világnézetükre. Másfelől azt is tapasztalni lehetett, hogyan mozdított ki sokakat rutinjukból ez a nem-mindennapi szöveg. Úgy vélem, érdemes lenne belevágni egy ilyen típusú másságot képviselő szöveg recepciójának kutatásába.

JEGYZETEK

- 1 A szektákat a szöveg más mozzanatai is az olvasó eszébe juttatathatják. Jakzán tisztaság-mániája a katarokéra emlékeztetheti a vallástörténetben járatos olvasót, miképpen a vitustánc is többféle, a mi nézőpontunkból vallási szélsőséggel jellemezhető vallási irányzatra.
- 2 Számomra készült elemzése alapján.
- 3 Négyötöd részt humán területen működő, de a többiek is filozófiai-teológiai érdeklődésűek.
- 4 Tízen-tizenötén „kimentették magukat, bokron teendőikre hivatkoztak (számkra egy-két hónappal meghosszabbítottam a határidőt, ám hiába), néhányan határidő módosítást kértek (megadtam, de hiába.)
- 5 Első diplomájukat tekintve felerészben tanítók és általános iskolai tanárok, negyedrészt református lelkészek, a többiek között művelődésszervezők, hitoktatók, rendőrtiszt, gazdasági mérnök és grafikus található.

- 6 Sokkal földközragadtabb a gondolkodásom, semhogy figyelmemet oda tudjam kötni egy ilyen szöveghez. (szociológus)
- 7 Csak afféle gyorsolvasási technikával néztem át az egészet, de ebből is kiderült, hogy iszlám bölcsességről van szó, ami engem nem inspirál. Van nekünk zsidó-keresztény bölcsességünk, sőt a távolkeleti misztikából is átvehető rengeteg gondolat, de miért kell akkor az iszlámhoz fordulnunk? (filozófus)
- 8 Az olvasó életvilága.
- 9 Akik az *Embertan* nevű kurzus keretében kapott feladatként értelmezték a szöveget.
- 10 Az antropozófusok között R. Steineren kívül Popper Péter és Török Sándor nevét is említik.
- 11 *Kunstszt* mint „természetkutatót”.
- 12 „A tudással nő a kétely”.
- 13 „Hiába fürösztsöd...”
- 14 *Kunstszt* mint létkutatót.
- 15 Elsősorban Kéri Katalinnak (1997) az Iskolakultúrában megjelent tanulmányai hatására.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Ibn Tufajl, Abu Bakr Ibn (1961) *A természetes ember*. Budapest, 1961. Európa
- Kéri Katalin (1997) Ibn Tufail, az arab „Rousseau” = *Iskolakultúra*, 4. sz. 120–123. o.
- Szabó T. Attila (2004) <http://binet-biotar.vein.hu> Titles published in Bio Tár Electronic: AMPLICON 2004–2005, Titles – Címek 2004.
- Teilhard de Chardin, P. (1980) *Út az Ómega felé*. Szent István Társulat K.
- Weber, Max (1992) *Vallásszociológia*. = U.ő.: *Gazdaság és társadalom* 2/1. Budapest, KJK, 109–323.

A METAELMÉLET RECEPCIÓJA

(Varga Csaba *Az új világlátvány* című írásának fogadtatása)

Kiss Endrének

1. AZ OLVASMÁNY

Varga Csaba írása (2004) a tanult magyar olvasók döntő többsége számára is eléggé szokatlan olvasmány, ugyanis sajátos ötvözete egyfelől a filozófiának, a társadalomtudománynak (ezen belül is főképpen a szociológiának, a politológiának, a közgazdaságtannak és a futuroológiának), az informatikának, az elméleti fizikának és a teológiának az elméleti fizikának, másfelől pedig a tudománynak, a politikai programnak, az utópiának, a misztikának és az ihletett személyes víziónak. Mindezek alapján akár posztmodern szövegnek is tekinthetnénk, amitől a szerző imígyen óv: „a poszt-posztmodern kor szellemi útjait nem lehet se régi, se új karanténokba zárni.”¹ Varga tehát – olvasói többségének helyzetéhez képest – egyszerre kettőt lép előre, hiszen a modernség paradigmájából (olvasói többsége még ebben tartózkodik) egyből a poszt-posztmodernbe lép át. A szerző gondolatit reklámszöveggé „felturbózó” fülszöveg a szerzőt az Új Tudomány első hazai teoretikusának, az Egész filozófusának, újkonzervatív gondolkodónak, az ezredforduló utáni elméletalkotás jelentős gondolkodójának, szuprarácionális elméletalkotónak nevezi, aki „nem a régi ész- és racionalitás központú paradigma híve, de nem is valamilyen irracionális, tudományellenes álláspontot képvisel”, aki „az emberiség új világmodelljének, a tudásalapú információs kornak az integrált elméletét szeretné értelmezni.” Ebből a rendkívül – sokak számára valószínűleg zavarba ejtően – színes és gazdag ötvözet, mely erőteljesen sugallja olvasóinak az Egészben gondolkodást és a teljesség igényét, eléggé szembetűnően hiányzik a biológiai, a lélektan és az etikai megközelítés.

A szöveg² olvasói csupán ezt tanulmányt kapták meg, s Vargáról³ „csupán” azt tudták meg, hogy „szociológus, címzetes egyetemi docens, a Stratégiakutató intézet elnöke”, ami persze sokak számára elegendő tekintélyt sugall. Különösen a „címzetes” és az „elnök”. Aki mást nem tud a szerzőről, eléggé elbizonytalanodhat, amikor az első lapokon⁴ azt olvashatja, hogy a szerző nem filozófus, nem pszichológus, nem szociológus, nem filozófus, nem tudós⁵. Ez a szöveg ugyanakkor több vonatkozásban

is a tudományos szövegekre emlékeztet annak ellenére, hogy a hagyományos értekező próza más, oldottabb stíluselemekkel is keveredik. A lábjegyzetekben szereplő művek többsége azonban egyértelműen tudományos munka, gondolok M. Heidegger, K. Mannheim, F. Fukuyama, Enyedi Görgy, K. Popper, J. Habermas és mások műveire.

A fülszöveg „nyelvileg is újat hozónak” nevezi a művet, joggal, hiszen olyan kifejezések szerepelnek benne, mint a *durvabáború, valóságvilág, posztbarbárság, jövőtragédia, magánmennysország-vesztés, gyakorlatelmélet, elméletgyakorlati próbaüzem, szupraglobális, egységtársadalom, globlokál világ, posztfordista időszerkezet, tudásközpontú téridő szerkezet, intelligens téridőszervezet, tartalomszolgáltató létforma, technikafilozófia, tudásdifferenciált társadalom, tudásgazdaság, tudásauditáció, valóságglénnyeg, kvantumpotenciál, tudásember-tudáseszköz-tudásvilág szuper-interaktív gömbrendszere, tudástársadalomgazdaság-tan*. Ezeket egyesek eredeti szóképeknek, mások izzadságszagú csinálmánynak, ismét mások definíciószerű telitalálatnak, megint mások tiszavirágéletű rögtönzésnek érezhetik. Egyeseket orientálhatják, másokat éppen elbizonyíthatják az ilyen „nagybetűs fogalmak”, mint az *Új Valóság, Egész, Új Társadalom, Új Tudomány, Egység Kora, Új Gazdaság, Csúcsegység, Tudásakadémia*. Joggal feltételezhető, hogy sokaknak a legfőbb gondot az olyan vannincs-típusú „kétdimenziós” szóösszetételek okozzák, mint a *dolog/nemdolog, tudás/nemtudás, tárgy/nemtárgy, szemlélő/nemszemlélő kölcsönhatás/nemkölcsönhatás, valóság/nemvalóság, küszöb/nemküszöb, létező/nemlétező, együttműködés/nemegyüttműködés, tudati/nemtudati, továbbvihető/nemtovábbvihető, elérhető/nemelérhető, intézményesült/nemintézményesült, gazdaság/nemgazdaság, szellemi-tudati központ/nemközpont*.

Ez a szöveg a maga „mindenségével” megbűvölheti az Egész értelmét kereső olvasót, ugyanakkor meg is béníthatja a hozzá képest magát részlegesnek, kisebb tudásúnak, csupán bizonyos szakterületekre jogosultnak érző, egyébként tanult olvasókat is. Összetettségénél, tematikai bőségénél fogva lehetőséget arra is lehetőséget ad, hogy ki ebbe, ki abba, ki amabba a szálba (témába, problémába) kapaszkodjon bele, és vagy a rész felől közelítsen az egészhez, vagy kiemeljen egy-egy számára otthonos és érthető részletet, és csak ahhoz kapcsolódjon érdemben.

2. AZ OLVASÓK

Ebben a kutatásban az olvasókat a Pannon Egyetem Etika-, ember- és társadalomismeret alapszakának 36 levelezős másoddiplomás hallgatója képviselte. Első diplomájukat tekintve többségükben általános iskolai

tanárok⁶, de van köztük öt református és egy baptista lelkész, két művelődésszervező, egy grafikus és egy katolikus hitoktató. Képzésük negyedik szemeszterében az *Embertan IV.* nevű kurzuson feladatuk az volt, hogy 5-6 oldalas esszé formában kommentárt készítsenek Varga írásához, amelynek szövegét a tanszéki honlapról tölthették le. Eddig másoddiplomás tanulmányaik során egy-egy szemeszterben tanultak ontológiát és ismeretelméletet, két szemeszterben filozófiai antropológiát, négy szemeszterben pszichológiát⁷, egy szemeszterben szociálpszichológiát, három szemeszterben szociológiát, két szemeszterben etikát és egy szemeszterben kulturális antropológiát. Mindez azonban még mindig kevés muníció jelent olvasói többségének ahhoz, megbirkózzon eddigi olvasói gyakorlatához (és olvasói horizontjához) képest valóban újdonságot (új megközelítést és nyelvet) jelentő szöveggel. Még tanáraik számára is – többükkel is elolvastattam – kemény diónak bizonyult. Egyik filozófusunk így reagált rá: *Számomra ez a szöveg egyszerűen megfoghatatlan. Kicsúszik mindenféle értelmezési megközelítési kísérlet alól. Ettől persze még lehet nagyszerű és nagyszabású újítás, de a most mozgósítható időm és intellektuális képességem a jelek szerint kevésnek bizonyulnak megértéséhez. Ugyanakkor az is lehet, hogy a szövegnek nincsen konzisztenciája: szavak egymásutánja, valamiféle kivehetetlen logikára fűzve. Feladom. Abol értem, ott sem értem igazán, mert az egész nem áll össze.* Ehhez a szöveghez és a hozzá kapcsolódó feladathoz semmiféle segítséget nem kaptak tőlem, csupán arra buzdítottam őket, mozgósítsák a szöveg értelmezésénél az eddigi tanultakat.⁸

Az Új Tudomány (New Science) jegyében született, hazánkban leginkább a némiképpen hasonló irányultságúnak tekinthető tudományos-fantasztikus regényekből és bizonyos New Age ihletésű művekből ismerhető szemléletű szöveg 36 fős olvasótábora olyan olvasói horizonttal⁹ rendelkezett, melyben leggyakrabban (7 olvasónál) a Biblia szerepel¹⁰, hárman említik S. Freudot, ketten Fukuyamát, Giddens-t, Hankiss Elemért, Marxot, G.H. Meadet és Kamarás Istvánt¹¹, és igen hosszú az egy-egy olvasó által említettek listája, köztük legtöbben filozófusok (Arisztotelész, A. Arzenbacher, Augustinus, Haeffner, Hársing László, F. Hegel, M. Heidegger, Hermész Triszmegisztoosz, I. Kant, W. Pannenberg, Pico della Mirandola, J-P. Sartre, Schelling), a második helyen művészek (Ionesco, J. W. Goethe, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Orwell, Szabó Magda, J. Verne, Woody Allen és Zrínyi Miklós), a harmadik helyen társadalomtudósok (Hoppál Mihály, Z. Bauman, P. Berger, A. Comte, Polányi Mihály, G. Simmel, F. Tönnies és Zsolnai László), a negyediken a pszichológusok (Bagdy Emőke, E. H. Erikson, Maslow, P. Tóth Béla) következnek, és szerepel még Csányi

Vilmos, Teller Ede, valamint pedagógus-kutató Nagy József. Megállapítható, hogy a Biblián és az irodalmi műveken (és talán Marxon meg Hankiss Eleméren) kívül az olvasói csoport közös horizontján szereplő többi mű közül valamennyivel legújabb tanulmányaik közben találkozhattak.

Kutatásom adatait és az adatok rendezésére és értelmezésére tett kísérletet úgy is fel lehet fogni, mint hallgatóink – és közvetve tanáraik – vizsgáztatását egy nem mindennapi feladat segítségével, és fel lehet fogni úgy is, mint a szerző e művének megmértetését 36 felsőfokú végzettségű és második (olykor harmadik) felsőfokú végzettségük megszerzésére törekvő értelmiségi olvasatai tükrében. Mindazonáltal nem ez volt célom, hanem annak a kutatássorozatnak a folytatása, amelynek keretében eddig irodalmi szövegek befogadását (értékelését, hatását és értelmezését) vizsgáltam, s ezúttal egy másfajta, a fiction-non-fiction-skálán a tudományos non-fictionhoz közel álló szöveg fogadtatásra és befogadására voltam kíváncsi.

3. A FOGADTATÁS

3.1. Átfogó értékelés

A 36 olvasó közül 25-en vállalkoztak átfogó értékelésre, a többiek csak asszociációkat fűztek a szöveghez és/vagy a szöveg egyes részleteihez tettek észrevételeket. A szöveg fogadtatásának mérlege így fest: pozitív fogadtatás (8 fő), egyrészt-másrészt-típusú (értékelő és kritizáló) fogadtatás 11 fő, negatív fogadtatás 6 fő.

3.1.1. A szöveget egyértelműen pozitívan értékelők

Elsősorban annak átfogó és stratégiai jellegét emelik ki (*hiányt pótló, átfogó mű; nagyon jó és tanulságos, az ember ez idáig elért eredményeinek tömör összefoglalása, mely keresi a magyar tudástársadalom stratégiáját; „az egyszerre létező és nem létező világ elméletének és programjának megalkotására vállalkozik*). Ketten az újszerű tudományos megközelítést értékelik: (*sikerült neki egy új tudomány pozícióját kivívni. Szokatlan, mert nem okvetlenül fűkezt le a tudomány hagyományos határainál; minden ízében új, kísérletező és integráló.*) Két olvasó izgalmasnak és elgondolkodtatónak, egy pedig szakszerűnek és elhivatottnak tartotta.

3.1.2. Az elismerés mellett kritikus olvasók hatféle típusba sorolhatók.

a) Akik szerint az érdekes alapgondolat, az értelmező, előretekinő, programalkotó mű nincsen megfelelőképpen megírva, mert az elvont stí-

lussal a szerző nem szolgálja az „információt minél több embernek” célkitűzést, vagy azért, mert *a legfontosabb fogalmak definíciója helyett olykor csak megbökökcentő kifejezéseket használ.*

b) Akik értékelik a szöveg sokrétűségét, ám ugyanezt hibájául is felróják: *A sokrétűség zavart is okoz, mert időnként túl élesek a váltások. Semmi sem biztos. Kategorikus kijelentések helyett megmarad a vagy-vagy-nál, vagy mert szimpatikus az integráló és rendszeralkotó kísérlet, annak ellenére, hogy az alapok, melyre építkezik számomra összességében átláthatatlanok. Konklúzióinak szánt kijelentései axiomatikusak, azok helytállóságait vitatni szinte lehetetlen.*

c) Akik úgy látják, hogy a szerző önmagát keresi, vagyis – amint egy művelődésszervező, jelenleg vállalkozó megfogalmazza – *ugyanazt teszi, amit 20 éve Kamarás Istvánnal közösen írt könyvében, csak már máshogy, ugyanis már elfogadta, hogy nincs Utópia, nincs hová menekülni, ezt a világot kell megérteni. A legtöbb állításaival pontról pontra vitatkoznék, de nem teszem, mert irigylem, hiszen megteremtett magának egy képet a világról, és magabiztosan hiszi, hogy ez valóságos. Másikuk, egy baptista lelkész szerint a szerző a globális világ kihívásaira próbált stratégiát mutatni, de csak az útkeresésig jutott el, pedig az Isten legyen velünk' kellene legyen a megoldás (Róm 8.31)*

d) Akik érdemei mellett azt kifogásolják, hogy a szöveg nem szolgál gyakorlati etikai célokat, ugyanis *a tudományos világkép a vallásos eszmrendszerrel szemben nem szolgálhat morális értelemben vett viselkedési előírásokat, hiszen a tudomány jellemzően amorális. Bár szakavatott rendszerező és fogalomtisztázó munka, a nagy közösségi közkinctárba helyezni a művet csak komoly fenntartással szabad, ugyanis az a feladat, ami Varga Csabáék felvállaltak, sajátos etikai elvárásokat követel meg, állapítja meg egy művelődésszervező. Hasonlóképpen árnyaltan fogalmaz, de még egyértelműbben értékel és kritizál egy református lelkész, amikor ezt írja: Az eddigieket relativizáló (számos sarkigazságnak vélt hitet, gondolatot magából kivető) posztmodern világkép. Kérdéses azonban, hogy az Egészről alkotott átfogó vízió valóban sokdimenziós rendszer, vagy csupán egy romantikában gyökerező látványtár. A sok elméleti kérdés mellett egyetlen gyakorlati felvetést, ötletet sem hallottunk arról, hogy valóban hogyan juttassuk el a magasabb tudást társadalmunk többségéhez, hogyan javítsuk a földi civilizáció életesélyeit.*

e) Az ötödik típus legalább annyira szól a befogadóról, mint a műről: *A szöveg egyáltalán nem illeszkedik elvárás-horizontunkhoz, s meglehet ennek ellenére formál bennünket, akár Orwell vagy Fukuyama.*

3.1.3. A szöveget ellenszenvvel fogadók közül

a) legtöbbeket a szerző felkészültségéhez képest túlzott magabiztossága zavarta: *Megteremtett magának egy képet a világról, s magabiztosan hiszi, hogy valóságos; Komoly kérdéseket feszeget hiányos felkészültséggel, átgondolatlanul; Jobban kellene tudatosítani a felvázolt világlátvány esetleges és szubjektív voltát. Magára a gondolkodó ember gondolkodására való rákérdezés kellene, hogy alázatot teremtsen a vizsgálat tárgyával, a valósággal szemben.*

b) Ugyanennyien vannak, akiket a szerző általuk érzett pesszimizmusa zavarta: *Olyan érzéseim támadtak, mint S. Freud Rossz közérzet a kultúrában című esszéjét olvasva: idegesítő, néha felbátorító volt; Idealista elképzeléseit elnyomják szélsőségesen pesszimista gondolatai. Egy református lelkész pedig megjegyzi, hogy egy stratégiakutató ne legyen ennyire pesszimista. Van, akit egyszerre zavar a szerző pesszimizmusa és már-már provokatív naivitása.*

c) Két református lelkész képviseli az elutasítók harmadik típusát, akiket bizonytalanságban hagy a szerző általuk vélt *vannincs és kint is vagyok, bent is vagyok* szemlélete.

d) Vannak, akik nem tartják a szöveget eredeti ötletekre támaszkodó műnek: *Ötletszegény, nem eredeti, heterogén; A szociofilozofikus nyelvezet, a mesterségesen megbonyolított fogalmazásmód mögött alig-alig érzem a nagy ötletet;*

e) Az ötödik típusba sorolhatók közvetlenül az írás gyakorlati, áttételesen etikai dimenzióját hiányolják: *Hátborzongató idegenségével távol áll attól, ami a konstruktív, javító irányba való elmozdítást, cselekvést támogatni tudná; Ami gyakorlati tanácsait illeti, ezek az ötletek nem inspirálóak. És van, aki egyenesen vádol: V. Cs. reflexiója a tudományos elit batalmával birtokolt utópia, olyan kép, mely a kiváltságosok falát díszíti. A tudással és tudástársadalommal foglalkozó látképei e világlátvánnyal mégis nyújtanak kapaszkodókat, de ez továbbra is a tudományos elit alkímiája marad.*

f) A hatodik típust az a református lelkész testesíti meg, aki megpróbálja leleplezni a szöveg eszmei hátországát: *Antropozófiai érintettségű (egyes szakaszaiban szcientológiai) írás.*

Úgy vélem, ezek az értékelések a legtöbb esetben már – többnyire per se csak elnagyolt – értelmezések is. Kritikájuk – azzal együtt, hogy mélységük és relevanciájuk eléggé eltérő – szinte minden esetben nem csupán érzelmi szinten maradó ellenszenv-nyilvánítás, hanem a szöveghez kapcsolódó, valamennyire elemző, érvelő kommentár.

3.2. Laza asszociációk

Az olvasók negyede nem vállalkozik kritikus, „szoros”¹² olvasásra, vagy azért mert nem képes rá, vagy azért nem akar, hanem csak – több-

nyire „laza” asszociációkat fűz a szöveghez. Ezek többsége eléggé sematikus, leegyszerűsítő, moralizáló, vezércikkyszerű, érzelmi alapon álló megnyilatkozás.

a) Több esetben a szöveggel nem sokat törődve, eléggé önkényesen fejtenek ki nézeteket, mint például a „környezetvédők”: *A természet erőforrásai végesek, a természet helyébe a környezet lép; A kiutat abban látom, hogy a merev hierarchiákat fel kell váltani a környezetközösséghez alkalmazkodó rugalmas rendszerrel.* Igaz, ezt – némi jóindulattal – kritikának is fel lehet fogni, hiszen ez az írás nem foglalkozik érdemben ökológiai kérdésekkel, még akkor sem, amikor a globalitást tárgyalja.

b) A tudástársadalom ürügyén hárman az oktatásról szólnak. Egyik csak azt említi meg, hogy az oktatásnak nagyobb szerepet kellene kapnia, a másikuk már azt, hogy az oktatásban is paradigmaváltásra lenne szükség, harmadikuk pedig a PISA-vizsgálatra hivatkozva azt nehezményezi, hogy *a gyerekeknek túl sok olyan ismeretet kell megtanulniuk, amire nincs szükségük.*

c) Három olvasó a globalitás-lokalitás kérdéskör ürügyén hitet tesz hazája, nemzeti identitása mellett: *Nobel-díjasaink többsége nem Magyarországon alkotott; A jelen romlásban van. Küzdök, mert magyar vagyok, Európa távol, mert én itt vagyok; A globalizáció a nemzeti identitás pusztulása. A baza él és megmarad.*

d) Szigorú erkölcsi ítéletek is megfogalmazódnak: *A gazdaság rákényszeríti a maga profitorientált működési logikáját a társadalmi létezés valamennyi szférájára; Korunk ideálja az erőfeszítés nélküli teljesítmény. Ego-kultusz; A szórakoztató kultúra világa uralja a terepet; Ezek az asszociációk többnyire a „mindenről ugyanaz jut eszébe”-típusú rögeszmékhez sorolhatók, amelyek felbukkanásáért nem lehet a Varga-szöveget okolni, hanem inkább az értelmiségi léthez elengedhetetlen fegyelmezett reflektivitás hiányát lehet diagnosztizálni.*

e) Ebbe a kategóriába sorolhatók a következő politikai természetű kommentárok: *Nem csak a hatalmat jelenleg uraló gazdasági-politikai elit többsége, hanem az ellenzék is a létezett szocializmusból érkezett, s csak kihalással fognak letűnni a porondról.*

f) Ilyenek az árnyalt vallási reflexiók helyébe lépő vallásos „kinyilatkozások” is: *Európa közös ellensége a pogány. A század második felében a nemzetek a 20. századi barbárság szorításában éltek, amikor még Istent is el akarták venni, pedig Isten volt, van, lesz.*

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szöveghez csak laza asszociációkkal kapcsolódok között zömmel általános iskolai tanárok szerepeltek, egyetlen lelkész sem volt közöttük.

3.3. A megformálás minősítése

Az olvasók kétötöde (14-en) minősítik a szöveg megformálását: 3-an pozitívan, 6-an kritikusan, 5-en egyértelműen negatívan.

3.3.1. A szöveg megformálását kedvezően megítélők példásan megszövegezett tudományos (szociológiai-filozófiai) munkának, vagy utópia-tanulmánynak tartják, valamint olyan szövegnek, melynek szerzője műve megformálásával is új világ teremtésére törekszik, méghozzá nyelvi megformáltságában. V. Csaba több irodalmi értékű nyelvi bravúrt is elhelyezett a mű rendszerszerű szóhasználatában, többretegű és ötletes szimbólumokat.

3.3.2. A szöveg megformálását kritikusan szemlélők egy része újszerűnek és furcsának, másik része túlságosan elvontnak tekinti, és két református lelkész az írás műfajának megállapításában is bizonytalan: *Eszmefuttatás? Tovább-gondolásra ajánlott fogalmazvány? Program? Terv? Mások gondolatainak kidolgozása? Megrendelt tanulmány? (De miről?); Elmélet? Vízíó? Elméletvízó? Vízioelmélet?*

3.3.3. A szöveg megformálásával egyértelműen elégedetlenek a mesterkélt nyelvezetre panaszkodnak, ki így (*mesterségesen megbonyolított fogalmazásmód*), ki úgy (stílusa *Heideggeréhez hasonlít, teljesen idegen a magyar nyelvtől és gondolkodástól*), ki emígy (Ionesco *A lecke* című műve jutott eszembe, amelyben egy tanár befogadhatatlan ismerethalmazzal terrorizálta tanítványai. Az összetett szavak a network-thinkingre emlékeztetnek), ki amígy (*a Reformvár érthető, tisztán levezetett, kellemes nyelvezete után itt újra és újra nekifutok egy-egy mondatnak, és még mindig nem értem. Zavar, hogy szerző királyi legtöbbet használ, de ennél is jobban az, hogy kinyilatkoztatása tagadásokon keresztül történik*).

4. A SZÖVEG ÉRTELMEZÉSE

4.1. Az alapozó fejezetek

4.1.1 A *Nyitány*-ban a hagyományosan művelt olvasó ilyen mondatokba szaladhat be „frontálisan megütközve azokon”: Három *dolgot/nemdolgot nemtudunk/tudunk: a szemlélőt/nemszemlélőt, a szemléletet/nem szemléltet és mindezek számtalan dimenziójú kölcsönhatásai/kölcsönnemhatásait.*” És ez a jóval hagyományosabban megfogalmazott mondat sem tartozik a könnyen megemészthetők közé: „*Semmi sem indokolja, hogy a vallást, a tudományt, a kivételes egyéni tudatot elválasszuk egymástól. Vissza az egészhez.*”

a) Akad ugyan olvasó, akinek kifejezetten tetszett ez az indítás (Nagy *egyéni kalandra hívja az olvasót, kiugrani a végtelenbe*),

b) de a többségnek komoly nehézséget, fejtörést okozott, amit egyikük, egy református lelkész szellemesen (de nem ellenségesen) így fogalmazott meg: „Dolgot/nemdolgot nemtudunk/tudunk...” *Akkor most miről van szó, vagy nincs szó? Szavakat egymás mellé rak, mondatokat alkot, melyek értelmezhetők vagy nem. Hogy ebből mi sült ki...?*

4.1.2. A Bevezetés (a megértés első szintjének előkészítése) című fejezetben ezt olvashatjuk: „Hamarább van új vízió, mint új elmélet. Nem lehetünk bivatásos filozófusok, pszichológusok, szociológusok. Nem azt találjuk feladatnak, hogy átvegyünk kész kategóriákat, vagy meglévő fogalmakat tovább pontosítsunk, de minden új fogalmat igyekszünk kíméletlenül alávetni legalább két-három, egymástól is eltérő tudományág vizsgálatának. Nem vagyunk foglyai a korszellemnek. Nem akarunk tudósok lenni, de elfogadjuk, ha annak tartanak minket. Nem vagyunk kívül, hiszen a belül lévőkől folyamatosan tanulunk. Új helyzet nem más mint új típusú szabadság”.

Bár ezt a szöveget sokkal könnyebb megérteni, mint a *Nyitány* szövegét, és vele egyetérteni is könnyebb, mégis szinte mindenki homlokát ráncolva fogadja, talán éppen a *Nyitány* negatív irányú imprintingje miatt.

a) Míg az olvasóink által nem ismert fülszöveg a tanulmány szerzőjét az Egész filozófusának és az Új tudomány egyik első hazai teoretikusának nevezi, Az új világlátvány olvasója zavarban lehet abban a tekintetben, hogy „ki beszél”. *Ha nem lehetünk filozófusok, pszichológusok, szociológusok, akkor kik vagyunk? És miért kellene filozófussá, szociológussá, pszichológussá lennünk?*, kérdezi az egyik református lelkész, másikuk pedig Varga gondolatmenetéhez szorosan kapcsolódva szellemesen jegyzi meg, hogy *csak úgy ér valamit filozófusnak, pszichológusnak, szociológusnak lenni, ha a játékszabályok megújítói vagyunk, és akkor igaz, hogy kívülről jön mindenki.*

b) Vannak, akik a kívül-belül-t, vagyis a „noha bent vagyunk, mégis kívülről jövünk” megállapítást leegyszerűsítésnek érzik, mondván, hogy *a kívülről jött ember nem lehet független a világalápottól és a tudásvilágtól, és van, aki József Attila Dunánál –jára utalva arra hivatkozik, hogy a kívülről jövő is benne él az időben.*

c) Az „új típusú szabadság” többeknek okoz gondot, akik így érvelnek: *Csak egyfajta szabadság létezik, és ez vagy van, vagy nincs. Nem lehet fejleszteni; A szabadság része az egésznek, melybe beletartozik a világ állapota. A szabadság fogalmát a szerző annyira elvontan kezeli, hogy az már a rabszolgaság érzetét kelti az olvasóban.*

d) A hagyomány és újítás viszonyának felfogását is többet kritizálják azzal érvelve, hogy *a „hamarabb van új vízió, mint új elméletállítás” megál-*

lapítás öncélúan jelenik meg; hogy elfogadható, hogy minden új a régi meghaladásából jön, ám eléggé sokszor történt teljes paradigmaváltás is és V.Cs. szerint a változtatáson van a hangsúly, de a Biblia úgy ír Istenről, mint akiben nincs változás, és arra buzdít, hogy ne igazodjunk a világhoz. Ciklikus körforgást tételez a szerző, a Biblia történet szemlélete viszont lineáris.

e) Az egyik református lelkész, aki egy rendkívül szellemes ironizáló-bölcselkedő esszével reagált Varga szövegére, ehhez a fejezethez a következőket fűzte hozzá: *Tudatlanságunk határtalan. A sok valótlanság kölcsönös ellenszenvéből és utálatából előbb-utóbb még lehet, hogy születik valami a szellemtelenség megtermékenyített meddőségének méhében. Ez a fránya stratégia mindenből kísért. Fogjuk a kocsit elé, akkor legalább szem előtt van, az irányítást majd menet közben megoldjuk, különben is teljesen mindegy merre tartunk, úgyis ide érünk vissza.*

4.1.3. Az Előzetes megközelítések (az alapkategóriákról) című fejezet vezeti be a tanulmány egyik kulcsfogalmát, a világlátványt: „A világlátvány nem világkép és nem világlátomás; a mi világunkból látható valóságvilág; semleges, mert nem szubjektív filozófia eredménye, nem semleges, mert az egységtársadalom szellemi előkészítésére törekszik.” A folytatás még elvontabb, még nehezebb értelmezői feladatul szolgáló szöveg: „A van minden létező/nemlétező korlátlan számú és minőségű rész s nemrész együttese. A van megragadhatóbb, ha megjelöljük a két legfontosabb alapkategóriát, a világot és a valóságot. A valóság (amihez mindig hozzátartozik a párja, a nemvalóság) a végtelen totalitás, minden létező és minden elképzelt, minden nemlétező és minden elképzelhetetlen nemlétező. A világ (még ha hordozza is magában a végtelen totalitás érzetét) a véges totalitás, a mi világunkból nézett, az általunk látott világlátvány. (...) A lokális világában az egyes ember hosszú időre elvesztette az otthonosság élményét, és ebben nem születhet új világlátvány, mert ebben a kint-bent-létben a világnéző foglya marad a közvetlen és közvetett fenyegetettségnek. A gond központú jelenvaló lét kiindulópontja az új világlátványnak, de mind kiindulópont csak a kezdeti feltételek újragondolásában segít. Az új világlátvány mint világegész-vízió már potenciálisan a valóság új képe és egyben új valóság. Nem akar új, zárt, véges-látszatú orientációkat teremteni. A világlátvány: a Valóság általunk látott képe. Átjáró a személyes és a kollektív tudat között. Ennél fogva átlépünk is, meg nem is rajta.” Ez a szöveg érthetően meglehetősen idegennek bizonyult olvasóink többsége számára. A kritika tárgya elsősorban a „világlátvány” és a „hátborzongató idegenség” gondolatkörök voltak.

a) Négyen elégedetlenek a világlátvány meghatározásával.

b) Az otthontalansággal és idegenséggel kapcsolatban többféle kritika is megfogalmazódik, ezek zömmel világnézeti indíttatásúak. A baptista lelkészről szerint *a jövőkép feltétele nem lehet a hátborzongató idegenség, ugyanis a megelégedett embernek is lehet jövőképe*. Az egyik református lelkész szerint *mindig voltak és lesznek próféták, vagyis olyan emberek, akik felül tudnak emelkedni a fenyegetettség*, másíuk szerint az otthontalanság csapdahelyzetéből a keresztlénység kíván menekvési lehetőséget a testvéri szeretet hangsúlyozásával.

c) Egy biológia tanárnő úgy véli, hogy a szerző egyfelől kizárólag a nyugati ember életérzéséről beszél, másfelől pedig azzal húzza ki a talajt potenciális vitapartnerei lába alól, hogy az elidegenedett állapotban az ember nem képes önmaga helyzetét reálisan szemlélni, harmadrészt pedig úgy gondolja, hogy a jelenvalólétben való elszigetelődés és a szellemi horizont bezárulása meglehetősen pesszimista megállapítás, mely egyfajta determinizmust sugall.

d) Az ironikus esszé író református lelkész e fejezetet így kommentálja: *Az alap stabil, abból a szempontból, hogy mi már tudjuk: Szitnalta el fog süllyedni. Nincs veszteni valónk, nyerni pedig csak azt nyerhetjük, amit már úgy is elvesztettünk, tehát egálban vagyunk*.

4.2. A „barbárság-vízió”

A tanulmány *A barbár „tudástársadalom” negatív vízió* valamint *A barbárság hosszú története Közép-Európában* című fejezetei jóval kevésbé elvontak, mint a bevezető fejezetek, könnyebben involválódhat az olvasó, könnyebben azonosulhat vagy vitázhat a mondottakkal. A szerző szerint „Az ezredforduló egyik uralkodó tekintete és világlátványa a gyorsuló pusztulás, avagy a tökéletesedő romlás. A huszadik század hangadói a posztmodern egyént izolálták úgy, hogy az izoláló világot is felszámolták körülötte. Az isten meghalt, mondták, a nemzet meghalt, folytatták, a közösség meghalt, hirdették. Az ember által teremtettt művilág, a gazdaság és a politika világai izolálnak, mert ezek nem közösség, nem empatikus-ösztönző, hanem diktatúra, avagy erőszakos rendvilág természetű. A posztmodernitásban a személy személytelenné vált, meghalt a közösség, majd az egyén tudata. Ezt a műembert az információs-kommunikációs kor virtuális álvilágába küldik, ahol fájdalom sincs, gondolat sincs, a nyelv is fölösleges.” Ehhez képest „Közép-Európa régóta avval jellemezhető, hogy egyrészt egyetlen világmodell sem érvényesült a maga teljességében és győzedelmességében, másrészt a félglobális és kontinentális világmodellek folyamatosan egymásba és egymásra csúsztak. Közép-Európa az uralko-

dó világállapotból teljesen vagy részben kimaradt kontinensdarabja volt, miközben ráadásul rajta futott és fut keresztül a civilizációs és kulturális határ, amely elválasztja egymástól a bizánci és római kereszténységet, vagy tágabban az európai és ázsiai kultúrákat. A mi világunk tehát folyamatos lemaradás és folyamatos lemaradás-tudat volt, ami kifejezetten jól tett és tesz ma is a világlátvány megfogalmazásoknak.” Ezután következik az a megállapítás, mellyel a szerző elveszítheti visszanyert rokonszenvét: „A földi civilizáció alapvetően a barbárság és posztbarbárság története, amelyet csak időszakokként szakították meg az antibarbárság pillanatai.” Ami viszont hazánkat illeti, Varga Csaba sajátos, bizonyos tekintetben privilegizált helyzetünket hangsúlyozza: „Magyarországon tehát így egyszerre lehet látni az alany (az egyén) halálát és nemhalálát, párhuzamosan kimutatható a közösségek pusztulása és a helyi kisközösségi csodák növekvő száma. A posztbarbár ökolívások egymással harcoló táborai és hangadói így időnként egyaránt elavult fogalomkészlettel, régen megcáfolt érvkészlettel hadakoznak. Sajnálatos az, hogy a hazai szellemi életet gyakran ezek a véleményformáló csoportok uralják. Magyarországon mi sem hiányzik jobban, mint a szellemi-filozófiai paradigmaváltás.”

A többséget jelentő, a szöveggel szemben kialakult negatív vagy legalább is kritikus, fenntartásos beállítódással jellemezhető olvasók nagyobb részének olvasói stratégiája nem változott, amit ezúttal többségben lévő kritikus olvasói viselkedés jelez, melyek aránya kétszerte nagyobb a szöveggel egyetértő és azt továbbgondoló reflexióknak.

4. 2.1. A szöveggel egyetértők közül négyen

a) valósnak látják a sötét tónusú láteteletet. Még az egész tanulmányra ironikusan (sőt időnként vitriolos iróniával) reflektáló lelkész is hangot vált egy pillanatra, amikor elismeri, hogy ez *nem negatív vízió, hanem a valóság: az ön-tudattalan lét formája*.

b) Mások tapasztalataikkal erősítik meg az „elkorcsosulást”. Van (az egyik református lelkész), aki az ellentétes folyamatot is láttatja: *A kereszténység a bibliai-missziói program keretében integráló tevékenységet (belyesebben szolgálatot) végez*.

c) Néhányan a Közép-Európa-diagnózis helyességét igazolják, és van, aki (egy református lelkész) nem vitatja a diagnózis igazságát, de megragadja az alkalmat, hogy közép-európai *identitását* hangoztassa. *Bármennyire is kimaradt kontinensdarab, a föld sója akkor is Közép-Európa*.

4.2.2. A szövegrészt kritikusan fogadó kétszerte nagyobb (10 főnyi) kritikus csoportból

a) legtöbben azt kifogásolják, hogy a szerző¹³ csupán szélsőségesen pesszimista és optimista alternatívákkal jellemzi a helyzetet. Van, aki ezt az eljárást nem tartja eléggé tudományosnak, hanem inkább negatív utópiának, valamiféle orwelli látomásnak.

b) Többen tiltakoznak az ellen, hogy az elmúlt korokat sommásan barbárnak lehessen ítélni. Van, akit nagyon zavar, hogy elmarad a terápia-javaslat, más valakit pedig (mindketten református lelkészek) zavarják a második „barbárság”-fejezet *túl gyors aktuálpolitikai, aktuáltársadalmi lezárása*.

c) A „durva-barbárság” kifejezés is kiváltja a kritikát.

d) A harsányan sötét tónusú prófétikus látülethez ironikus válasz is születik. *Tudóskáim, nem kellene úgy fellármázni a világot vénségünkre, imádkozni balkabban, csendesebben is lehet.*

4. 3. Új paradigma

Az új értelmezési keretet, paradigmát felvázoló – ismét meglehetősen elvont – három fejezetben¹⁴ Varga azzal indítja ezt az eszmefuttatást, hogy „az ezredforduló tudása új rendbe/káoszba szervezi a földi civilizációt és kultúrát. Tudássokk és tudásünnep korszaka”. Ezt megelőzően „a 19–20. század a megváltó utópiának hirdetett hamis és megvalósíthatatlan ideológiautópiák korszaka.” Ugyanakkor felvillantja a reményt: „a jobb világ egyébként évezredek óta itt van, a különböző korok legfeljebb nem látták, vagy mi sem látjuk.” Az új jövőképpel együtt új múltkép is születik, mialatt a jelenkép és ezen a téridő felfogás is átalakul, magyarázza az új paradigma kidolgozója, s – újabb támadási felületet képezve – hozzáteszi, hogy „a történelmi folyamatnak így már nincs eleje, hátrafelé is a végtelenbe fut, nincs megjelölhető vége. Az paradigma egy szuperparadigma, mely „a jelenlegi és készülőben lévő paradigmák egyesülése és új típusú integrációja (...), s az új paradigmák tengerében az egyik új paradigma az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete, ahol is a tudás „az Egészről (a Valóságról és remélhetőleg nemcsak a Világról) szóló vízió. (...) „A valóságból nem szorítható ki sem az objektív létezés, sem a szubjektív létezés, sem a történelmi, sem a történelemfeletti dimenzió, sem az anyagi valóság, sem az isteni valóság. A valóság nem csak az ontológiai, hanem a metafizikai létforma is, avagy egyszerre tényleges-történeti és metafizikai létezés. (...) A valóság alaptermésze a vannincs: a közvetlen módon megismerhető külső valóság¹⁵ és a csak közvetetten megismerhető, belső valóság. (...) 1. isteni valóság (pléroma), 2. kozmikus valóság, 3. földi (anyagi) valóság, 4. emberi valóság, 5. tudati valóság. (...) A valóság új képe új valóságot jelent.”

Viszonylag kevesen (12 fő) tudnak és/vagy akarnak ezekhez a fejezetekhez kapcsolódni, s a döntő többség – most már érthetően – kritikusan.

4.3.1. A mindössze három egyetértő reflexió közül az egyik (egy baptista lelkészé) megpróbálja megérteni és alkalmazni a valóság „vannincs” jellegét: *A van és nincs jelleg elbizonytalanítja az embert. Feladatunk a van-nincs és a nincsvan művelése és őrzése (1. Móz 2.15).* Ezúttal is egyetértését nyugtázza – ismét visszafogottabb iróniával – a grimaszokat vágó lelkész: *Ez az igazi valóság arc, Janus arcú van-nincs.* Egy művelődésszervező tudássok tapasztalatát osztja meg, imígyen: *Ezt a tudássokot élem én meg e mű elemzése során.*

4.3.2. Kritikus reflexiók

a) Az értelmezésben a legnagyobb nehézséget a valóság-nemvalóság okozza, s egyben ez indukálja a legtöbb – eléggé eltérő világnézeti irányultságú – olykor szakszerűsége törekvő, még a kavtumelmélettel is operáló – kritikát is: *A kettő között áthidalhatatlan szakadék; Számomra így nebezen elképzelhető a nemvalóság, mert ha a például a kvantumelmélet elemi részcscskéi egyszerre létezne a tudattól függetlenül és a tudati valóságban, akkor azt hogyan állíthatjuk, hogy ott is van, amiről nem tudunk?;*

b) Többen (valamennyien lelkészek) nem érzik indokoltnak és átgondoltnak a „tudástársadalom” kifejezést. Mások úgy vélik nem indokolt a tudás túlhangsúlyozása, s megkérdik, hogy *Szüksége van-e az emberiségnek tudásünnepre? Javul-e ettől az emberek rossz sorsa, életkörülményeik? Mire lehet felhasználni a mértéktelen tudástöbbletet, ha úgy is probléma a túlképzettség? Képes-e az ember mint biológiai lény ezt a fejlődésrobbanást követve megfelelni, gondolok az információval túlterhelt, de a napi feladatokban élbetetlen, infarktusveszélyeztetett, zaklatott lelkű gyerekek, széthulló családokra.* És ugyanez ironikusan: *Ébresztő, hazaérkeztünk. Izsáknak asszony kell. Ki a megfelelő? Aki inni ad nekem. A tudós megfáradtan várakozik a kút mellett, a terv kész, az alkotó, piben, és íme Rebeka jó, és minden partnernek megfelel.* Ezek a reflexiók a magabiztos elmélettel a gyakorlatot és a gyakorlati etikát állítják szembe. Van (a baptista lelkész) aki, sokkal egyértelműbben fogalmaz: *Az erkölcsi háttér szükségessége megkérdőjelezhetetlen a tudás-sok feldolgozásában is.*

c) Többeknek gondot okoz a három fejezet idő- és történelemfelfogása, ám ők inkább hétköznapi logikával okoskodnak, mint filozófia érvekkel: *Ha a történelmi folyamatnak nincs eleje és vége, akkor közepe sincs; Tagadja a tudomány mai állását, mely szerint volt kezdet és lesz vég; Néhányan ezt a jövőelméletet nem tudományos, hanem utópisztikus megalapozottságúnak tartják: A 21. századról, mint utópiák utáni korról beszél, s eközben saját elméletét is egy utópiaalapú jövőelméletbe ágyazandónak szánja; Ez az informá-*

ciós társadalom elméletének utópiaalapú jövőképe ágyazása. d) Néhányan komolyan kételkednek az egységesülésben is: *Az Egész a Valóság és a tudás a valóságról szól. De nem értem, miért következik ebből az egységesülő földi civilizáció?; Vajon egységesülésnek nevezhető-e az az állapot, amikor egyre többet tudunk saját emberi különbözőségeinkről?*

4.4. Globalizáció és lokalizáció

A következő két fejezet – legalább is a címek alapján¹⁶ – ismerős, mondhatni sláger-témát ígér. Az ígéret az olvasók jelentős hányada számára csak részben teljesült, mert a tanulmány a kézzelfogható valóságként is megélt jelenséget eléggé elvontak tárgyalja annak ellenére, hogy Varga víziója az egységtársadalomról, a kvalitatív globalizációról és a globlokál világról végül nagyobb nehézségek nélkül kiolvasható a szövegből, melyből megtudhatjuk, hogy „a stratégiai létmód: az Egység Kora, avagy az egységtársadalom, ami leghamarább a 21. század második felétől tervezhető. Az egység nem az egyformaság, hanem a különbözőségek együttműködése, a szétszakítottságok enyhítése és orvoslása, a differenciálódás folytatódása és az egyediségek párbeszéde, sőt az Egység kora az egység(ek) intézményesülése is.” A kvalitatív, a pozitív globalizáció – amelyben benne foglaltatik a lokális világok autonómiája – ebbe az irányba mutat. „Az információs kori szupraparadigma konkrét neve a globlokál világ: a globalizáció és lokalizáció szerves egységesítése. A lokális világ szerkezete négy elemből áll: a régió és a megye, a kistérség és végül a kéznéllevő világ, mely a szerző szerint „a valóság forró dimenziója (...) Itt dől el, hogy mikor és milyen mértékben beszélhetünk vagy nem beszélhetünk kvalitatív lokalitásról. Az információs társadalom paradigmájának csak akkor van tényleges társadalmi-emberi haszna, ha a paradigma megvalósulása jelentős minőségi eredményeket hoz a kéznéllevő világban.” A legutóbbi mondat – ha áttételesen és haloványan is – az egész tanulmányból eléggé feltűnően hiányzó etikai dimenzióra utal.

4.4.1. A pozitív reagálások aránya valamivel nagyobb volt, mint az előző, elméletibb fejezetek esetében. Hatan nyomtatékkal hangsúlyozták, hogy ezeket jobban értették, érdekesebbek voltak, s egyet is értettek a leírtakkal, egy valaki pedig még jó példákat is hoz a lokalizációra.¹⁷

4.4.2. A kritika

a) legtöbb esetben a két fejezet legfőbb mondandójához kapcsolódik. Vannak (többségükben pedagógusnők), akik gondolatmenet egészével polemizálnak: *Kérdés, hogy a valóság stratégiai létmódja nem valami „szép, új világhoz” vezet- el. Jó-e nekünk, ha egységes a világ?; Mindenki boldogabb lesz*

attól, hogy civilizált lett, vagy lesz? Kinek jó ez az új világ? Megváltozik-e az erkölcs?; Családok, csoportok sajátos kobéziós eszközrendszere nélkül a globalizáció katasztrofális következményekkel járna. Ezekben az értelmezésekben kétségkívül több a moralizálás és a hitbuzgalom, mint a racionális és tudományos érvelés.

b) Ennél szakszerűbbek próbálnak lenni azok a kritikák, amelyek arra hívják föl a figyelmet, hogy a globalizáció nem merőben új: *Míg a múltban szinte spontán alakultak ki a globalizációra jellemző helyzetek, állapotok, addig ma erre komoly erőket (anyagit, szellemi) fordítanak; A korábbi világok is egységesítettek voltak a gazdaság szempontjából. Nem csak a globalizáció, hanem a kereszténység is tagadta a kultúrák közti különbözőséget; Mi mást csinált Nagy Sándor, Hitler vagy Mátyás király, mikor saját batárait feszegetve kultúrákat, népeket igáztak le, hogy saját isteneiket, meggyőződéseiket terjesztve, hatalomvágyukat kiélve igyekeztek megváltoztatni a világ általuk átlátható részét?*

c) Az iróniával közelítő értelmező pedig arra figyelmeztet, hogy A lokális kozmosz egyelőre csak a süllyedő világok hullámain ringó pilléreken áll.

4.5. Új téridő-szemlélet

Az új világlátványban feltáruuló tér- és idő-szerkezettel foglalkozó fejezetek¹⁸ szerint a globális összvilág, sőt a naprendszer, Tejút-galaxis és a világegyetem felett is vannak terek: a kvantumtér, és/vagy az isteni valóság. Az idő új szemléletét pedig legjobban a kvantum téridő/időtér-szerkezet fémjelzi, s a „a téridőhálózatok tipikus káosz-téridő rendszerek, viszonyok lesznek, amelyek különös energiatereket, időtereket és mozgástereket eredményeznek”. Nincs mit csodálni azon, hogy erre a két fejezetre mindössze négy – három kritikus és egy ironikus – reflexió érkezett. Miért lenne a térszerkezet a világszerkezet legfontosabb jellemzője? Miért magasabb rendű a tér az időnél vagy a szellemi, akár a lelkiületi szerkezetnél?, kérdezi egy református lelkész, majd megjegyzi, hogy „a térszerkezet specialitásainak hosszú fejtegetése semmi újat nem hoz, és a kvantumtéridő-szerkezet koráról csak ködös képeket kapunk. Van, aki – az „instabilitások világához” kapcsolódva – inkább érzelmileg viszonyul: Az, hogy a távoli jövő a kvantumtéridő-szerkezet felé mutat, mely a stabil instabilitások világa, nem hangzik valami biztatóan. Elsőre merő froclizásnak tűnik, másodikra azonban nem teljesen l’art pour l’art-nak az ide kapcsolódó irónia: Ezekben a térszerkezetekben a legkisebb halak is fenakadnak, de a cápák könnyedén átszakítják őket, ahol és amikor akarják.

4.6. Új tudások

A következő¹⁹ fejezetben a tudás és a tudat viszonyáról, valamint – bevallottan Mannheim nyomán – a formafeletti, formázott és formaalatti (avagy tudásalatti vagy hallgatólagos tudásra), valamint az uralkodó és az alávetett tudásokról esik szó, továbbá arról, hogy „az utolsó évtizedekben a magastudásból soha nem látott mértékben került le tudás a tömegtudásba”. A tudás Varga szerint „átfogó vízió az Egészről, másképpen pedig a tudat aktuális, mozgósítható, nyelv által kifejezett formája/tartalma”. Ez sem könnyen érthető és értelmezhető fejezet, de nem annyira nehéz, hogy csupán hárman reagáljanak rá, mindannyian kritikusan.

a) Egy nyelvtanár úgy véli, hogy a szerző *kissé elnagyolta ezt a kérdést, mert a tudástársadalom csak a fejlettebb világrészekre vonatkozhat. Nem csak mi élünk a földön, akik tudásunkból hasznot húzunk, s kizsákmányoljuk a többi országot. Sehol a világon nem hallunk olyan történetekről, hogy tanítani akarnánk az elmaradott országok népeit. A világon mindenütt egy vékony réteg dönti el, ki élhet vagy halhat. Az embernek még sokat kell fejlődnie erkölcsileg, hogy úgy használja tudását, ahogyan azt Isten akarná. Az emberek nem lettek okosabbak ettől a tudástól, hiszen ugyanolyan önző, buta emberként gondolkodunk.*

b) Egy református lelkész²⁰ pedig ezt a „prédikációt” fűzi hozzá a fejezethez: *Új isten támad a mammon helyébe, a tudás. Nem a régi kígyó gögje szólal meg, amikor ezt kínálja Évának: „olyanok lesztek, mint az isten: jónak és rossznak tudói”? (1.Móz. 3–5.) Lassan ott tartunk, hogy mindent másként látunk”, olvasom, de az ősi emberi lét alaptudása (Én-Te-Isten) szerencsére nem változott”*

4.7. Új társadalom

Ebben a fejezetben²⁰ a szociológiai tanulmányokból jól ismert fordulatok²¹ mellett ilyen – befogadóink olvasói horizontjában nem igen szereplő – megfogalmazások olvashatók: „A társadalomba született, oda lököttvetett egyén számára a társadalom a fizikai jelenségnél durvábban-agresszívebben létező labirintus, korlátrendszer, kaoszálózat. Ez a társadalom csak a kaoszelmélet alapján értelmezhető hihetetlenül bonyolult kaoszrendszerként, amely egyfelől az egyéntől teljesen függetlenné vált, másrészt csak az egyénből személyiséggé és önálló tudattá váló ember képes változtatni rajta. Ez ismét egy rendszerezett rendszertelenség, amely rendszertelen rendszer.” Ezek után érthető, hogy ezt a fejezetet mindössze hárman tudták-akarták kommentálni, Vagy racionális érveléssel (Hogyan kapcsolódik logikailag a tudástársadalomhoz az, hogy a társadalom kaoszrendszerhez hasonlít), vagy ironiával (Amire nincs sza-

vunk, az nincs, de ebből nem következik feltétlenül, hogy amire van, az van vagy lesz. Az agytorna azonban javunkra válhat.)

4.8. Tudástársadalom

A tanulmány öt fejezete foglalkozik – különböző altémák keretében – a tudástársadalommal. Ez a rész jóval könnyebben olvasható második diplomájukat szerző olvasóinknak, mint az előbbiek, ugyanis ez a téma egyfelől közelebb esik a köznapi tudáshoz, másfelől ezekben a fejezetekben erőteljesebb a társadalomtudományi, mint a filozófiai megközelítés, és így olvasóink legújabb tanulmányaik során elsajátított szociológiai ismereteivel is kibővült olvasói horizontjához. Ezekben a fejezetekben olvasható, hogy „a társadalom a tudás által létrehozott virtuális együttműködési rendszer, a tudás pedig mindig társadalmilag kötött összefüggésvízió, társadalmilag szabályozott és motivált reflexiórendszer. Az elmúlt kétezer év a kevés tudás és a kevés társadalom korszaka. Az információs társadalom még technológia-, a tudástársadalom már tudásközpontú. Nemcsak információgazdag elitrétegek, hanem tudásgazdag elit és középrétegek is létrejönnek. (...) A hagyomány a múltban felhalmozott átfogó tudások együttese az Egészről. Csak a tudástársadalom lehet hagyományalapú. (...) A szupertechnológiai paradigma nem egyéb, mint egyrészt a tudományos-technológiai fejlődésnek mindig új, minőségileg magasabb szakasza, másrészt a tudásközpontú gazdaság a globális világban élenjáró és domináns ágazattá válása. (...) Az intelligens technológia teremti meg az intelligens világ feltételeit. (...) Az elektronizált társadalomgazdaságban a munka már elsősorban tudásmunka, ahol a gazdaság magához integrálta a nemgazdaságot (oktatást, egészségügyet, társadalmat, stb.) és ahol a tudás szintén „bekebelezte” a gazdaságot és a nemgazdaságot is. (...) A tudástársadalom-gazdaság a felnőttkori folyamatos tudásbővítést hagyományos munkavégzésnek kell tekintse, és ezért minden felnőtt korú állampolgárt (az első felsőfokú diploma elvégzése utánról az életkor végéig) havonta folyósított alapjövedelemmel, életdíjjal lássa el.” Mindennek feltétele és következménye is, hogy „a társadalomtól elszakadt állam találjon vissza a társadalomhoz, de a társadalom minden tagjához már csak az információs-kommunikációs eszközökkel juthat el”.

Ha csak ezt az öt fejezet lett volna a befogadás tárgya, akkor minden bizonnyal más előjelű és jellegű lett volna a fogadtatás. A szöveggel kapcsolatos, az előzmények által kialakított és megerősített beállítódás, vagyis az olvasási stratégia ismeretében is meglepően alacsony (3 fő) az egyetértő és az elfogadottat továbbgondoló olvasat.

4.8.1. Rokonszenvet és egyetértés leginkább a hagyomány kérdésének kezelése váltott ki.

a) Valaki egyetért azzal, hogy *az emberi jövőbe vezető legrövidebb út a hagyomány.*

b) Másikuk jó gondolatnak tartják, hogy a tudásnak az egész életre való kiterjesztése maga után vonja majd az élet minőségének fokozatos emelkedését.

c) Harmadikuk azt gondolja, hogy *A szupertechnológia terjedése kényszerpályára terelte e fejlődést, de egyben inspiratívén visszabátott a civil társadalomra is. A továbbfejlődés így részben determinált, részben teljesen esetleges.*

4.8.2. A szövegrész kritikusai jóval többen vannak (12 fő).

a) *Akad, aki kiáltványszerűen elnagyoltnak és nem túl eredetinek tartja ezt a részt.*

b) A tudás és a társadalom összekapcsolásával sem elégedett mindenki. *Homályban marad, hogy: mit is jelent a tudás? Mit tudás? Kinek a tudása? Mennyire alkalmazható tudás?; A ló és a darázs fogalmának meghatározásából eljuthatunk-e a lódarázs megértésig?* kérdezik.

c) Többen az egész elképzelést igen csak utópisztikusnak tartják. Vagy azért, mert az ember még hosszú ideig nem képes levetkezni barbárságát, vagy azért, mert más területeken nem tud felzárkózni a technika fejlettségéhez. Többen nem tartják megvalósíthatónak, hogy *a tudást fizesse meg az állam, akár teljesítmény nélkül is, de még inkább zavar többeket, hogy a világszerte nagy mérvű éhezés és nyomor mellett a szükségletpiramisnak csupán a csúcsa a tudásszomj csillapítása. De ha a fejlett országok fel is karolják a szegény országokat, akkor sem lehet senkit se kényszeríteni semmilyen érték elfogadására.* Valaki megjegyzi, hogy *a Kalabári sivatagban nem a számítógéptől lesz boldogabb az ember, hanem egy primitívebb, de számára is üzemelő kúttól.* Mások úgy látják, hogy előbb el kell jutni egy olyan szintre, ahol rendezni tudják háború és erőszak nélkül problémáikat. *Nálunk még tömegtudás van. Az agytömés folytatódik. Az új tudás még mindig nagyrészt az iskola falain kívül terjed*”, figyelmeztet egy tanár.

d) Egyesek a demokrácia-elképzeléssel is vitatkoznak: *Attól félek, ebben a fajta demokráciában még kevésbé érvényesülne a személyes felelősség; Miért csak a demokrácia jön szóba? Egy ideális tudástársadalomban nem lehetne jobb megoldást találni?*

e) Többen kételkednek abban, hogy az ember képes-e erkölcsileg megfelelőképpen használni a megnövekvő tudást: *Az információs társadalom eljövételét rémálomként, szorongásvízióként értékelem, ugyanis igen kicsi az a réteg, akik úgy képesek hasznosítani a tudást, ahogyan rendeltetett; Tudjuk-e kezelni az újfajta tudást? Nem állunk készen egy mindent átfogó megújulásra. Ezért*

szükséges az Istenbe vetett hit és az emberi józanság segítségül hívása, vagy bármilyen más, ami gátat vethet a rossz irányba forduló folyamatnak.

4.9. Istentan a tudáskorban

Ebben a fejezetben azt olvashatjuk, hogy „a totális és görbülő téridő-világszerkezet csúcán és közepén három lépcsőfok képzelhető el: kozmikus valóság, kvantum valóság, isteni valóság.(...) Ha egységes kvantum és isteni tartományt képzelünk el, mint valamilyen fény, energia, nem anyagi, alapvetően szellemi-tudati központot/nemközpontot, akkor a tiszta fény, avagy az abszolútum világa nem metszhető el a kvantumtértől. (...) Elfogadjuk az abszolút valóságot, mint a legvégső alapját mindannak, ami létezik, sőt nemlétezik. (...) Az ember valósága és az isteni valóság között akkor sincs elválasztottság, ha alapvető létükben különböznek, mert az egyén személyes feladata éppen az, hogy a személytelen abszolútummal azonosuljon. (...) Az ember lényege éppen az, hogy egyrészt személyes lény és másrészt része a személytelen isteni valóságnak. Mindebből az következik, hogy elválasztottság helyett egyazonosság van és a személyes-személytelen részek közötti viszony bensőséges, egymásra utalt, eleve létező, de nem okvetlenül belsővé vált. A feladat tehát nem egyéb, mint a természetes személyes-személytelen együttes létezés személyes átélése, belsővé tétele.”

Feltételezhető volt, hogy ezt az egész fejezetet a nem vallásos olvasók közömbösen vagy ellenérzéssel fogadják, a vallásos olvasók pedig magukénak érzik. Ugyanakkor az is elképzelhető volt, hogy a nem kisfejezetten vallásos, de a transzcendencia iránt nyitott olvasók érzik magukhoz közelebb, mint a hagyományosan vallásos olvasók (köztük a fél tucatnyi lelkész), aki számára idegen nem csak a „kvantum valóság” és az „istenti valóság” kifejezések, hanem az azok egysége is. A létezés személyes átélése – a személyes Isten említése nélkül – a keresztény ember számára meglehetősen panteisztikus (vagy éppen Ne Age) színezetű elképzelés.

Az istentan-fejezetre csak az olvasók harmada reflektált, hárman egyetértően, nyolcan kritikusan.

4.9.1. A szövegrésszel egyetértő és/vagy azt továbbgondoló olvasatok közül

a) az egyik inkább lélektani: *Az új istentanhoz köthető talán az az utalás, melyet nem régen Bagdy Emőkéthől ballottam, miszerint a hagyományos intelligencia és az érzelmi intelligencia mellett megjelent a spirituális intelligencia.*

b) A másik olvasat (egy református lelkészé) teológiai-filozófiai: *Egyetértek azzal, hogy Isten valósága nem „földönkívüli”, hanem a világot átítató.*

c) A harmadik olvasat (egy tanárnőé) inkább vallási: *A világ rendkívül materialista lett. Szerencsére a szerző is azt az álláspontot képviseli, hogy a plérómáról szóló több ezer éves tudás a mai ember számára sem érdektelen. A fejezet végkicsengése örömteli: az ember visszatalál Istenhez.*

4.9.2. A kritikus olvasatok közül a legtöbb – mindegyike református lelkész-től származik – teológiai,

a) *az ember-Isten kapcsolathoz fűzött reflexió: Szófacsaró játéknak tekintem Isten és ember személyes kapcsolatáról írottakat, mert aki hisz, annak nem kérdés Isten személyes volta. Az emberi és isteni közötti szakadékot az ember sosem fogja áthidalni tudással. Az égig érő lajtorja felülről adatik, ajándékképpen; Kereszttyén szemmel nézve Isten léte nem így közelíthető meg. A hívő ember nem a szemmel látható Istent keresi. Hitével, bite által kíván azonosulni Istennel. Lelki szeme által keresi, és talál rá Istenre. Illetve, lebet, hogy maga Isten talál rá; Istent hol közelebb, hol távolabb érezzük, tudjuk, űzzük, szeretjük magunktól, de „bennünk élünk, mozgunk és vagyunk” (Augustinus.) Annyira, hogy észre sem vesszük.*

b) *többen a téridő szerkezet felsőbb dimenzióival kapcsolatban fejtik ki kritikájukat: Nem világos, hogy létezik-e akkor világ alatti vagy nem feltétlen valóság is?; Nagyon bátor kijelentés a kvantumvalóságot végső rendnek nevezni.”*

c) *Akad persze merőben racionális kritika is: Szinte valósággá vált Comte látomása, melyben a vallás helyét a tudomány foglalja el. A tudomány mindenhatóságába vetett hit mindennapossá vált, és sok esetben szinte vallásos érzület lengi körül. Talán ez hatja át Varga Csabát is, mikor rendszerezni véli a totális téridő-szerkezetet, és az annak csúcán lévő hierarchiát”*

4.10. Az ember

Ez a két fejezet²² nem sokkal könnyebben olvasható, mint az előbbi, ugyanakkor világnézetileg talán nem jelent olyan erős kihívást. Varga szerint – és ezzel nem olyan nehéz egyetérteni – Isten mellett legkevésebbé talán a tudatot értjük, csakhogy azt is hozzáteszi, hogy „éppen az euroatlanti kultúra az, amely még a legkevésebbé értés szintjén sincs”. Nem igen volt várható, hogy ezzel a több szemeszterben pszichológiát és filozófiai antropológiát hallgató olvasók többsége egyet fog érteni. „A téridőben létező tudatnak – mint a valóságnak is – szintén mindig van minimum két dimenziója. Az egyik a tudat van jellege, a közvetlen módon megismerhető tudati valóság, ami majdnem mindig köthető az agy tevékenységéhez, míg a másik a tudat nincs jellege, ami gyakran közvetetten sem megismerhető, belső valóság. A tudat és az agy ugyan szervesen összekapcsolódik, ám a tudat képes elhagyni a testet, sőt a test halála után a tudat – sok jel szerint – tovább él.”, magyarázza Varga, és idáig

még a „vannincsektől” idegenkedő olvasók is követni tudhatják, és még el is fogadhatják. Innentől kezdve azonban újból elveszíthetik a szálát: „A tudat új képe új valóságot jelent, de az új valóság egyúttal a tudat új képét mutatja. A minduntalan ugyanolyan valóság és ennek a valóságnak az aktuális víziója egyaránt lehet tudati valóság, miközben a minduntalan ugyanolyan valóság felfogható a tudattól független valósággént is, sőt a tudati valóság is definiálható a személyes tudattól független létezőként.” Varga készülő embertana szerint „az egyén jobbára a pszichológia és a szociológia, a személyiség sokszor a tudat/tudáselmélet és az erkölcs, az ember inkább a filozófia és a vallás fogalma.” Ez az antropológiai konstrukció a következő elemekből épül össze: 1. Az emberkörüli világ: a) isteni valóság, avagy pléroma; b) kollektív tudatmező és a társadalmi tudattalan; c) a társadalmi mező, avagy a társadalomvalóság; d) identitás mező, a lokalitáson belüli környező és kéznéllevő világ; e) fizikai világ mező (természeti és épített környezet). 2. Az emberen belüli világ: a) személyes fizikai mező; b) életerő mező, energia mező (asztrál test, finom anyagi test, étertest); c) szellemi mező, személyes és kollektív tudat-tudattalan; d) igazi énmező avagy az isteni én.”

4.10.1. Kritikus olvasatok. Ehhez a két fejezethez mindössze csak hárman (!) fűztek – mindannyian kritikus – reflexiót, ők is csak az első fejezethez:

a) *Kérdés: ki, mi vezérli a tudat két dimenzióját? Hogyan hat a nemanyagi tudat az agyra? Az ezt követő fejtegetést a teremtés „magyarázataként” is értelmezhetem, de ugyanakkor akár valami alkimista rejtett praktikát is beleolvashatunk. A tudat ilyen módon történő előtérbe helyezése antropozofikus bánteret sejtet: így filozofál egyik református lelkész.*

b) *A másik olvasat inkább teológiai: Valóban új ez a valóság? Kezdetben nem, volt más, mint az Ige, az isteni valóság, aztán Isten megteremtette a kozmikus valóságot, majd a földit, aztán az emberit, végül az ember isten akarata ellenére megszerezte a tudatni valóságot. Lehet, hogy az új világ a régi?.*

c) *A harmadik logikai érvelés: Arra, hogy a tudat mindig ugyanaz marad a végtelen és konkrét téridőben egyaránt, bizonyítható választ adni nem lehet, márpedig így nem juthatunk el a személyes tudás fogalmához sem, bacsak egy jól irányzott kardvágással meg nem oldjuk ezt a gordiuszi csomót, ahogyan ezt Varga Csaba a jelen szellemi badvezére megteszi.*

Elégge meghökkentő – ám végül is megérthető – , hogy a másoddiplomás etika, ember- és társadalomismeret szakos hallgatók közül senki sem tudott vagy akart az *Új hipotézisek az emberről* című fejezethez reflexiót fűzni. Egyik lehetséges ok az elehet, hogy a Pannon Egyetem Antropo-

lógia és Tanszékének (és munkatársainak²²) embertana és Varga ember-tana egymást át nem fedő (vagy csak alig-alig átfedő) halmazt alkotnak.

4.11. *A változások iránya és a végkifejlet*

A két zárófejezet²³ közül az első a változás elméletét ígéri, s négy alternatívát sorol föl: a biológiai és fizika törvényeivel leírható külső változásokat, a belső térre ható külső változások, melyek „beteljesítik a Q kvantumpotenciál »akaratát« is”, a külső-belső rendet meghatározó belső változások, melye kizárják vagy kifejezik a valóság dinamikus fejlődését, és végül a fejlődés hozó kvantumugrások, melyek fő mozgatói a belső változások. Ez a fejezet a következő kijelentéssel végződik: „A tudásember-tudáseszköz-tudásvilág szuperinteraktív tudásviszony megszületése már csak idő (téridő) kérdése.”

A legutolsó fejezet – mely nem ígér „napi ajánlatot” – arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy mi történhet a jelenben, imígyen: „A 21. század feladata a választói tudás szétosztása és a tényleges választói részvétel megteremtése. (...) Ma csak a tudás mennyiségi szétosztására van esély, mert a tudás kvalitatív megértésének és hasznosításának mérhetetlenül gátja (és gátja lesz) az egyéni és társadalmi tudat állapota, jelenlegi kvalitása. Az információs társadalom hozzáférési és hozzájutási feltételeit a lehető leggyorsabban teremtsük meg. A nemzeti kultúrát az újra-elérhetőség és újra-befogadás miatt digitalizálnunk kell. De meddig jutunk ezzel?” A válasz nem hurráoptimista: „Van egy jó hírünk: a globális világban ugyanezt a csúcsleckét előbb-utóbb minden állam megoldja. A feltételteremtésben jól válaszoló Magyarország evvel csak időleges előnyhöz juthat, ha egyáltalán még jut. Megismételjük az előttünk álló három dilemmát: alkalmas-e minden ember a magastudás felfogására és a vele való élésre, maga a magas(abb)tudás alkalmas-e az élet tényleges javítására, a magasabb tudással is nemesített társadalom alkalmas-e a tudás és az életesélyek emelésére? Avagy: a magas(abb) tudást hogyan jutassuk el a társadalmak többségéhez, a magastudás hogyan javítsa meg a földi civilizáció életesélyeit, a tudásalapú gazdaságot és a tudásalapú társadalmat hogyan ötvözzük, a tudással feljavított társadalom hogyan ösztönözze a tudás alkalmazását, a régi-új tudásokat hogyan fogadhatják be az egyéni és kollektív (globális, nemzeti, lokális) tudatok?” Ezeket vagyí ezekhez hasonló kérdéseket tették fel többen olvasóink közül, kritikus kommentárjaik keretében. „Milyen új kezdő lépések lehetnek Magyarországon?” , kérdezi a szerző, é s így válaszol: „Nanotechnológiai állami kutató- és fejlesztőintézet Budaörsön, a tudományparkban. Társadalom-

gazdasági vállalkozások és bankok, valamint az internetes televíziózás központi programjaként tudáscsatornák létesítése. Egyetemek feletti diszciplináris Csúcsegyetem alapítása vagy/és globális tudatkutató és fejlesztő központ létrehozása. Európai tudástársadalom intézet, amit részben már meg is szerveztünk. A Magyar Tudományos (és Művészeti) Akadémia mellett legyen Teológia Akadémia, vagy inkább a három ötvözése egy új típusú Tudásakadémiában. A lokális társadalmat fejlesztő integrált központ elindítása valamelyik régióközpontban. Koncentrált tudás és társadalomfejlesztő régiókísérlet, vagy legalább pilot projektként elektronikus régiótanács működtetése az e-demokrácia jegyében.” Ennyi és nem több, állapíthatja meg kissé vagy nagyon csalódottan a programot, megoldást, kifejetet váró olvasó, de már jönnek is a befejező mondatok: „Most megint óránként születnek új javaslatok. Szellemi forgószél/szélfogás előttünk és utánunk. Új elmélet és új gyakorlat a láthatáron belül. És egyébként komolyan vehetjük a régi szlogent: Isten legyen velünk.”

Kevés és csak kritikus reflexió kapcsolódott a zárófejezetekhez. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a szöveg bejezésére és egészére egyszerre reagáltak. Egy másik ok az olvasók által várt megoldás vagy feloldás hiányolása.

a) Erre utal két megjegyzés is (mindkettő református lelkészé): *Nincs ebben a fejezetben elmélet, csak kérdések. És a végén ismét kiáltványszerű mondatok, Ez politikai programbeszédnek tűnik; „A sok elméleti kérdés mellett egyetlen gyakorlati felvetést, ötletet sem hallottunk arról, hogy valóban hogyan juttassuk el a magasabb tudást társadalmunk többségéhez, hogyan javítsuk a földi civilizáció életesélyeit.*

b) Van, aki nagyon távoli jövőben számít Varga víziójának megvalósulására.

c) Ismét kritika tárgya a tudásgyarapodás mint megoldás: *A tudás birtokosainak kibővítésével is lényegileg ugyanott tart az emberiség, csak mindig más a szerepe és a szereplők neve.*

d) Egye programpontokhoz is fűznek kritikát: *A nemzeti kultúrát hogyan lehet digitalizálni? Virtuálisan járassuk gyermekeinket néptáncra? Esti mesét CD-ről?*

e) És ez esetben is alkalom nyílik az iróniára: *Legyen a neve Q kvantum-potenciál, mint vezérbullám, csak harmóniában és ne diszharmóniában éljünk vele, mert a káosz kísért.*

5. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Varga szövege abban a tekintetben valóban poszt-posztmodern írás, hogy a különböző tudásformák és az ezekhez kapcsolódó különböző szövegtípusok (természet- és társadalomtudományi, filozófiai, politikai, utópikus, vallási, misztikus) ötvözete, az Új tudomány jegyében fogant írás a káosz mellett a benne (mögötte, fölötte) lévő rendet, rendező elvet, – a teológus-politológus Herwig Büchele (1991) szavaival – utópiahorizontot is felmutatja. Befogadói²⁴ számára az Új Tudomány merőben új volt, hiszen friss egyetemi tanulmányaikhoz elolvasott szerzők és művek²⁵ közül csak *Habermas*, Heidegger és Mannheim szerepel a Varga által idézett közel hetven szerző között. Tudományos művek befogadásáról nincsenek hazai olvasáskutatási adatok, de azt tudjuk, hogy a sci-fi az az irodalmi műfaj, mely a megformálást tekintve avantgarde-jellegű próza mellett legtávolabb áll – különösen a nők körében – a magyar olvasóktól (Balogh, Kamarás 1878:109–128).

A másik világokba való átlépés – beleértve a jövőt is – mindig nehéz olvasói feladat, s ez még a sci-fi esetében is így van. Ehhez képest szinte meglepően jó eredménynek mondható az a tény, hogy olvasóink többsége megpróbált „lépést tartani” Varga szövegével, megpróbált világába behatolni, megpróbálta ritmusát, rezgésszámát felvenni. A kisebbség lemondott, s a szöveghez csak lazán kapcsolódó asszociációival – a párbeszédbe elegyedés helyett – inkább csak a magáért mondta. *Az új világlátvánnyal* párbeszédet folytató olvasók többsége fenntartásokkal, kritikusan fogadta a művet, még azok közül is többen, akik egészében vagy éppen abban, rokonszenveztek és részben vagy egészben a tanulmánnyal. A párbeszéd természetesen a legtöbb esetben akadozott, hiszen az olvasók világa és nyelve, valamint a mű világa és nyelve jelentős részben nem fedte át egymás, így aztán – nem is igen tehettek mást – az olvasatok az összetett szöveg szociológiai, filozófiai vagy – talán leggyakrabban – vallási-teológiai irányultságú redukció lettek. Ebben komoly szerepet játszott az a tény, hogy az első fejezetek élmény-olvasata alapján sokakba eleve hárító-védekező-kritikus attitűddel jellemezhető olvasási stratégia alakult ki. A kritikák jelentős része etikai jellegű volt, ezek többsége a szöveg ilyen jellegű hiányaira mutattak rá. Ebben és más tekintetben is a protestáns lelkészek bizonyultak leginkább kritikusnak²⁶, jó hatásfokkal mozgósították a többiekéhez képest mélyebb és szélesebb teológiai-filozófiai tudásukat, de a filozófiai reflexiókat tekintve a „laikusok” egyik fele is felzárkózott melléjük, így korántsem csak ők voltak azok, akik fi-

lozófia, etikai, teológiai és szociológiai érveikkel, rámutatva a szerző szerint „mindenkor ideiglenesnek” nevezett írásmű ideiglenességeire („repedésére”, hiányosságára, következtetlenségére) méltó beszélgetőtársai lettek az új világlátványnak.

JEGYZETEK

- 1 Könyve hátoldalán. A képzavarért (karanténba zárt utak) feltehetően a kiadó felelős.
- 2 Amelynek alcímét (*elmélet és program*) – hogy a befogadók maguk jelölhessék meg a műfajt – elhagytam.
- 3 A szerző nevéhez kapcsolt lábjegyzetből.
- 4 125–126. old. (Az *Új elmélet-horizontok* című könyvben)
- 5 „De elfogadjuk, ha annak tartanak minket” (126. old.)
- 6 Különböző, főképpen humán szakosok.
- 7 A *Bevezetés a lélektudományba* és a *Lelki jelenségek, lélektani iskolák* című kurzusokat.
- 8 Heten az Internet segítségével próbálták betájolni maguk, mások meg kézbe vették a tanulmányt tartalmazó kötetet. Ők a szerzőt a fűlszöveg alapján az Egész filozófusával, az Új Tudomány első hazai szakemberével, újkonzervatív gondolkodóval azonosították, más forrás alapján társadalomkutatónak, szociológusnak és széles látókörű, sok tudományos területet ismerő embernek nevezték. Az egyik református lelkész pedig imígyen próbálta a szerzőt betájolni: „Látnok? Próféta? Előrelátó tudós? Kényszeres újító? Próféta/álpróféta!”
- 9 Erre a közös olvasói horizontra a szöveg olvasataiban szereplő szerzők és művek alapján következtetünk.
- 10 Nagyobb részt lelkészek, és kizárólag vallásos olvasók említik.
- 11 Mivel a Varga-szöveg értelmezése az *Embertan IV.* kurzuson kapott feladat volt, érthető, hogy egy valaki a kurzus tankönyvére, az által írt *Bevezetés az embertanba* című könyvre történt. A másik a Varga Csabával közösen írt *Reformvár* című utópiára.
- 12 Close reading
- 13 És az általa hivatkozott Hortobágyi László.
- 14 *A tudományos elmélet esélyei; A szupraparadigma fogalma; Új valóság, avagy a valóság új hipotézise*
- 15 Ez képezi a van-t.
- 16 *A globalizáció kvalitatív modellje, A lokalizáció paradigmája.*
- 17 A Káli medencének, valamint Kapolcsnak és környékének példaszerű „mendezését”.
- 18 *A világszerkezet, avagy térszerkezet újdonsága; Intelligens téridő elmélet.*
- 19 Az *Új tudások a tudás új szerepéhez* címet viselő.
- 20 Mely az *Új társadalom, avagy a társadalom új szubsztanciája* címet viseli.
- 21 A társadalom nem egyéb, mint a nyelv megszületése, megőrzése, továbbadása; A társadalom téridő kötött, gazdaságkötött, hatalomkötött, tudáskötött, kultúrakötött, nyelvkötött, valláskötött, személykötött.
- 22 Gáspár Csaba László, Géczi János, Hárs György Péter, Huszár Ágnes, Kamarás István, Kolozsi Ádám, Makai Péter, Szoboszlai-Kiss Katalin

- 23 *A változás elmélete, Reflexiók az új tárgyról – napi ajánlatok belyett*
- 24 Akik ez esetben zömmel főiskolai és humán jellegű első diplomával rendelkező, és a második diplomájukat megszerzése céljából a Pannon Egyetem Etika, ember- és társadalomismeret szakára beiratkozó, s ott már 4-5 szemesztert elvégző 30-50 éves, egyharmad részt férfi, kétharmad részt nő –levelező hallgatók.
- 25 Allport, Aquinói Szent Tamás, Arisztotelész, Arzenbacher, Augustinus, Bibó, Durkheim, Erikson, Elias, Foucault, Freud, Gehlen, Giddens, Habermas, Heidegger, Husserl, Mannheim, McIntyre, Nyíri Tamás, Pannenberg, Pauler Ákos, Platón, Scheler, Weber művei.
- 26 Ez azok számára különösen érdekes lehet, akik tudják, hogy ugyanebben (vagyis az *Új emlélet-horizontok előtt* című) a kötetben egy *Református stratégia a tudástársadalom korszakára* című tanulmány is szerepel. Erről persze olvasóink nem tudhat-
tak, ha csak kezükbe nem vették a könyvet, márpedig ez, úgy tudom, nem igen fordult elő.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Zoltán, Kamarás István (1978) *Élményalakzatok II.* Budapest, Múzsák K.
- Bücheler, Herwig (1991) *Keresztény hit és politikai ész.* Budapest, – Luzern. Egyházfó-
rum.
- Varga Csaba (2004) *Új elmélet-horizontok.* Budapest, Tertia

TARTALOM

I. REGÉNYEK BEFOGADÁSA

- A határt átlépő olvasó
(*Az Iskola a határon befogadásának vizsgálata*) • 9
- Bulgakov-szeánsz a Pannon Egyetemen • 25
- Csak egy ötödik evangélium, vagy a sátán evangéliuma?
(*A Mester és Margarita orosz egyházi fogadtatása*) • 38
- Prelúdium az Üveggyöngyjáték
befogadásának vizsgálatához • 52
- Egy regény négy vagy öt vagy még több élete
(*Géczi János Viotti négy vagy öt élete*
című művének befogadásvizsgálata) • 63

II. KÖLTEMÉNYEK ÉS NOVELLÁK BEFOGADÁSA

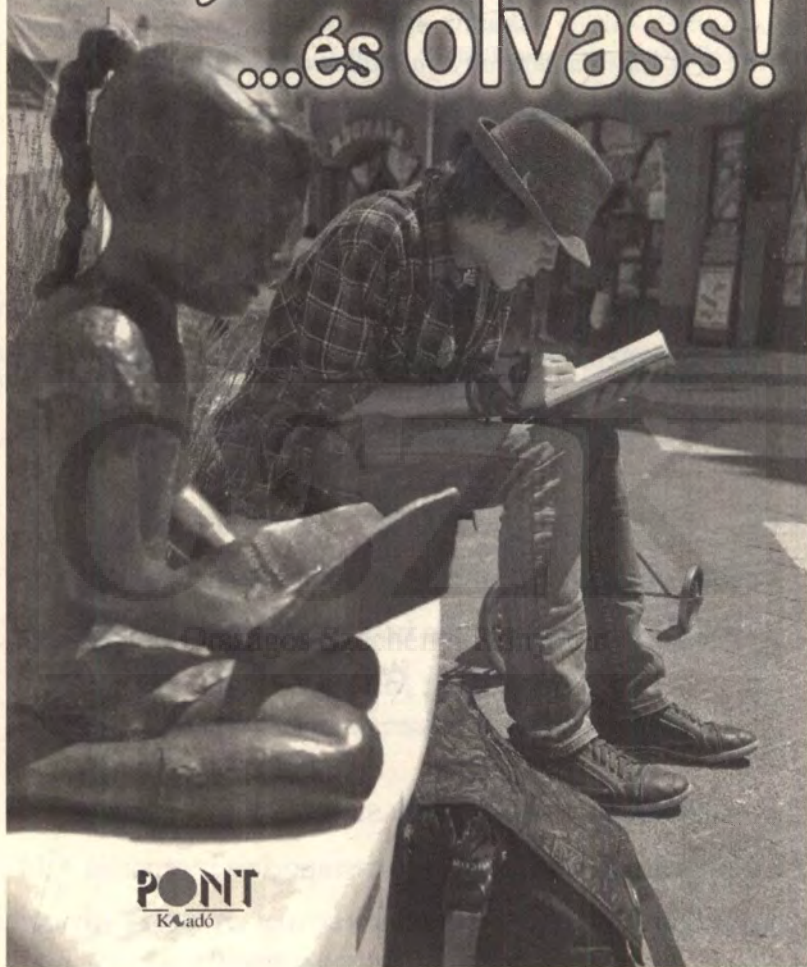
- A vallásosság szerepe irodalmi művek befogadásában • 81
- Két Kosztolányi-novella hatása és értelmezése • 94
- Kik viszik át? Mit visznek át?
(*Adalékok a Ki viszi át a Szerelmet? recepciójához*) • 125

III. VALLÁSI ÉS FILOZÓFIAI SZÖVEGEK BEFOGADÁSA

- Az evangéliumi csodálatos kenyérszaporítás recepciója • 147
- Egy középkori arab filozófiai tanmese mai „nyugati” olvasatai
(*Ibn Tufajl A természetes ember*
című könyve recepciójának vizsgálata) • 163
- A metaelmélet recepciója
(*Varga Csaba Az új világlátvány*
című írásának fogadtatása) • 184

Gombos Péter

Dobj el mindent... ...és Olvass!

PONT
KIADÓ

Miközben még mindig vannak szépirodalmat faló könyvmolyok a környezetünkben, a többség szabadidejében inkább valamilyen digitális eszköz mellett találja meg szórakozását.

Jómagam régóta állítom, hogy ez ellen jobb híján – tényleg csak muszájból, hisz az olvasóvá nevelés sokkal inkább a családi környezetben kellene, hogy történjen – a tanítók és a magyartanárok tehetnek legtöbbet.

Lassan húsz éve foglalkozom gyermekirodalommal. Akiük ismernek, azok tudják, hogy az olvasóvá nevelés szívügyem. Hiszem, hogy az iskolá(k)ban és otthon is lehet ezt jobban csinálni, mint ahogy eddig tettük. (Gombos Péter)

w w w . p o n t k i a d o . h u

Fűzfa Balázs

MENTÉS MÁSKÉNT

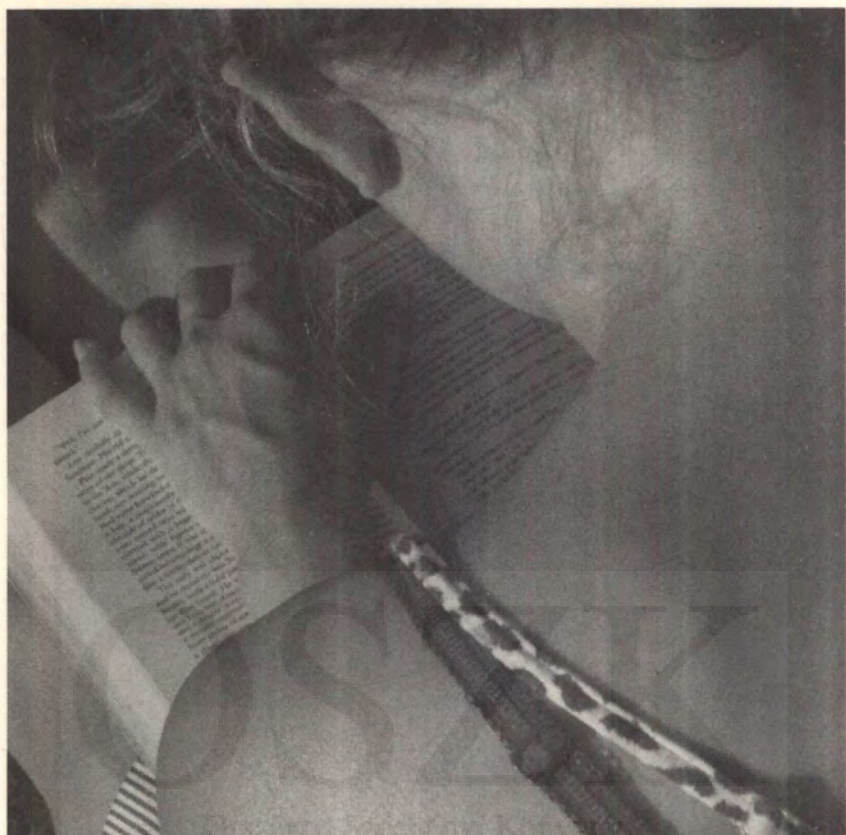

Tanulmányok, esszék
irodalomról, olvasásról, tanításról

PONT
Kiadó

*Szeretném remélni, hogy az elmúlt években megjelent új szemléletű irodalomtankönyveim,
A 12 legszebb magyar versprogram vagy a maratoni felolvasások és az olvasótáborok,
illetve ez a kötet is egy-egy ilyen – kicsike, de talán nem teljesen erőtlen,
s talán még idejekorán leeresztett – mentőcsónak.
Mentőcsónakot vízre bocsátani, mentőövet leeresztetni pedig akkor is érdemes,
ha Ivan Illichnek valószínűleg igaza van:
„A könyv egyre kevesebb embernek a jelentés kiküldője”. (F. B.)*

w w w . p o n t k i a d o . h u

OLVASNI JÓ!

Tanulmányok az olvasás fontosságáról

PONT

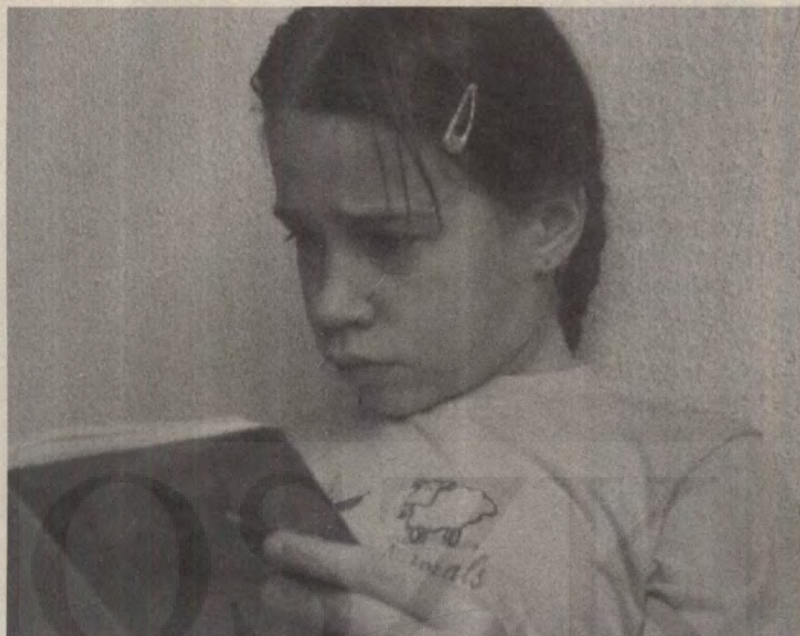
A Fordulópont eddig megjelent számaiban tizenegy éven keresztül vissza-visszatérően, más-más szemszögből közelítve próbáltuk keresni a választ az aggasztó kérdésre:

Miért (nem) olvas a gyermek? Kinek a dolga az olvasás megtanítása, a könyv megszerettetése.

Az évek során felvetett gondolatokat, kérdéseket, válaszokat, felméréseket és megoldásjavaslatokat gyűjtöttük össze ebbe a kötetbe. Az érvek és bizonyítások mellett (olvasni hasznos, fontos stb.) egy közérzet kiterjesztése volna a cél, amelyet természetes egyszerűséggel kellene megfogalmazni, (csak) ennyit mondván: olvasni jól

ISBN: 978-963-9957-07-7, ára 1500 Ft.

w w w . p o n t k i a d o . h u

AZ OLVASÁS VÉDELMEBEN

Olvasáskutatási tanulmányok

PONT

*Ahogy a Németországban 1999-ben kiadták Az olvasás kézikönyvét,
ugyanúgy szükségessé vált a magyar szakemberek és érdeklődők keze ügyébe helyezni
egy tájékoztató, eligazítást és kitekintést nyújtó, alapozó jellegű könyvet:*

Az olvasás védelmében.

ISBN: 978-963-9957-12-1. Ára 2490 Ft

w w w . p o n t k i a d o . h u

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Könyveink kaphatók a könyvesboltokban,
és megrendelhetők egyszerű postai levelezőlapon
vagy akár telefonon/faxon/e-mailen közvetlenül a kiadótól.

Címünk: PONT Kiadó, H-1300 Budapest, Pf. 215.

Tel/fax: (36-1) 816-1062 • e-mail: rendeles@pontkiado.hu

honlapunk: www.pontkiado.hu

Olvasmány és befogadó találkozásokor mindkét fél próbának van kitéve. Egy „olvasmány-jelölt” szöveg akkor avatódik föl olvasmánynak, amikor olvasója, nézője, hallgatója olvasóközönsége lesz, az olvasni tudó olvasó-jelölt pedig akkor válik műalkotás olvasójává, amikor elolvas egy művet. De hát mit is jelent olvasmánynak és olvasónak lenni? Kibetűzni, vagy kényszerből, kötelességből, nyögve-nyelősen végigolvasni egy szöveget? Meg kell-e érteni, el kell-e fogadni, kedvően kell-e fogadni egy szöveget ahhoz, hogy olvasmánnyá, az olvasni tudó ember pedig olvasóvá váljon? Hány és hányféle olvasó kell ahhoz, hogy egy szöveg olvasmánnyá legyen? És meddig tart az olvasmány-lét? Mi lesz egy olvasmánnyal, ha elfogynak olvasói? Nem éppen az úgynevezett „olvasmányirodalmat” (vagyis a lektúrt) fenyegeti jobban az elmúlás, elfelejtés, mint a kevesek által támogatott és megértett műveket? Mivel sokféle olvasóval, olvasmánnyal, olvasási indítékkal, olvasástörténettel, olvasmánysorssal lehet és kell számolni, újra és újra, újabb és újabb válaszokkal kell próbálkoznunk. Magam is ezt teszem olvasással foglalkozó könyveimben.

Ez a kötet az utóbbi tíz évben készült írásokat tartalmaz. Könyvem első részében egyes irodalmi művek (Bulgakov, Géczy János, Hesse, József Attila, Kosztolányi Dezső, Nagy László, Pilinszky, Örkény művei) fogadtatásával és befogadásával (értékelésével, hatásával, értelmezésével) foglalkozom. Második részében egyfelől a magyarországi recepciókutatásban eddig alig-alig előforduló non fiction-befogadás vizsgálatok szerepelnek: egy evangéliumi fejezet, egy neves középkori arab filozófus (Ibn Tufajl) és a New Age és a New Science határterületére tájolható, a tudomány, filozófia és a vallás ötvözetét képező Varga Csaba-írás recepciójának vizsgálata.